

Віктор Жадько

БОЛЯТЬ УКРАЇНІ МОГИЛИ ЇЇ ПОКОЛІНЬ

Київ
2020

УДК 726.8(477-25x091)

ББК 85.13г(4Укр-2К)

Ж 17

Науковий керівник

Андрущенко Віктор, академік, доктор
філософських наук, професор

Рецензенти

Білокінь Сергій, доктор історичних наук,
професор

Мацько Любов, академік АПН України,
доктор філологічних наук, професор

Наукові консультанти

Висоцький Анатолій, доктор філологічних
наук, професор

Черней Володимир, доктор юридичних наук,
професор

Шевцова Світлана, кандидат філософських
наук, заслужений працівник освіти

Жадько Віктор

Ж 17 **Болять Україні могили її покоління** / Віктор Жадько. – Київ, 2020. –
359 с. : іл.

ISBN 978-966-8567-13-1

Ця книга про тих, і далеко не всіх, хто побачив світ в Україні, а пішов у далекі світи в Росії. Вперше під однією обкладинкою зібрано багатоілюстровані світлини та унікальні відомості про видатних представників українських родів – од солдатів і козаків, що загинули на будівництві Петрової столиці, до поважних імперських сановників та полководців, духівників, економістів, учених, артистів, космонавтів, які творили історію та політику заснованої імперії.

Полишаючи поза оцінкою характеристики діяльності багатьох із них, автор ставив за мету складне завдання – систематизацію і фіксацію українських поховань на кладовищах і цвинтарях Російської імперії до сьогодні. Уперше розповідається не лише про талановиту особистість – де і коли народилася в Україні та похована в іншій державі, а що конкретно українського зробила для становлення і розквіту Російської імперії, бо до якої – одних забирали примусово, інші – спокушались кращою перспективою; чи зберіг українець традицію, духовний світ рідної вітчизни?

Де їхні могили, в якому стані, чи знаємо і пам'ятаємо ми, нинішнє покоління, про Великих українців, які, волею долі, опинилися у далекому, від батькового порогу, краї – про це й написано у виданні.

Розрахована на широке коло читачів.

ISBN 978-966-8567-13-1

© Жадько Віктор, текст, 2020

© Жадько Віктор, фото, 2020

Книга написана в період епідемії коронавірусу, коли автор перебував на самоізоляції вдома – з березня по червень 2020 року.

З М І С Т

Народжені в Україні – поховані в Росії	5
У відвічному смутку нації	37
Список використаної літератури	354
Іменний покажчик	356

*Народ, що забуває синів і дочок,
які й на теренах інших держав за-
лишалися українцями, прирече-
ний до забуття. Величні імена ві-
домих особистостей, їхні діяння
та зроблене потрібно осягати й
пам'ятати – це були і є представ-
ники неперевершеної нації.*

*Від того, як знатимемо їх
поіменно – залежить наша доля!*

Автор

НАРОДЖЕНІ В УКРАЇНІ – ПОХОВАНІ В РОСІЇ

Приводом до написання книги стала підслухана розмова у метро: двоє чоловіків, ведучи суперечку, один раптом сказав: «Он, Королєв – русський, а ты говориш, что он наш, украинец. Много ты знаешь». Отже, житомирянина Сергія Павловича Корольова – українського «батька космонавтики» приватизували росіяни, і я взявся, як мовиться, за перо...

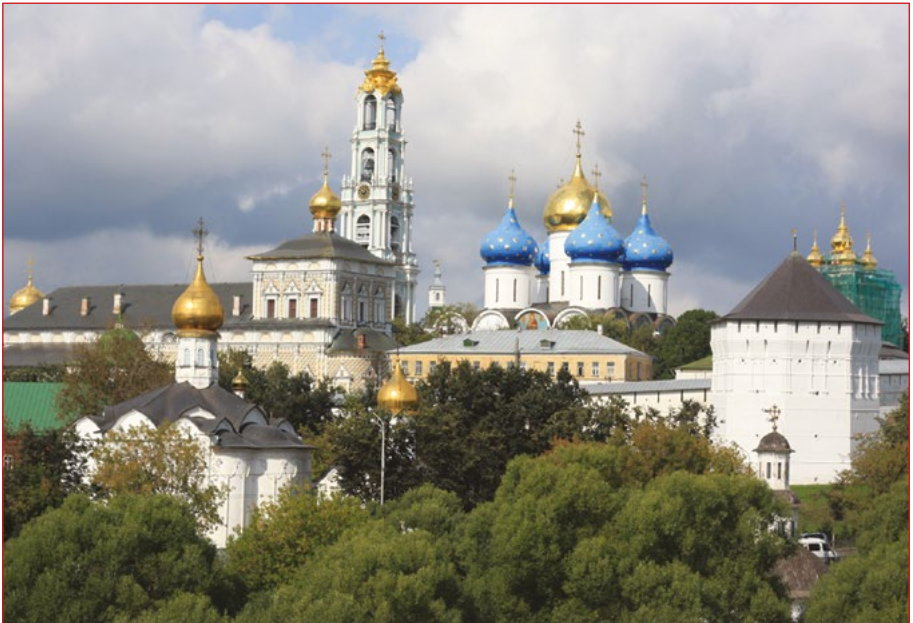
Скільки їх, могил, де у вічному спокої лежать знані й маловідомі українці – по всіх-усюдах, од найдавніших часів і до сьогодні – у Франції, США, Польщі, Німеччині, Канаді, Італії, та найбільше – в Російській імперії. Розпошені на цвинтарях та кладовищах міст і сіл, а мають же бути часткою й України, адже там спочивають вічним сном її дочки та сини, які подумки і в заповітах мріяли бути похованими на рідній землі. Нагадаю: за межами нашої держави є понад 250 тисяч могил лише видатних діячів української історії, культури, освіти, науки, кіно, церкви.

Сліди українських поховань на кладовищах «білокамінної», очевидно, необхідно шукати із часу її заснування – 1147 року, адже з київським князем Юрієм Долгоруким (1099–1157) тоді заклали це місто численні українці. Отже, розповідаю про українців, які в економіці, освіті, науці, кіно і театрі зробили так би мовити «революційні відкриття» для чужої їм держави. То ж, хоч подумки звернімося до могил співвітчизників на кладовищах і цвинтарях Москви, які й нині болять Україні. Україна є батьківщиною багатьох талановитих митців. Щедра природа нашого краю, традиції малярства, розписів, вишиванок, яскраві образи народного мистецтва були підґрунтям для творчості багатьох талановитих митців, художні твори яких завжди відрізнялися неповторним забарвленням та колоритом. Вплив української культури – образотворчого мистецтва, музики, науки, літератури – починається ще з XIII століття, коли українці почали мігрувати на північний схід, тікаючи від монголо-татарської навали. За царювання Івана Калити (1322–1340) на московських землях – у Москві, Рязані, Твері почали оселятися, зокрема, українських ремісників, що брали участь в будівництві оборонних споруд міст імперії, артисти та художники.

Якби не приєднання України, Московія не змогла б ні утворити імперію і назвати її «Росією», ні створити ту культуру, яку знаємо. «Українці принесли з собою всю свою велику культуру, – писав міністр освіти України (1919) український історик, єпископ Іларіон Огієнко (1882–1972) в «Українській культурі» (1918), – її вплив відбився на Москві на всьому житті: будівлях, малюванні, одязі, співаннях, музиці, звичаях, на праві, літературі і навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що ставало неможливим прожити без українця. Усіляких ремісників діставали з України». Навіть до початку VIII століття в Московії не було свого культурного класу, який згодом отримав назву «інтелігенція». Її довелося, як завжди, «імпортувати» із заходу, тобто – і з України. За для мети Петро I в 1709 році наказав скоротити число студентів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161 і перевести в Москву найкращі наукові сили вишу Києва. Ось що писав історик Михайло Грушевський щодо XVII століття: «Найздібніші ученики Києво-Могилянської школи – Інокентій Гізель, Іоаннікій Галятовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Симеон Полоцький, Єп. Славинецький, Теофан Прокопович – ідуть у Московщину і помагають там витворити ту державно централістичну машину, яка відтепер 200 літ мала матеріально висисати і духовно гнобити Україну».

В науковій літературі визнано, що з другої половини XVII століття в московській храмовій архітектурі відчутним був український вплив – пересе-

Архимандритом Троїце-Сергієвої лаври і радником Синоду був українець із Харківщини Гаврило Бужинський, а єпископ із Києва Кирило Флоринський (1729–1744) керував у храмі духовною семінарією. Сучасне фото

лення українців до Московщини посилюється, особливо після підписання Переяславської угоди. Сюди прямують священики та ченці, вчені, вчителі, митці, перекладачі, літератори, музики, богослови, співаки і багато ремісничого люду. Так, 1645 року до Москви переїхали з України 30 учених: філологів, філософів, знавців риторики, музики. У 1652 році до них приєдналися 12 співаків під проводом В. Тернопільського. Зокрема, у дореволюційному путівнику «По Москве» зазначалося: «Весь новый строй храмовых форм был продиктован украинским духовенством, ещё со второй трети XVII века укрепившимся в Москве и внесшим в неё зачатки европейского просвещения и науки». У цьому зв'язку увагу привертає московська доля українця, архітектора, художника, скульптора із Києва Івана Зарудного (1670–1727), якого відомий учений у галузі історії архітектури, академік Ігор Грабар (1871–1960) назвав «видатним зодчим, будівничим одного з кращих архітектурних пам'ятників Москви і всієї Росії», зокрема – Меншикової вежі.

Отже, українці зіграли надзвичайно важливу роль у становленні Російської імперії. Зазначу, слово «Росія» як назва імперії, запропоновано імператору Петру I (1672–1725) українським письменником і церковним діячем із Києва Феофаном Прокоповичем (1681–1736); до 1720 року Прокопович керував у Петровій столиці створенням «Духовного регламента», а на чолі Духовної колегії (Синоду) стояв учений із Яворова Стефан Яворський (1658–1722). 7 травня 1724 року архієпископ Феофан Прокопович коронував дружину Петра I, імператрицю Катерину Олексіївну (1729–1796). У 1726 році видано працю Прокоповича «Коротка повість про смерть Петра Великого, імператора Російського». До речі, Прокопович – автор першого російського варіанта теорії освіченого абсолютизму, заснованого на ґрунті концепцій природного права й суспільного договору, пристосованих до російського політичного контексту, а також вчення про освіченого володаря – «філософа на троні».

Багато керівних посад у Синоді Російської імперії обіймали також українці: 1721-го року з 11 членів – п'ятеро, у тому числі президент і віце-президенти; 1746-го з 8 членів – шестеро; 1751-го з 10 – дев'ятеро. Був час, коли єпископські кафедри займали лише вихідці з України, водночас – активно сприяючи поширенню освіти в новій державі, засновуючи семінарії та школи. Зокрема, Гаврило Бужанський був префектом Слов'яно-греко-латинської академії в Москві (ректорами до 1757 року та префектами до 1753 року винятково були українці); митрополит правобережної України Сильвестр Головацький (р.н.н.–1760) – ректором Казанської колегії; Варлаам Ієницький заснував семінарії в Суздалі, Пскові, Коломні, Астрахані; Вельямін Пуцек-Григорович та Іларіон Рогалевський заклали підвалини Казанської духовної академії. Президент Синоду, православний церковний діяч доби Гетьманщини Амвросій Юшкевич (1690–1745) заснував Новгородську семінарію; український церковний діяч із Києва Гедеон Вишневський (1678–1761) – слов'яно-латинську школу в Смоленську й школи в Дорогобужі, Рильську, Білій, Вязьмі; український освітній і церковний діяч, поет із Львова Лаврентій Горка (1671–1737) – семінарію у В'ятці; випускник Київської духовної академії Герман Концевич

(1685–1735)– слов'яно-латинську школу в Холмогорах; волинський святий Арсеній Мацієвич (1697–1772) – семінарію в Ярославлі; єпископ Братського монастиря у Києві Серапіон Латушевич (1705–1762) – у Владимирі; єпископ із Києва Кирило Флоринський (1729–1744)– у Троїцько-Сергієвому посаді; єпископ із Чернігівщини Іннокентій Кульчицький (1681–1731) – три школи для монголів, інший єпископ із Києва – Іннокентій Нерунович (1690–1746) наverts на православ'я тунгузів. За даними історика церкви Костянтина Харламповича (1870–1932), із 127 архієреїв, які в 1700–1762 роках обіймали російські кафедри, 70 – українці; у 1758 році на 10 незайманих кафедр призначено 9 українців і тільки одного росіянина. До речі, ректором С.-Петербурзького університету був уродженець містечка Ромни, що на Сумщині – Петро Редькін (1808–1891), походив з родини заможних малоросійських дворян; у січні 1882 року призначений членом Державної Ради.

Високий рівень освіти українців змушував царські родини постійно використовувати їхні знання для виховання спадкоємців самодержавного престолу – так, уродженець села Плоске із Чернігівщини Федір Дуб'янський (бл. 1700–1770) – духівник імператриць Єлизавети Петрівни (1709–1762) та Катерини II (1729–1796). За словами секретаря саксонського посольства Поль Альбі Гольбаха (1723-1789), «...всі поважали Дуб'янського за чесність і великий розум»; саме за його порадою Єлизавета взяла шлюб з Олексієм Розумовським і протопресвітер Дуб'янський їх обвінчав.

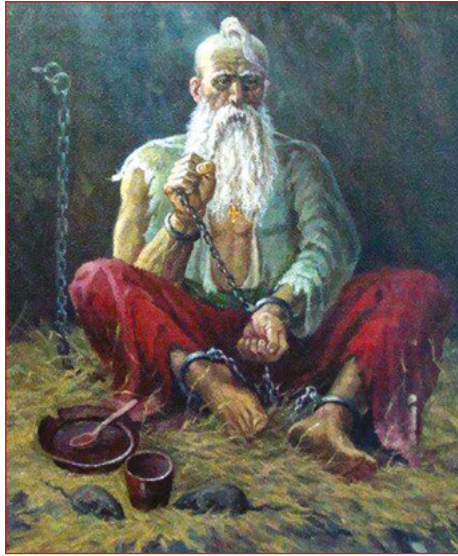
Протоієрей із Сумщини Андрій Самборський (1732–1814) – також священик царської родини, був протоієреєм Царськосільського Софійського собору. Зокрема, з 1781 – духівником великого князя Павла та дружини

Волков В. Імператор Петро Великий відвідує наказного гетьмана Павла Полуботка в казематі Петропавлівської фортеці у 1724. Малюнок

Марії Федорівни, супроводжуючи подружжя по Західній Європі; у 1784 році призначений священником великих князів Олександра й Костянтина Павловичів; навчав їх англійської мови. Написав для них «Пространний катехизис...» 1799 року як духовний наставник доньки імператора Російської імперії Павла I – Олександри Павлівни (1783–1801), після її одруження з ерцгерцогом Йосифом, і поїхав з ними до Угорщини. У подальшому священником царської родини бачимо уродженця Закарпаття Василя Кукольника (1765–1821), природознавця і педагога. Будучи призначеним з 1803 року професором кафедри дослідної фізики С.-Петербурзького педагогічного інституту (з 1819 – університет), за браком фахівців викладав хімію, технологію, агрономію, читав курс лекцій римського та цивільного російського права. З 20 квітня 1813 року Василь Кукольник повчав юридичним наукам великих князів – Миколу та Михайла Павловичів.

Петро Калнишевський в казематі. Малюнок

Не корився російським урядам і останній кошовий Запорозької Січі Петро Іванович Калнишевський (1691–1803), державний, політичний і військовий діяч. Згідно з документами архіву Нової Січі (1734–1775), Калнишевський походив із селянського («мужичого») роду, за іншими джерелами – з української шляхти Роменської сотні Лубенського полку. На Січі, куди, за переказами, Петро потрапив у дитячому віці, хлопець пройшов кар'єрний шлях від джури до найвищих посад у Війську Запорозькому. У 1762 році вперше обраний кошовим отаманом, проти чого заперечувала Катерина II, оскільки вибори відбулися без дозволу уряду. Після зруйнування влітку 1775 року царськими військами Нової Січі, Калнишевський заарештований і, незважаючи на похилий вік (85 років), за наказом імператриці непокірно-го українського вояку заслали на Соловки.

Після Полтавської катастрофи, цар вдався до інтенсивної розбудови С.-Петербурга, в основному, – силами козаків. Українські вояки робили канали поблизу міста, а в будівництві Ладозького каналу в 1721 році взяли участь 10 тисяч козаків, під керівництвом Чернігівського полковника Павла Полуботка (1660–1724). Як відомо, Павло Полуботок за наказом Петра I заарештований за «підписання Коломацьких чолобитних та супротив діяльності Малоросійської колегії» та закатований у Петропавлівській фортеці.

У 1721 році загинуло близько 3 тисяч козаків при ритті каналів у Петровій столиці, російський уряд не надавав грошей. Багато українців вмирали від голоду та холоду, адже роботи проводилися і взимку: лише 1722 року вмерло

2,5 тисяч наших земляків. Українська народна пісня, складена, мабуть, у цей час, засвідчує: «Ой, дали хлопцям широкі лопати та послали хлопця молодого канали копати». До речі, як пише мовознавець, лексикограф із Брусилова Іван Огієнко (1882–1972) «...співаки-українці занесли в Москву й свою співацьку одіж, і ця одіж осталася скрізь по Росії ще й до нашого часу – в кафедральних церквах ще й тепер одягаються в особливу одіж, яку перейнято від українців ще у XVII–XVIII століттях».

Важливим проявом української духовної при сутності в Москві стала слобода Хохловка – поселення українців (хохлів) у XVII столітті. Його виникнення, напевне, пов'язане з близькістю до Маросейки, де в XVII–XVIII століттях знаходився Малоросійський постійний двір (навпроти Златоустинського провулка, на місці сучасних будинків №№ 9 і 11). Тут зупинялася свита офіційних представників гетьманів України та інші малоросійські гості царських палатів.

Наприкінці 1680-х років український будівничий Іван Зарудний (1670–1727) за порадою Івана Степановича Мазепи (1639–1709), розгорнув величезну будівничу діяльність, фактично зробивши архітектуру національним пріоритетом. За роки гетьманства, Іван Мазепа став фундатором дванадцяти нових та двадцяти реконструйованих храмів у Російській імперії. Це була не лише меценатська діяльність, а виважена державна політика створення представницького архітектурно-храмового середовища, відповідного новим суспільним потребам і можливостям. У Москві збереглося приміщення, так званий «будинок Мазепи», в якому Іван Степанович зупинявся під час візитів до Російського царя – споруда кінця XVII століття розташована за адресою – Колпачний провулок, 10.

Російською імперією, що виникла на початку XVIII століття, керувала державна еліта, яка складалася з представників різних народів, і в першу чергу – української. Багато з них займали помітне місце в її державних структурах, були відомими військовими діячами, але не завжди корилися. Непокірним був й Іван Мазепа – український державний, політичний, військовий діяч, гетьман України, який намагався використати вплив на царя Петра I (1675–1725) для збереження прав і вольностей Гетьманщини. Мазепа намагався здійснити плани відділення України від імперії. Під час Північної війни вів таємні переговори з польським королем Станіславом Лещинським (1677–1766), а потім – із шведським – Карлом XII (1682–1718) – коли його війська вступили на територію України, гетьман у жовтні 1708 року перейшов на їх бік. Загроза остаточного поневолення України й змусила Івана Мазепу виступити разом з Карлом XII проти Петра I, що викликало царський гнів проти українського гетьмана.

Не корився Московії і Дем'ян Многогрішний (1631–1703), 3-й гетьман Лівобережної України – голова козацької держави (1669–1672). Прихильник політики гетьмана Петра Дорошенка, під час правління прагнув інтеграції обох боків Дніпра. 1672 року за доносом старшини засланий царським урядом до Сибіру. Дем'яна звинуватили у зраді, піддали тортурам, засудили до

страсти, яку замінили на довічне заслання. Разом із родиною і товаришами – ніжинським полковником Матвієм Гвинтовкою і осавулом Павлом Грибовичем – гетьмана вивезли до Бурятії й ув'язнили в Іркутському острозі. Згодом перевели до Селенгінська; у казематі пробув 16 років; помер Многогрішний в Селенгінську 1703 року. Надгробок могили гетьмана бачив у Старому Селенгінську декабрист, письменник Михайло Бестужев (1800–1871), про що писав у спогадах: «Плиту вправлено в підлогу того ж таки Спаського собору». За часів більшовиків собор пограбовано, могилу українського гетьмана знищено.

У піднесенні політичного та культурного життя в Російській імперії у 60–80-х роках XVII–XVIII століть значну роль відіграли українці, які друкували газети і журнали (П. Богданович, Г. Брайко, В. Рубан, Ф. Туманський), перекладали твори французьких, англійських та німецьких філософів, античну літературу, наукові праці з географії, медицини (Г. Козицький, М. Мотоніс, Г. Полетика, Я. Козельський та Л. Січкарьови, Я. Костенський, С. Десницький, В. Золотницький, В. Крамаренков, В. Рубан). Наприклад, «Собрание, старающееся о переводе иностранных» засноване для координації перекладацької діяльності при Академії наук, очолював до трагічної смерті (наклад на себе руки) киянин Григорій Козицький (1724–1775); не без його впливу відбиралися праці для перекладу й залучалися досвідчені знавці латинської, грецької мов. Очевидно, не без участі Григорія Васильовича імператриця Катерина II підписувала наказ у Комісію по укладанню нового «Уложення». Козицький як письменник переклав царський документ латинською мовою, розробив законодавчі акти щодо діяльності Комісії. У можливість реформування Російської імперії, перетворення її у конституційну монархію, поверненні Україні її автономного політико-адміністративного устрою повірили багато, зокрема і депутати у Комісію, серед них перекладач із Ніжина Микола Миколайович Мотоніс (р.н.н.–1787) і лексикограф, історик, вважається одним із гіпотетичних авторів «Історії Русів» та лексикограф, історик, бібліофіл із Ромнів Григорій Андрійович Полетика (1725–1784). У Комісії працював знавець права, доктор філософії Кенігсберзького університету, письменник і перекладач, нащадок гетьмана Богдана із Київщини Іван Парфенович Хмельницький (1742–1794), який захистив у 1767 році дисертацію, присвячену проблемі рабства у природньому праві, а також ще вихованець цього ж університету Я. Хорошкевич. Однак, багато знаних українців пережили тяжкі розчарування, усунуті від посад, коли зрозуміли, що у здійсненні радикальних реформ самодержавство незацікавлене.

Знакове місце у верхівці Російської імперії займав дворянський рід Розумовських, представники якого обіймали високі державні, воєнні та дипломатичні посади. Це, перш за все, Олексій Григорович Розумовський (1709–1771); народився в сім'ї українського реєстрового козака Григорія Розума 1709 року на хуторі Лемеші, Чернігівщини. У 1731 році взятий в С.-Петербурзі співаком в українську капелу при дворі й став фаворитом імператриці Єлизавети Петрівни, сприяв відновленню гетьманства в Україні та Київсь-

кої метрополії. Зберігся у С.-Петербурзі головний будинок садиби, яка належала Розумовським, де встановлена меморіальна дошка.

Серед тих, хто зробив значний внесок в справу захисту та обороноздатності Російської імперії, було також чимало українців. Це, перш за все, Дмитро Петрович Неверовський (1771–1813), генерал-лейтенант, герой Вітчизняної війни 1812 року, брав участь у Бородинській битві, керував обороною Шевардинського редуту, смертельно поранений в битві під Лейпцігом. У 1912 році перепохований на полі Бородіно, де встановлено пам'ятник – про Д.П. Неверовського нагадують залишки Шевардинського редуту в Історико – культурному заповіднику, Багратіонові флеші, де поранений.

Одним з найбільш радикальних революційних рухів в Російській імперії був декабристський, коли демократично налаштовані частини військової еліти у грудні 1825 року повстали проти самодержавства та кріпацтва. Декабристів суворо покарали, серед них чимало за походженням українці. Це – підпоручик із Ніжина Іван Іванович Горбачевський (1800–1869), прапорщик із Полтавщини Яків Якимович Драгоманов (1801–1840), поручик із Херсонщини Іван Іванович Сухинов (1795–1825). Одним з активних діячів декабристського повстання був і Василь Львович Давидов (1793–1855), із дворян Київської губернії; відбував покарання в Александрівській гуральні, Богодатській копальні, Читинському острозі, на Петровському заводі. З його ім'ям пов'язані Багратіонові флеші, де В. Давидов бився під час Бородинської битви. У Петропавловській фортеці перебував у 1826 році до винесення вироку. На поселенні в Красноярську мешкав із сім'єю у будинку купця М. М'ясникова (вул. Воскресенська).

Вихідці з України входили до складу й військової еліти Російської імперії, а потім і СРСР. Серед них – видатним діячем був віце-адмірал Степан Осипович Макаров (1849–1904); народився в Миколаєві, загинув 31 березня 1904 року на панцирнику «Петропавловск», який підірвався на міні. Степан Осипович зробив суттєвий внесок в океанографію, галузі військово-морської справи: тактику, артилерію, суднобудування; 1913 року йому споруджено пам'ятники в Кронштадті (Росія).

Незаконна ліквідація широкої автономії України, зокрема – скасування Гетьманщини, що закінчилася розгромом Запорозької Січі військами Катерини II, призвела до того, що в Російській імперії стало небезпечно бути українцем і тим паче – розмовляти на «мове». Але треба пам'ятати, що чимало українських письменників і поетів, драматургів, які перейшли в своїй творчості на російську мову, як і раніше, залишаються частиною української літератури. Нагадаю, що російською мовою частково писали, зокрема, Євген Гребінка і Марко Вовчок, Тарас Шевченко – його проза. Тому, насправді письменники-українці, навіть писавши тільки «по-російському», ніяк не можуть вважатися «не-українцями» і вилучатися з української літератури.

З різних причин талановиті українці опинилися в різних куточках Російської імперії, зокрема, всесвітньо відомий письменник із Полтавщини Микола Васильович Гоголь (1809–1852) кращі твори написав у С.-Петербурзі.

Автор «Мертвих душ» та «Ревізора» і досі позиціонується як «російський письменник».

Україна може пишатися не тільки багатою літературною рідною мовою, а й тим, що значна частина російських письменників-класиків – Капніст, Наріжний, Сомов, Гоголь, Кукольник, Погорельський, Олексій Толстой (правнук графа Кирила Розумовського, останнього гетьмана України), Данилевський, Чехов, Короленко, Аверченко, Зоценко, автор «Незнайки» киянин Микола Носов – насправді українці. Від такої спадщини не можна відмовлятися!

В історії російської культури петровська епоха (кінець XVII – початок XVIII століть) мала особливе значення – реформи того часу мали всеосяжний характер і не могли не торкнутися культури. 1719 року створена Кунсткамера – перший загальнодоступний музей, відкрита астрономічна лабораторія. У 1724 році заснована Академія наук. Мистецтво розвивалося вже не на церковній, а на світській основі. І в цьому поступі незаперечною є роль українців, які, за висловом письменника і поета Івана Франка (1856–1916) «...українськими руками прорубали вікно в Європу».

Російське образотворче мистецтво XVIII століття починається з творчості випускника Києво-Братської колегії архітектора, художника, скульптора із Києва Івана Зарудного (1670–1727); у 1690 році Іван прибув до Москви, де 1694 року спорудив дерев'яну триумфальну арку на честь здобуття Азова, після чого його відрядили за кордон навчатися, звідки повернувся в 1701 році. За дорученням Петра I, Іван Петрович «наглядав» за творчою діяльністю художників та іконописців Російської імперії. А ще первостольний Зарудний звів церкву архангела Гавриїла, «Чисті пруди», Кривоколінний провулок, церкву Івана-воїна (тепер вулиця Димитрова), Спаський собор Заіконоспаського монастиря, де містилася Слов'яно-греко-латинська академія, Триумфальні ворота в Китай-городі (1721–1723); в С.-Петербурзі – Собор Петропавлівської фортеці (1722–1727). В його творах традиційна ярусна композиція XVII століття поєднується з елементами бароко, цікаві барочні іконостаси в Петропавлівській фортеці.

З 1764 року в С.-Петербурзі живе і працює представник класицизму в скульптурі Іван Петрович Мартос (1754–1835); уродженець Чернігівщини, походив з старшинського роду. Про його творчу зрілість у 80-ті роки XVIII століття свідчать надгробки, які по праву вважаються чи не найкращими взірцями російського меморіального мистецтва. Варіюючи композиції – в різноманітних сполученнях алегорій та емблем смутку та смерті, або алегорій і портретів. І. Мартос створив в цьому жанрі образи, що виразили почуття печалі. Такими є – здебільшого мармурові, пам'ятники С. Волконської (1782 – Третьяковська галерея), М. Собакіної (1782), П. Брюс (1786–1790; обидва – Донської монастир, Москва), М. Паніна (1788), О. Куракіної (1792), О. Гагаріної (бронза, 1803 року, усі – в Музей міської скульптури С.-Петербурга), Павлу I (1807, Павловськ). Майстер виконав багато монументально-декоративних робіт: пластичне оздоблення «Зеленої Ідальні» Катеринівського

Український скульптор Мартос І.
Пам'ятник К. Мініну та Д. Пожарському
в Москві, на Червоній площі. Сучасне фото

лені церковнослов'янські первинні літературної мови трудами богослова із Львівщини Лаврентія Зизанія (1550–1634), енциклопедиста та мовознавця із Прикарпаття Памви Беренди (1570–1632), а передусім церковного діяча із Хмельниччини Мелетія Смотрицького (1577–1633). Заради цього київська інтелігенція творила міт двох Росій – Малої та Великої, – бо цей міт створений таки передусім в Україні, – і підтримував теорію політичнодержавної переємності між старим Києвом і тогочасною Москвою. Заради цього переможець Москви гетьман Петро Сагайдачний пропонував їй союз 1620 року, Лаврентій Зизаній привіз до Москви рукопис свого «Катехізису» 1626 року, Кирило Транквіліон Ставровецький (1581–р.с.н.) – текст свого «Учительного євангелія» 1627 року, а митрополит Петро Могила прислав 1640 року Ігнатія Старушича з пропозицією заснувати в Москві школу – першу школу! – силами українського духівництва».

Центром тяжіння української інтелектуальної еліти в Російській імперії з XVIII століття був, безперечно, С.-Петербург. З часу проголошення міста столицею імперії (1713) в ньому послідовно склалися традиція культурного розвитку й українських осередків, яку можна означити головними віхами: видання «Енеїди» Івана Котляревського (1798), якою зачитувався петербурзький бомонд, не інакше, як впізнаючи в художніх гротескних образах провідних можновладців тогочасного суспільства. Наступними етапами стали – видання «Правопису граматики Павловського», мовознавця із Сумщини Олексія Павловського (1773–1770) та першого збірника українського пісенного фольклору в записах фольклориста із Полтавщини Миколи Цертелєва

(1790–1869); діяльність Єгена Гребінки (30-ті роки XIX століття), видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка (1840); випуск українського альманаху «Ластівка» (1841); збірки українських оповідань Марка Вовчка (1857); організація петербурзької громади (П. Куліш, М. Костомаров 50–60 роки XIX століття); діяльність української громади, очолюваної письменником і науковцем із Поділля Олександром Лотоцьким (1870–1939). Зауважу, що вказані етапи не охоплюють всього комплексу культурно-громадських українсько-російських зв'язків, а виступають, як головні віхи культурного процесу взагалі. Якісний аналіз української діаспори С.-Петербурга, визначення перспектив її розвитку можна здійснити безпосередньо знайомлячись з життям та діяльністю провідних представників української інтелектуальної еліти.

У XIX столітті, поряд з вищими художніми закладами – Петербурзькою Академією мистецтв та Московським училищем живопису, скульптури та архітектури виникають і музикальні навчальні заклади – консерваторії, які готували виконавців, композиторів, музикознавців; українці гуртуються також навколо вищих музичних навчальних закладів. У 1862 році відкрита Петербурзька консерваторія ім. М. Римського – Корсакова, у 1866 – Московська консерваторія. У витоків Петербурзької консерваторії стояв композитор із Поділля Антон Григорович Рубінштейн (1829–1894), піаніст, викладач, засновник Російського музичного товариства (1859).

За Петра I українські майстри не тільки допомагали будувати столицю, а й створювати нове мистецтво, були вчителями росіян – Петербурзька Академія мистецтв відіграла значну роль у житті українців. В різний час в її стінах вчилися, викладали, керували майстернями та навіть Академією славетні вихідці з нашого краю: Тарас Шевченко, Дмитро Левицький, Антон Лосенко, Іван Мартос та багато інших.

Живописець-портретист Дмитро Григорович Левицький (1735–1822) народився в Києві, приїхав до С.-Петербурга 1758 року. До цього часу навчався у батька – українського гравера Григорія Кириловича, з 1752 року – учень,

Песис В. Петро I на будівництві С.-Петербурга. Малюнок

потім – помічник портретиста Олексія Антропова (1716–795) з розписів Андріївської церкви в Києві та Триумфальної арки в Москві на честь коронації Катерини II (1762). З 1744 року в С.-Петербурзі жив уродженець міста Глухова Антон Павлович Лосенко (1737–1773), ще хлопчиком його відправили хористом до царського двору. В 1753–1758 роках Антон навчався в майстерні живописця Івана Аргунова (1727–1802), потім – в Академії мистецтв, 1760–1769 роках – стажувався в Парижі та Римі; з Академією пов'язане все життя Лосенка: з 1770 року її академік і професор.

Яскравий представник української діаспори в С.-Петербурзі – Володимир Лукич Боровиковський (1757–1825), який народився в козацькій сім'ї у Миргороді. Первинну художню освіту отримав у батька – іконописця. Проїшовши військову службу, займався релігійним живописом в традиціях українського бароко («Богоматір з немовлям» – імовірно, з ікон для миргородської Троїцької церкви, 1784 року – Музей українського мистецтва, Київ. У 1787 році написав алегоричні композиції для урочистого оформлення шляху Катерини II до Криму (не збереглися). Згодом переселився до міста на Неві, де зблизився з видатними інтелектуалами того часу: М. Львовим, В. Капністом, Г. Державіним, І. Хемніцером, став членом Львівсько-Державінського гуртка, засідання якого проходили в будинках поета Гаврила Державіна (1743–1816; набережна ріки Фонтанки 112, 118), у живописця та педагога із Глухова Антона Лосенка (1737–1773; С'єздовська лінія, 23). 1792 року Антон Павлович удосконалює майстерність, займаючись у австрійського живописця І. Лампі-батька і користуючись порадами Д. Левицького.

Непересічною постаттю в культурному процесі української діаспори виступає художник, вихованець Академії мистецтв Іван Максимович Сошенко (1807–1876), уродженець Київщини. Іван навчався в Академії мистецтв, а зустрівши Тараса Шевченка (1814–1861) в Літньому саду, познайомив земляка з Карлом Брюлловим (1799–1877) – живописцем. У С.-Петербурзі зберігся будинок, в якому 1836 року мешкав художник І. Сошенко, у гостях якого бував Тарас – вулиця Коломенська, 9.

З іменем Т.Г. Шевченка в С.-Петербурзі пов'язано багато пам'яток: це й навчальні заклади: Академія мистецтв, де знаходилася квартира й майстерня Кобзаря – червень 1858 – лютий 1861 роки; тепер – меморіальний «Музей-майстерня Т.Г. Шевченка»; Університетська набережна, 17; споруда Медико-хірургічної академії, де у 1840–1845 роках створено українське земляцтво, бував Т.Г. Шевченко, ставилась його драма «Назар Стодоля» – вулиця Академіка Лебедева, 6; споруда, де у 1898 році створено Товариство імені Т.Г. Шевченка – Університетська набережна, 7/9. З Шевченковим ім'ям пов'язаний Олександринський театр, в художньому оформленні якого у 1837 роках Тарас брав участь із вчителем – майстром живописного центру Василем Ширяєвим (1795–р.с.н.; площа Островського, 2).

Відставник із Полтавщини, письменник-байкар Євген Гребінка (1812–1848) у С.-Петербурзі викладав літературу у військових школах, про що занотував у «Щоденнику»: «Думал я дорогою: що я там робитиму між москалями?»

А вышло противное: С.-Петербург есть колония образованных малороссиян». Веселий, дотепний і доброзичливий Євген Павлович став господарем найпрестижнішого літературного салону російської столиці. Його творчі вечори відвідували композитор Олександр Аляб'єв (1787–1851), письменник і лексикограф із Луганська Володимир Даль (1801–1872), письменник Іван Тургенєв (1818–1883). Літературний критик і журналіст Іван Панаєв (1812–1862) писав: «Гребінка слыл самым гостеприимным из литераторов того времени». Євген – автор 46 романів, поезій – українською та російською мовами, а романс українця «Очи черные» виконувалися на балах Російської столиці! У 1841 Гребінка заразився туберкульозом і в сирому петербурзькому кліматі постійно хворів. Наприкінці листопада трапилася неприємність з викладачем кадетського корпусу Коренєвим – Гребінка помчав до начальства виручати знайомого. На жаль, начальство було непохитним. Ображений і замерзлий при переїзді у відкритій колясці через Неву, Євгеній Павлович звалився в пропасниці і вже не встав. 15 грудня 36-річний поет помер: просив поховати не Російській імперії, а в Україні, як писав у пісні «Козак на чужині»: «Коли помирав, у хвилини безсилі, // Козак і благав, і молив: // Червону калину аби на могилі // Товариш йому посадив!..// «Хай пташка щораз приліта на калину // І вільно щебече мені!..// Мені, бідоласі, про рідну Україну // Співа заповітні пісні!».

З Академією мистецтв, а, отже, з С.-Петербургом пов'язані долі багатьох українських художників – в той час це єдиний вищий навчальний заклад з образотворчого мистецтва Російської імперії; непересічною особистістю, яка там навчалася, була Марія Дмитрівна Раєвська-Іванова (1840–1912), перша жінка із Харківської губернії, яка отримала звання художника (1868).

В Академії вчився, як вільний слухач, і видатний українець Микола Олександрович Ярошенко (1846–1898) – родом із Полтави, військовослужбовець за освітою та службою (до 1862 року), Микола вільний час присвячував мистецтву. В 1876 році полтавчанин став одним з керівників Товариства пересувних художніх виставок, постійно виставлявся, причому – тільки там. Ярошенко створив виразні портрети-типи, що виражали в художніх образах соціальні та етичні ідеали свого часу («Студент», 1881 рік – Третяковська галерея; «Курсистка», 1883 рік – Калузький обласний художній музей, а також портрети діячів російської культури, на яких зміг передати не лише портретну схожість, але й благородні духовні риси особистості («П. Стрепетової», 1884 рік – Третяковська галерея; «Г. Успенського», 1884 рік – Єкатеринбурзька картинна галерея; «М. Ге», 1890 рік – Третяковська галерея).

Іще вихованцями Академії мистецтв були українці: Микола Дмитрович Кузнецов (1850–1929), живописець із Херсонщини, член Товариства пересувних художніх виставок (реалістичні

Раєвська-Іванова М. Український краєвид

жанрові полотна «Об'їзд володінь», 1879 рік, «Портрет П. Чайковського», 1893; Кіріак Костянтинівич Костанді (1852–1921), художник із Херсонщини, академік Академії мистецтв з 1907 року, пересувник, засновник Товариства південно – російських художників (жанрові картини, просякнуті співчуттям до людей праці «У хворого товариша», 1884; Опанас Георгійович Сластїон (Сластьон; 1855–1933), маляр і графік із Таврії, учень художника-передвижника козацького походження Івана Крамського (1837–1887) та художника і педагога Петра Чистякова (1832–1919), один з засновників українського архітектурного стилю; Петро Олексійович Левченко (1856–1917), пейзажист і рисувальник із Харкова, член Товариства південноросійських художників; Микола Корнилович Пимоненко (1862–1912), художник-живописець із Києва, академік Академії мистецтв з 1904 року, член Товариства пересувних художніх виставок (жанрові сцени в опоетизованому вигляді змальовували побут українських селян; «За водою», 1893); Григорій Петрович Світлицький (1872–1948), живописець і музикант із Києва, перший народний художник УРСР, учень І. Рєпіна, М. Кузнецова, А. Куїнджі – жанрові картини та пейзажі тематично пов'язані з музичними мотивами та інші.

У кінці XIX – на початку XX століття Петербурзька Академія мистецтв продовжує приваблювати митців з усіх куточків Російської імперії, і, звичайно, з України. Слідом за глухівчанином Миколою Івановичем Мурашком (1844–1909), засновником та керівником Київської рисувальної школи, яка наслідувала принципи пересувників, студентом Академії стає його небіж, Олександр Мурашко (1875–1919). Олександр Олександрович родом із Києва, навчався спочатку в Київській рисувальній школі М. Мурашка, потім – в Академії мистецтв (у І. Рєпіна) та Мюнхені (у А. Ажбе). В роботах майстра (зокрема – «Похорон кошового», 1900 рік та «Дівчина в червоній шляпі», 1902–1903 роках) вірність натурі сполучається з декоративною експресією кольорів. Академію мистецтв закінчили також Порфирій Денисович Мартинович (1856–1933), живописець, графік, фольклорист та етнограф із Полтавщини; киянин Костянтин Якович Крижицький (1858–1911), пейзажист, один із організаторів Товариства імені А. Куїнджі; Ілля Максимович Шульга (1878–1938) маляр-реаліст родом із села Кропивної, що на Київщині – в 1930-ті роки викладав у Київському художньому інституті, репресований; Карпо Дем'янович Трохименко (1885–1979), живописець, педагог із Київщини; Іван Миколайович Шульга (1889–1956), живописець із Таврії, учень педагога і художника із Херсонщини Кирила Костанді (1852–1921). З багатьма українцями-випускниками Академії пов'язаний Степан Петрович Яремич (1869–1939), художник із села Галайки на Київщині (автор картин «Княжа гора під Каневом», «Вид на Дніпро», «Поле», «Українська дівчина»), мистецтвознавець, з 1918 року – головний хранитель Ермітажу, з 1930 року – завідувач його реставраційними майстернями, автор досліджень про М. Врубеля, В. Серова, П. Чистякова, М. Ге.

З початком XX століття в Російську імперію починається новий приплив українських митців. Це пов'язане як з бажанням отримати вищу художню

чи музичну освіту (вищі художні заклади та консерваторії були тільки в Москві та С.-Петербурзі), так і спробою втекти від переслідувань – спочатку століпінської реакції, а згодом – від більшовицьких репресій. Творчі осередки створювались в обидвох столицях: у Москві заходами І. Алчевського, М. Донця, І. Непомнящего, Ф. Корша організований український музично-драматичний гурток «Кобзар», який урочисто відзначив 50-річчя смерті Т. Шевченка. Функціонувало українське видавництво «Шлях». Аж до 1934 року діяла письменницька організація та видавництво «СІМ» (Село і місто). В 1930-ті роки до Москви переїжджають Л. Курбас, М. Зеров, О. Довженко.

До речі, 1798 року в Москві видана поема полтавчанина Івана Котляревського (1769–1838) «Енеїда» українською мовою. Формування української громади продовжилось ще в ХІХ столітті, стрімко росла, досягнувши 10 000 чоловік до початку ХХ століття. У 1861-1862 роках видавався журнал українською мовою «Основа». У ці ж часи, з ініціативи Тараса Шевченка, організована національна організація – «Земляцтво імені Тараса Шевченка», яке стало випускати українською мовою газету «Кобзар».

У Петербурзькому університеті студентська молодь створила «гурток Шевченка», де представники різних національностей висловлювали захоплення творчістю українського поета. В різні роки тут працювали: історик із Полтави, публіцист, редактор газети «Голос» (1871–1884) полтавчанин Василь Олексійович Більбасов (1838–1904); професор, етнограф, член-кореспондент Академії наук СРСР (1924) Лев Якович Штернберг (1861–1927) – обидва із Житомира; з 1903 року – історик мистецтва із Маріуполя, професор Дмитро Власович Айналов (1862–1939). З університетом пов'язані й імена математиків: Михайла Васильовича Остроградського (1801–1861), математика із Полтавської губернії; академіка із Одеси Сергія Натановича Бернштейна (1880–1968); академіків: оптика із Харкова Володимира Павловича Лінника (1889–1984) та математика із Білої Церкви Юрія Володимировича Лінника (1914–1972). В університеті викладали: історик-медієвіст із Київщини Дмитро Мойсейович Петрушевський (1863–1942), астроном: одесит Дмитро Миколайович Абашев (1829–1880), геодезист і математик із старшинського роду на Сумщині Олег Савич (1810–1883) – з ім'ям Олега Михайловича також асоціюється Пулковська обсерваторія, де працював понад сорок років з 1839 року – моменту заснування – до 1880 року. Наукова установа побудована на початку ХІХ століття за проектом архітектора О.П. Брюллова – брата художника – Карла Брюллова.

Значну роль в культурі Російської імперії відіграли архітектори – вихідці з України: Борис Михайлович Іофан (1891-1976), архітектор з Одеси, відомий спорудами, це – адміністративно-житловий комплекс «Будинок на набережній» в Москві; санаторій в Барвісі; проектами павільйонів на виставках в Парижі та Нью-Йорку; комплексів Нафтового та Гірничого інститутів; житлових масивів «Ізмайлово», «Мар'їна Роца»; Євген Іванович Катонін (1889–1984), архітектор із Одеси, автор генерального плану забудови Ленінграда, станції метро «Київська кільцева» в Москві; одесит Георгій Павлович

Павлов (1915–1976), архітектор та Натан Абрамович Остерман (1916–1969), архітектор із Харкова, відомий проектами житлових кварталів та окремих будинків в Нових Черемушках, Нових Кузьминках, Теплому Стані.

На особливу нашу увагу заслуговують: будівничий із Шостки Дмитро Миколайович Чечулін (1901–1081), працював як театральний художник – постановки Великого театру, студії В. Пашенної, театру Мейєрхольда; архітектурну діяльність починає у 1930-ті роки: зводить ряд об'єктів в Куйбишеві, Воронежі, Брянську, Архангельську, бере участь в будівництві Москворецького мосту, театру імені Мейєрхольда (Концертний зал імені П. Чайковського), деяких станцій московського метрополітену. Як головний архітектор Москви (1945–1949), Дмитро Миколайович брав участь в планах її реконструкції. За його проектами зведено готель «Пекін», висотний будинок на Котельницькій набережній. З останніх споруд українського майстра в Москві – споруда Рад РРФСР (нині – Будинок уряду РФ).

Потужний вплив української музичної культури на росіян починається на початку XVII століття. В Україні в цей час вдосконалюється церковний спів: спрощений діатонічний лад поступово замінюється гармонійним. В Москві ж, за словами сина і помічника антиохійського патріарха Макарія III – Павла Аллепського (1627–1669), – співали наздогад низьким грубим голосом. Вперше з основами сучасної європейської музики Росія познайомилася з праць українського композитора, теоретика музики із Києва, композитора Миколи Дилецького (1630–1690) – про нього відомо, що закінчив колегію єзуїтів у Вільні, з 1675 року – академік.

Перший в Російській імперії театр європейського зразка виник у 1672 році в Москві, при дворі другого царя із династії Романових – Олексія Михайловича (1629–1676). У XVIII столітті було кілька спроб створити професійний постійний театр – при Університеті, театр Урусова, Петровський театр. У 1824 році для драматичної трупи перебудований дім купця Варгіна – це було відкриття Малого театру. Його основоположник, зокрема, й українець – актор і режисер із Миколаївщини Микола Карпович Садовський (1856–1933).

Розповідь про акторів – українців у Російській імперії була б неповною, якщо не згадати про гастролі українських труп у двох столицях. В листопаді 1886 року в залі Кононова на Мойці в С.-Петербурзі вперше виступила українська трупа під керівництвом Марка Лукича Кропивницького (1840–1910) з п'єсою «Дай серцю волю – заведе в неволю». У складі трупи провідні актори України: Г. Затиркевич, П. Саксаганський, М. Садовський. Вистави мали величезний успіх, петербурзькі газети писали захоплені статті про українських акторів, актрису із Чернігівщини Марію Костянтинівну Заньковецьку (1854–1934) ставили вище за італійську акторку Елеонору Дузе (1858–1924) та французьку – Сару Бернар (1844–1923). «Слава української трупи в С.-Петербурзі, – повідомляла місцева преса, – росла з кожним днем. Квитки на вистави продавали за тиждень раніше. І вулиця Мойка, що вела до театральної каси... була запружена людом всяких рангів, а проїзд по ній припинявся».

Пропагується в російськомовному С.-Петербурзі XIX століття й українська музичні твори. Спочатку відбулося знайомство публіки з українськими композиціями М. Глинки, а згодом, артист Петербурзького Маріїнського театру Семен Степанович Гулак-Артемівський (1813–1873) у 1863 році представив класичну оперу «Запорожець за Дунаєм», яку шанував Тарас Шевченко. Серед митців – театральних режисерів та театральних діячів із Російською імперією пов'язані непересічні потаї з

С.-Петербурзі: Гулак-Артемівський і Шевченко – хвилини натхнення. Малюнок України: житомирянин Леопольд Антонович Сулержицький (1872–1916), помічник Костянтина Станіславського (1863–1938), один з організаторів та керівників першої студії МХАТу; актор і режисер Олександр Якович Таїров (1885–1950) з міста Ромни, реформатор сцени, організатор та керівник знаменитого Камерного театру в Москві; харків'янин Микола Павлович Акимов (1901–1968), режисер і сценарист, організатор Театру комедії в С.-Петербурзі; харків'янин Анатолій Васильович Ефрос (1925–1987), головний режисер Московського драматичного театру на Малій Бронній, Московського театру драми та комедії на Таганці.

Із яскравих обдарувань на ниві музичного мистецтва XVIII століття є композитор, диригент, співак із Глухова Максим Созонтович Березовський (1745–1777), запрошений як оперний співак до театру імператора Петра III (1728–1762). Максим учився в Італії, де отримав звання капелмейстера в Болонській філармонічній академії (1771). Творив у місті на Неві і композитор, співак та диригент Дмитро Степанович Бортнянський (1751–1825) – талановитий хлопець народився в Глухові, пройшов школу придворної співацької капели, стажувався у Венеція. Саме в Італії Бортнянський здобув професійну освіту та сформував композиторський талант, написавши чимало творів, опер, кантат, сонат. Деякі з них йшли на італійських сценах – «Креонт» (1777), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779), і, звичайно, на провідних сценах Російської імперії. У 1779 році, після повернення до С.-Петербурга, Дмитро Степанович стає «композитором придворного співочого хору», а з 1796 – і до кінця життя – директор співацької капели. Його основний здобуток – реформа церковної музики, в якій органічно поєднав традиції національного хорового мистецтва, самотнього українського бароко та західноєвропейського класицизму; розвинув жанр циклічного хорового концерту. В С.-Петербурзі зберігся будинок, в якому мешкав і працював композитор на вулиці Мілїонній, 6.

12 лютого 1899 року у Москві, в театрі «Акваріум» відбулася прем'єра опери «Катерина»; слова Т. Шевченка, музика Миколаївського композитора Миколи Аркаса (1853–1909). Відгуки газет: «Московские ведомости», «Московский курьер», «Новости дня», «Русское слово» на виставу були лише

позитивні. Слідом за тим із білокамінної столиці почалася тріумфальна хода Аркасової «Катерини» театрами Російської імперії, ставилася і в Києві.

1883 року українським трупам заборонено давати вистави у своєму краї, гастролювали в Російській імперії, зокрема, в Москві, найчастіше виходили на сцені театрів «Акваріум» та «Ермітаж». Московська громадськість, вітаючи трупи П. Саксаганського та М. Кропивницького, відзначала народний реалізм українських постановок, що був новим словом і для російського театру. Коли у 1897 році в Москві зібрався Перший всеросійський з'їзд сценічних діячів, де з доповідями виступили українські актори про становище театрів України, пролунав рішучий протест проти загальних і спеціальних репресій щодо українського театру, які практикував царський уряд.

На початку ХХ століття зростає в Росії зацікавленість до нового мистецтва – українського кінематографу, яке породило і нові професії в творчій сфері: продюсер, кінорежисер, оператор, кіноактор. Одним із перших постановників кіно треба назвати продюсера і режисера з Донецька Олександр Олексійович Ханжонков (1877–1945). Почавши як представник іноземної фірми, налагодив випуск вітчизняних художніх фільмів, організував «Акціонерне Товариство О. Ханжонков» у Москві, яке знімало хронікальні, етнографічні, мультиплікаційні кінострічки; збудував кіноательє з найновішою для того часу технікою. В Москві збереглася споруда першого кінотеатру Російської імперії, зведеного Олександром Ханжонковим у 1909 році (архітектори – М. Благовещенський та Ф. Шехтель). Під керівництвом Ханжонкова починали творчу кар'єру – П. Чардинін, І. Мозжухін, В. Холодна, а кінорежисерами стали – одесит Роман Лазаревич Кармен (1906–1978) та киянин Григорій Михайлович Козинцев (1905–1973).

У вищих учбових закладах Російської імперії в різні роки ХVIII–ХХ століттях навчались працювали й науковці – вихідці з України. Симптоматично, що геохімік Михайло Ломоносов (1711–1765), який 1734–1735 роках студювався у Києво-Могилянській академії, очолив створення першого в Росії Московського університету при підтримці й допомозі гетьмана України Кирила Розумовського (1728–1803). Серед перших учених Московського університету ХVIII століття і народжений в Україні Семен Юхимович Десницький (1740–1789), професор із Ніжина, доктор юриспруденції з римського права, колезький асесор, член Російської академії.

Значна кількість науковців, які вийшли з України, склали плеяду видатних викладачів Московського університету за 250 років його існування. Одним з перших студентів університету був у майбутньому видатний історик, археограф із Ніжина Микола Миколайович Бантиш-Каменський (1737–1814). У 1853–1858 роках навчальний заклад закінчили: історик із Чернігівської губернії Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902); у 1858–1861 – правознавець із Борисполя на Київщині, етнограф, фольклорист Павло Платонович Чубинський (1839–1884); у 1911–1916 – історик, громадський діяч із Волині Олексій Іванович Баранович (1892–1961). У 1880–1882 роках викладав доцент із Кременчука, філолог, мовознавець Павло Гнатович Жигецький (1837–1911),

а в 1845–1847 – письменник із Чернігівщини Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897). У Московському університеті в 1831–1834 роках також навчався, а з 1847 – працював професором, в 1859–1868 роках завідував друкарнею, історик-славист із Полтавщини, член-кореспондент Петербурзької АН (1854) Осип Максимович Бодяньський (1808–1877).

Московська консерваторія – осередок навчання та викладацької діяльності музикантів і музикознавців – вихідців з України; киянин Рейнгольд Морицович Глієр (1875–1956) закінчив Московську консерваторію 1900 року і викладав. А відомий киянин музикою до класичних балетів: «Червоний мак», «Мідний вершник», оперою «Шахсенем». Більшу частину життя Глієр мешкав у Москві, похований на Новодівичому некрополі (бюст-надгробок роботи скульптора М. Анікушина, 1961).

В Московській консерваторії викладали: катеринославець Лев Петрович Штейнберг (1870–1945), автор опери «Десять днів, що сколихнули світ», балета «Міра», численних симфоній та кантат; окрім композиторства, займався диригуванням – з 1928 до 1945 року – диригент Великого театру; глухівчанин Юрій Олександрович Шапорін (1887–1966) – автор опери «Декабристи» (1953), ораторії «Сказание о битве за русскую землю» (1944), симфонії-кантати «На полі Куликовому» (1939); похований композитор на Новодівичому некрополі. Видатним музикантом – піаністом, педагогом, музикознавцем, професором Московської консерваторії був Генріх Густовович Нейгауз (1888–1964); народжений у Єлизаветграді в родині піаністів, диригентів, композиторів, важливі його художні досягнення в інтерпретації музики ХІХ – початку ХХ століттях твори: Р. Шумана, Ф. Ліста, Ф. Шопена, Й. Брамса, К. Сен-Санса, О. Скрябіна, М. Мясковського, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, М. Рegera, С. Франка.

В системі Російської Академії наук, відкривалися не тільки технічні та природознавчі відділення та інститути, а й виші гуманітарного профілю. У 1936 роках створений Інститут історії АН СРСР, який у 1968 році розділився на – Інститут всесвітньої історії та Інститут Російської історії АН СРСР. У цих вишах працювали: історики, академіки АН СРСР, які народилися і виховувалися в Україні, а реалізували здібності за межами і склали славу Російської історичної науки. До видатних вчених належать історик із Миргорода Борис Дмитрович Греков (1882–1953), історик-декабристознавець із Ніжина Милиця Василівна Нечкіна (1901–1985), історик із Києва Євгеній Вікторович Тарле (1874–1955). Вимога часу: кожен патріот має зробити все можливе, щоб в Україні шанували видатних особистостей, де б не були поховані. І, якщо не реально сьогодні перепоховання із закордонної держави в Україну, не маємо права їх забувати: людина живе, допоки її пам'ятають.

Чимало вихідців із України знайшли вічний спочинок, зокрема, на Новодівичому цвинтарі (некрополі) Москви.

Проясень. Новодівичий монастир заснований батьком Івана Грозного – великим князем Московським Василем Івановича в 1524 році. Першими похованими на монастирському цвинтарі були безвісні насельники обителі.

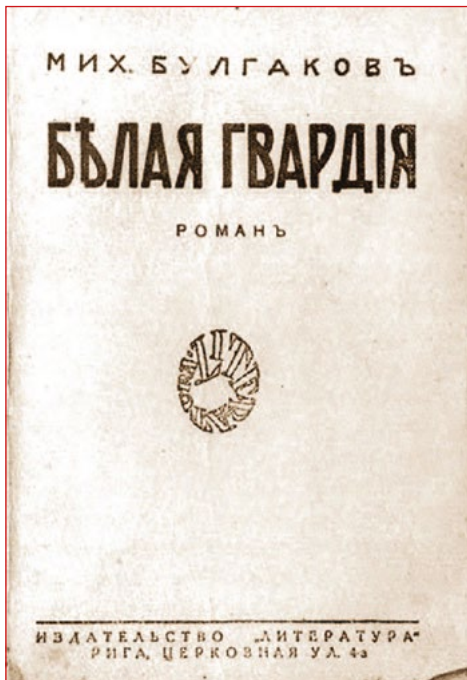
З половини XIX століття – в основному інтелігенцію: літераторів та осіб «вченого звання». Першим всенародно шанованим похованням стала могила партизана 1812 року, поета Дениса Васильовича Давидова (1784–1839). Цвинтар діє на території однойменного монастиря; в 1898–1904 роках територія розширена й приєднана ділянка за південною стіною храму. І донині продовжують ховати діячів культури, науки, літератури, мистецтва, воєначальників, політиків різних національностей, серед них і українців.

Зокрема, на так званому «Монастирському цвинтарі» біля Смоленського собору Новодівичого некрополя похований професор Московського університету, філолог-славіст із Полтавщини Осип Бодяньський (1808–1877), геолог і палеонтолог із Сумщини Олексій Борисяк (1872–1944), учені світової величини: засновник Національної бібліотеки Української держави в Києві Володимир Вернадський (1863–1945), мікробіолог і епідеміолог із Херсонщини Микола Гамалія (1859–1949). На першій дільниці покоїться історик із Києва Євген Тарле (1874–1955) й інженер – електрик Андрій Кравченко (1882–1934).

Ті українці, кого маємо згадувати, захоронені на другій дільниці некрополя: письменник і журналіст, нащадок запорозьких козаків Володимир Гіляровський (1853–1935); актор, уродженець Ясинуваті (Донеччина), Микола Гриценко (1912–1979) і сестра – актриса Лілія Гриценко (1917–1989); соліст

опери із Полтавщини Іван Коваленко (1887–1943). Є тут і могили – поета із Херсонщини Дем'яна Бедного (Придворов Юхим Олексійович (1883–1945); поета-сатирика, письменника, киянина Михайла Булгакова (1891–1940).

На третій дільниці Новодівичого некрополя спочивають вічним сном: кінорежисер із Полтавщини Олександр Довженко (1894–1956); авіаконструктор із Києва Дмитро Григорович (1883–1938); актор-клоун із Хмельниччини Віталій Лазаренко (1890–1939). Поряд, на четвертій, – Олександр Богомолець (1850–1935), батько всесвітньовідомого вченого, Президента Академії наук УРСР, академіка Олександра Богомольця; професор – металург Олександр Мостович (1881–1935) і письменник із Лебедина Микола Ляшко (1884–1953). Більше українських могил на п'ятій дільниці цвинтаря: артист, киянин Олександр Вертинський (1889–1957); генерал із Одещини Микола Харчен-

Обкладинка роману Михайла Булгакова «Біла гвардія»

ко (1887–1957); інженер-архітектор із Полтавщини Олександр Головченко (1908–1957). На шостій ділянці поховані українські вчені, які безпосередньо причетні до створення атомної зброї – конструктор із Полтавщини Микола Духов (1904–1964), поряд – киянин, генерал Андрій Стученко (1904–1972); археолог, музеєзнавець із Полтавщини Володимир Грінченко (1918–1997); генерал-лейтенант із Дніпропетровська Федір Жеребченко (1907–1964).

На сьомій ділянці – також могили українців: творця ракетної техніки, довголітнього керівника конструкторського бюро «Південне» в Дніпропетровську Михайла Янгеля (1911–1971); тричі Героя Радянського Союзу із Чернігівщини Івана Кожедуба (1920–1991); двічі Героя Радянського Союзу, льотчика випробувальника із Алупки Амет Хана Султана (1920–1971); Героя Радянського Союзу із Дніпропетровщини, Володимира Судця (1904–1981); одного з керівників міністерства зв'язку СРСР Костянтина Сергійчука (1906–1971). Є поховання державних діячів СРСР і творчих особистостей: Василя Кузьменка (1904–1972) з Київщини; Леоніда Шевченка (1913–1972) з Дніпропетровщини; Семена Задіонченка (1898–1972) із Київщини; Євгена Шкурка із Ніжина (1915–1973); Всеволода Бойка (1914–1970) з Дніпропетровщини; режисера Олександра Птушка (1900–1973) із Луганська; із Херсонщини – голови Ради Міністрів УРСР Леоніда Корнійця (1901–1969) та міністра харчової промисловості Івана Сиволапа (1909–1968); актора Павла Гереги (1892–1960); співака Марка Бернеса (1911–1969) із Чернігівщини. Воєначальників: Андрія Гетьмана (1903–1987) із Путивля; Григорія Орла (1904–1974) із Сумщини; Федора Бондаренка (1919–1973) із Вінничини; Гордія Левченка (1897–1981) із Житомирщини; Михайла Калашника (1903–

Афіша прем'єрного показу «Землі». Через кілька днів прокату фільм заборонили

Кадр із фільму «Земля». О. Довженко майстерно вводив своїх персонажів в атмосферу української природи

Москва. Куточок Новодівичого некрополя. Сучасне фото 1974) із Полтавщини; Якова Резніченка (1915–1970) із Дніпропетровщини; Віктора Харченка (1911–1975) із Жмеринки.

І на восьмій ділянці є поховання вихідців із України, серед них – письменник Юрій Лебединський (1898–1959) із Одеси; інженер Євген Губенко (1911–1959) із Кіровоградщини; один із творців танка Т34 Микола Кучеренко (1907–1976) із Харківщини; генерал-майор Володимир Вертипорох (1915–1960) із Запоріжжя; інженер-будівельник Михайло Петренко (1904–1960) із Сумщини; державний діяч Сергій Симоненко (1912–1960) із Одещини; двічі Герой Радянського Союзу, льотчик Степан Супрун (1907–1941) із Сумщини. Воєначальники: Микола Басистий (1898–1971) із Кіровоградщини; Дмитро Самарський (1899–1960) із Луганщини.

На дев'ятій ділянці Новодівичого – також могили вихідців із України, поховані: представник уряду УРСР при Раді Міністрів СРСР Юрій Дудін (1906–1976) із Дніпропетровська; художник Євген Кибрик (1906–1978) із Миколаївщини; державний діяч Олексій Кириченко (1908–1975) із Херсонщини; генеральний прокурор СРСР, головний обвинувач від СРСР на Нюрнберзькому процесі Роман Руденко (1907–1981) із Чернігівщини; міністр геології СРСР Олександр Сидоренко (1917–1982) із Харківщини; співак, одесит Леонід Утьосов (1895–1982).

На десятій ділянці розміщені могили державних діячів українського походження – Голова Президії Верховної Ради СРСР Микола Підгорний (1903–1983) із Полтавщини; заступник Голови Ради Міністрів СРСР Юхим Славський (1898–1991) із Макіївки, державний діяч із Запоріжжя Михайло

Лесечко (1909–1984); заступник голови Ради Міністрів СРСР Борис Щербина (1919–1990) із Донеччини.

Є могила полярника із Севастополя Івана Папаніна (1894–1986); одесита Валентина Катаєва (1897–1986); генерального конструктора ракетних двигунів, одесита Валентина Глушка (1908–1989); льотчика Євгена Савицького (1910–1990); вченого, лауреата Нобелівської премії з фізики Петра Капиці (1894–1984); світового рекордсмена Валерія Брумеля (1942–2003). Поховані – відомий співак із Київщини Іван Козловський (1900–1993), який був окрасою Великого театру СРСР; актори: Клавдія Шульженко із Харкова (1906–1984) та Сергій Бондарчук із Херсонщини (1920–1994); полтавчанка Клара Лучко (1925–2005) та харківчанка Людмила Гурченко (1935–2011).

На одинадцятій дільниці Новодівичого некрополя в основному поховані воєначальники, народжені в Україні, генерали й адмірالی: Сергій Горшков (1910–1988) із Кам'янець-Подільського; Григорій Бондаренко (1921–1988) із Київщини; Володимир Толубко (1914–1989) із Харківщини; Сергій Руденко (1904–1990) із Чернігівщини; Іван Волошин (1923 – 1990) із Одещини; Петро Лащенко (1910–1992) із Чернігівщини; Іван Черняхівський (1906–1945) із Уманьщини. Видатні льотчики: Валентина Гризодубова (1910–1993) із Харкова та полтавчанин Георгій Береговий (1921–1995); міністр цивільної авіації СРСР Борис Бугаєв (1923– 2007) із Київщини, а також народжений у Поволжі, у родині українських переселенців Гурій Марчук (1925–2013), який очолював Академію наук СРСР.

Багато визначних українців упокоїлися на цвинтарі **Донського монастиря**, що займає половину території храму.

Проясень. Донський некрополь, стародавнє поховання XVIII–XIX століть у районі Південного адміністративного округу Москви і стало престижним та дорогим місцем, а починалося з могил людей знатних та невідомих: першими віддані тут землі ратники боярина Бориса Годунова (1552–1605), що прийняли смерть від кримчаків Казі-Гірея в 1591-му році. У той же самий період цвинтар став місцем вічного спочинку переважно аристократії, абсолютно забутих титулованих і чиновничих осіб. Донський – єдиний, збережений в Москві монастирський цвинтар, але так писали про нього ще до Жовтневої революції, коли біля кожного московського монастиря існували поховання. Свідчення цьому – на території нинішнього

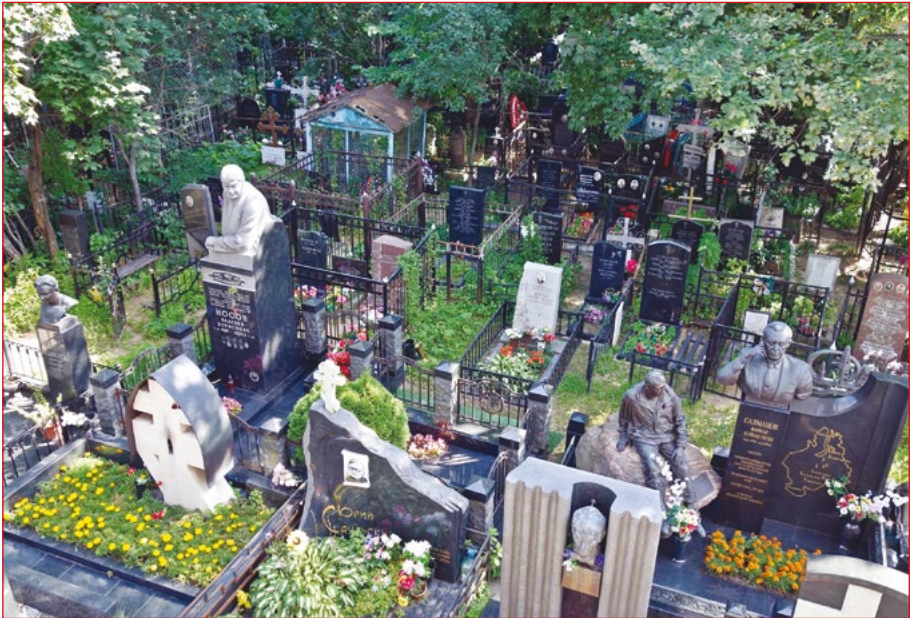

Москва. Куточок Донського цвинтаря. Фото

в два гектари – стоять багато сотень найрізноманітніших надгробків – білокам'яні і гранітні саркофаги, обеліски, колони, розп'яття, скульптури, усяльниці – каплиці.

Поблизу монастиря збереглися могили й українців: спочиває Олександр Базилевич (1787–1843) – генерал-майор із Полтавщини; є поховання архімандрита Лящевського Василя (1704–1774), церковного педагога, засновника вищої освіти у імперії, ректора Московської слов'яно-греко-латинської академії; Амвросія Зертис-Каменського (1708–1771), релігійного діяча із Ніжина доби Гетьманщини; Мусія Богаєвського (1700–1742), військового капелана українського козацтва; педагога із Прилук Антонського Антона Антоновича (1762–1848); педагога і літератора із Чернігівщини; історика та архівіста із Ніжина Бантиш-Каменського Миколи Миколайовича (1737–1814).

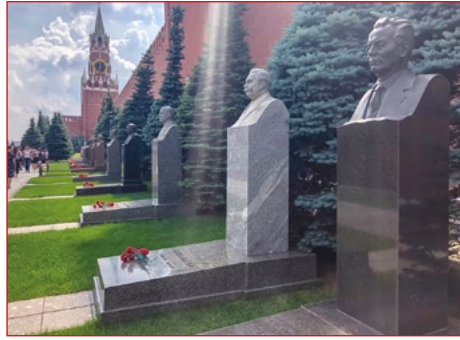
Цвинтар поблизу села Нове Ваганьково засноване в 1771 році, у час епідемії чуми; із старих московських – **Ваганьківське** поховання найбільше. Площа цієї божої ниви становить 52 гектари, там лежить близько півмільйона покійників. А позначених поховань, тобто – із зазначенням імен налічується понад сто тисяч. Мабуть, найістотніша відмінність колишнього Ваганьково від сучасного полягає в тому, що за часів Дмитрієва «тут безвісні люди, добрі люди зійшлися», а тепер, навпаки, цвинтар став місцем вічного спочинку переважно еліти, богеми, всякого роду «авторитетів». На Ваганьківському цвинтарі (бо зведена церква), зокрема, покояться: український композитор Семен Гулак-Артемовський (1813–1873); мовознавець із Луган-

Москва. Куточок Ваганьківського цвинтаря. Сучасне фото

щини Володимир Даль (1801–1872), а також Лев Пашенко (1782–1834), генерал-майор, учасник наполеонівських воєн, командир Охтинського порохового заводу.

У радянську добу найголовнішим некрополем Москви – це поховання біля **Кремлівської стіни** та замурування в неї урн із прахом – не всі із них заслуговують на добру згадку, чимало, як вірних прислужників більшовицького та комуністичних режимів, засуджено історією. Оглядаючи могили

Москва. Поховання біля Кремлівської стіни.
Сучасне фото

біля Кремлівського муру (справа – наліво), бачимо й могили українців: це, насамперед, поховання Генерального секретаря ЦК КПРС Костянтина Черненка (1911–1985), який народився в українській переселенській родині в Сибіру. Поряд – уродженець Луганщини Климент Ворошилов (1881–1969), якого вважали «першим маршалом» Радянського Союзу, а також могила уродженця Донбасу – Андрія Жданова (1896–1948), життєвий шлях якого розпочався в Маріуполі. Тут же – поховання уродженця Кам'янського (Катеринославщина), Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва (1906–1982). Серед похованих є й ті українці, якими гордимось – у першу чергу – генеральний конструктор ракетно-космічної техніки, житомирянин Сергій Корольов (1907–1966), з ім'ям якого пов'язаний перший політ людини в космос. Захоронені і пілоти українського походження, які загинули під час виконання бойових чи випробувальних польотів, а саме: Поліна Осипенко (1907–1939) із Запоріжжя; Георгій Кравченко (1912–1943) із Дніпропетровщини; одесит Георгій Добровольський (1928–1971). Поряд – могили міністрів СРСР: Володимира Кучеренка (1909–1963) із Харківщини; Олександра Рудакова (1910–1966) із Запоріжжя; Івана Носенка (1902–1956) із Миколаєва. Спочивають маршали, народжені в Україні: одесит Родіон Малиновський (1898–1967), Семен Тимошенко із Одещини (1895–1970) й Андрій Єременко (1892–1970) із Луганщини.

Як справедливо зазначила літературознавець Тетяна Лебединська у виданні «Український некрополь Санкт-Петербурга»: «Доля багатьох славетних, широко і менш знамих представників української культури, а також державних і політичних діячів нерозривно пов'язана із містом – Петроградом – Ленінградом (і знову – С.-Петербургом). Це зумовлено тим, що українська діаспора на Невських берегах завжди була великою і різноманітною. А окремі, яскраві і самодостатні представники українських дворянських і козацьких родів, залишили помітний сліду політичному й культурному життю Російської імперії XVIII–XIX століть. Упродовж багатьох століть українці приїздили до Північної Пальмири, працювали, творили тут, а для багатьох із них ця земля стала довічним притулком».

Перше поховання Тараса Шевченка на Смоленському цвинтарі С.-Петербурґа. Сучасне фото

Смоленський православний цвинтар (Камська вулиця, 29) С.-Петербурґа розміщений у північно-західній частині Василівського острова, на лівому березі ріки Смоленки. Це – один з найвідоміших історичних некрополів, уперше згаданий в царському Указі 1738 року як «кладовище на Василівському острові біля Чорної річки», а Указом від 11 травня 1756 року для Смоленського православного храму визначене місце «вбік від Галерної гавані» – між 18-ю та 23-ю лініями Василівського острова. У

1760 році тут побудували дерев'яну церкву Смоленської ікони Божої матері (не збереглася), упродовж 1786–1790 років на її місці зведено однойменний кам'яний храм (архітектор – Олексій Іванов; 1749–1802).

За історичною традицією **Смоленський некрополь** – місце поховання відомих особистостей, у тому числі, народжених в Україні: вчених Академії наук, викладачів Петербурзького університету, Гірничого інституту, службовців військових навчальних закладів, діячів культури і мистецтва, здебільшого Академії мистецтв, розташованих на Василівському острові. Тут і місце першого поховання Кобзаря; у 1989 році встановлено меморіальний камінь, а в 2000 – на площі Шевченка відкрито поетові монумент роботи канадського скульптора Леоніда Молодожанина (1915–2009; Лео Мол), на рахунок якого чимало пам'ятних місць, відзначених погруддями та пам'ятниками, пов'язаних із життям і діяльністю українця Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861), нині відомі у С.-Петербурзі. Смоленський некрополь прихистив для вічного спокою і таких українців, де, зокрема, поховані: Антоновський Михайло Іванович (1759–1816), письменник, історик, перекладач із села Борзна Чернігівщини; Буняківський Віктор Якович (1804–1889), математик, академік, віце-президент С.-Петербурзької академії наук із Подільського містечка Барі (винайшов планіметр, пантограф, прилад для додавання квадратів, довів нерівність, названу його іменем); Бурачок Степан Онисимович (1880–1876), інженер-кораблебудівник, генерал-лейтенант, викладач Морського корпусу, видавець часопису «Маяк», публіцист, прозаїк із Чернігівщини; Домонтович Іван Георгійович (1781–1854), повітовий суддя С.-Петербурґа із села Кудрові Сосницького повіту Чернігівщини – дід першої у світі жінки – посла Олександри Михайлівни Колонтай (1872–1952), яка також походить із старовинного українського козацького роду князів і старшин Домонтовичів, однієї з гілок Рюриковичів; Загорський Петро Андрійович (1764–1846), учений-фізіолог і анатом, академік, власне – засновник російської анатомічної школи із Чернігівщини; Зінін Микола Миколайович (1812–1880), хімік-органік, академік, родовід якого із Чернігівщини, брав участь в організації в 1867–1868 Російського хімічного суспільства – нині Всесоюз-

не хімічне суспільство імені Д.І. Менделєєва і впродовж 10 років був його президентом; Крижицький Костянтин Якович (1858–1911), живописець із Києва, академік Академії мистецтв, автор полотна «Косарі на Україні»; Нахімов Сергій Степанович (1805–1872), віце-адмірал, брат флотоводця Павла Нахімова (прадід флотоводців братів Нахімових, Тимофій був запорозьким козаком); Позен Леонід Володимирович (1849–1921), скульптор із містечка Оболоні, Полтавщина; Хмельницький Микола Іванович (1791–1845), драматург, перекладач, губернатор Смоленська, нащадок гетьмана Богдана Хмельницького.

Вхід до некрополя
Олександро-Невської лаври. Сучасне фото

Олександро-Невська лавра – чоловічий монастир, історико-художня пам'ятка. Розташований там, де добігає кінця Невський проспект, між площею Олександра Невського та Обвідним каналом, поблизу впадіння річки Монастирки в Неву. Заснований некрополь, а біля нього – храм Петром I у 1710 році як «монастир Живоначальные Троицы и Святого Благоверного великого князя Александра Невского» – на честь перемоги новгородського князя Олександра Ярославича над шведами у Невській битві 1240 року. На цвинтарі при Лаврі поховані й відомі політичні діячі, письменники, композитори, архітектори, народжені в Україні.

Некрополь XVIII століття – до 1939 року – **Лазаревський цвинтар** Олександро-Невської лаври у складі Музею міської скульптури (з 1932). Перші поховання здійснювалися у дерев'яній церкві Благовіщення (освячена в 1713, демонтована 1789 року) за особистим дозволом Петра I, згодом – на цвинтарі. Збереглися надгробки: онуки графа О. Розумовського, доньки С. Уварова, доньки К. Розумовського, державного канцлера В. Кочубея. На території 0,7 гектара не знищені понад тисяча пам'ятників роботи скульпторів: Івана Мартоса, Федора Толстого, Михайла Козловського, Андрія Вороніхіна. Серед похованих – відомі діячі науки і культури з України: живописець із Миргорода Володимир Боровиковський (1757–1825); міністр народної освіти із Чернігівщини Петро Завадовський (1738–1812); Наталя Гончарова (1812–1863), праправнучка гетьмана Війська Запорозького Правобережної України Петра Дорошенка (1627–1697).

Багато українців покоються на цвинтарі Олександро-Невської лаври: зокрема, у Благовіщенській та Лазаревській усипальнях, а також некрополі майстрів мистецтв **Нікольського цвинтаря**. Там поховані: Боровиковський Володимир Лукич (1757–1825), художник історичного, церковного і портретного живопису із Миргорода; Завадовський Петро Васильович (1739–1812), граф, кабінет-секретар Катерини II, міністр народної освіти

(1802–1810) з Чернігівщини; Мартос Іван Петрович (1754–1835), скульптор із містечка Ічня Полтавщини, який, за висловом сучасника, змусив мармур «плакати»; Полторацький Марко Федорович (1729–1795), оперний актор із селища Сосниця Чернігівщини, перший співак, якому дозволено виступати разом з італійськими артистами, серед його учнів – українці: Максим Березовський та Дмитро Бортнянський; Репнін Іван Миколайович (1765–1774), брат Варвари Репніної. У **некрополі майстрів мистецтв** Олександрівської лаври знайшли вічний спочинок народжені в Україні: Бортнянський Дмитро Степанович (1751–1825), композитор, хоровий диригент із Глухова, автор опер, інструментальних творів, хорової духовної музики, у яких знайшли відображення мотиви української пісенності; Гнедич Микола Іванович (1784–1833), поет і перекладач із Полтави, писав вірші українською, листувався з Іваном Котляревським (1769–1839); Достоевський Федір Михайлович (1821–1881) письменник, родина якого походить із Поділля.

На **Волковському православному цвинтарі** «Літературні містки» покояться українці: Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович (1816–1875) – історик, мовознавець, етнограф із Ніжина, написав «Спогади про Т.Г. Шевченка»; Акимов Микола Павлович (1901–1968), режисер, художник, артист із Харкова.

На **Великоохтинському цвинтарі** поховані відомі українці: Буяльський Ілля Васильович (1789–1866), хірургу і анатому із села Вороб'ївці Чернігівщини, викладач анатомії Академії мистецтв, лекції якого відвідував Тарас Шевченко; Велланський (Кавунник) Данило Михайлович (1774–1847), учений-медик і філософ із містечка Борзна Чернігівщини; Турчанінов Петро Іванович (1779–1856), композитор і диригент, син дворянина із Київщини.

...Страшна доля українців, які працювали на ритті **«Біломорсько-Балтійського каналу імені Сталіна»**, відоміший за скороченням – «Біломорканал». Збудований між 1931 та 1933 роками у рекордно короткий термін, за 1 рік і 9 місяців, руками в'язнів ГУЛАГу; за різними даними, під час будівництва померло до 200 тисяч робітників. Серед в'язнів таборів Біломорканалу трудилися й українці. Більшою мірою це заможні селяни – «куркулі» – яких засилали за опір колективізації, але були також і непересічні особистості. Наприклад, три роки відпрацював київський історик та мистецтвознавець Федір Ернст (1892–1942), якого заслано за німецьке походження та публічний виступ проти знищення Михайлівського Золотоверхого собору у Києві. Також два роки на «Біломорканалі» «відпахав» художник театру, живописець Данило Нарбут (1916–1998). Працювали на каналі і родичі Волинського історика й письменника Агатангела Кримського (1871–1942) та відомий кубанський бандурист Іван Гавриш (1904–1985). Півтора року на «Біломорканалі» трудився фронтовик, в'язень Освенціма Андрій Ющенко (1919–1992), батько экс-Президента України Віктора Ющенка – звільнений через півтора року – за рішенням Президії Верховної Ради СРСР, із зняттям судимості.

На початку 70-х років ХХ століття у таборах, тюрмах, психіатричних лікарнях та на засланні в СРСР перебувало багато в'язнів – усього кілька

тисяч, більшість з яких – «бандерівці» та засуджені за звинуваченням в «антирадянській агітації і пропаганді». Станом на початок 1950-х років українці склали п'яту частину в'язнів ГУЛАГу; в таборах їх налічувалося 362,6 тисяч, в колоніях – майже 143,6 тисяч осіб. Навіть за офіційними даними урядової комісії СРСР за 1954 рік, умови життя і праці в таборах ГУЛАГу були нестерпними. Окрім тяжких побутових і санітарних умов, людям було складно психологічно – виснажлива праця, відсутність зв'язку з близькими пригнічували в'язнів. Їсти давали два рази на день; з житньої муки варили рідку баланду, до якої додавали гнилу кильку. Хліба отримували мізерну кількість – 50 грам, з домішками.

Арештантське фото українського поета і правозахисника Василя Стуса

Політичні табори зосереджені в управлінні «Дубравлаг», що в Мордовії, чимало – в пермському таборі особливого режиму ВС389/36-1 – історія цього ГУЛАГу коротка; від 1 березня 1980 до 8 грудня 1987 року через нього «перейшло» 56 в'язнів – пересічно утримували одночасно до 30 осіб. «Установа» стала відомою в світі як «табір смерті», бо 8 її в'язнів загинули, у тому числі члени Української Гельсінкської групи: Олекса Тихий (27.01.1927 – 5.05.1984), Юрій Литвин (26.11. 1934–5.09. 1984), Валерій Марченко (16.09.1947 – 7.10.1984). Уночі з 3 на 4 вересня 1985 року в карцері «учреждения ВС-389/36» загинув поет і правозахисник Василь Стус (7.01.1938 – 4.09.1985). У російському Кучино відбували терміни й такі українці: Михайло Горинь, Василь Овсієнко, Левко Лук'яненко, Іван Гель, Данило Шумук, Олесь Бердник, Микола Горбаль та інші правозахисники.

Не маємо права забути і про «Великий терор»; в урочищі Сандармох поблизу міста Медвеж'єгорська в Карелії, де у період з 27 жовтня – 4 листопада 1937 року з нагоди наближення 20-річчя Жовтневої революції розстріляно 287 українців. Серед них – організатор і керівник театру «Березиль», актор із Самбора Лесь Курбас (1887–1937); драматург із села Чаплинка Микола Куліш (1892–1937); письменник із Чернігова Марко Вороний (1904–1937); літературознавець, поет, перекладач, професор Київського університету Микола Зеров (1890–1937); прозаїк, перекладач у видавництві ЛіМ («Література і мистецтво») Валер'ян Підмогильний (1901–1937); науковий працівник Всеукраїнського історичного музею імені Тараса Шевченка Борис Пилипенко (1892–1937); актор і режисер Дмитро Ровинський (1892–1937); академік ВУАН Степан Рудницький (1877–1937); літературознавець, поет, перекладач Павло Филипович (1891–1937); голова Ради міністрів і міністр закордонних справ УНР у 1918–1919 роках, професор-історик Володимир Чехівський (1876–1937); академік Матвій Яворський (1884–1937) та інші

яскраві постаті українського відродження 20-х років ХХ століття. За відкритими даними всього у Сандармосі розстріляно 677 українців.

Митрополит із Брусилова Іларіон (світське ім'я Іван Огієнко; 1882–1972), аналізуючи вплив талановитих українців на долю Російської імперії, писав: «Нема нічого дивного, що свою культуру ми почали передавати на Москву. Так скрізь буває в житті: народ з більшою культурою, з більшою освітою завше впливає на свого сусіду, а сусіда переймає все краще. І нема нічого дивного, що наші вкраїнці рано почали сунути в Москву, де їм давали великі посади, ще в XIV і XV віках на Москві було вже немало вкраїнців. З 1654 року, з року приєднання України до Москви, цей рух «на Москву» прибрав великого розміру, і з того часу земляки наші «начаша приходити в великоросійское царство и водворятися». Москва бачила культуру вкраїнців, охоче приймала їх до себе і добре платила. І тому в «далеку Московію», в «московскія страни» перейшло багато людей, що придбали там слави і собі, і своїй Україні. Земляки ці наші понесли культуру свою на далеку північ, збудили її од віковичного дрімання і заклали там міцні підвалини нової культури.

Будемо пам'ятати, що, за жорсткою оцінкою українського історика Михайла Грушевського, «...з заведенням московського урядування вся та неутюлена охота до урядів, а особливо до жалування, яка всю українську інтелігенцію перетворила в одну масу кандидатів на царські посади, затопила Петербург хмарою землячків поганців, описаних Т. Шевченком у його «Сні». Історична несправедливість полягає в тому, що, зі збільшенням залежності України, Російська імперія нахабно привласнювала українські таланти, навчилася видавати їх перед усім світом за свої, нещадно нищила українську мову та ментальність, козацьку демократію та державність, переписувала

Кладовище у Кучино, звідки перепоховали Василя Стуса та Юрія Литвина. Фото

історію. У результаті XVII століття, в якому київська вченість, культура й освіта буквально врятували Москву від духовного занепаду, закінчилося руїною в Україні і смертю в російському підмосковному засланні, зокрема, гетьманів Петра Дорошенка та Павла Полуботка... Далі – гірше. Говорячи словами Івана Франка, «російські царі українськими руками прорубали вікно до Європи, щоб численні вікна в Україні до тієї самої Європи якнайщільніше позамурувати».

...Моя розповідь – лише короткий опис життя та діяльності в Російській імперії та і нинішній час українців, які знайшли вічний спочинок далеко від рідної землі, і підтвердити – ми їх не забули, бо цей спомин діагностує стан нашої історичної пам'яті про тих, хто чимало зробив для уславлення України в іншій державі; це й ревізія наших душ і серця, внутрішнього світу, ставлення до минулого. Віднесені вітрами у чужину, українці поверталися додому в думках, снах, розмовах і творах. Нам украй треба звернутися до славної, справжньої історії України, переосмислити діяльність відомих особистостей, які із різних причин, подавшись у далекі закордонні краї, ніколи не забували свого краю. Не забуваймо їх і ми, як і слова Максима Рильського із вірша «Мандрівка в молодість»: «Складна це досить річ – // минулий вік судити, // Не завжди варто тут // рубати з-за плеча. // Хай кожен рік життя, // і кожен день прожитий // Нас обережності // й розважності навча».

...Я Вас не забуду! Ніхто та ніколи не зможе викреслити з пам'яті українського народу Ваші імена!

Список використаної літератури при підготовці матеріалу

- Абліцов В. Український Все-Світ. – Т. 1–2. – К., 2011. – С. 1090.
Абрамов А. У Кремлевской стены. – М., 1983. – 368 с.
Аксіома для нащадків. Українські імена у світовій науці. – Львів, 1992. – 164 с.
Артамонов М. Московский некрополь // М. Артамонов. – Москва: Столица, 1995. – 429 с.
Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941). – К, 1999. – 446 с.
Грушевський М. Твори у 50 томах. – Т. 1. – Львів, 2002. – С. 252.
Жадько В. Український некрополь : іст.наук. довідник // В.О. Жадько. – К., 2005. – 352 с.

Політ'язень радянського режиму Євген Сверстюк (1927–2014) у Карельському урочищі Сандармох (Росія), де в 1937-му розстріляли 677 українців. 1997 рік. Фото

Забочень М. Історія могили гетьмана П. Дорошенка // Українська культура. – 1995. – №3. – С. 157.

З порогу смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій / Упорядник Мусієнко О. – К., 1991. – 124 с.

Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 149.

Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1992. – 557 с.

Кутинський М. Некрополь України (довідник про місця поховання або смерті історичних і культурних діячів України від давнини до сучасності) / М. Кутинський // Дніпро. – 1990. – № 1. – 2. – С. 132–141.

Лебединська Т. Український некрополь Санкт-Петербурга. – К., 2007. – 136 с.

Мельниченко В. «Пішли в Московію від мене письменна» // Світогляд, 2018- №1 (69). – С. 14–18.

Модзалевский В. Малороссийский родословник. – Киев, 1908. – Т. 1. – С. 464.

Народжені Україною: меморіальний альманах: У 2 т. – Т. 1–2. – К., 2002. – 1896 с.

Новодевичий некрополь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://novodevichiy-necropol.narod.ru//index.htm>.

Овсієнко В. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП «Республіка». Серія: політичні портрети, № 4. – К., 1996. – 146 с.

Огієнко Іван. Українська культура. – К., 2001. – С. 124–125.

Павленко С. Іван Мазепа і книга // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 3. – С. 27.

Рябинин Ю. Жизнь московских кладбищ. История и современность. – М., 2006. – 464 с.

Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993. – 256 с.

Сергійчук В. Що дала Україна світові. – К., 2008. – 480 с.

Сергійчук Г. Український некрополь Москви (до постановки проблеми) // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 100–107.

Соловки: Сандармох... Левашово... Биківня. – К., 2001. – 126 с.

Українська діаспора в Російській Федерації: історико-культурна спадщина. – К., 2011. – 276 с.

Українці в світі: Книга-альбом. – К., 1995. – 423 с.

Чалий М. Похорон Т.Г. Шевченка на Україні. – К., 1982. – С. 387.

Шудра М. Геній найширшої проби. – К. : Юніверс, 2005. – 244 с.

У ВІДВІЧНОМУ
СМУТКУ НАЦІЇ

АКИМОВ
Микола Павлович
(1901-1968)

Акимов Микола Павлович, режисер, художник із Харкова; народний артист РРФСР (1945), народний артист СРСР (1960); працював у галузі станкового живопису, графіки, плакату. З 1922 – у Петрограді; продовжив режисерську діяльність у Москві. З 1935 працює (з перервою 1949–1955) – художній керівник Ленінградського театру комедії (тепер – С.-Петербурзький академічний театр комедії; з 1986 – імені М. Акімова).

Режисер і художник поставлених там п'єс: «Собака на снігу» (1936) та «Валенсіанська вдова» (1939) Лопе де Вега, «Школа лихослів'я» Р. Шерідана (1937), «Дванадцята ніч» В. Шекспіра (1938), «Страшний суд» В. Шкваркіна (1939), «Помер пан Пік» Ш. Пейре-Шапюї (1940), «Тінь» (1940; 1960), «Дракон» (1944, 1962), «Повість про молоде подружжя» і «Звичайне диво» (обидві – 1957) Є. Шварца, «Ревізор» М. Гоголя (1958), «Барвисті оповідання» за А. Чеховим (1961), «Дон Жуан» Дж. Г. Байрона (1963). У 1950-х створив при театрі літературні об'єднання – лабораторії сучасної комедії; впродовж 1951–1955 – головний режисер Ленінградського «Нового театру». У цей період на сцені театру з'явилися у постановці М. Акімова перший мюзикл «Весна в Москві» В. Гусева (1953), напівзабуті твори класиків: «Тіні» М. Салтикова-Щедріна (1953) та «Справа» О. Сухово-Кобиліна (1955). Ставив спектаклі в українських театрах: у Хар-

Галина Коваленко, театральний критик, про режисера: «Як прекрасно звучить справжня українська мова, яку так цінував Микола Акімов! Як це чудово, яка це музикальна мова. Звичайно, нерозумно порівнювати – італійська, не італійська, але це насолода. У мене завжди великі претензії до слова. Дивовижна інтонаційна точність у кожному спектаклі, не просто гарна музикальна мова, яка абсолютно римується, збігається зі стилістикою Чехова, із режисерським талантом Акімова. Це рідкісний випадок. Тому, що бувають перегини, недоліг, ви ж влучили просто в “яблучко”. Я вдячна долі, що познайомилася з вашим театром. І бажаю таких же творчих звершень, ще більших». Запрошення до театру Комедії на посаду керівника було для Миколи Павловича актом розпачу: здавалося, театру, який помирав, вже ніхто не допоможе. Але те, що сталося через рік роботи Акімова, перевершило всякі чекання. Під час Другої світової війни в Ленінграді та пізніше в евакуації, Акімов не залишав театру. У той період були зіграні 16 прем'єр. Приголомшливий успіх спектаклів створив стійку славу театрові не тільки в країні, а й за рубежом. М. Азіян, актор: «Театр був для Акімова гостинним будинком, де, окрім того, смачно готували в буфеті, де надзвичайно цінували кожного працівника і поряд з акторами були знамениті бутафори, кравці, звуковики. Це все – похідна загаль-

ного інтересу Миколи Павловича до відвідувачів, кожного окремо артиста. Тут корені його і портретного живопису. Він писав портрети безупинно впродовж життя. Неймовірно, але спадщина Акімова-художника складає понад 800 портретів. Рисував Микола Павлович не тільки російських знаменитостей, у нього є, наприклад, портрети земляків – українських колгоспників. А от з владою у Акімова стосунки склалися не завжди. За постановку «Гамлета» звинуватили у формалізмі, відсутності розуміння внутрішнього розвитку дії п'єси, лаяли за «товстого, пухкого Гамлета» (грав відомий комік Горюнов, бо, як вважав режисер, «справа не в зовнішності, а в будові розуму») і «п'яну Офелію» (1932). Незважаючи на те, що спектакль давно не йшов, на 1-й Всесоюзній режисерській конференції Акімова згадували, як «яскравий приклад чужого театрального мистецтва» (1939). Цікаво, що через півстоліття саме «Гамлет» у постановці М. Акімова нащадки назвуть захоплюючим «політичним детективом» і одним з «найяскравіших явищ театральної Москви 1930-х років». Лідер за натурою, обдарований художник, літератор, режисер, організатор, – ренесансна особистість, Акімов створив театр настільки оригінальний, що навіть усупереч нормам російської мови, слово «комедія» в назві театру почали писати з великої букви. Ця Акімовська «К» і сьогодні на програмках спектаклів театру, що носить його ім'я.

кові – «Брехня» О. Афіногенова, «Солом'яний капелюшок» Е. Лабіша; Києві – «Весна в Москві» В. Гусева. Стверджував: «Право на працю в мистецтві має тільки та людина, яка переконана у своїй правоті». Виступав як художник кіно, зокрема, костюмів і декорацій фільмів-казок «Коші Безсмертний» (1944), «Попелюшка» (1947). Працював у галузі живопису («Дівчина з Чернівців», 1968; портрети Ю. Лаврова, 1929, 1968), графіки, плаката.

Місця, пов'язана з життям і творчістю у Петербурзі: будинок державного академічного театру імені Є. Вахтангова, де у 1932 працював – вулиця Арбат, 26; Олександринський театр (державний академічний театр драми імені О.С. Пушкіна), в якому в 1922–1960 трудився – площа Островського, 2; театр комедії імені М. Акімова, де у 1935–1949, 1955–1968 головним режисером працював – Невський проспект, 56; будинок, де у 1945–1967 жив із родиною М. Акімов та відкрита меморіальна дошка (1970, архітектор Ж. Вержбицький) – провулок Кирпичний, 1/4. На його честь названо астероїд «4521 Акімов».

Помер Микола Павлович 6 вересня у номері московського готелю під час гастролей театру; похований на Волковському православному цвинтарі С.-Петербурга (Літераторські містки); надгробок – гранітна стела з барельєфом (автори: скульптор Г. Хонін, архітектор В. Черкаський).

АЛЕКСАНДРОВ
Анатолій Петрович
(1903-1994)

Александров Анатолий Петрович, фізик із Таращі, що на Київщині, фахівець з атомної фізики та енергетики; академік АН СРСР. Батько Анатолія Александрова був мировим суддею Таращанського повіту. Мати, Елла Едуардівна, в дівочості мала прізвище Классон, – дочка фармацевта, вихідця зі Швеції, та гувернантки, уродженки Дрездена. Старший брат Елли Едуардівни, Роберт Едуардович, хрещений батько Анатолія, став відомим інженером-енергетиком, та співавтором плану ГОЕЛРО. Навчався в 1-му Київському реальному училищі гімназії, працював середньошкільний фізико-хімічний гурток. До його роботи залучалися не лише гімназисти, а й учні інших навчальних закладів Києва; закінчив фізико-математичний факультет університету св. Володимира. У 1930-х на основі експериментальних досліджень механічних і електричних властивостей високополімерних сполук створив теорію релаксації в полімерах, яка загальновізнана; 1933 – розробив методи отримання морозостійкої гуми із синтетичних каучуків, який застосовувався в авіації та артилерії. У роки Другої світової війни керував роботами із захисту кораблів від магнітних мін і торпед з академіком Ігорем Курчатовим (1902–1960) і фізиком із Чернівецької області Володимиром Тучкевичем (1904–1997), винайшов метод протимінного захисту, завдяки чому під час Другої світової війни корабель, споряджений цією захисною системою, не був

Над проблемами флоту А. Александров почав працювати з 1932; з його участю розроблена система «Сом» – електродуговий різак для прорізування підводним човном противовнових сіток. Декілька років потому радянський флот одержить системи захисту кораблів від магнітних мін. Він її впроваджуватиме напередодні та на початку Другої світової війни на кораблях Чорноморського, Балтійського, Північного флотів та Каспійської флотилії. Разом із Александровим прийшла на флот і атомна енергетика.

У 1948 увійшов до Спецкомітету з пропозицією розпочати розробку підводних човнів з ядерними енергетичними установками. В атомну науку Александров прийшов наприкінці Другої світової війни відомим ученим, членом-кореспондентом АН СРСР. У грудні 1946-го в Москві запусканий перший на Євразійському континенті ядерний реактор Ф-1. Через рік – промисловий реактор для виробництва плутонію на Уралі, а вже 1949 – випробували атомну бомбу. Її створював потужний ядерно-промисловий комплекс, в якому працювали кращі наукові та технічні кадри. Після реалізації цієї програми постало питання: в яких галузях використовувати атомний потенціал?

Стратегія А. Александрова передбачала використовувати атомну енергію на землі, на воді, в повітрі, український учений планував і четверте середовище –

космос. Настав час ядерних енергетичних установок (реакторів) для різних сфер використання – розробка та їх створення на промисловій базі як і реакторобудування стає справою життя А. Александрова. Коло наукових інтересів вражає: ядерна фізика, матеріалознавство, теплофізика, металургія, інженерна технологія, автоматика, електроніка. Під його орудою народжуються потужні енергетичні реактори для атомних електростанцій і промислові реактори з використанням стратегічних ядерних матеріалів (плутонію, тритію). Це – реактори для підводних човнів та суден винятково мирного призначення: атомних криголамів та вантажних ліхтеровозів. Для авіації розроблялися варіанти літаків з прямоточними турбореактивними двигунами, реактори з повітряним і проміжним рідкометалевим охолодженням, реактори на теплових і швидких нейтронах.

Діяльність українця Анатолія Александрова для флоту, яку вважав головною справою життя, дала вагомий результат для ядерного потенціалу радянської держави.

Анатолій Петрович знав і з задоволенням співав українські пісні; вдома влаштовував самодіяльні вистави для гостей. В імпровізаціях брала участь родина: для цього були заготовлені спеціальні костюми – господар перевдягався у Карася з опери «Запорожець за Дунаєм», любив грати Тараса Бульбу в сімейних спектаклях.

уражений магнітними мінами. У 1943 Александров працює над створенням атомної зброї в так званій «Лабораторії № 2 АН СРСР». У 1946–1955 – директор Інституту фізичних проблем Академії наук СРСР. З ініціатииви Александрова та за його участю розроблено та побудовано судові енергетичні установки для атомних криголамів «Ленін», «Арктика», «Сибір». 1953 – обраний дійсним членом АН СРСР, 1975 – президентом Академії наук (на цій посаді перебував 11 років – до 1986). Великою трагедією стала для Анатолія Петровича аварія на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986, за яку, як головний фізик-ядерщик країни, під загальним керівництвом якого розроблялись і впроваджувались у практику атомні реактори РБМК-1000, також відповідав; за його словами, «...від цього часу моє життя закінчилося – і творче також». Анатолій Александров нагороджений дев'ятьма орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції (1971), Трудового Червоного Прапора (1945); золотими медалями імені: І.В. Курчатова (1968), М.В. Ломоносова (1978) та М.І. Вавилова (1978); тричі присвоювали звання Героя Соціалістичної праці.

Помер Анатолій Петрович 3 лютого у Москві; похований на Мітінському цвинтарі, поряд з могилами чорнобильців.

АЛЕКСЕЄВ
Ростислав Євгенович
(1916-1980)

Алексеев Ростислав Євгенович, авіа- та суднобудівник із Чернігівщини, винахідник та розробник суден на підводних крилах, екранопланів і екранольотів. Народився у сім'ї вчительки та агронома. Впродовж 1935–1941 навчався на кораблебудівному факультеті Горьківського політехнічного інституту імені А.О. Жданова; захистив дипломну роботу «Глісер на підводних крилах». З 1941 до 1943 Ростислав працював контролним майстром з виготовлення танків на заводі «Красне Сормово». У 1942 почав створювати бойові катери на підводних крилах, за що разом з колективом інженерів нагороджений Державною премією II ступеня (1951).

Колектив, під керівництвом Ростислава Євгеновича, займався розробкою пасажирського судна на підводних крилах «Ракета», з цього часу бере початок світова історія швидкісного суднобудування – кожного року створювали новий проєкт – виготовлені катери: «Волга», «Метеор», «Комета», «Супутник», «Буревісник» (їх пасажиромісткість – до 150 осіб, крейсерська швидкість – до 100 км/год). У 1961 Алексеев з колегами отримав Ленінську премію, а наступного року в Центральному бюро розпочалися роботи з конструювання екраноплана «КМ»; «Корабель-Макет» для військово-морського флоту, у 1964 – екраноплана «Т-1» для повітрянодесантних військ, який мав здійснюватися до 7500 метрів. У 1966 найбільший в історії літальний апарат «КМ», збудова-

Алексеев Ростислав Євгенович – кораблебудівник, творець суден на підводних крилах і екранопланів. Двічі зробив революцію в світовому судно- і авіабудуванні. Переповідають, що в під час проявки кадрів, знятих літаком-розвідником U-2, в акваторії Каспійського моря помічено неймовірно: над поверхнею води летів гігантський літак зі швидкістю 500 кілометрів на годину. Тоді це чудо техніки і отримало прізвисько «Каспійський монстр», американські розвідники почали розробку за радянськими екраноплані, чи не найдивовижнішим військовим машинам того часу.

Дослідження впливу підстильної поверхні на характеристики крила, дозволили Алексееву підібрати алгоритм забезпечення безпечного польоту. Найбільш вдалі літальні апарати на екранному ефекті побудовані Р. Алексеевим в 60-ті роки минулого століття; хоча Алексеев почав створювати екраноплани ще в 1962. При цьому в бачив своїм завданням поєднання в екраноплані можливостей звичайного літака і, власне, екранольоту. За його задумом, використовувати цю техніку передбачалося як над поверхнею води, так і на висоті до 7500 метрів.

Для перевірки можливостей екранопланів українським ученим створена експериментальна модель «КМ» – «Корабель-макет». Однак, закордонні фахівці розшифрували ці літери по-своєму «Каспійський монстр» (Caspian

Monster). Екраноплан мав розмах крила 38 метрів, довжину 92 метри, максимальну злітну масу 544 тони. До появи літака Ан-225 «Мрія», це найважчий літальний апарат в світі. 22 червня 1966, перед світанком, з волзького причалу спустили на воду найбільший на той час літальний апарат на планеті. Відомі екраноплани Алексеєва: «Орлятко», «Лунь» і КМ – «Корабель-макет» («Каспійський монстр»). У 1980 помирає Ростислав Алексеєв, на якому трималася вся програма створення екранопланів, в 1984 – міністр оборони Дмитро Устинов (1908–1984), який підтримував будівництво екранопланів. У 2011 міністерство оборони відмовилося від подальшої експлуатації екранопланів; побудований Алексеєвим «Лунь» утилізовано. Разом із смертю Алексеєва, зупинилися й роботи з будівництвом екранопланів – гігантів.

Вшанування пам'яті Р. Алексеєва: його іменем названо судно на підводних крилах, площа в Нижньому Новгороді та вулиця в селі Кузнецово Чкаловського району Нижньогородської області, де перебувала випробувальна база ЦКБ СПК.

Ім'я Алексеєва носить Центральне конструкторське бюро суден на підводних крилах (ЦКБ СПК) в Нижньому Новгороді. 2 лютого 2007 його ім'я присвоєно Нижньогородському державному технічному університету (постанова Уряду Нижньогородської області, № 33).

ний під керівництвом українця Ростислава Алексеєва, спущений на воду. На початку 70-х років XX століття тривала робота над проектуванням десантного екраноплана «Орленок», який в 1979 став бойовою одиницею військово-морського флоту та отримав штатний номер «МДЕ-160».

1966 «Каспійський монстр» вийшов на випробування, які проводилися на спеціально створеній випробувально-здавальній станції на Каспійському морі: екраноплан тиждень залишався на плаву, однак, спроб врятувати зроблено не було – затонув. У 1980, перебуваючи на випробуваннях нової модефікації екраноплана, Ростислав Євгенович отримав травми під час спущення моделі на воду.

Вчений із Чернігівщини помер 9 лютого; похований на Бурговському цвинтарі Нижнього Новгорода.

У Нижньогородському державному технічному університеті встановлено його погруддя; у центрі Сормовського району Нижнього Новгорода – пам'ятник українському конструкторові. У бібліотеці Конгресу США його портрет розміщено в галереї видатних діячів XX століття.

АНТОНОВСЬКИЙ
Михайло Іванович
(1759-1816)

Антоновський Михайло Іванович, історик, публіцист, державознавець, перекладач із Чернігівщини; випускник Києво-Могилянської академії (1779) та Московського університету (1783). Очолював «Товариство друзів словесних наук». Був керівником та автором колективного твору «Новейшее повествовательное землеписание» (1795) – державознавчої праці XVIII століття, забороненої царським урядом за «крамольні» думки щодо російської історії. «Смертним гріхом» Антоновського в очах розпінательки України – Катерини II, став його переклад російською, написаного німецькою – п'ятитомника академіка Імператорської академії наук Йоганна Георгі (1729–1802) «Опис всіх народів Російської імперії, їх побуту, звичаїв і решти відмінностей», наголошуючи, що «українці є окремою нацією». Твір вийшов з назвою «Новітнє землеописання» й містив вказані перекладачем розділи «Історія України» та «Малоросійські козаки». Антоновський стверджував: історія «українців почалася з Київської Русі, а росіяні – від створеного Іваном Калитою під протекторатом монголо-татар Московського царства». Український історик аргументовано, на основі документів довів, що українці і росіяни – два різні народи, а «Мала Росія, тобто – Україна насильно переведена у підданство всеросійському престолу і ні від кого не залежною із республіканським управлінням». На відміну від письменника Олександра

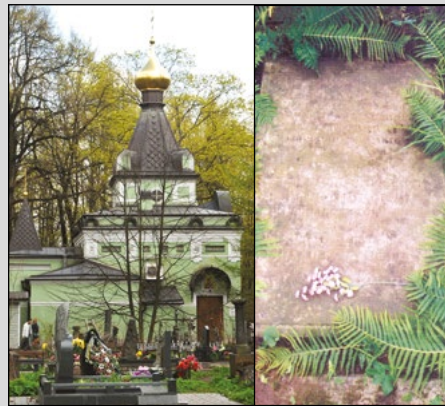
Твір Михайла Антоновського «Більше чи шкоди чи користі принесли Європі хрестові походи?» удостоєний золотої медалі і привернув увагу до автора так, що 1783, після закінчення Московського університету, Михайло Іванович викликаний до С.-Петербурга на службу при Адміралтейській колегії. У столиці М.І. Антоновський очолив «Товариство друзів словесних наук», членом якого став і письменник Олександр Радищев (1749–1802). Якщо для росіян Олександр Суворов – видатний полководець, то для поляків – кривавий каратель, війська якого восени 1794 в прямому значенні слова – вирізали у захопленому ними передмісті Варшави понад 20 тисяч мирних жителів. Здобутком «рускай пабеда» стали не лише ріки крові, а й матеріальні та культурні цінності Польщі. У підсумку четверта в тодішній Європі за значимістю і багатством книжкових фондів державна бібліотека Речі Посполитої опинилась у С.-Петербурзі. Росіяни цей трофейний скарб зазвичай іменують «зібранням книжок братів Залуських», хоч насправді, приватна бібліотека двох польських єпископів була лише першоосновою створеного у Варшаві унікального закладу, що мало чим поступався аналогічним установам у Лондоні, Парижі й Мюнхені. Саме здобуті росіянами розбоями і військовою силою фонди започаткували Імператорську публічну бібліотеку, нині знану як «Російська національна».

Однак, ї могло й не бути, якби не жертвність і подвижництво українця Михайла Антоновського, якому доручили скласти список книжок «речі Посполитої», доставлених до тодішньої столиці Російської імперії. Дослідники творчості Михайла Івановича пишуть про це напрочуд обачно: «Наявні розбіжності з іншими співробітниками на предмет припинення виявлених Антоновським зловживань і розкрадань, обмежили успішність і час його діяльності». У перекладі з канцелярсько-бюрократичної, загальнонрозумілою мовою це означає, що «незговірливого чиновника Антоновського усунули від роботи», щоб не перешкоджав красти цінні видання. Тож, за ревізією, проведеною у 1809, у так званій «бібліотеці Залуських» нарахували 262 640 книжок, з яких російською мовою – чотири. Найвірогідніше, аналогічних втрат зазнали б і видання іноземними мовами, якби з них не почав складати опис фондів Антоновський, який, на відміну від крадіїв у чиновницьких мундирах, був поліглотом і поціновувачем древньої книги. Успішну кар'єру попервах обласканого височайшими милостями царедворця погубили чесність і любов до України. Михайло Іванович Антоновський вперше видав у Російській імперії «Байки Харківські» – творчу працю філософа із Полтавщини Григорія Савича Сковороди (1722–1794), що до того «ходила» між російськими читачами в рукописі.

Радищева, якого за крамольну «Подорож із Петербурга до Москви» Катерина II засудила на смертну кару та замінила 10 роками заслання в Сибір, із придворним журналістом і чесним чиновником та істориком із України вчинили начебто гуманніше, але підліше. За «підривні твори», «обурливі місця» і «сепаратизм» Михайла Антоновського відправили у відставку «без нагороди чином і пенсіону». Це прирекло перекладача на жебрацьке існування разом з колишніми матросами, які доживали віку в так званому «галерному селищі столиці». Радищева після смерті Катерини II помилювали і навіть удостоїли високої посади при царському дворі, любов Антоновського до України не прощено.

В імперській Росії можуть вибачити «общедемократіческіє заблужденія», але український патріотизм там досі розцінюють як «замах на устої» – найстрашніший злочин в очах великодержавних шовіністів. Важливим внеском українця Антоновського у російську культуру є колосальна праця Михайла Івановича у сфері бібліотечної справи. Його робота бібліотекарем у привезеній в Росію бібліотеці Залуських, сприяла збереженню фондів і стала підставою для створення Імператорської публічної книгозбірні. Останні роки життя Антоновський провів у надзвичайній бідності.

Помер Михайло Іванович 22 червня в С.-Петербурзі; похований на Смоленському православному цвинтарі.

АНТОНСЬКИЙ
Антон Антонович
(1762-1848)

Антонський (Прокопович) Антон Антонович, учений із Прилук, педагог, просвітител, видавець і літератор. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. У 1782 вступив до Московського університету на медичний та філософський факультети. За успіхи в навчанні двічі нагороджували трьома срібними медалями. У 1784 став бакалавром Московського учительського інституту; репетитором при університетській гімназії, ад'ютантом кафедри енциклопедії та натуральної історії Московського університету. Автор праць: «Читання для серця і розуму», «Про виховання»; трудився ад'ютантом кафедри енциклопедії та історії. В 1790 – професор натуральної історії; 1788 – інспектор і екстраординарний професор університетського пансіону – цій справі він віддав усі сили. За 5 років навчання у пансіоні, вихованців знайомили з трьома десятками предметів, але ґрунтовно вивчали лише ті, до яких мав здатність і прихильність той чи інший учень. Правилком українського вченого Антонського було: не обмежувати природних здібностей і не вимагати від усіх однакових успіхів. У першому томі знаменитого і всезнаючого енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона автори так повідомляють про цей період праці нашого високоповажного земляка: «Не щадил ни трудов, ни усилий, чтобы поставит пансион на высокую степень совершенства и привлек в него лучшие

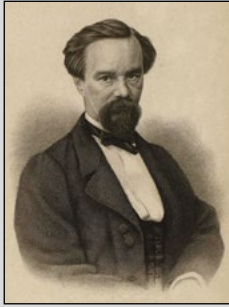
Колись це ім'я було добре відоме у світі учених, письменників, філософів Російської імперії. Ним цікавилися, його книгами зачитувались, авторитет був безсумнівний і беззаперечний. «Столетье безумно и мудро», – так характеризував філософ, почесний член Російської Академії наук Антон Антоносський-Прокопович, аналізуючи здобутки й втрати часу Просвітництва. Видатні діти у XVIII–XIX століттях були справжніми енциклопедистами, серед яких більшість походила з України, а ім'я ж Антона Антоносського у когорті славетних просвітників Російської імперії сяло зіркою першої величини. У XVIII столітті здобути визнання, отримати право на публікацію власних творів та віднайти гідну роботу за покликом душі можна було, на жаль, за межами України. Уявіть: у державі на той час діяв тільки вищий заклад – Києво-Могилянська академія, де навчання тривало 12 років. Випускник цього вишу – Антон у числі 12 кращих переведений до Московського університету, де слухав лекції на філософському та медичному факультетах. Українця із Прилук обирають головою зібрання університетських студентів: педагог за покликанням, Антон Антоносський, обійнявши посаду директора Московського пансіону, визначив теоретичні і практичні засади закладу, що були на той час прогресивні. Таким чином, саме наш земляк, Антоносський-Прокопович, визначив зміст і рівень

культури держави першої половини XIX століття. Внесок Антона Антоновича в розвиток словесності в Російській імперії величезний: у 26 томах, український видавець друкував твори росіян: О. Пушкіна, В. Капніста, Д. Писарєва; вісім років очолював університет, який за цей час завоював славу найголовнішого і найкращого в імперії учбового закладу. В часи повстання декабристів, Антон Антонович старався захистити студентів від репресивних заходів; демократичні переконання Антонського призвели до того, що позбувся посади ректора: Миколі I, перевіряючи навчання, полковник Строганов доповів, що в навчальному закладі «бродять крамольні настрої». У творчому доробку нашого земляка – 10-томна енциклопедія та педагогічні праці. А. Антонський-Прокопович – фундатор Московського Товариства сільського господарства, при якому діяла землеробська школа, якою керував, навчаючи садівників, бухгалтерів, будівничих і тих, хто був у нагоді різним галузям сільського господарства в імперії. Знання випускників були високі та свідчили про професійність підготовки у навчальному закладі, тому нагороди Антон Антонович, як педагог і просвітитель, отримав заслужено, зокрема – ордени: Анни II ступеня і рівноапостольного князя Володимира III ступеня та діамантову каблучку. Ім'я ученого із Прилук Антонського добре відоме у світі учених, письменників, філософів Російської імперії.

преподавательские силы из профессорского московского университета; труды его на пользу этого заведения не прошли безследно, и списки университетского пансиона украшены именами многих лиц, прославившихся в последствии на разных поприщах». В пансіоні навчалися майбутні відомі діячі Російської імперії як: В. Жуковський, О. Грибоедов, Д. Писарев, М. Лермонтов, М. Фонвізін... Заняття українцем-педагогом були побудовані так, щоб здібності вихованця розкривалися самочинно. Антонським написано 20 учбових посібників для вихованців пансіону. Підручники: «Читання для серця й розуму», «Роздуми про виховання» набули особливої популярності і вважалися найкращими в ті часи. Антон Антонович – автор енциклопедій по натуральній історії, хімії, фізиці. Упродовж 1808–1818 шість разів обирався деканом фізико-математичного факультету Московського університету; 1818–1826 – ректор, з 1813 – член Російської академії наук. Праці: «Три загадки» (1782); «Слово о начале и успехах наук, и в особенности естественной истории» (1791); «Слово о воспитании: Речь на акте университета» (1798); «О воспитании» (1818); «Отчет о визитации училищ Рязанской губернии в 1805 г.» (1888).

Помер Антон Антонович 8 липня; похований на території Московського Донського монастиря, поруч із братом, Михайлом.

АФАНАСЬЄВ - ЧУЖБИНСЬКИЙ
Олександр Степанович
(1816-1875)

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович, письменник із Полтавщини, етнограф, фольклорист, історик, мовознавець; знайомий Т. Шевченка. У 1829–1835 навчався в Ніжинській гімназії вищих наук. У 1836–1843 служив у Білгородському уланському полку, повернувся в Україну. Друкувався з 1838, вірші писав українською мовою. З Кавказу до «Ластівки» надсилав поезії, підписуючись псевдонімом «Чужбинський». Згодом козак, обвінчаний із чужиною, приєднав псевдо до прізвища «Афанасьєв-Чужбинський». 29 червня 1843 познайомився з Кобзарем у полтавському селі Мойсівка на балу у поміщиці Тетяни Волховської (1763–1853). Від 1847 служив у канцелярії воронезького губернатора, редактор додатку до газети «Воронежские губернские ведомости». Брав участь у етнографічній експедиції морського міністерства півдня Росії. Жив у С.-Петербурзі, заснував газету «Петербургский листок», редагував журнал «Искра», був інспектором шкіл грамотності, завідував музеєм Петропавлівської фортеці. Видав збірку лірики «Що було на серці», за яку Іван Франко назвав Олександра «дійсним поетом»; написав кілька повістей і романів, уклав «Словарь малорусского наречия». Деякі поезії із збірки «Що було на серці» (1855) близькі до народних пісень («Скажи мені правду, мій любий козаче», «Ой, у полі, на роздоллі», «Прощання»). Разом з Тарасом Шевченком і художником Ми-

Олександр Степанович Афанасьєв народився у с. Ісківці Лубенського повіту Полтавської губернії. Батько – росіянин, дрібний поміщик (за ревізією 1816 мав спадкових чоловіків 10 та жінок 10 душ, а одержаних за дружиною чоловіків 3 та жінок 5 душ). Мати-українка дала синові початкову освіту. Сашко Афанасьєв учився в Ніжинському ліцеї. Разом із байкаром Євгеном Гребінкою (1812–1848) жили на квартирі професора Микити Соловйова, який викладав у гімназії природничі науки. Хлопці читали одні й ті ж книжки, захоплювалися поезією, стали друзями. І Афанасьєв, і Гребінка пронесли любов до українського вірша крізь роки. У С.-Петербурзі найкращий літературний салон був у Євгена, Гребінка видавав журнал української поезії «Ластівка», де друкувався й Олександр, не раз називав столицю Російської імперії «колонією освічених українців». І, коли Є. Гребінці прослався шлях до С.-Петербурга, а офіцеру-кавалеристу Афанасьєву з уланським полком – на Тифліс, Євген одержав подарунок від друга: пісню «Скажи мені правду, мій добрий козаче». На початку жовтня 1843 Т. Шевченко в селі Ісківці відвідав О. Афанасьєва-Чужбинського, читали в оригіналі твори польського поета Адама Міцкевича (1798–1855). У Тифлісі Олександр Степанович мав салон «рідної пісні», де німецький поет Фрідріх Боденштедт (1819–1892) вивчив, завдяки Афанасьєву, українську мову, пере-

клав на німецьку кілька українських народних пісень і 1845 у Штутгарді видав їх у збірочці «Поетична Україна» (Фрідріх Боденштедт був професором слов'янських мов у Мюнхені і не раз студентам розповідав про українського поета Олександра Афанасьєва). Олександр Степанович став першим директором військово – історичного музею – гігантського арсеналу біля Петропавлівської фортеці, поверхи та камери якого ховають славу й українських патріотів. Востаннє вирвався Афанасьєв на батьківщину в 1859 разом з етнографічною експедицією морського міністерства. Упродовж п'яти років Олександр Степанович досліджував Дніпро (від Катеринослава) та Дністер (від Хотина) до гирла. Пожив дослідник Афанасьєв і у лоцманській слободі, подолав 70 верст від Катеринослава до Хортиці. Вдень слухав розповіді провідників суден і спостерігав, а увечері написав і відправив до С.-Петербургу теплу статтю про приборкувачів порогів. Опис вражень надрукував у книзі «Поїздка на Дніпрові пороги й на Запорожжя». У Катеринославі Афанасьєв подружився з Василем Биковим, часто вів розмови з його сином, гімназистом Петром Биковим. Олександр Степанович буквально заворожив хлопчика знаннями історії, вмінням викладати матеріал. Пройшли роки, уже не було Афанасьєва, але поет Петро Биков (1844–1930) зібрав твори Афанасьєва-Чужбинського, відредагував і видав дев'ятитомник.

хайлом Сажиним мешкав у київському будиночку на Козиному болоті; з Шевченком мандрували Лівобережною Україною. По суті, Афанасьєв був чи не першим практичним етнографом, хто власним коштом подорожував Україною. Написав фольклорні публікації, етнографічні праці: «Нариси полювання в Малоросії» і «Подорож у Південну Росію» (1863); прозові твори російською мовою: повість «Бабушка (Деревенские сцены)» (1861), «Очерки прошлого» (ч. 1– 4, 1861–1871), роман «Петербургские игроки» (1871–1872), оповідання «Мельница близ села Ворошилова» (1865). Брав участь у похованні Кобзаря, написав замітку «Землякам: над гробом Т.Г. Шевченка» (там само, 1862. – № 2), які мають цінне мемуарне значення. В 1861 рецензував «Букварь Южнорусский» Т. Шевченка і його «Кобзар» у перекладі видавця-редактора Миколи Гербеля (1827–1883). У приміщенні Академії мистецтв С.-Петербурга прочитав свій вірш «Над гробом Т.Г. Шевченка», де є такі, зокрема, слова: «Не в степу, не на могилі – // Над Дніпром широким – // Ти заснув еси, Кобзарю, // Вічним сном глибоким. // Покоління покоління. // Об тобі розкаже, // І твоя, Кобзарю, слава, // Не вмре, не поляже!».

Помер Олександр Степанович 6 вересня; похований на Волковському православному цвинтарі, музеї-некрополі «Літературні містки» С.-Петербурга.

АХМАТОВА
Анна Андріївна
(1889-1966)

Ахматова Анна Андріївна (Горенко), поетеса з Одеси, перекладачка; представниця акмеїзму. Лауреатка міжнародної літературної премії «Етна-Таорміна» (Італія, 1962). Авторка збірок поезій: «Чотки», «Біла згряя», «Подорожник», «Anno Domini»; лірико-епічних поем: «Поема без героя», «Реквієм пам'яті жертв сталінських репресій»; перекладів поезії. У 1890 родина переїхала до Царського Села, де навчалась в гімназії в 1900–1905; у 1906–1907 – у Київській Фундуклеївській гімназії, продовжила навчання на Київських вищих жіночих курсах та Вищих історико-літературних курсах Раєва в С.-Петербурзі. У 1910 відвідала Париж, потім – Італію. Дебютувала в літературі книжкою поезій «Вечір». Починаючи з 1922, збірки, піддавались цензурній правці і з 1923 до 1934 не друкувалися. 1946 творчість зазнала нищівної партійної критики (відома постанова про ленінградські журнали А. Жданова); займалася перекладами китайської, індійської, західноєвропейської поезії. Лише 1962 побачив світ її 22-річна праця – «Поема без героя». У 1962 номінована на Нобелівську премію з літератури; 1965 отримала диплом почесного доктора Оксфордського університету: вперше в історії вишу англійці порушили традицію: не українська поетеса Анна Ахматова сходила мармуровими сходами, а ректор спустився назустріч. Написала цикли

8 травня 1910 у Києві, за Дніпром у дерев'яній Миколаївській церкві (нині там станція метро «Лівобережна») вінчалися 20-річна Анна Горенко (Ахматова) та 23-річний поет Микола Гумільов (1886–1921). Обвінчалися й поїхали на дарницьку дачу матері поетеси. Її спомин: «У той же день одесит Уточкін летів над Києвом, і я вперше побачила літак».

Анна Горенко побачила світ на дачі Саракіні, це – Великий Фонтан, і все життя зберігала до міста ніжну любов. Її батько – відставний флотський інженер-механік Андрій Горенко; дід, Антон Горенко, з козацької старшини, учасник оборони Севастополя. Мати поетеси – Інна Стогова, домогосподарка, похована в селі Слобідка-Шелехівська (Хмельницька область), де відкрито музей Ахматових. До речі: Анна Горенко на початку ХХ століття вирішила взяти псевдонім на честь ординського хана Ахмата, який начебто був її предком. Але... У реєстрі козацької старшини знаходимо Герасима Ахматова з Ніжинського полку. Отже, Анна Ахматова мала українське козацьке прізвище і псевдонім. З дитинства Аня запам'ятала Чорне море, стародавній Херсонес, будинок діда під Севастополем, де сім'я проводила літо. Після розлучення батьків, родина жила в Євпаторії. Багато років її життя пов'язано з Києвом; родина Горенків жила в готелі «Національ» (на розі Хрещатика і Бессарабської площі, на

місці колишнього кінотеатру «Орбіта»). Маленьку Аню із сестрою няня водила у Шато-де-Флер, Царський сад. Біля Маріїнського палацу дівчинка знайшла булавку у вигляді ліри, і годувальниця сказала: «Це значить, ти будеш поетом». Анна Ахматова жила і на київській вулиці Мерингівській, будинок 1, квартира 4 (нині Заньковецької, 7); на Тарасівській, 23–25, біля Ботанічного саду університету. Дівчина закінчила останній клас Фундуклеївської гімназії і вступила до юридичного факультету жіночого університету св. Ольги. Саме в Києві Анна почала писати поезії; в старості Ахматова, згадуючи Київ, писала: «Я научилась просто, мудро жить, смотреть на небо, и молиться Богу, и долго перед вечером бродить, чтоб утолить ненужную тревогу».

Анна Андріївна багато перекладала, зокрема – на російську мову збірку (66 поезій) Івана Франка «Зів'яле листя». Коли їй запропонували підстрочний переклад, обурилася: «Для чого? Я добре знаю українську мову»; український класик, поет Максим Рильський (1895–1964) дав високу оцінку перекладеного тексту Ахматовою.

Останній публічний виступ Анни Ахматової відбувся у Великому театрі (Москва), на урочистому вечорі, присвяченому Данте. Восени 1965 Анна Андріївна перенесла 4-й інфаркт, а 5 березня 1966 – померла в підмосковному кардіологічному санаторії.

поезій: «Іва» (1940), «Ташкентські вірші» (1942), «Слава миру» (1950). Значна частина творчості присвячена Україні: поетичний цикл «Київський зошит», збірка «Вечір». Пам'ятні місця в С.-Петербурзі: будинок, в якому 1918 жила – 3-й Зачатьевський провулок; будинок, у якому мешкала, тепер «Ахматівський культурний центр» – вулиця Велика Ординка, 17 (квартира В.Є. Ардова); будинок, у якому у 1912–1914 мешкала – Тучков провулок, 17; будинок, в якому у 1914–1917 жила – Набережна Тучкова, 20; будинок (Мармуровий палац), в якому у 1919–1921 мешкала – вулиця Халтуріна, 5/1; приміщення (Фонтанний будинок), в якому 1918, 1924–1952 жила (у 1989 створено «Музей А. Ахматової») та відкрита меморіальна дошка – Набережна ріки Фонтанки, 36; будинок, в якому у 1952–1961 мешкала – вулиця Красної коніци, 4; будинок, в якому у 1961–1966 мешкала – вулиця Леніна, 34; Музей «Анна Ахматова. Срібний вік» – вулиця Автовська, 14; пам'ятник А. Ахматовій – біля Смольного інституту – площа Пролетарської диктатури, Смольний проїзд, 1; пам'ятник А. Ахматовій – парк сучасної скульптури, біля філологічного факультету С.-Петербурзького державного університету.

Могила Анни Ахматової (монумент зведено в 1968; автори: скульптори – А. Ігнат'єв, В. Смирнов) – Комаровське кладовище, вулиця Озерна, 52 – а (передмістя С.-Петербурга).

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ
Дмитро Миколайович
(1788-1850)

Бантис-Каменський Дмитро Миколайович; історик та археограф із Чернігівського роду. Освіту здобув домашню, в 1800 поміщений був юнкером в московський архів Іноземної колеїї, керівником якого був батько. Прекрасне знання мов відкривало перед хлопцем широке поле дипломатичної діяльності, але цим не скористався, а розпочав чиновником особливих доручень, а потім – правителем канцелярії у князя Н. Г. Рєпніна, призначеного в 1816 військовим губернатором України. П'ятирічне перебування дало можливість Дмитрові віддатися улюбленим архівним заняттям, плодом яких є його «Історія Малої Русі від приєднання її до Російської держави до скасування гетьманства, із загальним введенням, додатком матеріалів і портретами» (4 томи, 1822; 2-е видання, 3 томи, Москва, 1830; 3-е видання, 1842). Праця, хоч і не позбавлена недоліків, довгий час залишалася єдиною цільною історією Російської імперії. У березні 1825 Бантис-Каменський призначений губернатором в Тобольськ. На цій посаді дбав про благоустрій міста, поліпшення побуту засланців і місцевих іноземців (сприяв скасування калима серед диких вогулів), промисловість краю. Український історик в 1828 став жертвою сенаторської ревізії, за яку потягнулися – слідство і суд в С.-Петербурзі (по 1834). З приводу переслідувань, склав докладну записку під назвою «Шемакін суд в ХІХ столітті»; частина її надрукована

Певні зв'язки з Україною мав ще батько вченого – історик Микола Миколайович Бантис-Каменський (1737–1814), який походив із відомого роду молдавських бояр, нащадків князів Кантемирів. М. Бантис-Каменський народився у місті Ніжині, навчався у місцевій Грецькій школі та Києво-Могилянській академії (1745–1754), а згодом – у Московській слов'яно-греко-латинській академії та Московському університеті. Пізніше виступив як ініціатор заснування бурсацької бібліотеки Києво-Могилянської академії, якій подарував чимало книг. Прадід Дмитра – Степан Зертис-Каменський служив перекладачем у канцелярії гетьмана Івана Мазепи (1639–1709). Зазначимо, що, згадуючи цей факт, Д. Бантис-Каменський неодмінно наголошував на «непохитній вірності» свого прадіда – Петру Великому.

Майбутній історик, через ранню смерть матері, виховувався в родині батьківського товариша – сенатора Олексія Григоровича Теплова (1757–1826) у Москві, який був слобідсько українським (1796–1798) та київським губернатором. У середовищі московської аристократії Катеринської доби, Д. Бантис-Каменський здобув пристойну домашню освіту, зокрема, вивчив кілька іноземних мов. Відзначимо, що батьком О. Теплова був російський політичний діяч Григорій Миколайович Теплов (1717–1779) – дорадник гетьмана Кирила Розумовського (1726–1803). Вважають,

що саме він написав відому записку «О не порядках которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии», яка відіграла певну роль у ліквідації Гетьманщини (1764). Більше того, Григорій Теплов був ад'юнктом Академії наук та мистецтв у С.-Петербурзі, зокрема, планував підготувати працю з малоросійської минувшини. Не випадково Дмитро Бантиш-Каменський зазначає у примітках до «Истории Малой России», що «матеріали, зібрані Г. Тепловим, перейшли до Івана Єлагіна», до речі, приятеля Бантиша-Каменського.

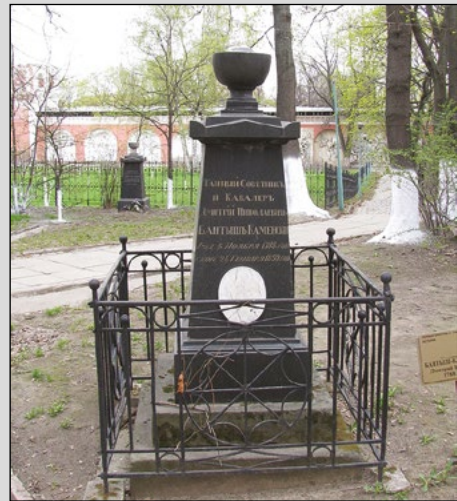
Тема української минувшини не була не знайомою для Д. Бантиша-Каменського до приїзду в Україну. Вона постійно циркулювала на периферії дитячого чи юнацького світосприйняття, у родинних переказах, розповідях близьких московських приятелів. Скажімо, варто назвати студію М. Бантиша-Каменського «Историческое известие о возникшей в Польше унии, с показанием начала и важнейших, в продолжение оной, чрез два века, приключений» (1805).

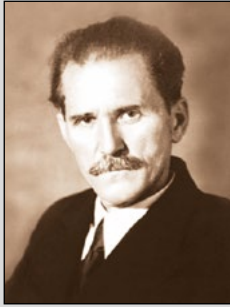
Дмитро Миколайович відвідував історичні місця (Суботів, Чигирин, Канів), пов'язані з подіями української минувшини, історик-чиновник спілкувався в Україні фольклористом Андріаном Чепюю (1760–1822); також мав контакти з сином топографа Олександра Рігельмана (1720–1789) – Аркадієм.

в Русской старине (1873). Доказів злочин комісія не виявлена і – виправданий, а в травні 1836 призначений губернатором Віленської губернії; в 1838 – зарахований до Міністерства внутрішніх справ; а в 1841 призначений в таємні радники. Важливою справою творчого життя Бантиш-Каменського належать його «Біографії російських генералісімусів і генерал-фельдмаршалів» (4 частини, СПб., 1840–1841), на видання яких імператор Микола I надав 2000 рублів. Одружений тричі і залишив значне сімейство, але ні служба, ні літературні праці його не збагатили, так що на погашення боргів імператор Микола Павлович віддав 10 000 рублів. Як історик, не відділяв історію України від історії Київської Русі, вважав українське козацтво визначальним чинником розвитку українського народу. У передмові до «Истории Малой России», при написанні історичних праць користувався «малоросійськими» літописами, «історією Русів», матеріалами Полтавського історіографа А. Чепи.

Пам'ятні місця, пов'язані із життям і діяльністю Бантиш-Каменського у С. Петербурзі: будинок архіву колеґії іноземних справ, де працював з 1768, був головою архіву у 1800–1814 (колишні палати дяка Українцева) – Хохловський провулок, 7.

Дмитро Миколайович помер в С.-Петербурзі 26 січня; похований в Москві, в некрополі Донського монастиря.

БАРАННИК
Олексій Петрович
(1890-1952)

Баранник Олексій Петрович, сходознавець-індолог із Київщини; кандидат філологічних наук (1935), професор (1923), академік АН СРСР (1938); автор 200 наукових праць. Народився в містечку Золотоноша; батько, Петро Баранник, за переказами земляків, «...був сином титулованого князя: за походженням із греків; мав освіту, яку дав і дев'ятьом дітям; дожив до 98 років. Мати – Гумеля Пелагея Францівна – з черкаських поляків; закінчив російсько-слов'янське, романо-германське та східне відділення історико-філологічного факультету університету св. Володимира. О. Баранник володів 14-ма мовами; викладач Вищих курсів при АПН, Самарського педагогічного інституту та університету, Саратовського університету, Ленінградського інституту живих східних мов (1936); Ленінградського університету: завідувач кафедри (1922–1952) Індійської філології; науковий співробітник Російського музею (1921–1930), Ленінградського відділення Інституту сходознавства АН СРСР (1934), директор (1938–1940); завідувач сектору індійської філології (1946–1952). Олексій Петрович, за спогадами сучасників, вважав, що «...в нього три місяця для реалізації задумів: Україна – колыска й школа, Росія – можливість, Індія – поклик і дух». Штрих про Україну як школу: практично ніде в публікаціях про Олексія Баранника не сказано про те, що студент університету св. Володимира був членом наукового семінару дослідника

Пильніша увага до спадщини й постаті академіка Олексія Баранника стала проявлятися в Україні після 1990 року, коли тодішня «основна» газета СРСР «Правда» 3 квітня несподівано повідомила: «Визнаний святим індуської общини послідовників індуїстського божества Вішну академік Олексій Баранник. Цим актом вішнуїти-романти Індії віддали данину заслугам одного з основоположників радянської індології, перекладача російською мовою священної книги цього спрямування індуїзму – релігійно-філософського трактату «Рамачариманаса»; народився Олексій в багатодітній родині теслі. Звичка до праці та блискучі здібності дозволили Олексію Бараннику за 4 роки пройти три відділи (східний, слов'яно-російський і германський) історико-філологічного факультету Київського університету. Навчаючись, заробляв репетиторством і допомагав старшим сестрам-Катерині та Олександрі. У 1920-их Олексій Петрович діяльно, по-науковому зацікавився циганознавством, ставши фактично першим в Україні та Радянському Союзі дослідником різних сфер буття людей ромської національності. Його перу належать видання: «Українські цигани» (1931) й «Українські та південноросійські циганські діалекти» (1933), «Цыганы СССР. Краткий историко-этнографический очерк» (1931) та «Цыганско-русский словарь» (1938, у співавторстві) на 10 тисяч

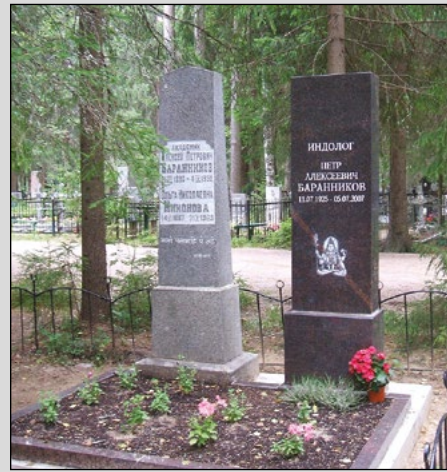
слів, причому, Олексій Баранник презентував у словнику лексику українських і «південноросійських» циган. Ключову увагу приділяв аналізу мови й діалектів, бо вважав, що тільки «детальним аналізом циганських діалектів, переважно їхньої лексики та морфології», можна простежити походження та шляхи міграції ромів. І на той час ученими вже доведено, «що цигани вийшли з Індії».

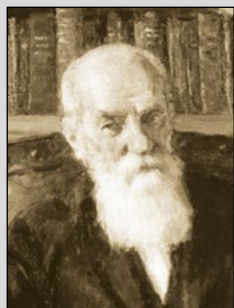
Під час Другої світової війни українець Олексій Баранник із родиною евакуйований до Казахстану, започаткував вивчення цих мов у сходознавчих навчальних закладах, відділеннях чи факультетах, писав необхідні для цього підручники, посібники, книги перекладів. Уперше Олексій Петрович увів у коло вітчизняної індології вивчення найважливіших новоіндійських мов гінді, урду, маратті, бенгалі та пенджабі. Великий науковий доробок Баранника: в ньому близько 250 праць; переклав російською мовою твори індійських письменників, зокрема, славнозвісну «Рамаяну» – перлину індійського епосу – найбільший твір індійського середньовічного письменства. Олексій Петрович Баранник – перший і єдиний українець, який увійшов до пантеону індійської культури в іпостасі святого. Повернення до Ленінграда позначилось для Олексія Петровича трагедією: дізнався, що в блокадному місті загинув позашлюбний син. Звістка тяжко вразила вченого і, можливо, прискорила смерть.

пам'яток давньої й середньої української літератури Володимира Перетца (1870–1935). У діаспорному виданні праць поета та перекладача Павла Филиповича (1891–1937) вміщене фото учасників згаданого семінару, де поряд із молодим і чорновусим Павлом Филиповичем стоїть такий же молодий і чорновусий Олексій Баранник, а навколо – майбутні українські «світочі науки»: Іван Огієнко, Леонід Білецький, Микола Гудзій, Олександр Багрій.

Запровадив у вітчизняній індології вивчення мов гінді, урду, бенгалі; досліджував давню та новоіндійську літературу й мову. Автор перекладів українською мовою оповідань індійських письменників: Прем Чанда «Саут» та Азіза уд Діна Ахмеда «Ганготрі». Здійснив переклад російською мовою релігійно-філософського індійського трактату «Рамачаритаманаси», за який індузи визнали українця в Індії «святим»; в 1933 подарували золоту піалу, яку переправив до Золотоноші, і це допомогло сім'ї вижити в роки Голодомору 1933. Чимало зробив для вивчення мови, побуту, фольклору ромів; науково обгрунтував існування українських діалектів у циган.

Помер Олексій Петрович 5 вересня; похований у Комарово під С.-Петербургом. На лицевій стороні надгробку викарбувано «Індолог», на тильній – слова його духовного предтечі Тулсі Даса «Хай буде доброму добро».

БАХ
Олексій Миколайович
(1857-1946)

Бах Олексій Миколайович, біохімік із Київщини; академік АН СРСР (1929), заслужений діяч науки (1927). Ленінська (1926) та Державна премія (1941); Герой Соціалістичної праці (1945), державні нагороди СРСР. Закінчив гімназію (1875), навчався на фізико-математичному факультеті університету св. Володимира (1875–1878), звідки відрахований за участь у студентських політичних виступах і засланий на три роки у північні губернії Російської імперії. 1882 продовжив навчання в університеті, став член «Народної волі», за що переслідуваний поліцією. У 1883, після кількох арештів, перейшов на нелегальне становище. Видав брошуру «Царь-голод» (1917, передрукована з назвою «Экономические очерки»). Після розгрому «Народної волі» 1885 виїхав до Парижа, від – 1890 працював у Колеж де Франс. 1891–1892 за дорученням Брюссельського товариства перебував у США, запроваджував на винокурних заводах у передмісті Чикаго при вдосконалював спосіб бродіння. 1905 – секретар закордонного комітету есерів; голова Товариства фізичних та природничих наук у Женеві (1916). 1917 повернувся в Росію; співпрацював у Петроградському видавництві «Земля і воля». 1918 організував Центральну хімічну лабораторію при Вищій раді народного господарства РРФСР, реорганізовану у Фізико-хімічний інститут, директором якого був українець Олексій Бах до кінця життя.

Серед українців, які працювали в Російській імперії, немало видатних особистостей, зокрема уродженець України Олексій Миколайович Бах – всесвітньо відомий вчений у галузі біохімії, засновник школи радянських біохіміків. Розробив перекисну теорію процесів повільного окислення в організмі; праці про ферменти стали науковою основою розвитку харчової промисловості.

Олексій Миколайович Бах по праву вважається засновником широковідомої школи біохімії. Основні наукові роботи присвячені вивченню хімізму асиміляції вуглецю зеленими рослинами, проблемам окислювальних процесів в живій клітині, вченню про ферменти. Бах пояснив експериментально доказав хімізм процеси асиміляції вуглекислого газу хлорофільними рослинами з утворенням цукру, довів, що в основі цього процесу лежить реакція, яка відбувається за рахунок елементів води. О. Бах прийшов до висновку, що перекиси грають винятково важливу роль і у процесі дихання, на основі чого створив перекисну теорію. У 1918 Олексій Миколайович організував хімічну лабораторію у Москві, ініціатор створення Фізико-хімічного інституту імені Карпова, Біохімічного інституту Наркомздор'я СРСР та Інституту біохімії АН СРСР. Продовжували віддавати йому почесні і за кордоном: Олексій став почесним членом Товариства хімічної

промисловості Англії і Американського хімічного товариства. Сімейне життя Баха була довгим і щасливим; зі своєю дружиною – лікарем-педіатром Олександрою Червен-вода, яка народилася в Кишиневі, Олексій познайомився в 1890 в Швейцарії, куди обидва приїхали лікуватися від туберкульозу; у родині народилися три дочки. Почав друкувати статті про власні дослідження; у 1890-му Олексій став науковим співробітником при кафедрі неорганічної хімії в Каллеже де Франс. У 1894-му Олексій переїхав до Женеви – для лікування туберкульозу – вчений провів численні експериментальні роботи. Згодом, обладнав власну хімічну лабораторію в Швейцарії і зробив безліч відкриттів. Повернувшись додому, куди зміг потрапити лише в 1917, Бах в основному займався науково – організаційною роботою – був завідувачем Центральною лабораторією Відділу хімічної промисловості. Під час Другої світової війни Олексій Миколайович разом з родиною евакуювали спочатку в Казахстан, а потім – у Фрунзе (нині Бішкек), куди вивезений й Інститут біохімії. Там вчений намагався ще бути активним і навіть в 1942 обраний головою Киргизького філії Антифашистського комітету вчених.

Труди українського біохіміка Олексія Миколайовича Баха – теоретичні праці про ферменти – стали науковою основою розвитку харчової промисловості Радянського Союзу.

1920 спільно з біохіміком із Кам'янець-Подільського Борисом Збарським (1885–1954) – організував Біохімічний інститут Наркомату охорони здоров'я РРФСР. 1935 спільно з біологом Олександром Опаріним (1894–1980) – створив Інститут біохімії АН СРСР, названий згодом його ім'ям (1944), його директор до 1946. Президент Всесоюзного хімічного товариства імені Д. Менделєєва (від 1935), організатор і голова Всесоюзного асоціації працівників науки й техніки (від 1928), академік-секретар відділення хімічних наук АН СРСР (1939–1945). Засновник наукового журналу «Біохімія» АН СРСР (1936); як найстаріший депутат Верховної Ради СРСР 1-го скликання, удостоєний честі відкрити першу сесію Ради Союзу 12 січня 1938. Президія АН СРСР заснувала премію імені українського вченого О. Баха. Теоретичні праці Баха про ферменти стали науковою основою розвитку харчової промисловості. Звання Героя Соціалістичної праці за видатні заслуги у біохімічній галузі присвоєно в 1946.

Помер Олексій Миколайович 13 травня на 90-му році життя в Москві; згідно з волею, тіло вченого спалили – коли в крематорії труна повільно опускалася, оркестр грав «Інтернаціонал».

Похований український біохімік на Новодівичому некрополі; ділянка № 4, ряд 24 – автор надгробка М. Оленін.

БЕЗБОРОДЬКО
Олександр Андрійович
(1747-1799)

Безбородько Олександр Андрійович, козацький полковник із Глухова на Полтавщині; про рід Безбородьків писав український історик Олександр Лазаревський (1834–1902), приятель поета і художника Тараса Шевченка (1814–1861). Член Академії мистецтв, сенатор, світліший князь Російської імперії, канцлер уряду Катерини II, супроводжував царицю в подорожі через Україну до Криму, був у Севастополі. Мав значний вплив на царя Павла I (1754–1801); добився відновлення Генерального суду Гетьманщини, скасованих за Катерини II. У 1765 закінчив навчання в Києво-Могилянській академії. Брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1773, командував українськими полками, які входили до складу армії генерал-губернатора України Петра Рум'янцева-Задунайського (1725–1796).

У переговорах, що закінчилися підписанням 1774 Кючук-Кайнарджійського миру, виявив дипломатичні здібності й домігся відмови Туреччини від її прав на Крим та Кубань; у листопаді 1780 зарахований до Колегії іноземних справ. У 1786 отримав титул графа і призначений членом Ради її Імператорської Величності. З кінця 1780-х став щоденним доповідачем Катерини II з найважливіших питань. У 1791 уклав з Туреччиною так званий «Яський мирний договір». Написав «Записку для складання законів Російських» – чернетку ліберальних реформ для імперії – пропо-

Безбородьки – то стародавній бойовий український козацький рід. Найпершу згадку в письмових джерелах знаходимо про Остапа Безбородька – бурмістра Бориспільської ратуші в 1614–1615. У архівних джерелах також значаться кілька реєстрових козаків Переяславського та інших українських полків в першій половині XVII століття; військовий товариш Полтавського полку Тимофій Безбородченко, який їздив посланцем від гетьмана Івана Самойловича (р.н.н.–1690) із дипломатичною місією до Москви.

На початку XVIII століття спзминається Іван Безбородько. Його єдиний син Яків Іванович, значковий товариш Переяславського полку (1724–1730), був власником кількох хуторів. В 1726 брав участь в поході українських козаків з російськими військами проти Ірану. Андрій Якович Безбородько народився в 1711, з 1730 служив канцеляристом в Генеральній військовій канцелярії. З 1739 – виконував обов'язки генерального писаря, в 1762, генеральний суддя у відставці; був власником маєтностей в Чернігівському й Переяславському полках. Ім'я його сина Олександра Андрійовича Безбородька з 80-х років XVIII століття відоме кожній освіченій людині в Україні й Російській імперії.

Енциклопедичність знань, енергія, вміння оточити себе працюючими помічниками, робили авторитет О. Безбородька в російській державі незаперечним. На одностайну думку сучас-

ників, а також дослідників діяльності, Олександр Андрійович був однією з найяскравіших особистостей в державотворенні Російської імперії. Поет, реформатор російської мови, Микола Карамзін (1766–1826) писав про українця Олександра Безбородька: «Бачу в ньому розум державний». Французький посол в імперії Луї Сегюр (1753–1832) стверджував: «Безбородько у тілі гладкому приховував розум найтонший».

Після смерті Катерини II, на російський престол вступив син Павло I, й відсторонив од управління державними справами вельмож катерининських часів. Усіх, окрім Олександра Безбородька, якого зумів гідно оцінити, незважаючи на упереджене ставлення до всього, що робила його мати. У квітні 1797, імператор надав О. Безбородьку титул «найсвітлішого князя Російської імперії» та призначив на найвищу державну посаду – канцлером.

Олександр Андрійович зробив значний внесок і в розвиток культури своєї Батьківщини. Захоплюючись українською історією, склав повний список гетьманів України, генеральних суддів і підскарбіїв, генеральних осавулів, писарів, хорунжих, а також полковників дев'яти українських полків, які становили військо гетьмана; підняв із забуття близько трьохсот прізвищ людей, які входили до вищих військових та цивільних органів управління України, даючи деяким з них короткі, влучні характеристики.

нує перетворити Сенат на представницький орган усіх станів, надати законодавчі функції. З селян мали стягувати лише фіксовані повинності, а кріпаків без землі взагалі заборонялось продавати. Надав кошти в Ніжин на зведення та діяльність заснованого лицю, реорганізований на гімназію та історико-філологічний Інститут імені князя О. Безбородька, який закінчили М. Гоголь, Є. Гребінка, В. Забіла. Олександр Андрійович був неодружений.

Добрі його справи для України не матимуть забуття – зібрана українцем О. Безбородьком унікальна колекція картин, бронзи й фарфору, яка, за відгуками сучасників, свідчила про витончений смак власника. На жаль, більшість картин перебуває в Ермітажі та Російському музеї С.-Петербурга.

Пам'ятні місця в С.-Петербурзі, зв'язані з життям і діяльністю Олександра Андрійовича: палац, де мешкав О. Безбородько (тепер центральний музей зв'язку імені О. Попова).

Помер Олександр Андрійович 6 квітня; похований в Олександрі – Невській лаврі С.-Петербурга; скульптурний пам'ятник роботи Жан Домініка Рашетта та архітектора Миколи Львова; усипальниця Безбородька в Благовіщенській церкві, Набережна річки Монастирки, 1.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ
Максим Созонтович
(1745-1777)

Березовський Максим Созонтович, український композитор із Сумщини, диригент, співак доби класицизму. Народився у Глухові, де на той час діяла єдина у Російській імперії «школа мистецтва». За свідченням письменника українського русинського походження Нестора Кукольника (1809–1868), вищу освіту здобув у Києво-Могилянській академії. 1758 відряджений до С.-Петербургу, де став солістом у Придворній співацькій капелі князя Петра Федоровича. У 1769 відряджений до Італії на навчання у Болонській філармонічній академії, брав уроки у композитора Джованні Батіста Мартіні (1706–1784), виступав як співак-соліст в оперній трупі в Оранієнбаумі. Витримав іспит 15 травня 1771 на звання академіка філармонії у Болоньї з чеським композитором Йозефом Мислівечком (1737–1781). Варто зазначити, що в ці ж роки у Болонській академії навчався австрійський композитор Вольфганг Моцарт (1756–1791), з яким Максим познайомився. У 1771 Березовський отримав звання *maestro di musica* і обраний членом Болонського філармонічного товариства. До 1773 єдина закінчена опера, що належить Березовському – «Демофонт», поставлена у Ліворно на карнавальні свята. Таким чином, Максим Березовський став першим українським (а також і російським) автором опери. На початку 1774 з ескадрою російських кораблів під керівництвом соратника Катерини II, графа Олексія Орлова (1737–

Одне з яскравих обдарувань на ниві музичного мистецтва XVIII століття – Максим Созонтович Березовський. За чудовий голос у 1758 запрошений як оперний співак до театру майбутнього імператора Петра III. Пізніше вчився в Італії, де отримав звання капельмейстера в Болонській філармонічній академії (1771).

Відомостей про життя Березовського у першій половині 1760-х – мало. У другій половині цього десятиліття музикант визнаний композитор, досяг творчої зрілості; музичний шлях Максима Созонтовича продовжувався 12–14 років і складався з трьох етапів – друга половина 1760-х, італійський період (рубіж 1760–1770-х) та середина 1770-х років. У ранніх роботах особливо слід виділити манеру вплетіння «українських» обертів в нормативні прийоми мотетного письма – концертах «Господь воцарися» та «Не отвержи мене во старости». Останній є шедевром творчості як Березовського, так і всієї російської хорової музики XVIII століття. У 1769 український композитор Максим Березовський їде пенсіонером в Італію; перша творча віха цього періоду – Болонська філармонічна академія – найзнаменитіший центр музичної освіти. Відомо також, що в 1772 співак і диригент мешкав у Пізі, про що свідчить рукопис сонати для скрипки і чембало (Національна бібліотека в Парижі). Соната показала, що Березовський був в авангарді художніх пошуків провідних ком-

позиторів-сучасників. 1773 поставив в Ліворно оперу «Демофонт» («Demoofonte»), яка мала грандіозний успіх і приводила у захват знавців і музикантів. Талант Березовського та музичні успіхи зробили популярним в Італії; удостоєний нечуваних в той час для іноземця почесностей та відзнак. Багато музичних академій вибрали Максима Созонтовича почесним членом, а Болонська академія записала ім'я золотими буквами на мармуровій дошці та удостоїла титулу почесного академіка. Протягом життя Максима Созонтовича, після повернення в С.-Петербург, мало що відомо: останніми концертами були: «Господь воцарися», «В началех ты, Господи» і «Да воскреснет Бог» та еталон барочного хорового концерту «Не отвержи мене во время старости». Діяльність співака в останні два роки життя практично не відображено. Є відомості, що після повернення з Італії, Березовського зарахували до придворної співочої капели «без визначеного заняття». Можна припустити, що, як і до Італії, композитор і диригент продовжував писати хорові твори.

Максим Березовський – великий український композитор, якому так і не дали висловити останнього слова музикою в Російській імперії. Передчасна смерть не викликала жодного відгуку в музичному середовищі царської столиці, яке неодноразово використовувало його талант, виконавську майстерність і творчість.

1807) повернувся до С.-Петербурга. Максиму Созонтовичу обіцяли місце директора Кременчуцької музичної академії, але проєктові не судилося; зарахований (без посади) церковним півчим і капельмейстером Придворної співацької капели. Чимала частина спадщини Березовського втрачена; прижиттєві зображення композитора не збереглися. У Глухові на честь земляка встановлено пам'ятник (скульптор – Інна Коломієць). Максим Березовський відомий передусім як автор духовних концертів, що написані після повернення з Італії (найпопулярніший концерт «Не отвержи мене во время старости») – поєднав у своїй творчості тогочасний досвід західноєвропейської музичної культури з національними традиціями хорового мистецтва.

У 1777 Березовський – український композитор – самотній і злидений, трагічно помирає за загадкових обставин: в Російській столиці, як свідчать перекази, композитор перерізав лезом горло. Правда, ніхто не спростував і чуток, що композитор «убитий за наказом Катерини II». Офіційне тлумачення – помер Максим Созонтович від хвороби, що супроводжувалася високою температурою, – од «лихоманки» (усі версії не підтверджені).

Похований Максим Березовський на Смоленському некрополі С.-Петербурга.

БЕРЕСТ
Олексій Прокопович
(1921–1970)

Берест Олексій Прокопович, лейтенант із Сумщини, що встановив, разом з М. Єгоровим та М. Кантарією прапор Перемоги в Берліні на даху Рейхстагу о 21.50, 30 квітня 1945; Герой України (2005, посмертно). Брав участь у боях на Фінській війні у складі 2-го полку зв'язку Ленінградського округу. Під час служби в особовій справі з'явилась подяка за врятування життя командира; розділившись на групи, йшли тихо, розмотували кабель і відразу прикривали снігом. Раптом Берест крикнув «Лягай!» і впав на командира, прикриваючи – куля прошила шинель солдата, не зачепивши. Так в особовій справі українця першою після автобіографії з'явилась копія подяки червоногвардійцю Бересту за врятування життя командира.

З 1941 воював проти німецьких загартників як зв'язківець, з 1942 – командир відділення. Брав участь у боях за Польщу, Берлін; воював у 150-й стрілецькій дивізії, батальйон капітана Степана Неустроєва (1922–1998). У 1953, працюючи завідувачем райвідділом кінофікації, звинувачений у «збитках на 5,5 тисяч карбованців», засуджений до тюремного ув'язнення на 10 років; за амністією термін скорочений вдвічі. Повернувшись з пермських таборів, працював на заводі «Ростсільмаш» у кричеливарному цеху робітником. 3 листопада 1970 врятував п'ятирічну дівчинку з-під коліс поїзда: о сьомій вечора Олексій Берест вів п'ятирічного внука Альошу з дит-

Вранці 2 травня 1945 фашисти викинули білий прапор і капітулювали. З підвалу потягнулись групи солдатів і офіцерів. Падіння Берліна підтверджував Прапор Перемоги, встановлений 1 травня над будівлею рейхстагу і українцем Олексієм Берестом, лейтенантом. А було це так: Олексій взяв автоматників, серед яких – сержант із Смоленська Михайло Єгоров (1923–1975) та молодший сержант із Грузії Мелітон Кантарія (1920–1993) з прапором і східцями почали підніматися на купол. На другому поверсі заторохтіли автомати, розірвалися гранати, та німецька група швидко ліквідована. Артилерійськими снарядами сходи в окремих місцях розбиті – бійцям доводилось ставати один одному на плечі і вже по цьому «ланцюгу» підніматися «прапорноносцям» вище. На край даху вилізли троє: Берест, Кантарія, Єгоров, міцно закріпили знамено, яке враз затріпотіло – прострелене в кількох місцях і кулями розколоте древко – то есесівці намагалися його «зрізати» автоматною чергою – але не вдалося: М. Єгоров і М. Кантарія, під прикриттям О. Береста, карабкаючись металевим покриттям купола, на якому стирчало розтрощене скло, перенесли прапор аж на вершину рейхстагу і надійно прилаштували. Фашистський парламент цього дня, коли прапор Перемоги трипотів на куполом, став місцем паломництва. Стяг встановлювався ввечері, а фотознімки війсь-

кових журналістів: донеччанина Євгена Халдея (1917–1997), Івана Шагіна (1904–1982) із Іванова, кінорежисера із Могильова Бориса Шейніна (1927–2017), москвича Анатолія Морозова (1911–2005), Віктора Тьоміна (1908–1987) були вже зроблені за світла. Дослужував О. Берест у Чорноморському флоті. У травні 1946 вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Радянського Союзу офіцерам і сержантам, які підняли прапор Перемоги над рейхстагом в Берліні: «капітану В. Давидову, сержанту М. Єгорову, молодшому сержанту М. Кантарії, капітану С. Неустроєву, старшому лейтенанту К. Самсонову» – прізвища О. Береста не було. Можливо, випадок з офіцером СМЕРШу щодо годинника, якому лейтенант Олексій Берест не вручив, а тільки солдатам взводу, зіграв негативну роль; а, може – перепис цінностей в «будинку Гімлера», які перекочували не в музеї, а на дачу одного з маршалів.

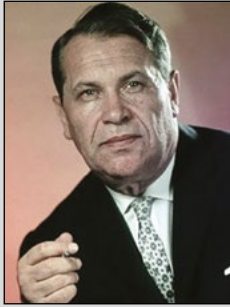
Українця Береста звинуватили «у недостатній виховній роботі в батальйоні», відстоювати його ім'я не було кому. І все ж – через багато років член Воєнради фронту Костянтин Телегін (1899–1981) зізнався Олексію у тому, що «...лейтенант із Сумщини не удостоєний високого звання за встановлення стягу Перемоги, винен Георгій Жуков, який, прочитавши представлення Береста до звання Героя Радянського Союзу, сказав саркастично: «Ще один українець», і викреслив із списку.

садка, переходили залізничне полотно біля платформи «Сільмаш». Попереду йшла жінка з дівчинкою, у цей момент під'їхала електричка. Натопл людей кинувся на посадку, хтось штовхнув дитину на рейки. У цей момент паралельною лінією мчав поїзд – Олексій Прокопович вихопив малечу, проте сам збитий; о четвертій ранку, не приходячи до тями, помер. Указом Президента України Віктора Ющенка № 753/2005 від 6 травня 2005 «за бойову відвагу у Другій світовій війні 1941–1945, особисту мужність і героїзм, виявлені в Берлінській операції та встановленні Прапора Перемоги над Рейхстагом, уродженцю села Горяїстівка Охтирського району Сумської області Олексію Прокоповичу Бересту по смертю присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка»; нагороджений і орденами Червоного Прапора (1946), Вітчизняної війни I ступеня (1945), Червоної Зірки (1945), медалями.

У музеї заводу «Ростсільмаш», де Олексій працював, зберігаються про Береста матеріали; встановлено бюст та меморіальна дошка. У Ростові-на-Дону названо вулицю загальноосвітню школу № 7.

Похований Олексій Прокопович на кладовищі масиву Олександрівка у Ростові-на-Дону (РФ).

БЕРНЕС
Марк Наумович
(1911-1969)

Бернес Марк Наумович (справжнє прізвище – Нейман); шансонье, кіноактор і співак із Чернігівщини; народний артист РРФСР (1965), лауреат Державної премії першого ступеня (1951). Після закінчення семирічної школи, почав відвідувати заняття в театральному технікумі, водночас вступив статистом до харківського театру «Муссурі». Там же, замінивши артиста, що захворів, Марк зіграв першу роль і удостоївся похвали знаменитого українського режисера, актора й педагога із Харкова Миколи Синельникова (1855-1939). У 1929 17-річний Марк приїхав до Москви, де почав працювати статистом у кількох театрах, зокрема – Малому та Великому. Після епізодичних ролей («Ув'язнені», 1936 та «Шахтарі», 1937) помітні його участь у фільмах: «Людина з рушницею» (1938), «Винищувачі» (1939), «Велике життя» (1939).

Популярність Марку Бернесу принесли ролі в кінострічках про Другу світову війну: у фільмі «Два бійці» заспівав пісню «Темна ніч» (музика М. Богословського, слова В. Агатова), а також стилізовану «під одеські пісні» – «Шаланди». Пісні Микити Богословського (1913–2004) у його виконанні з фільмів: «Улюблене місто», «Спят курганы тёмные», «Шаланди»; знаменита «Темна ніч» у виконанні Марком Наумовичем зазвучала на радіо; чимало пісень записано на грамплатівки. На Всесоюзному радіо в передачі «Клуб веселих артистів» Бернес, від

Малий театр, Експериментальний, театр Революції та театр Корша – Марк не відмовлявся у Москві від жодної ролі; через п'ять років, у 1934-му, отримав забавну для актора премію «За кращі якісні показники в роботі». У 1935 знявся в першому фільмі – «Заключенные», а у 1938-му – в невеликій, але яскравій ролі Костянтина Жигульова у фільмі «Человек с ружьем» – саме в цій кінострічці Марк виконав легендарну пісню «Хмари над містом встали». Кінематографічна біографія Марка Бернеса почалася в середині 1930-х. Епізоди змінилися ролями другого плану, потім пішли ключові образи; м'яке світло і душевна теплота «сяяли» в кожній ролі артиста. Його швидко полюбили телеглядачі. У 1960 на стадіоні в Лужниках в програмі Московського мюзик-холу, Бернес вперше виконав пісню «Вороги спалили рідну хату» М. Блантера на вірші М. Ісаковського. У чотирисерійному фільмі «Щит і меч» (1968) за кадром у виконанні Бернеса прозвучала пісня «С чего начинается Родина» (В. Баснер – М. Матусовський). Зіркою першої величини Бернес став під час завдяки ролям у військових картинах, перш за все, у фільмі «Два бійці» – зіграв солдата Аркадія Дзюбина та виконав пісні «Темна ніч» і «Шаланди». Продовжуючи зніматися в кіно, Марк Наумович більше уваги приділяв естраді, яка надавала широкий простір для реалізації творчих задумів;

став активно працювати над створенням власного репертуару. Пред'являючи високі вимоги і до музики, й до віршів, артист довго та прискіпливо працював з поетами й композиторами. Успішно гастролював у Польщі, Югославії, Чехословаччині, Румунії, Болгарії, дістаючи численні захоплені відгуки преси; виступав на англійському телебаченні. З'явилися нові «бернесівські» пісні: «Хотят ли русские войны» (Е. Колмановський – Є. Євтушенко), «Я спешу, извините меня» (Я. Френкель – К. Ваншенкін), «Я работаю волшебником» (Е. Колмановський – Л. Ошанін).

Коли Марку Наумовичу виповнилося 49 років, доля подарувала йому жінку, що стала прекрасною дружиною і музою; Марк на той час уже чотири роки як овдовів і жив удвох з донькою; обраниця – Лілія Бодрова була на 18 років молодша актора. Жінка підтримувала чоловіка й у ті нелегкі часи, коли Бернеса звинувачували у відродженні вульгарної манери «ресторанного співу».

Підготовлений Указ про присвоєння звання Народного артиста СРСР не підписано, «у зв'язку зі смертю» Марка Наумовича. У 1978 астроном Микола Черник назвав ім'ям кіноактора і співака одну з малих планет Сонячної системи – «3038 Бернес».

У 1996, в Москві, на будинку № 1 на Садовій-Сухаревській вулиці, де в останні роки мешкав Марк Бернес, встановлено меморіальну дошку.

імені персонажа – шофера Хвилинки («Великий перелом», 1945) виконав «Пісеньку фронтового шофера» Б. Мокроусова, «В жизни так случается» В. Соловйова-Седого. Пісенний репертуар поповнився творами, як «Москвичі» (А. Ешпай – Є. Винокуров), «Если бы парни всей земли» (В. Соловйов-Седой – Є. Долматовський), «Я люблю тебя, жизнь» (Е. Колмановський – К. Ваншенкін). Однак, у партгазеті «Правда» Г. Свиридов у статті «Викорінювати пошлість у музиці» піддав артиста несправедливим нападкам; у «Комсомольской правде» в фейлетоні А. Суконцева та І. Шатуновського «Зірка на «Волзі» рядове порушення Бернесом правил дорожнього руху в максимально похмурих тонах подавалося як «поведінка, не гідна радянського артиста». Наслідком публікацій стало відлучення Бернеса від зйомок і записів на радіо та грамплатівки. 8 липня 1969 артист з одного дубля записав пісню «Журавлі» Я. Френкеля на вірші Расула Гамзатова в перекладі Наума Гребнева -це останній запис Бернеса.

Марк Наумович помер 16 серпня від раку легень; похований на Новодівичому некрополі в Москві; ділянка № 7.

На похоронах (на його прохання, висловлене незадовго до смерті) звучали записи пісень: «Три года ты мне снилась», «Романс Рощина», «Я люблю тебя, жизнь» і «Журавли».

БОДЯНСЬКИЙ
Осип Максимович
(1808-1877)

Бодянський Осип Максимович, фольклорист із Чернігівщини, філолог-славист, історик, письменник і перекладач; член-кореспондент Петербурзької Академії мистецтв (1854). Народився 12 листопада у містечку Варва, в родині священика. Про себе писав Михалові Максимовичу: «Я її найвідданіший син, адже я й сам козак!» Середню освіту одержав у духовній семінарії в Переяславі та 1834 в Московському університеті; 1837–1842 перебував у науковому відрядженні в південних і західнослов'янських країнах, встановив зв'язки з відомими славістами П. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем; з 1845- секретар Московського товариства історії й старожитностей імперії; редактор «Чтений Московского общества истории», де опублікував матеріали із історії та культури України, зокрема: «Народні пісні Галицької й Угорської Русі» та «Про народну поезію слов'янських племен» (1837), видав «Літопис Самовидця». У «Розгляді різних думок про стародавню мову північних і південних русів» (1835) відстоював самобутність української мови. У 1837 окремим виданням опублікована дисертація «Про народну поезію слов'янських племен» (1837); володів 14-ма мовами; дисертація перекладена на чеську, сербську, німецьку та італійську мови; першим у Російській імперії став магістром словесних наук. Перебував у науковому відрядженні в Україні, у південних краях; у Відні сталася трагедія,

З Тарасом Шевченком Осип познайомився у Москві в лютому 1844, і з того часу поет вважав Бодянського другом, називаючи у листах: «друзе мій єдиний», «друзе мій милостивий», «друзе мій добрий», «мій друзе, Богу милий». Звідтоді – листувалися (збереглося два Бодянського і шість – Шевченка). Очевидно, що тоді Бодянський був інформований про приїзд Шевченка до «білокамінної» й готувався до нього. Бодянський дав масштабну й точну характеристику українського поета, який не тільки пише «прекрасні, мелодійні вірші», а й є обдарованим малярем. Іншого разу в листі до Шевченка в липні 1844, писав, що він «й пером і палітрою однаково вертить». Розкриваючи зміст «Чигиринського Кобзаря» та поеми «Гайдамаки», професор Бодянський зробив окремі пояснення для непосвяченого російського читача. Таким чином, Бодянський уміло й зі знанням справи представив москвичам творчість духовного пророка українців, і тридцятирічний український Кобзар постав перед освіченою московською публікою в усій красі розквітлого таланту, в ореолі національного поета й мислителя. Бодянський – українізатор Москви, який ввів до наукового обігу пам'ятку «Пересопницьке Євангеліє». Український письменник, поет із Нагуєвичів Іван Франко (1856–1916) так оцінив працю Осипа Бодянського: «Сто томів сього видання, видані під його редакцією, се найкращий,

справді величний пам'ятник його невсипущої діяльності. Що й тут українські матеріали займали дуже визначне місце, се звісно кожному, хто мав нагоду хоч поверхово переглянути «Чтения».

Тарас Шевченко відчував у Бодянському «запорозьку душу», не раз навідувався до нього на гостину, вони стали щирими друзями. Осип добровільно поклав на себе обов'язок поставляти Тарасові усе з історії України. Учений і публіцист із гадяча Михайло Драгоманов (1841–1895) визнавав, що Бодянський «хоч і не розривав з державою російською, та не тільки ніколи не забував про свою Україну, не переставав працювати для неї».

Історик Михайло Грушевський (1866–1934) зазначав, що Осип Бодянський «змолоду писав українські вірші і в 1835 видав збірку українських віршованих казок «Наські українські казки запорожця Іська Материнки», присвятивши видання «Матері моїй рідненькій, неньці старенькій, коханій, любій Україні».

Морально та матеріально допомагав Осип Бодянський Шевченкові постійно – пересилав гроші, книжки. Тарас Григорович відіслав Бодянському з Новопетрівського укріплення автопортрет (не зберігся) та вірш «Як маю я журитися». 9 травня 1861 Осип Максимович Бодянський був серед тих, хто прощався з Тарасом Шевченком під час перепоховання – у церкві Тихона-чудотворця в Москві.

рятуючи Бодянського, хірург відтяв ступні ніг – навіть скалічений Осип привіз додому 2 тисячі придбаних книг і рукописів. Студенти називали українського філолога «Козак-запорожець за професорською кафедрою».

О. Бодянський не комплексував через український акцент; навпаки стараннями професора, Московський університет став важливим центром україністики. 11 січня 1846 Осип Максимович видав «Історію русів» – твір присвячений історії розвитку України від найдавніших часів до другої половини XVIII століття. Був у дружніх стосунках з М. Гоголем, Т. Шевченком, М. Максимовичем. Разом з братом, Федором, записав в Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях 800 українських пісень, упорядкував у збірнику «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських».

Історичні місця, пов'язані з життям і творчістю: Московський університет, в якому в 1831–1834 навчався, а у 1847–1859 – працював як професор – вулиця Мохова, 9, 11; будинок, де у 1840-х мешкав – вулиця Велика Никитська, 8; друкарня Московського університету, якою в 1859–1868 завідував – вулиця Мохова, 9, будинок 7.

Помер Осип Максимович 6 вересня у Москві; похований на території Новодівичого монастиря.

**БОЛУДЯНСЬКИЙ
Михайло Андрійович
(1769-1847)**

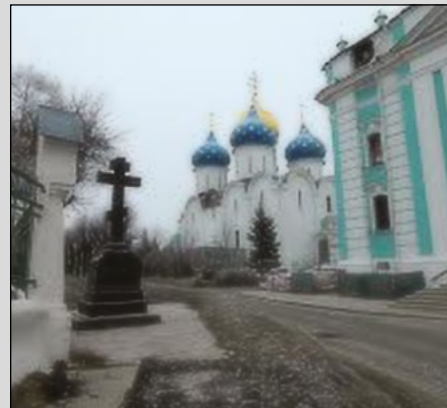
Балудянський Михайло Андрійович (Балуг'янський), визначний лемківський учений-правознавець, економіст, державний діяч та реформатор у Російській імперії; володів сімома мовами. З 1837 – потомствений дворянин, згодом – таємний радник, статс-секретар, сенатор, близький до царського двору. Народився на Пряшівщині у сім'ї греко-католицького священика із закарпатських русинів. Освіту почав здобувати на філософському факультеті Угорської королівської академії в Кошице (нині місто в Словаччині). У 1789 закінчив юридичний факультет Віденського університету та розпочав викладацьку роботу в Угорській юридичній академії у місті Надьварад (нині – місто Орадя, Румунія). У 1797 захистивши дисертацію, став доктором права Будапештського університету. Працював деканом юридичного факультету Пештського університету. Викладав у навчальних закладах Австрійської імперії. У 1803, за ініціативи гоф-хірурга (придворного хірурга) імператора Російської імперії Івана Орлая (1771–1829), уродженця Закарпаття, Михайло Андрійович запрошений до С.-Петербурга. У 1804 отримав призначення на посаду професора кафедри політичної економії – учительської гімназії, згодом – Головного педагогічного інституту – з політичних та економічних наук, торгового й фінансового права, і, одночасно, працював редактором в частині державного господарства і фінансів.

Доктор права, вчений-економіст, професор. Перший ректор Санкт-Петербурзького університету. Начальник другої імператорської канцелярії по Зводу Законів Російської імперії під керівництвом академіка М. Сперанського (15 томів). Таємний радник царя, статс-секретар, сенатор. Державний і політичний діяч. З числа видатних представників карпаторосів, які згодом жили і працювали в імператорській Росії (перша половина XIX століття) особливе місце в історії нашого краю займає Михайло Балудянський. Спочатку навчався в гімназії Нового Міста, згодом у престижній «королівській академії» міста Кошице і завершив високі студії у Віденському імператорському університеті. Слід відмінити, що завдяки винятковій обдарованості, у 20 років став професором Велико-Варадинської академії. Не був осторонь політичних подій, не приховував зацікавленості ідеями просвітителів – енциклопедистів та борців французької революції; стає членом «Общества свободы и равенства» – угорсько-якобинської (таємної) організації. Після розкриття й арештів членів згаданої організації змушений виїхати у Будапешт, де з 1796 очолив деканат юридичного факультету. У 1803 земляк Орлай (знайомство з яким відбулося ще у Велико-Вардинській академії), запросив на роботу в Росію. На посаді державного правника Михайло Балудянський здобув авторитет і визнання як людина, що розуміла найбілью-

чіші проблеми (право, економіка, політика) і потребу невідкладних змін в імперській Росії – Михайла Андрійовича обирають сенатором (1840). Перша Імперська канцелярія спонукає царя відзначити працю Балудянського найвищими нагородами імперії. Від імені Росії контролював і вирішував проблеми дипломатичних відносин із Китаєм, був арбітром від Росії щодо спірних питань Англії й Америки. Опікувався наступниками престолу як найавторитетніший правник тогочася. Гордився тим, що навчав майбутнього царя Миколу I та його брата Михайла. Усе те, що вдалося робити М. Балудянському, засвідчує незаперечний проникливий розум і авторитет. У родинний герб вписана за наказом імператора цифра «XV», за числом томів «Зводу Законів», що написані великим земляком. В енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона пишеться: «Балудянський – крупная сила и в области знаний, на педагогическом и политическом поприщах России... Можно безошибочно сказать, что все важнейшие записки по политическим вопросам, выходившие из этой комиссии, главным образом по финансовым вопросам и крестьянскому делу, – записки, имевшие непосредственное влияние на законодательные мероприятия императора Александра I, принадлежат перу Балудянского». На юридичному факультеті Ужгородського університету започаткована іменна стипендія імені Миколи Балудянського.

З 1809 по 1812 – викладав економічні і політичні науки великим князям – Миколі та Михайлу Павловичам. У 1819–1821, декан юридичного факультету і перший ректор С.-Петербурзького університету, склав його статут. У 1824 залишив виш і став членом комісії реформатора Михайла Сперанського (1772–1839) зі складання Зводу законів Російської імперії, з 1825, після реорганізації комісії на 2-ге відділення власної його Імператорської Величності канцелярії – начальник. За активної участі Болудянського, підготовлено й видано 15 томів Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії. Михайло Балудянський – автор значної кількості проєктів, записок з адміністративного права, фінансів, аграрних відносин, місцевого управління (критикував феодально-кріпосницькі відносини й обґрунтував необхідність реформ) і наукових праць, в тому числі: «Изображение различных хозяйственных систем», «Рассуждение о средствах исправления учреждений и законодательства в России», «О зернохранилищах», чимало з яких не опубліковано. За визнання в розробці російського законодавства Михайло Андрійович одержав герб, на якому зображено книжку законів з цифрою «15», що означало 15 томів праць.

Помер Михайло Андрійович 3 квітня; похований «за заслуги перед Отечеством» у некрополі Троїце-Сергіївій лаври. На пам'ятнику напис: «Да будет воля Твоя» – улюблені слова Михайла Андрійовича.

БОНДАРЧУК
Сергій Федорович
(1920-1994)

Бондарчук Сергій Федорович, актор і режисер кіно із Херсонщини; народний артист СРСР (1952), Герой Соціалістичної праці (1980). До початку Другої світової війни Сергій встиг закінчити училище і якийсь час пограти в трупі театру. Потім призвали на передову; «пройшов фронтів дороги» і демобілізувався в січні 1946.

Закінчив Всеросійський державний інститут кінематографії (1948; майстерня Сергія Герасимова і Тамари Макарової); познайомився з Інною Макаровою, що зіграла в «Молодій гвардії» Любов Шевцову; одружилися. Дебютом як кінорежисера фільм «Доля людини» (1959), удостоєний Ленінської премії. Режисер чотирисерійної стрічки «Війна і мир» (1966–1967), що здобула премію «Оскар» (1968); фільм «Вони захищали Батьківщину» (1975). Лірико-філософський талант кіномислення Бондарчука втілювався у стрічці «Степ» (1977), знятій за творами Антона Чехова. Зіграв роль Кобзаря у фільмі «Тарас Шевченко»; Сергій Федорович – лауреат Державної премії імені Т. Шевченка (1982) разом з М. Мащенком та А. Харитоновим за трисерійний художній телевізійний фільм «Овід». У 1990 італійський продюсер Енцо Рісполі погодився фінансувати постановку «Тихого Дону» в 10 серіях. Бондарчук підписав контракт, за умовами якого відмовлявся від усіх прав на картину. У 1993 режи-

Фільм «Доля людини» (1959) свідчить про видатний режисерський талант українця Сергія Бондарчука. Розповідь про життя простої людини і військову долю знаходить у картині епічне звучання. Режисер, виконавець головної ролі Сергій Бондарчук і оператор із Кривого Рогу Володимир Монахов (1922–1983) отримали за кінострічку Ленінську премію, роботу визнали кращою на 1-му Міжнародному кінофестивалі в Москві (1959).

У 1960 італійський кінорежисер Роберто Росселліні (1906–1977) зняв Бондарчука в ролі партизана Федора у стрічці «У Римі була ніч» і познайомив українця з Федеріко Фелліні (1920–1993) та композитором Ніно Рота (1911–1979). Папа Римський, знаючи Сергія Федоровича як віруючу людину, запропонував келію у Ватикані, куди режисер міг приїхати в будь-який час для усамітнення і зосередження. У 1961 Бондарчуку запропонували поставити «Війну і мир» за романом письменника Льва Толстого (1828–1910). У співдружності з драматургом і композитором Василем Соловйовим (1907–1979), писав 8 років сценарій. Робота починалася важко; не витримавши владного характеру Бондарчука, від нього пішли: другий режисер та деякі актори й оператори – од переживання Сергій Федорович ледь не вмер – в 1965-му на кілька хвилин зупинилося серце. Багато виникло проблем і з пошуком акторів – юну Людмилу Савельєву

на роль Наташі Ростової Бондарчук знайшов випадково, після безлічі невдалих кінопроб з іншими актрисами. Далеко не відразу затвердили на роль князя Андрія Болконського – В'ячеслава Тихонова (1928–2009). Довго Бондарчук вибирав актора на роль П'єра Безухова й зрештою зіграв сам. Незважаючи на перепони, Сергій Федорович зняв сцену спільного молебну, який об'єднав армію перед Бородинською битвою – сцена вийшла однією з кращих у кінофільмі. Бондарчук отримав замовлення зняти фільм до 30-річчя Перемоги – вибрав роман письменника Михайла Шолохова (1905–1984) «Вони воювали за Батьківщину» (1975). Український режисер зібрав талановиті акторські сили: В. Шукшин, І. Лапікова, Н. Мордюкова, Ю. Нікулін, В. Тихонов, Г. Бурков – картина відрізнялася технічною досконалістю батальних сцен, знятих з точки зору солдатів, які знаходяться в окопах під ураганим вогнем фашистів. Сергій Федорович захворів і відтоді лише у живописі знаходив розраду; малював призи, курильні трубки, книжки, квіти...Потоваришував з художником Олександром Шиловим, який написав парадний портрет Сергія Федоровича. С. Бондарчук – засновник кінематографічної династії. У 1970-ті роки справжньою кінозіркою стала донька Наталя Бондарчук, зігравши у низці теле- і кінофільмів; активну кіно- і телевізійну діяльність провадить Федір, син.

сер відзняв десять серій. В картині взяла участь понад 1000 акторів з багатьох країн: Дельфін Форест (Ксенія), Ф. Мюррей Абрахам (Пантелей), Борис Щербаков (Степан), Наталія Андрейченко (Дарина), Володимир Гостюхін (Петро), Ірина Скобцева (Іллівна). Батальні сцени перевершували розмах його ж кінофільму «Війни і миру». Спеціально для зйомок побудована станиця з хатами, куренями, майданами. За словами дружини кінорежисера, Ірини Скобцевої, здоров'я чоловіка підкосила історія з «Тихим Доном» – фільм не завершено. Історичні місця в Москві, зв'язані з життям і творчістю: пам'ятник (2007, автор І. Макарова), центр міста; кіностудія «Мосфільм», де у 1950-і – 1980-ті працював – вулиця Мосфільмівська, 1; будинок, в якому в 1968–1994 мешкав із родиною та відкрита меморіальна дошка – вулиця Тверська, 9. Помер Сергій Федорович 20 січня; похований на Новодівичому некрополі, ділянка № 10 – Лужнецький проїзд, 2.

БОРОВИКОВСЬКИЙ
Володимир Лукич
(1757-1825)

Боровиковський (справжнє прізвище Боровик); Володимир Лукич, художник-портретист із Полтавщини; іконописець, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1795). Його небіжем був український поет, філолог і етнограф Левко Боровиковський (1806–1889). Малювати вивчився у батька – іконописця; з 1774 служив у Миргородському козацькому полку – за полковою ієрархією – значковий товариш. Переїхавши до С.-Петербургу (кінець 1780-х), працював під керівництвом художника із Києва Дмитра Левицького (1735–1822). З 1795 – академік, з 1802, радник президента Академії мистецтв; творчість зв'язана з традиціями українського живопису XVIII століття. Автор мініатюр і жіночих портретів: Марії Лопухової (1802–1877) – невінчаної дружини поета Михайла Лермонтова (1797, Третьяковська галерея); Вактерини Арсенєвої (Російський музей). Автор парадних портретів: дипломата Олександра Куракіна (1752–1818), імператора Павла I (1754–1801), Катерини II (1795); торжковської кріпачки Христини (1795); селянина «Алегорія зими». Створив портрети: княгині Марії Долгорукої (1849–1907), А. Сталь, І. Безбородька (брата засновника Ніжинського ліцею О. Безбородька). Автор ікон для головного іконостасу Казанського собору, Троїцького собору Олександро-Невської лаври в С.-Петербурзі, Покровської церкви на Чернігівщині. Великим успіхом користу-

У Миргороді народився художник-портретист Володимир Боровик (Боровиковський). Батько – козак Лука Боровик – значковий товариш, що прирівнювалося до чину поручика в російській армії і дозволяло вважатися дворянином «із малоросійської шляхти». Лука Боровиковський на імідж не дуже зважав: він однаково писався, як Боровик і Боровиковський, як Лука так і Лук'ян. Головне, гадав Лука і його дружина Явдоха, – це сім'я, тобто: батько-мати та п'ятеро синів: Василь, Володимир, Іван, Петро і Дем'ян.

Лука Боровиковський з діда-прадіда жив у Миргороді, мав будинок і дві ділянки землі під Миргородом і Хоролом; був добрим іконописцем, писав ікони для церков Миргородщини та Полтавщини, автор портретів сучасників (Данила Гуптала), картин («Благовіщення»); грав на гусях, уклав «Ноти церковних пісень». Володимир Боровик сімнадцятирічним поступив до Миргородського полку, прослужив дев'ять років, вийшовши у відставку і відразу, як мовиться, взяв до рук пензель – не тільки розписував церковні іконостаси, а й пробував сили і як портретист. Це стало приводом для знайомства Володимира Боровиковського з Василем Капністом (1758–1823), предводителем дворянства Миргородського повіту, а пізніше – Київської губернії. У 1787, коли Катерина II подорожувала півднем Російської імперії, граф Капніст залучив до

декораційних робіт українця Боровиковського. Кажуть, Капніст звернув увагу імператриці на професійну майстерність 32-річного художника, якого тоді ж запрошено до С.-Петербурга. Переїхавши до столиці, Володимир поселився у земляка із Миргородського полку, Василя Капніста; працював під керівництвом українця із Києва Дмитра Левицького та австрійця Лампі. Переповідають: щоб мати замовлення, з «Боровика» став «Боровиковським». Учатися в академії було пізно, але талановитий українець екзамени здав екстерном і став академіком за «Портрет Катерини II на прогулянці». Серед відомих портретів роботи В. Боровиковського – портрет В. Капніста; кругла, розміром в долоню мініатюра написана на слоновій кістці (1793); зобразив сум Капніста, який щойно втратив улюбленого сина. Лувр придбав роботу Володимира Лукича «Лизинька та Дашинька» (1794).

Уночі від розриву серця помер на 67-році; як і заповідав Володимир Лукич – похований «без зайвих церемоній». Майно, «состоящее в нескольких картинах, небольшом количестве книг, денег, сколько по смерти останется (четыре тысячи рублей) и в прочих домашних вещах раздать в помощь неимущим». Як писав сучасник: «Не стало найтоншого «українського поета пензля» сентиментального жіночого образу, що засвідчили для історії величні зразки майстерності».

вались його мініатюри, особливо – жіночі. Написав 200 портретів сучасників, ікони. Мистецтво українського художника Володимира Боровиковського має глибокий філософський, естетичний і релігійний сенс. Живописець є неперевершеним майстром сентименталізму і, водночас, яскравим представником ампіру. У його життя дивно вплелися яскраві сюжети, із яких можна написати не одну картину буття. Талант-самородок і високопоставлені покровителі, відсутність академічної освіти і навчання у кращих майстрів Російської імперії, розквіт таланту і прихильність публіки, відхід з іконопису- в портретний жанр, а звідти – в містицизм, гучна слава і слідом за нею забуття – така творча Боровиковського. Твори зберігаються в музеях Росії та України, зокрема, Києва: Національному художньому та російського мистецтва. У 2000 у Миргороді вулицю названо його ім'ям, а наприкінці 2008 у центрі міста, на вулиця Гоголя відкрито пам'ятник (скульптор М. Мірошніченко).

Історичні місця С.-Петербурга, пов'язані із життям і творчістю: будинок, де у 1798–1820 мешкав – вулиця Міліонна, 12; приміщення Академії мистецтв, де навчався і викладав Володимир Лукич – Університетська набережна, 17.

Помер Володимир Лукич 18 квітня; похований в некрополі Олександрівсько-Невської лаври; гранітний саркофаг, ділянка № 3 – прах перенесено в 1931 із Смоленського цвинтаря.

**БОРТНЯНСЬКИЙ
Дмитро Степанович
(1751-1825)**

Бортнянський Дмитро Степанович, український композитор із Глухова, співак і диригент, автор 6 опер, камерно-інструментальних творів, хорових циклічних концертів, 10 двохорних концертів, херувимських та причасних творів. Відомостей про дату народження композитора не збереглося, однак, найімовірнішою вважають 28 жовтня (за старим стилем), ґрунтуючись на тому, що найпопулярнішим святом на ім'я Дмитрій (Дмитро) на теренах України був святий Дмитрій, пам'ять про якого припадає на цей день. Рід предки Дмитра вели з села Бортне (на Лемківщині у Галичині). Батько майбутнього композитора, Стефан Шкурат, емігрував з Речі Посполитої на Гетьманщину, в Глухів, тобто, «глухівським міщанином», змінив прізвище на Бортнянський (за назвою рідного села), 1755 обраний на посаду козацького сотника, ставши членом полкової старшини Ніжинського полку; одружився з удовою-козачкою Мариною Дмитрівною Толстою (прізвище Толстая – від першого чоловіка з Московії).

Початкову музичну освіту Дмитро здобув у Глухівській співацькій школі, яка готувала хлопців для придворної хорової капели в С.-Петербурзі. У юному віці за сильний голос і музикальність вирізняв з-поміж однопітків придворний співак із Сосниць Марко Полторацький (1729–1795) й забрав Дмитра до хорової капели, де продовжив навчання у італійського композитора й аранжувальника Бальдассаре Ґалуппі

Далеке село Бортне Бічського староства Краківського воєводства, розташоване у центральній Лемківщині (тепер Новосанчівський повіт Підкарпатського воєводства Польщі). Його пращури-бджолярі, дід Василь Шкурат, який у Бортному «служив у солтиському званні». 1746 року через гоніння за віру, виїхало до Росії сім родин, серед яких – його батько, Стефан Шкурат, залишаючи назавжди рідний край, назвався «Бортнянським». Мати – козачка Марина Дмитрівна Толста (вдова, прізвище від першого чоловіка) мала власний будинок у центрі міста.

28 жовтня 1751 у Глухові народився Дмитро – у родині було троє дітей. Срібний голос хлопчика, бажання співати привели дитину до Глухівської співацької школи. Гетьман Розумовський звернув увагу на сильний чистий голос і музикальність малого, наказав призначити Бортнянського у столичну капелу. У С.-Петербурзі Дмитро навчався в регента Марка Полторацького (1729–1795), родом із України та великого знавця народної пісні. Одинадцятирічним співаком за розпорядженням імператриці Єлизавети талановитим хлопцем займався італійський композитор Бальдассаре Ґалуппі; паралельно Дмитро навчався в Кадетському корпусі. З 1768 Бортнянський у Венеції; в Італії композитор написав сонати для клавесина, хорові твори, опери італійською мовою «Креонт», «Алкід»; брав участь у діяльності

музичної академії в Болоньї. У 28-річному віці Бортнянський повернувся в С.-Петербург, де став придворним капелмейстером, а з 1796 – керівником придворного хору; з 1804 – почесний член Академії мистецтв, з 1815 – керівником філармонічного товариства. У 1816 Бортнянського призначили головним церковно-музичним цензором Російської імперії; твори неодмінно озвучували найважливіші придворні церемонії. 10 жовтня хворий Дмитро Бортнянський лежав у кріслі; покликав хорову капелу і композитор попросив проспівати улюблений твір: «Вскую прискорбна еси душе моя». Під спів юних українців пливли 74 роки життя... Під кінцеві звуки капели композитор з «ніжною, чутливою душею відійшов на вічний спочинок». Дітей у Дмитра Степановича не було, майно перейшло у спадок дружині, Анні Іванівні, родовід якої дослідникам не відомий. Царським указом вдові призначено пенсію, розмір якої дорівнював посадовому окладу покійного – а був чималий. Відомо, що на похорон українського митця з'явилося стільки шанувальників творчості, що до церкви, де відспівували, довелося впускати за квитками. Дмитро Бортнянський – перший український універсал: автор романсів, опер, творець нового типу хорового концерту; перший, чий музичні твори почали виходити друком. Свого геніального попередника Михайло Вербицький (1815–1870) називав «українським Моцартом».

(1706–1785). Згодом Галуппі, за вказівкою цариці Єлизавети Петрівни, взяв вихованця до Італії, де Дмитро навчався у Венеції, Болоньї, Римі та Неаполі. З успіхом поставлені опери Бортнянського на італійські лібрето: «Креонт» (1776), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779). Опері ставилися у венеційському театрі «Сан Бенедетто»; перший композитор у Російській імперії, музичні твори якого надруковано: у 1782 – «Херувимська», 1784 – триголосний хор «Хай відправиться молитва моя», 1793 – побачили світ романси. У 1796, після зведення Павла I на престол, Дмитро отримав посаду директора придворної капели, і перебував до кінця життя, поповнюючи капелу вихідцями з Глухівської співацької школи. 1816 призначено головним цензором видань духовних творів. Наприкінці життя Бортнянський продовжував писати романси, пісні, кантати, зокрема – гімн «Співець у стані російських воїнів» на слова поета Михайла Хераскова (1733–1807). Працював над підготовкою до видання повного зібрання творів, українцві вдалося видати найкращі з хорових творів – «Духовні концерти на чотири голоси, створені і знову виправлені Д. Бортнянським».

Помер Дмитро Степанович 28 вересня; похований на Смоленському цвинтарі Васильєвського острова С.-Петербурга, на могилі композитора встановлено обеліск.

БОЦЯНОВСЬКИЙ
Володимир Теофілович
(1869-1943)

Боцяновський Володимир Теофілович, літературознавець, письменник, драматург, критик, публіцист із Волині. Закінчив Житомирську чоловічу гімназію. 1888 – студент історико-філологічного інституту в С.-Петербурзі. Написав книжку «Публична бібліотека в Житомирі» (1891). Він залишився у Петербурзі, де працював майже весь час аж до 1917 в імператорській канцелярії з прийняття прохань. В 1907–1908 – редактор журналу «Серый волк»; друкувався в «Современнике», журналах: «Театр и искусство», «Биржевые ведомости»; 1910–1913 видає журнал «Свободным художникам». Автор історичних праць: «Кто убил царевича Димитрия», «Русские вольнодумцы XIV–XV вв», «Исторический очерк деятельности Российского общества Красного Креста». Засновник і перший голова Російського бібліографічного товариства (1899).

Видав критико-біографічні етюди: «М. Горький», «Л. Андреев», «В. В. Вересаев». Автор п'єс: «Суд Пилата»; «Натали Пушкина (Жрица Солнца)»; «Патриарх Никон», «Петр III»; «Колдун его величества»; «Товарищ Пушкин». У книзі «Русская сатира первой революции 1905–1907», вмістив про українські сатиричні та гумористичні журнали й російськомовні часописи, що виходили на терені України. Написав 9 п'єс, зокрема: «Велика пророчиця», «Патриарх Никон», «Петро III», «Золотий пісок», «Натали Пушкіна», «Товариш Пушкін». Працю-

Мешкаючи в С.-Петербурзі, житомирянин В. Боцяновський популяризував українську літературу і мистецтво, досліджував українсько-російські літературні зв'язки. З початку 1890-х Володимир Теофілович вмістив статті в «Історичному Вісникові», «Російській Старовині», «Бібліографові», «Новому Часі», «Київській Старині», «Новому Слові», «Щорічнику імператорських театрів» (статті про письменника і драматурга Миколу Полевого та поета Олександра Грибоєдова), «Словнику» Венгєрова, 82-му «Енциклопедичному словнику» Брокгауза-Ефрона; видав критико-біографічні етюди про російських письменників-Максима Горького (2 видання) та Леоніда Андрєєва.

Володимир Теофілович – редактор сатиричного журналу «Сірий вовк», на сторінках якого за два роки створено сатиричну енциклопедію країни післяреволюційних подій 1905-го. «Жертвами» сатириків його журналу були: В. Брюсов, і Ф. Сологуб та О. Блок. Дружив Володимир з російським письменником Олександром Куприним (1870–1938). Любив «прикрашати» свою мову навмисними «одесизмами», або зненацька переходив у розмові на українську мову, що бентежило московських друзів. В 1925-м у співавторстві з Ерихом Голлербаком, видав дослідження «Російська сатира першої революції 1905–1907». У 1939 Володимир Теофілович опублікував повість про Т.Г. Шевченка, ра-

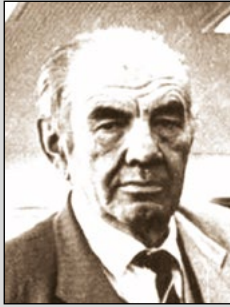
зом з іншими публікаціями мала увійти до біографічного видання «Тарасові університети» (рукопис загинув під час Ленінградської блокади). До речі: одним із засновників науки про книгописання в Російській імперії є наш земляк, уродженець села Скоморохи – Володимир Боцяновський. Цілком вірогідно, що саме за сприяння Боцяновського як чиновника канцелярії з прийому прохань, врешті-решт прийнято «височайше соизволение» на дозвіл діяльності Товариства дослідників Волині в Житомирі. А перше організаційне засідання відбулося 2 грудня 1900 в приміщенні Житомирської публічної бібліотеки, для якої у 1897 споруджено двоповерховий будинок на Пушкінській вулиці, 36, який досі прикрашає місто. З-під пера нашого земляка виходили численні праці, які популяризували українську літературу і мистецтво в російськомовному середовищі С.-Петербурга; Володимир Теофілович є автором численних статей про письменників у російських словниках і довідниках; плідно співпрацював з багатьма часописами, у тому числі й з «Киевской стариной». Як з'ясував житомирський краєзнавець К. Крайко, старша сестра Володимира Боцяновського – Олена, одружена з дослідником Волині, Михайлом Петровичем Кудрицьким (1856–1933).

Володимир Боцяновський залишив нащадкам велику літературну спадщину, яка ще чекає свого дослідника.

вав у бібліотеці Академії наук СРСР. Творчі роботи присвятив Волині: «Про походження назви Волинь», «Вчителі В. Короленка», «Купрін і Житомирські жандарми». Мешкаючи в С.-Петербурзі, популяризував українську літературу і мистецтво, досліджував українсько-російські літературні зв'язки, написавши: «Нариси з історії українського театру»; «Шевченко і український театр»; «М. Коцюбинський і Л. Толстой»; «Шевченко – скульптор»; «М. Коцюбинський і Л. Толстой»; «В Балабінському готелі». У 1939 опублікував повість про Т. Шевченка «Петербурзькі зустрічі»; переклав українською мовою комедію М. Гоголя «Ревізор»; російською – гуморески О. Вишні; у 1927 видав книжку перекладів українських сатириків «Український гумор». Автор наукових праць про творчість: М. Горького, Л. Андреева, В. Вересаєва, О. Грибоєдова, М. Некрасова, В. Короленка. А також – «Публичная библиотека в Житомире»; «Богоскательи»; «До історії українського театру в Петербурзі за 90-х років 19 в.»; «До арешту Т. Г. Шевченка 1859 р.».

Помер Володимир Теофілович 16 липня; похований на Новодівичому некрополі Москви.

БРАЦЛАВЕЦЬ
Петро Федорович
(1925-1999)

Брацлавець Петро Федорович, основоположник космічного телебачення із Київщини; один з творців космічної фототелевізійної системи «Енісей», за допомогою якої сфотографовано зворотний бік Місяця (7.10.1959) і зображення телевізійним способом передане на Землю.

Народився в День космонавтики «з похибкою -1»; навчався в Одеській військово-морській спеціальній школі (1941), потім – Ленінградському вищому військово-морському училище імені Ф. Дзержинського (1942–1946). Курсанти брали участь у боях під час Другої світової війни, в яких Петро контужений, горів у танку. Після війни завершував освіту в Одеському електротехнічному інституті зв'язку та у Всесоюзному заочному електротехнічному інституті зв'язку в Москві. Упродовж 1948–1999, Брацлавець трудився у Всесоюзному науково-дослідному інституті телебачення.

У 1957, за порадою конструктора космічних кораблів із Житомира Сергія Корольова (1907–1966), узявся за розробку телевізійних систем для космосу і з'єднав космічні цілі з малокадрового телебаченням. Петро Федорович – учасник створення телевізійних і непілотованих космічних кораблів «Восток», «Союз», «Салют». Ініціатор встановлення телевізійної апаратури на супутнику «Молнія» для спостереження за поверхнею Землі (1966); завдяки конструкції українця вперше в світі отримано зображення повного диску Зем-

У 1959 передача зображення зворотної боку Місяця стала інформаційним вибухом, від якого веде відлік світова інформатизація людства. предмет гордості вітчизняної техніки другої половини ХХ століття. Петро Федорович Брацлавець – найбільший практик космічного телебачення, його внесок у російську космонавтику важко переоцінити. Більш того, з огляду на світовий пріоритет СРСР в ряді етапів створення космічного телебачення, можна говорити про «світові рекорди» українця.

Петром Брацлавцем створено безліч типів телевізійних систем різного призначення: від спостереження Землі та космонавтів до виявлення стартів ракет з високих орбіт; світові рекорди космічного телебачення відбулися завдяки його таланту, енергії, працездатності.

Кредо Петра Федоровича: «Я сповідаю правило: реально те, що необхідно. І тому, якщо щось необхідно, то потрібно думати не про те, чи можна зробити, а про те, як зробити». Малокадрового телебачення, активно впроваджує П.Ф. Брацлавцем у космосі, і на прикладі довів – не є «сурогатом мовлення». Кожна космічна телесистема будувалася не для «задоволення» обивателя, а оптимально для конкретної мети та визначала основні характеристики – просторову чіткість і частоту кадрів. А телевізійну систему, що передавала зображення Юрія Гагаріна під час польоту, Петро

Брацлавець реалізував завдяки видимості із дозволом 100 рядків, при частоті кадрів 10Гц. Під керівництвом Петра Федоровича створені перші в Радянському Союзі телевізійні системи для передачі на наземні приймальні пункти зображень – спочатку собак, потім і космонавтів. Музей Всесоюзного науково-дослідного інституту телебачення зберігає телевізійну камеру, яка передавала з космосу зображення першого космонавта. Наступні космічні розробки українця втілилися в розвиток телевізійної техніки – двосторонню телевізійну зв'язок космічних кораблів із землею – Брацлавець запропонував термін «космобачення». Заслуга українця Петра Брацлавця полягає ще в експериментальному доведенні можливості виявлення ракет з високих орбіт.

У пам'яті колег Петро Федорович залишився яскравим, щасливим лідером; про нього казали: «Де Брацлавець – там перемога!»; широта інтересів переконлива з його спроб довести другий початок термодинаміки. Про українського вченого ходили легенди, а переказ підтверджував найцікавіші епізоди спілкування з С. Корольовим, Ю. Гагаріним, міністрами, академіками і генералами. Відомий факт – коли вартовий на космодромі запитав Гагаріна, який ішов з Петром Брацлавцем: «Юрію Олексійовичу, це з Вами?», на що перший космонавт відповів: «Ні, це я з ним».

лі. Науковий експеримент Петра Федоровича продовжений у роботах зі створення космічної системи контролю за навколоземним простором.

Талановитий інженер і організатор Брацлавець у конструкторському бюро «розплутував клубок» завдань інфрачервоного космічного телебачення, який схвалений урядовою комісією. Інфрачервоного – це тому, що пріоритет зміцнення обороноздатності шляхом оперативного виявлення стартів ракет – з космосу, з високих орбіт – за задумом Петра Федоровича, вирішувалася саме в інфрачервоному діапазоні спектра. Результат Петра Брацлавця, що знаходиться в тіні інших його гучних досягнень, пов'язаний з новим етапом розвитку телебачення – переходом від електронно-променевих фотоприймачів до твердотілих. У звіті за 1971–1976, зазначалося: «Вперше створені камери на ПЗС-структурах і макет камери на інфрачервоному твердотілому фотоелектричному перетворювачі з глибоким охолодженням». На честь українця Петра Брацлавця заснований знак Федерації космонавтики Росії з написом «Творець космічного телебачення».

Помер Петро Федорович 29 січня; похований на Північному цвинтарі Петербурга.

БРЕЖНЕВ
Леонід Ілліч
(1907-1982)

Брежнев Леонід Ілліч, державний і партійний діяч із Дніпропетровщини; Генеральний секретар ЦК КПРС (1966–1982), Голова Президії Верховної Ради СРСР у 1960–1964 і 1977–1982; Маршал Радянського Союзу (1976); чотириразовий Герой Радянського Союзу (1966, 1976, 1978, 1981); Герой Соціалістичної праці (1961); лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1973) і Ленінської премії з літератури (1979). Після роботи в Курській області та Білорусії, направлений в Свердловськ; у 1935 – закінчив Дніпродзержинський металургійний інститут. Є вирішальний у долі факт: невідомий Й. Сталіну перший секретар Запорізького обкому ВКП(б) Льоня Брежнев вперше привернув увагу «вусатого вождя» – у доповідній міністра держбезпеки Віктор Абакумова (1908–1954) повідомлялося про «кричущий факт»: в Запорізькій області за особистим розпорядженням Брежнева під час перших повоєнних виборів уповноваженим у виборчих комісіях роздали запасні бюлетені для заміни вкинутих до скриньок із позначкою «проти». Реакцією «вождя народів» стало нагородження «злочинця» орденом Леніна та призначення здібного «бійця партії» керівником Дніпропетровщини, а невдовзі – Молдавської РСР. До речі, ще на фронті у службовій характеристиці тодішнього начальника поліуправління 18-ї армії бригадного комісара Брежнева є запис, що «багато питань вирішує як господар-

Під час урочистої зустрічі екіпажів космічних кораблів «Союз-4» і «Союз-5» 22 січня 1969, на генсека Л. Брежнева скоїли замах: молодший лейтенант Віктор Ільїн, переодягнений у міліцейську форму, потрапив до Боровицьких воріт під виглядом охоронця і відкрив вогонь з двох пістолетів по машині, в якій, як припускав, мав їхати генеральний. Насправді, там знаходилися космонавти – Леонов, Ніколаєв, Терешкова і Береговий. Пострілами убитий водій Ілля Жарков, кілька людей поранено, перш ніж мотоцикліст супроводу збив стрільця з ніг – генсек сидів в іншому авто. 1 серпня 1975 Л. Брежнев підписав Гельсінські угоди, які підтвердили непорушність кордонів у Європі; Леонід Ілліч заявляв, що капіталістичні країни перейшли від ідеології «стримування комунізму», запропонованої президентом США Гаррі Труменом (1884–1972), до ідеї «конвергенції двох систем» і «мирного співіснування». У 1978 нагороджений орденом «Перемога», який вручався тільки у воєнний час за видатні заслуги у «командуванні фронтом» (нагородження скасовано Указом Михайла Горбачова в 1989). Групі журналістів доручено написати спогади Л. Брежнева: «Мала земля», «Відродження», «Цілина»; був, правда, на рахунок полковника Брежнева і бойовий подвиг, що залишився без нагороди; за збігом обставин Леонід потрапив на передову в момент німецької атаки і замінив убитого

кулеметника, стримуючи вогнем «Максима» ворогів. У спогадах, написаних за Леоніда Ілліча, епізод поданий досить скромно, а тим часом «худий чорнявий полковник» (так його пару разів описали у ті роки військові кореспонденти) справді врятував ситуацію; після відбитої атаки Леонід був «мокрый, як хлющ, і руки трусилися, тому цигарку запалив ад'ютант (який ліг біля кулемета другим номером), і сил вистачило на визнання: «Я не думав, що це так страшно». Та цей бій, що висвітлив найкращі людські і солдатські риси Брежнєва, про цей фронтовий випадок генсек не згадував. Завдяки мільйонним накладам книг, гонорар Леоніда Ілліча склав 179 241 рублів. За керівництва СРСР українця Леоніда Брежнєва в державі створено багато позитивного для народу: стало не шість, а п'ять робочих днів на тиждень; 8 березня і 9 травня оголосили вихідними, а воїни-фронтовики отримали пільги та пошану; зменшення терміну строкової служби в армії і на флоті на рік призвело до скороченням їхньої чисельності на третину та дало змогу спрямувати вивільнені кошти в економіку. За опитуваннями «Левада-Центру», проведеним у квітні 2017, громадяни Росії оцінюють Л.І. Брежнєва краще інших керівників країни – позитивно до нього ставиться 56 відсотків опитаних, негативно – 29; на другому місці – Ленін (55 і 28 відсотків). Хоч останні роки правління Леоніда Брежнєва увійшли в історію як «епоха застою».

ник, а не як політпрацівник». У роки Другої світової війни – військово-політичний працівник у діючій армії; за даними генералів Павла Судоплатова і Кирила Москаленка, серед 10 озброєних генералів, викликаних у Кремль 26 червня 1953 для арешту Генерального комісара державної безпеки СРСР Лаврентія Берії (1899–1953), був і Брежнєв. На початку 1976, Леонід Ілліч переніс клінічну смерть; так і не зміг відновитися; страждав астенією (нервово-психічної слабкістю) та атеросклерозом мозкових судин; з'явилася наркотична залежність від снодійного – нембутала. 23 березня 1982 під час візиту Брежнєва до Ташкенту, на літакобудівному заводі на нього обрушився місток з людьми; у генсека зламалась ключиця. 7 листопада 1982 відбулася остання публічна поява генсека; стоячи на трибуні Мавзолею, приймав парад на Червоній площі, проте важкий фізичний стан впадав у вічі.

Помер Леонід Ілліч 10 листопада на державній дачі «Заріччя-6»; тіло виявлено охороною о 9-й годині ранку. Першим з політичних діячів на місце смерті приїхав голова КДБ СРСР Юрій Андропов (1914–1984). Про смерть Брежнєва ЗМІ повідомили через добу, 11 листопада о 10 годині ранку. Похований Леонід Ілліч на Червоній площі Москви біля Кремлівської стіни.

БРОВАР
Яків Іванович
(1864-1941)

Бровар Яків Іванович, живописець, пейзажист із Херсонщини; батько письменниці Анни Мар (1887–1918). З 1885 до 1896 Яків навчався в Академії мистецтв в пейзажному класі художника Михайла Клодта (1835–1914); наставниками були: пейзажист Іван Шишкін (1832–1898) та живописець-пейзажист із Маріуполя Архип Куїнджі (1842–1910), який вплинув на формування творчої особистості хлопця з України. З 1887 роботи художника демонструвалися на різних виставках (весняні виставки: в Академії мистецтв, Московського товариства любителів мистецтв, Товариства передвижників, Петербурзького товариства художників, Товариства художників) і були широко відомі любителям пейзажного живопису. У 1894 присвоєно звання «класного художника 2-го ступеня», а 1896, за пейзаж «Березень в лісі» удостоївся звання «художника». За картину «Старий будинок» Яків Іванович отримав премію мецената Сергія Строганова (1890), а в 1905, за пейзаж «Осінь дорога» – премію імені А.І. Куїнджі. Персональні виставки художника відбулися в С.-Петербурзі у 1908 та 1912.

Яків Бровар багато подорожував, збираючи матеріал для пейзажних картин, які потім добре продавалися. Особливо відомим він став своїми роботами в заповідній Біловезькій пущі. Йому вдалося отримати дозвіл малювати в первозданному куточку природи і написати цілий ряд пейзажів цьо-

В українській та польській мовах є слово «бровар» – пивовар. Яків Іванович Бровар народився 29 квітня у селі Капітанівка на Херсонщині. У 21 рік, уже одруженим, Яків став вільним слухачем Петербурзької Академії мистецтв. У 1887 народилася дочка, яка згодом стала письменницею з псевдонімом «Анна Мар» (1887–1918). Яків Іванович мав важкий характер, через що дівчинка з дитинства була схильною до суїциду; п'ятнадцятирічною Аня, учениця шостого класу гімназії, назавжди втекла з дому, виїхала до Харкова; у 16 років вийшла заміж за Леншина, але скоро розлучилася, закохавшись у польського ксьондза. Щоб заробити на хліб, Анна працювала у редакціях газет. Потім – два інтимних романи (на грані порно «Жінка на хресті»), дві збірки оповідань самотньої пораненої душі. На 31-му році життя в московському готелі «Лувр і Мадрид» у номері «33» на Тверській вулиці, кіносценаристка Анна Мар наповнила келих цianістим калієм; у передсмертній цидулці заповіла поховати у весільній сукні з портретом журналіста і критика Василя Дорошевича та «засушеним букетиком на серці». Яків Бровар вперше виставив свою картину у 1887, а 1889 удостоївся другої срібної медалі, 1890 – першої срібної, 1892 – другої та першої медалі. Художник мав характер мандрівника: подорожував, збирав матеріал для картин і вдало продавав. Отримавши дозвіл малювати в заповідній

Біловезькій пущі, зарисував первозданні куточки і виставив на персональній виставці, що відбулася в С.-Петербурзі 1908 та 1912; у 1905, за пейзаж «Осінь дорога» Яків Іванович удостоєний премію імені Архипа Куїнджі.

Завдяки таланту, митець переносить глядача в середину картини, змушує відчутти себе учасником твору. Завдяки реалістичному зображенню можна «пройти» в лісовий пейзаж та вдихнути вологе осіннє повітря, відчутти тепло останніх сонячних променів. У 1911, 47-річний художник Яків Бровар оголосив, що сюжет картини «Біловезька пуща» «украє» Костянтин Крижицький, художник, киянин, викладач малювання Миколаївського сирітського інституту С.-Петербурга. Справа в тім, що у Якова Івановича на картині дуб такий же, як на роботі Крижицького «Морозний день». Неправду, що плагіатор, Яків Іванович не пережив: – чесна, порядна людина, батько чотирьох дітей, гарний сім'янин, зацькований за «плагіат» жовтою пресою – повисівся. З'ясувалося лише через кілька років, що обидва художники – Бровар і Крижицький – купили одну й ту ж світліну фотохудожника Вишнякова й обом припав до душі дуб – його й перемалювали.

Роботи українського живописця Якова Бровара: «Берези навесні», «Ліс в зимовому вбранні», «Малоросійська хата», «Рання весна», «Пасіка» зберігаються в музеях Росії та України.

го, єдиного в світі місця проживання диких зубрів. У 1911 Яків Іванович їздив у творче відрядження по Сибіру. Автор полотна «У Хібіни везуть стандартні будинки», «Суворов в селі Кончанське», «Толстой в Ясній Полянці».

У колекції Харківського історичного музею зберігаються картини членів Товариства пересувних виставок, де в каталозі написано: «Художник Бровар Яків Іванович (1864–1941) – пейзажист, майстер жанрового живопису, надихає свої роботи неперевершеним реалізмом, ліризмом зображення природи та повітряного простору. Завдяки своєму таланту митець переносить глядача в середину картини, змушує відчутти себе учасником твору. – реалістичному зображенню можна «пройти» в лісовий пейзаж та вдихнути вологе осіннє повітря, відчутти тепло останніх сонячних променів. Такою є і картина «Ліс». Роботи українського художника виставляється у Третяковській галереї, Російському музеї та художніх музеях Рязані, Самари, Іркутська, Ульяновська та приватних зібраннях.

Помер Яків Іванович у Ленінграді 25 січня; похований на Серафимівському цвинтарі, навпроти церкви.

**БУЖИНСЬКИЙ
Гаврило Федорович
(1680-1731)**

Бужинський Гаврило Федорович, релігійний діяч, письменник, філософ, богослов, освітній діяч і видавець із Харківщини; перекладач творів Еразма Роттердамського, Самуеля Пуфендорфа, Вільгельма Стратемана; єпископ Російської православної церкви (безпатріаршої та Рязанської й Муромської РПЦ. Випускник Києво-Могилянської академії, засвоївши іноземні мови, античну спадщину, західноєвропейські науки й філософію. Коли Москва палила книжки українських філософів і письменників, кинуто в полум'я й працю освітнього діяча та видавця «Вступ до історії європейської» Бужинського.

У 1706 – митрополит РПЦ МП Стефан (Яворський) викликав богослова Гаврила до «білокамінної» та призначив учителем Слов'яно-греко-латинської академії. У 1714 імператор Петро I перевів українського ієромонаха до Олександрівської лаври у С.-Петербурзі. Бужинському належить авторство першого в Російській імперії посібника з етики – «Юности честное зерцало»; переклав російською мовою багато європейських книжок; сприяв формуванню російської наукової термінології. Був архимандритом Троїце-Сергієвої лаври і радником синоду. 30 жовтня 1726 – хіротонія на єпископа Рязанського, яка обіймала територію фіно-угорських народів Поволжя. Після смерті Петра I, в Синоді вплив здобув архієпископ Ростовський – Георгій Дашков, що був противником Феодана Прокопо-

Бужинський (чернече ім'я Гавриїл), церковний і культурний діяч в Слобідській Україні; відомий як проповідник, панегірист реформ Петра I. Займався організацією шкільної освіти, книгодрукуванням, перекладами, які відкривали для російського читача античну літературу, твори європейських істориків, правників, економістів. З 1706 – Гаврило Федорович професор московської Слов'яно-греко-латинської академії, префект, протектор шкіл і друкарень Російської імперії. У 1707 приймає монашество, стаючи у 1709 ієромонахом, проповідником; його «помічає» Феодан Прокопович, а згодом і Петро I, у 1718 призначивши обер-ієромонахом російського флоту. Бужинський один із представників ранньої просвітництва доби, яке культивувало ідею удосконалення суспільства шляхом поширення освіти, знань, релігійної толерантності; у 1731 висунули в архієреї Києва. Після смерті Петра I, Бужинський звинувачений в ересі – Таємна канцелярія розпочала слідство; переклади заборонені й вилучені з книгозбірень. Мав велику бібліотеку, переважно латинською та польською мовами, з богослов'я, філософії, античної літератури; зібрання перейшло до Московської слов'яно-греко-латинської академії. Перекладав з латинської мови: «Феатрон, или Позор исторический В. Стратемана» (1724), «Самуил Пуфендорф об обязанностях человека и гражда-

нина» (1726); брав участь у перекладі книги «Аполлодора грамматика афінейского библиотеки или о богах» (1725). Автор передмов до праць С. Пуффендорфа та В. Стратемана; укладач збірника «Юности честное зеркало». Сила історії як науки, вважав Г. Бужинський, полягає в тому, що розкриває основне, що робили і про що думали люди впродовж багатьох століть. Користь історії, зазначав автор, насамперед виховна - вчить на прикладі минулих діянь добру і злу, прищеплює повагу до інших народів, надихає на подвиги в ім'я Батьківщини. На думку мислителя, історія є основою всіх інших наук; церковний діяч архимандрит Гаврило визнавав три форми державної влади – монархію, аристократію і демократію – найвідповіднішою для Російської імперії український богослов вважав монархію просвіченого абсолютизму. На думку Гаврила Бужинського, об'єктивними законами розвитку історії людства є прогрес наукових знань, освіти; український вчений розглядав історію як практичну науку. Українець Гаврило Федорович одним із перших увів до обігу російської історичної думки панівні західноєвропейські концепції розвитку історичного процесу; працями та перекладами сприяв розвитку в теорії природного права та історичної науки загалом. Книги, які написав і надрукував Гаврило Бужинський, стали основою для розвитку історичної науки в Російській імперії впродовж не одного століття.

веча – це призвело до послаблення впливу духовенства, яке підтримувало царя – богослов Бужинський переведений єпископом у Рязані. Діяльність Бужинського не сприйняло місцеве духовенство – через несправедливе звинувачення почато слідство. У 1730 слідство завершено, доказів проти ієромонаха не знайдено. Бужинським упорядковано короткий катехізис «Послідування сповіді» (1724); церковний історик Філарет (Дроздов) приписує Бужинському написання книжки «Юности честное зеркало» – правила світської моралі; однак його «Феатрон» заборонений. Сила історії як науки, вважав Г. Бужинський, полягає в тому, що розкриває основне, що робили і про що думали люди впродовж багатьох століть. Користь історії, зазначав український філософ, насамперед, виховна – вчить на прикладі минулих діянь добру і злу, надихає на подвиги в ім'я Батьківщини. Січень 1731: Синод Російської церкви висунув кандидатом Бужинського у архієреї на Київську митрополічну катедру, а згодом – Ростовську у Мерянії, але стан здоров'я українського богослова погіршився.

27 квітня Гаврило Федорович помер; похований у Заіконоспаському монастирі Москви.

БУЛГАКОВ
Михайло Опанасович
(1891-1940)

Булгаков Михайло Опанасович, письменник із Києва, драматург; навчався у 1-й гімназії (1901–1909). Закінчив медичний факультет університету св. Володимира (1916). У 1918–1919 – у Києві; мобілізований військовим лікарем в армію Директорії Української Народної Республіки, у вересні того ж року – в Добровольчій армії, відправлений на Кавказ. Від 1921 – у Москві; працював у художньому академічному театрі, Великому театрі. Автор романів: «Белая гвардия» (1924), «Жизнь господина де Мольера» (1933), «Театральный роман» (1937), «Мастер и Маргарита» (1938); оповідання: «Красная корона» (1922), «Ханский огонь» (1924), «Записки юного врача» (1925–1926), «Я убил» (1926); повістей: «Необыкновенные приключения доктора», «Записки на манжетах» (обидві – 1922), «Дьяволиада», «Роковые яйца» (1924), «Собачье сердце» (1925), «Морфий» (1927); п'єс: «Дни Турбиных» (1926), «Бег» (1927), «Кабала святош» (1929), «Адам и Ева» (1931), «Иван Васильевич» (1934), «Александр Пушкин» (1935), «Батум» (1939). У 1934 написав сценарій до екранізації комедії Миколи Гоголя «Ревизор» для «Укрфільму».

Історичні місця, зв'язані з життям і творчістю в Москві: будинок, в якому у 1917 зулупився М. Булгаков – ріг вулиці Пречистинки та Обухівського провулку; приміщення Главполітосвіти, де у 1921–1924 працював – Сретенський бульвар, 6; бу-

Чи є Булгаков українцем? Безумовно, він являє собою місцевий феномен – за менталітетом, особливостями характеру, за подіями, які випало пережити у Києві від народження і до переїзду до Москви. Михайло Опанасович – киянин у своїй любові до міста, а згодом – у «заздрості» до киян з їхніми «старожитностями», сприйняттям як «найкращого місця на землі»; у відчутті життєвих звичаїв, явно українських слівцях у текстах. Жорстокий шок московського життя Михайло переживав не лише через крах минулого та занурення рафінованого інтелігента до чужого йому радянського ладу («Собаче серце»), але також через конфлікт способів життя, різниці менталітету («Театральний роман», «Майстер і Маргарита») двох столиць, де Київ постійно винурює м'яким та рідним на противагу більш жорсткій Москві.

У Михайла Булгакова було три дружини (Тетяна Миколаївна Лаппа (1913–1924), Любов Євгенівна Білозерська (1925–1931) і Олена Миколаївна Шиловська (з 1932 року), але ні від одного шлюбу не було дітей. Зате саме Олена Шиловська стала прототипом Маргарити у романі «Майстер і Маргарита». У 1922 Михайлу Опанасовичу подарували книгу авторства Олександра Чаянова «Венедиктов, або Достопам'ятні події життя мого». Головними героями видання були – Сатана і студент на прізвище «Булгаков». За визнанням другої дружини, Оле-

ни Білозерської, саме завдяки цій книзі 7 років по тому письменник приступив до роману «Майстер і Маргарита». Перший твір Михайло написав, коли було 7 років і називався «Пригоди Світлани». Знаменита радянська комедія «Іван Васильович змінює професію» (1973) була знята за твором Булгакова «Іван Васильович», тільки в п'єсі інженера Тимофєєва звать Микола, а в фільмі – Олександр (Шурик). Орім того, на сьогоднішній момент екранізовано більше двох десятків творів Булгакова, причому, випускались фільми не тільки у Радянському Союзі; роман «Майстер і Маргарита» екранізований 9 раз (Україна, Польща, Югославія, Італія, Великобританія, Ізраїль, ФРН, Угорщина).

У 1939 здоров'я письменника погіршилось і лікарі діагностували хворобу нирок (гіпертонічний нефросклероз), після чого Михайло продовжує вживати морфій для зняття болювих симптомів. Незадовго до смерті, Михайло Опанасович не міг тримати ручку – здоров'я не дозволяло, і роман «Майстер і Маргарита» дописувала дружина, Олена Шилівська (1893-1970) під диктовку письменника твір закінчений, але не надрукований. Олена Сергіївна після смерті письменника зробила багато для видавництва творів чоловіка, популяризації творчості.

Роман «Майстер і Маргарита» опублікований лише в 1966, тобто – через 26 років після смерті письменника із Києва, Михайла Булгакова.

диночок, де у квартирі № 50, потім – № 34 (тепер літературно-меморіальний музей «Булгаківська квартира») в 1921–1924 мешкав Булгаков – вулиця Велика садова, 10; будинок, де у 1930 працював Михайло Опанасович у центральному театрі робітничої молоді – вулиця Мала Никитська, 6; приміщення Московського художнього театру, де у 1930–1936 трудився М. Булгаков; державний академічний Великий театр Росії, де у 1938 ставилися п'єси Михайла Опанасовича – Театральна площа, 1; будинок, в якому розміщувався «Клуб робітників мистецтв» і який відвідував письменник – провулок Вороніківський, 7; будинок, де розміщувалася друкарня газети «Гудок», з якою співробітничав М. Булгаков – провулок Вознесенський, 7; готель «Асторія», де зупинявся Михайло Булгаков – вулиця Велика Морська, 39. У 1991, в будинку на Андріївському узвозі, 13 Києва, де 1906–1913, 1918–1919 М. Булгаков мешкав, створено літературно-меморіальний музей.

Помер Михайло Опанасович 10 березня в Москві; 12 березня Булгакова кремовано та поховано на Новодівичому некрополі – Лужнецький проїзд, 2; на могилі встановлено камінь, названий «голгофою», який напередодні лежав на похованні Миколи Гоголя.

БУНЯКІВСЬКИЙ
Віктор Якович
(1804-1889)

Буняківський Віктор Якович, математик із Поділля, педагог, віце-президент Академії наук Російської імперії. Батько з військової родини – підполковник кінно-польського уланського полку Яків Васильович Буняковський, учасник боїв при Прейсиш-Ейлау та Гейльсберзі 1806–1807, нагороджений за мужність золотою шаблею, служив у Барі. Український спольщений рід спілкувався польською та французькою, на вулиці – українською мовами. Здобув початкову домашню освіту, а після смерті батька, підполковника кінно-польського уланського полку Якова Буняківського, дрижині – Вікторії, вдалося прилаштувати двох старших синів до кадетського корпусу. А меншого, Вітю, взяв до Москви товариш померлого, командир полку, граф Олександр Тормасов (1752–1819). 1820 родина графа виїжджає за кордон; Віктор жив у Кобурзі (Саксонія), навчався в Лозаннській академії (Швейцарія), а в 1821 – в Парижі. Слухав лекції з математики і природничих наук у Сорбонні, отримання звання кореспондента Линеїєвого товариства 1824 і – ліценціаста 23 грудня того ж року. 1825, на 21-у році життя, В. Буняківський захищає докторську дисертацію з математики і отримує диплом Паризького університету.

А 9 квітня 1827 вступає на службу учителем вищої математики у кадетському корпусі; одружився Віктор Якович у 30 років із Катериною Миколаївною Семеновою (1815–1901); виховував трьох синів – Во-

19 травня 1875 наукова громадськість Санкт-Петербурга відзначала 50-річчя докторського ювілею науковця. Заздалегідь створено ювілейний комітет у складі віце – адмірала Зеленого С.Т., академіків: Чебишева П.Л., Веселовського, Сомова О.І., Савіча А.М.; організовано збір коштів для карбування ювілейної медалі. За підпискою зібрано 4443 карбованців; нагороду виготовив академік-медальєр Алексеєв В.В. Зі штемпеля вибито золоту медаль для ювіляра, шість срібних для членів сім'ї і 300 бронзових – для осіб, які брали участь у передплаті. Витрати на виготовлення медалей і влаштування ювілею склали 790 карбованців. Громадою міста прийнято рішення, що залишкові кошти (3652 крб) повинні піти на заснування премії імені В.Я. Буняківського. А імператор Олександр II (1818–1881) нагородив ювіляра одним із вищих орденів Російської імперії – св. Благовірного Великого князя Олександра Невського і додав тисячу карбованців на рік до грошового утримання. Читачеві цікаво знати, скільки ж отримували науковці в дореволюційній Росії. Отже, річне утримання віце-президента В. Буняківського складало: «платня віце-президента – 1500 крб; академіка – 1300 крб; столових 900 крб; за вислугу 20 років в званні академіка – 285 крб; пенсія за службу в університеті – 1715 крб; оренда казенної квартири – 2500 крб; разом – 8730 карбованців». Гуманізм Віктора Яко-

вича зіграв вирішальну роль при обранні С.В. Ковалевської член-кореспондентом Імператорської Академії наук, що в той час сталося в світовій практиці вперше. 8 грудня 1875 фізико-математичне відділення академії затверджує «Правила про премію таємного радника Буняківського»; у п'ятому параграфі зазначалось, що «премія Буняківського призначається за важливі відкриття, які збагачують яку-небудь частину чистого математичного аналізу. Премія може бути присуджена і за праці з вищої математики, в якій є виклад у можливо повному вигляді якої-небудь самостійної її галузі». 26 вересня 1889 урядовий Сенат отримав Указ царя: «Действительного тайного советника Буняковського, увольняя, согласно его прошению, от должности вице-президента Императорской Академии наук всемилостивейше назначаем его, во внимание к многолетней службе и ученым заслугам – почетным вице-президентом Академии. Александр». Після смерті українського математика В.Буняківського, у некролозі Академії наук написано: «Спокійною і тихою була його смерть, як спокійною і тихою довготривала педагогічна діяльність. Роки підкрадалися до Віктора Яковича непомітно, майже не даючи себе знати на його душевних здібностях, так що всі ми, бачивши його перед нами впродовж довгої низки років – завжди однаково бадьорим і розумово здоровим, могли часом забувати, що людина не вічна, але Богові видно – талановита».

лодимира, Віктора, Олександра і трьох дочок – Любов, Ольгу, Людмилу. З 1828 і до 1864 Буняківський – викладач математики в офіцерських класах морського відомства; з 1846 читає лекції з аналітичної механіки (за Пуасоном і Остроградським) в університеті. 1828 отримав звання ад'юнкта Академії наук з чистої математики, а через два роки – екстраординарного академіка. У 1841 Указом Миколи I затверджений у званні ординарного академіка з математики. Автор ста наукових праць з математичного аналізу, теорії чисел, геометрії (французькою мовою), зокрема, «Основи математичної теорії імовірностей» (1846). Винайшов планіметр, пантограф, прилад для додавання квадратів, довів нерівність, названу його іменем. Академік із Поділля, враховуючи стан здоров'я, неодноразово клопотався про складання повноважень віце-президента.

Помер Віктор Якович 30 листопада; похований на Смоленському некрополі (Петрівська стежка) С.-Петербурга: дві гранітні плити з рельєфними хрестами, напис, окрім прізвища, ім'я та по батькові – рельєфне зображення хреста, дати життя і смерті (3.XII.1804 – 30.XI.1889); ділянка № 42.

БУРАЧЕК
Степан Онисимович
(1880-1876)

Бурачек Степан (Стефан) Онисимович, інженер-кораблебудівник із Чернігівщини, генерал-лейтенант, викладач Морського корпусу; видавець часопису «Маяк», публіцист, критик, прозаїк, лікар-гемоопат. Впродовж 1821–1831 служив у Казанському й Астраханському адміралтействах; цей період за його кресленнями (а частково – і за його проектами) побудовано 30 суден для Каспійської флотилії Російської імперії.

Навчався Степан в школі корабельної архітектури С.-Петербурга, при якій залишений викладачем теорії і практики кораблебудування в офіцерських класах морського корпусу. Побудував: пароплавофрегат «Хоробрий» (1844) та шхуну «Александрія»; створив гідрореактивний водометний рушій (та обґрунтував економічні переваги його застосування), судновий герметичний водотрубний котел, який працює на рідкому пальному, уперше запропонував секційний принцип спорудження корабля – винахід, який не втрачає актуальності досі.

Долучився до розробки теорії опору води тілам, що рухаються, уперше застосував «нову російську систему набору корабля», яка забезпечувала високу подовжню міцність корпусу судна при ощадливій витраті будівельних матеріалів – система набору згодом була вдосконалена і теоретично обґрунтована і знайшла застосування в світі. У 1846 надрукував лекції з аналізу

Бурачок Степан Онисимович, критик і письменник із чернігівського села Заньки Ніжинського повіту; знайомий Тараса Шевченка. Редагував журнал «Маяк», в якому вміщувались і твори українських письменників: прозаїка із Харкова Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843), нащадка козаків-переселенців Миколи Костомарова (1817–1885), мовознавця із Полтавщини Олександра Афанасьєва-Чужбинського (1817–1875), поета – романтика Олександра Корсуна (1818–1891). На сторінках видання друкувалися – поема Т. Шевченка «Бесталанний» («Тризна»; 1844. – № 4) та уривок третьої дії трагедії «Никита Гайдай»; 1842. – № 9). У журналі «Молодик» видавця із Харкова Івана Бецького (1818–1890) у 1843 у другій книзі опубліковано Шевченкові твори: «Утоплена», «Думка» («Тяжко-важко в світі жити»), «Н. Маркевичу». Окрім того, побачили світ поезії: Костомарова, Щоголева, Метлинського, українські народні пісні й казки, прозові твори Квітки-Основ'яненка, в інших – вірші Пушкіна, Лермонтова, Бенедиктова, Фета, переклади з Барб'є, Гюго; наукові статті з історії України, фольклору та етнографії. Тарас Шевченко надіслав до «Молодика» й уривок із драми «Невеста» – «Песню караульного у тюрми», але твір не надруковані. Кобзар читав альманах «Молодик», був задоволений, це відомо з листа до Степана Онисимовича між 29 і 31 березня 1844: «Спасибі вам за оцей «Моло-

дик» (у 1843 з'явилося три видання «Молодика». Оскільки четверта книжка вийшла 1844 – цензурний дозвіл від 22 березня 1844 – і Степан Бурачок не міг ще її прислати, а друге видання з українським відділом у поета була, – йдеться про третю книжку). Коли маєте ви ще остатні книги цього «Молодика», то дайте, будьте ласкаві, прочтенія ради. Окрім малоросійського, цей я маю, та ще коли є зайвий новий «Маяк», то теж дайте. Та надішліть іще, коли готова коректура, що для мене; більш нічого. Бувайте здорові. Я щось трохи недомагаю. А може, увечері зайду, як трохи полегша. Щирий ваш Т. Шевченко. На звороті: «Его высокоородию Степану Онисимовичу Бурачку. В 14 линии, в доме Мальгиной».

У листі до С. Бурачка від 24 березня 1844, Тарас Григорович знову пише: «Дайте мені, будьте ласкаві, коли маєте дома, «Историю» Маркевича...А коли нема «Истории», то дайте «Маяка», бо я його ще і в вічі не бачив з нового року. Щирий ваш Т. Шевченко»; Степан Онисимович прислав землякові книжки. Про часову близькість між першим і другим листом засвідчують і нарікання поета на хворобу. Бурачек – автор книжок: «Боннская конференция», «Слово к западным христианам», «Папство, протестантизм, кальвинизм и православие», «Римский Истукан» та «Человеческий организм, да и вся природа есть гомеопатическая лаборатория жизненных производств» (1869).

алгебри, за них нагороджений перстнем Академія наук Російської імперії. Автор твору з гемоопатії «Человеческий организм, да и вся природа есть гомеопатическая лаборатория жизненных производств» (1869). Працював у Морській академії; продовжував конструювати парові кораблі (спроектував та побудував фрегат «Хоробрый», пароплав «Костянтин»). Учений видав кілька фундаментальних праць, серед яких «Наука і мистецтво корабельної архітектури», «Спроба спростити піротехніку» (1867), «Теорія міцності рихтування і металів із додатком до будівництва корабля», розвідок з історії корабельної архітектури, питань теорії кораблебудування. Створив гідрореактивний водометний рушій судновий герметичний водотрубний котел; уперше запропонував секційний принцип спорудження корабля. Степан Онисимович долучився до розробки теорії опору води тілам, що рухаються, уперше застосував «нову російську систему набору корабля», яка забезпечувала високу подовжню міцність корпусу судна при ощадливій витраті будівельних матеріалів.

Помер Степан Онисимович 26 грудня у С.-Петербурзі; похований на Смоленському православному цвинтарі: мармуровий хрест на постаменті, металева огорожа, ділянка №145.

БУСЛЕНКО
Микола Пантелеймонович
(1922-1977)

Бусленко Микола Пантелеймонович, математик із Київщини; доктор технічних наук (1960), професор (1962), член Академії наук СРСР (1966). Закінчив одночасно Московську артилерійську академію та Московський державний університет (1952).

Працював на керівних посадах в інститутах Міністерства оборони СРСР. Наукові дослідження у галузі теорії ймовірностей, методи статистичного моделювання, кібернетики, обчислювальної математики та її застосування до техніки, економіки. Застосував метод «Монте-Карло» для обчислення ефективності систем озброєння, це прийом імітації для відтворення реальних явищ, який об'єднує аналіз чутливості (сприйнятливості) і аналіз розподілу ймовірностей вхідних змінних і дає змогу побудувати модель, мінімізуючи дані, а також максимізувати значення даних, які використовуються в конструкції.

Побудова зразка починається з визначення функціональних залежностей у реальній системі. Після чого можна одержати кількісний розв'язок, використовуючи теорію ймовірності і таблиці випадкових чисел. Метод «Монте-Карло» широко використовується у всіх випадках симуляції на електронно-обчислюваних машинах (ЕОМ).

Український математик Микола Бусленко обґрунтував і створив теорію агрегатних систем (А-систем), спрямовану на

У кінці 50-х – початку 60-х ХХ століття виникла складна науково-технічна проблема, зв'язана з розробкою та випробовуванням складних систем озброєння. Процес створення і введення в експлуатацію таких систем проводився, як правило, поетапно, а отже, розтягувався на багато років і вимагав колосальних витрат матеріальних і економічних засобів. У цей період Микола Пантелеймонович формулює ряд проблем, вирішення яких мало метою в кінцевому підсумку як вибір оптимальної структури такої системи, так і впровадження в експлуатацію в короткі терміни. Найважливішою з цих наукових запитів було планування поетапного процесу розробки та введення в експлуатацію систем озброєння за критерієм ефективності з урахуванням тимчасових і вартісних обмежень. Практична реалізація проблеми вимагала розвитку методів рішення неklasичних оптимізаційних задач, методів мережевого плавання і управління. Друга проблема – моделювання бойових операцій з використанням процесу функціонування різних систем озброєння в інтересах обґрунтування та оцінки тактико-технічних вимог і характеристик систем, а також перспектив їх подальшого розвитку. У процесі її реалізації, отримано ряд теоретичних результатів у рамках математичної статистики, теорії масового обслуговування, теорії надійності. Розробка цієї тематики привела до започатку-

вання основ цілісної та конструктивної теорії, яка опублікована впродовж 1964-1971 в кількох монографіях, написаних Бусленком. У кінці 1960 Миколою Пантелеймоновичем сформульована науково-технічна проблема – створення системи розвідки і супроводу штучних супутників навколоземних орбіт, яка в подальшому отримала найменування «Система контролю космічного простору». Це зроблено в той час, коли на орбітах перебувало дев'ять штучних супутників землі, п'ять з яких належали США. Природно, знайшлося чимало скептиків, які заперечували необхідність створення подібної системи, або «доводили» її передчасність. Ці заперечення не могли зупинити устремління автора проблеми, які базувалися на його оцінці перспектив освоєння космічного простору у військових цілях та вирішення комплексу завдань орбітального контролю руху вітчизняних штучних супутників землі. Час її існування можна порівняти з освоєнням космічного простору.

За минулі роки природним чином виникло безліч завдань, вирішення яких принципово неможливо без «математичної системи Бусленка», винайдені про орбіти штучних супутників землі та їх фрагментів. «Система Бусленка» є певним науково-технічним «пам'ятником» Миколі Пантелеймоновичу – українському математику яскравого таланту, за що удостоєний Державної премії СРСР.

вирішення завдань алгоритмічного синтезу та якісного дослідження моделей складних систем; здійснив внесок у розроблення загальнодержавної автоматизованої системи управління народним господарством (науковий керівник, засновник Інституту кібернетики академік Віктор Глушков (1923–1982).

Створена відповідно до сформульованих Миколою Пантелеймоновичем, до принципів контролю космічного простору, «система Бусленка» функціонує і показує дивовижну життєздатність та практичну корисність. Зазвичай, технічні системи військового, або іншого прикладного призначення з плином часу старіють, на зміну приходять системи, що мають більш досконалу технологію вирішення принципово нового комплексу завдань, але згадана «система Бусленка» не вписується в тимчасові правила будови.

Основні праці: «Метод статистических испытаний (Монте-Карло) и его реализация на цифровых вычислительных машинах» (1961; співавтор), «Моделирование сложных систем» (1968; 1978), «Лекции по теории сложных систем» (1973; співавтор).

Помер Микола Пантелеймонович 25 лютого у Москві; похований на Введенському (німецькому) цвинтарі; ділянка № 25.

БУЯЛЬСЬКИЙ
Ілля Васильович
(1789-1866)

Буяльський Ілля Васильович, хірург і анатом із Чернігівщини; вчитель Т. Шевченка. Рід походив із запорозьких козаків. Батько Іллі був сільським священиком і мав дворянський чин; дотримувався суворого способу життя – не палив і не вживав спиртного. Засновник топографічної анатомії в Російській імперії, фундатор учення про індивідуальну мінливість. Склали атласи з хірургічної анатомії. Після семінарії (1800–1809), вступив на 2-й курс медико-хірургічної академії в С.-Петербурзі; п'ятикурсником – помічник проректора, виготовляв препарати у професора із Чернігівщини Петра Загорського (1764–1846), асистував на операціях професора Івана Буша (1771–1843). Після закінчення Академії (1814), працював на кафедрі фізіологічної анатомії та в клініці ад'юнктом хірургії (1817–1821). Ад'юнкт-професор (1821), доктор медицини (1824), екстраординарний професор (1825), прозектор, що готує препарати; 1814–1829), професор кафедри фізіологічної анатомії (1833–1844), академік Медико-хірургічної академії (1842), почесний консультант Маріїнської лікарні для бідних (1864). Від 1829 – директор С.-Петербурзького інструментального заводу, головний лікар кадетських корпусів. Викладав пластичну анатомію в Академії мистецтв (з 1831); курс лекцій з короткої загальної анатомії та остеології відвідував Т. Шевченко упродовж січня-червня 1841. Збереглися Тарасові

Професор Ілля Буяльський працював надзвичайно багато; окрім хірургічної практики, був єдиним на той час лікарем у Російській імперії, який досконало знався на бальзамуванні (бальзамував тітку імператора Олександра I герцогиню Вюртемберзька Антонія), відтоді керівництво Академії дійшло висновку: раз і назавжди відмовитися від купівлі за кордоном таємних засобів бальзамування. У 1846 Ілля Васильович перший зробив з успіхом операцію резекції верхньої щелепи, розробив оригінальний метод дренажу запальних процесів малого таза через затульний отвір, що в хірургії до наших днів носить його ім'я. Працюючи в доантисептичні часи, емпірично рекомендував вживати розчин хлорного вапна для запобігання зараженню під час оброблення септичних ран.

До публікацій класичної роботи М.І. Пирогова «Хірургічна анатомія артеріальних стовбурів і фасцій», праця І.В. Буяльського «Анатоміко-хірургічні таблиці» була кращою з оперативної хірургії і топографічної анатомії судин. У свій час науковий труд українця І. Буяльського вважався ґрунтовним дослідженням, що присвячене сечокам'яній хворобі. Автор особисто зробив 200 операцій з вилученням каменів із сечового міхура. Ілля Буяльський першим почав використовувати у медичній практиці ефірний та хлороформний наркоз, пропагував ідею переливання крові й першим у

світі висловив думку про доцільність переливання крові у воєнних умовах. Вчений був, поза сумнівом, талановитою людиною не тільки в медицині: малював, цінував літературу і мистецтво, був близько знайомий з поетами – Тарасом Шевченком і Олександром Пушкіним, Василем Жуковським, з художниками – Карлом Брюлловим і Петром Клодтом. Професор Буяльський був людиною високої моралі, доброти і жертвності. У серпні 1864 Ілля Васильович пожертвував Медико-хірургічній академії анатоμο-патологічний і хірургічний кабінет, який створював упродовж багатьох років: 3 тисячі предметів, препаратів, малюнків, муляжів інструментів, масок (посмертні маски Петра I, Наполеона, Суворова, Крилова). Український хірург Буяльський належав і до когорти видатних громадських діячів Російської імперії; почесний член багатьох університетів, академій, товариств (зокрема, Американського філософічного у Філадельфії та Віденського медичного), брав участь у конференціях Медико-хірургічній академії. Був неперевершеним фахівцем медицини і все життя трудився на її славу. Унікальний хірургічний досвід та лікарську діяльність Буяльський увічнив у книгах та операціях, майстерне виконання яких стало сенсацією в медичному світі. Дослідники наукового доробку та життєвого шляху стверджують, Ілля Васильович – український вчений із європейським ім'ям, видатним талантом.

малюнки «На лекції з остеології», де зображений Буяльський та «Анатомічний малюнок». Кобзар згадує про земляка в повісті «Художник». Ілля Васильович, як і Тарас Григорович, був претендентом (1847) на посаду учителя малювання університету св. Володимира. «Анатоміко-хірургічні таблиці з текстом про топографію і операції на судинах» (1828) – перша частина великої колективної праці з оперативної хірургії, задуманої Іллею Васильовичем. Друга – «Анатоміко-патологічні і хірургічні таблиці гриж» (1835) доопрацьована колегами – Христіаном Саломоном (1796–1851) і Петром Савенком (1795–1843). Третя частина «Анатоміко-хірургічні таблиці» побачила світ на кошти І.В. Буяльським. У свій час ця праця І. В. Буяльського вважалася ґрунтовним дослідженням, що присвячене сечокам'яній хворобі – зробив 200 операцій з вилученням каменів із сечового міхура. У 1817 І. Буяльського призначили ад'юнкт-професором Петербурзької медико-хірургічної академії. На 50-річному ювілеї анатома були присутні поет Олександр Пушкін табайкар Іван Крилов; відлита золота медаль на його честь і започаткована стипендія.

Помер Ілля Васильович 20 грудня; похований на Великоохтинському цвинтарі (гранітний саркофаг біля Петербурзької стежки).

ВЕЛЛАНСЬКИЙ
Данило Михайлович
(1774-1847)

Велланський Данило Михайлович (справжнє прізвище – Кавунник; вчений-медик із Чернігівщини, натурфілософ. Доктор медицини і хірургії (1807), ординарний професор (1814), академік Медико-хірургічної академії (1819), почесний академік Медичної хірургічної академії (1837). Навчався в Київській та Імператорській медико-хірургічній (С.-Петербург) академіях. Удосконалював знання (1802–1805) в університетах Берліна, Відня, Парижа, Вюрцбурга, де слухав лекції німецького філософа Фрідріха-Вільгельма Шеллінга (1775–1854), став послідовником його філософії.

Двадцять років (1817–1837) керував кафедрою фізіології і патології, водночас виконуючи обов'язки інспектора студентів і бібліотекаря академії. Лікував поранених під час Вітчизняної війни 1812. Листувався з Михайлом Максимовичем, Миколою Білозерським, Іваном Мартосом; філософські пошуки Велланського увінчалися дослідженням творчості Григорія Сковороди. Основні праці: «Біологічне дослідження природи», «Тваринний магнетизм», «Фізика», «Дослідна, експериментальна та умоглядна фізика»; автор першої в Російській імперії підручника з фізіології «Основний нарис загальної та прикладної фізіології». Данило Михайлович відвідував батьківщину Борзну, подарував Київській медичній академії книги та портрет.

Медико-хірургічна академія, де працював ад'юнктом у 1805–1814, професором

У селі Борзна Чернігівської губернії народився Данило Кавунник; у спогадах письменника Михайла Розанова (1902–1989) йдеться, що Михайло Білозерський (1828–1911) запропонував Данилові взяти прізвище – похідне від французького слова vaillant (молодець) через його любов до суперечок: «Да будь же ты Велланский! Название по тебе: ты ведь любишь спорить, и кто не свяжись с тобой, ты никому не уступишь, всякого переспоришь». Отут маємо колізії з новим прізвищем Кавунника (як зауважив М. Розанов: «Кавунник у Борзні, Велланський у Київській академії»; вступники, або випускники до Києво-Могилянської академії часто змінювали прізвище). Документи, знайдені в архівах, свідчать, що рід Велланських належав до старовинної польської шляхти. Перповідають, що прадід Данила за службу одержав село Велланці у Мазовецькому воєводстві, звідки й, мовляв, походить їхнє прізвище. Данилів батько – козацький нащадок чинбар-кожум'яка, любив пошукати істину в чарці, тому основним годувальником була мати, яка займалася дрібною торгівлею: пекла бублики та продавала просфори при місцевій церкві.

З одинадцяти років хлопець навчався грамоті у місцевого дячка. Після смерті батька, старшим у родині став Данило; розуміючи складність стану фінансів, 14-річний підліток спробував отримати вакантне місце фельдшера при повітовому лікарі в Борзні, лікар

Костенецький відмовив. Упертий, настирливий Данько взявся самотужки вивчати латину, але доля вирішила інакше: друг дитинства Михайло Білозерський, старший за Данила на два роки, нащадок полковницького роду, батько Олександри Білозерської-Куліш – письменниці Ганни Барвінок (1828–1911), тесть поета і фольклориста Панька Куліша (1819–1897) – узявся «допомогти Данькові». Рік Данило жив у маєтку Білозерських: учився з дітьми поміщика – викладача латини. Вражений здібностями та працьовитістю хлопця, Михайло рекомендував не обмежуватися рівнем «фельдшера» й отримати академічну освіту. Ще навчаючись у Київській духовній академії, Данило захопився філософією, став досліджувати старовинні літописи. 23-річний випускник Академії, відправлений до С.-Петербурга для закордонного відрядження, але імператор Павло I заборонив поїздку. Тому Данило Михайлович залишився в С.-Петербурзі, вступив у 1796 до Військово-Медичної академії, яку закінчив 1802. Як кращий випускник року – занесений на золоту дошку Академії та нарешті рекомендований для вдосконалення знань з медичних і природничих наук в університетах Німеччини. Три роки українець слухав лекції Шеллінга, Стеффенса; в університетах Берліна, Відня, Парижа, Вюрцбурга. В Російській імперії українця – медика Велланського називали «улюбленим учнем Шеллінга».

у 1814–1837; викладав у Медико-хірургічній академії, представив академії дисертацію «De reformatione theorlae medicinae et physicae auspicio philosophiae naturalibus inuente» (латиною), за яку без диспуту йому присвоєний ступінь доктора медицини та хірургії. Д. Велланський – екстраординарний (1808) і ординарний (1814) професор анатомії та фізіології очолив у Академії кафедру анатомії та фізіології, яку очолював до 1837. Не забував Д. Велланський відвідувати батьківщину; студенти Могилянки вважали Данила Михайловича «першим філософом». Тривало листувався медика і з багатьма українськими культурно-громадськими діячами та вченими, які поділяли його філософсько-світоглядні переконання, зокрема – з М. Білозерським, М. Максимовичем, І. Мартосом; імовірно, був знайомий із Т. Шевченком. Оториноларинголог із Чернігівщини Олександр Пучківський (1881–1937) писав про Велланського у ювілейній згадці як про одного з лікарів-українців, які «особливо багацько зробили» для заснування медичної школи у Росії. Його син Микола був Пермським і Казанським губернатором, а Іван – ректором Санкт-Петербурзького університету. Через хворобу очей (катаракта) у 1837 Данило вийшов у відставку – сліпий, диктував дружині нові твори, які не надруковані.

Історичні місця, пов'язані з життям і діяльністю: будинок, де мешкав – вулиця академіка Лебедева, 6.

Помер Данило Михайлович 27 березня у С.-Петербурзі; похований на Великоохтинському цвинтарі; гранітний саркофаг обіч Московської стежки.

ВЕЛИГОРСЬКА
Фросина Варфоломіївна
(1847-1913)

Велигорська Фросина Варфоломіївна (дівоче прізвище Шевченко); дочка Тарасового родича – Варфоломія Шевченка (1821–1892); Тарасова племінниця із Київщини. «Пріся» – так називав її Тарас Григорович, з дядьком познайомилася влітку 1857, а потім листувалася. Поет любив племінницю, щоразу цікавився в листах до троюродного брата Варфоломія її здоров'ям та навчанням, прислав подарунки, турбувався про майбутнє. 10 вересня 1859 в посланні до свояка, Тарас пише: «Посилаю Рузі (так у сім'ї всі називали Прісію) не всеобщую историю, а Робінзона Крузо: для языка це буде лучше. Историю пришлю на той рік, або сам привезу. Сестру, тебе і всіх діточок ваших тричі цілую... Брат Т. Шевченко». Згодом пише 2 листопада 1859: «Ще позавчора передано мені твоє і Прісине письмо... Напиши Прісі, що як буде добре вчиться і не пустовать, то я ще кращій пришлю їй подарунок». Пріся разом із сестрою Ганнусею навчалася в Києві у пансіоні мадам Соар. Почувши не дуже схвальні відгуки про заклад, Тарас радить Варфоломієві 5 жовтня 1860: «Добре б зробив (як матимеш час), щоб сам поїхав у Київ та своїм оком подивився на оту мадам Соар. По слуху вона мені не подобається; подивись лиш на неї своїм батьківським оком». Через місяць – 6 листопада 1860 – Тарас Григорович просить Михайла Чалого (1816–1907) – інспектора 2-ої Київської гімназії: «Або самі, або скажіть І. М. Со-

Багатом відоме ім'я Варфоломія Григоровича Шевченка (1821–1892), троюрідного брата, свояка та побратима Кобзаря, тому дозволю кілька слів про нащадків цієї родини. Племінниця Тараса Шевченка – Фросина Варфоломіївна з дядьком Тарасом познайомилася влітку в 1859 у Корсуні, коли приїздив до Варфоломія. У листах поет тепло згадував племінницю, у вересні 1859 надіслав дівчині книжку англійського письменника Данієля Дефо (1660–1731) «Робінзон Крузо» (французкою мовою) з дарчим написом: «Любій Прісі на пам'ять од дядька Тараса Шевченка. 1859. Сентября 12»; видання зберігається в Державному музеї Максима Горького у Москві (Росія). Вживши в дарчому надпису слово «дядько», Тарас підкреслив значимість для нього родинних зв'язків. У жовтні надіслав Ганнусі ноти з українською піснею «Ой зійди, зійди, зіронько вечірня». Як згадував Варфоломій Григорович, «...я не знаю чоловіка, котрий би любив наші пісні більш, ніж Тарас. Оце було, як тільки ввечері вернуся я з роботи додому, зараз Тарас і веде мене в садочок і давай нам з Прісею співати! А співаки з нас були безголосі: добрих голосів у нас не було, але Тарас брав більш чувством: кожне слово його в пісні виливалося з таким чистим, щирим чувством, що ледве який артист-співак виразив би краще від Тараса!». Фросина писала поетові – листи не збереглися; її донька, Олександра (1881–1906) була дру-

жиною російського письменника Леоніда Андрєєва (1871–1919). Іван Бунін згадав загалом побіжну зустріч з молодятами в причорноморському місті, з роками не забулася йому й весела Шурочка Велигорська – ще донька Прісі, дружина Леоніда Андрєєва. Народила дочок: Лізавету і Олександрю. У 1859 жила в Корсуні; через усе життя пронесла повагу до «дядька Тараса», дуже пишалася тим, що племінниця Кобзаря і дітей виховувала в душі пошани й любові до поета та України.

Після смерті Фросини, трижневого Данила забрала в родину старша сестра – Лізавета Михайлівна Доброва. Данило Андрєєв ріс хворобливим хлопчиком; хоч оточувала справжнє піклування, але краяли дитину язика недобрих людей, які шепотіли: «Оце той, через якого померла мати». Нестерпно стало шестирічному Данилові, коли бабуня, яка доглядала, захворіла на дифтерію й померла. Хлопчик, переповідають, побіг на Чорну річку топитися, щоб «більше нікого не вбивати». Але юнак закінчив гімназію, Вищий літературно-художній інститут, вступив до Союзу письменників. У 1947-му за роман «Странники ночі» Д. Андрєєва арештували; тюремна камера в Лефортово, потім ще 9 років Володимирського центру.

За ґратами письменник написав філософську книгу «Роза світу». Помер син Фросини Шевченко – Данило 12 вересня 1959 від паралічу серця.

шенку, щоб дізнався, де там у Києві живе мадам Соар? Як дознається, то щоб пішов до неї та подивився, як там живуть мої небоги Пріся і Ганнуса? Та, будьте ласкаві, і напишіть мені».

У вересні 1859 Т. Шевченко надіслав дівчині книжку Д. Дефо «Робінзон Крузо» (франц. мовою) з дарчим написом: «Любій Прісі на пам'ять од дядька Тараса Шевченка. 1859. сентябрь 12». 2 грудня 1860 Т. Шевченко знову звертається до М. Чалого: «Як зайде до вас брат Варфоломій, то привітайте і порадьте, що йому робити з Прісею». Фросина Шевченко вийшла заміж за Михайла Велигорського, дворянина, випускника 2-ї київської гімназії й отримала як придане 40 десятин землі у селі Мостищі на Чернігівщині. Велигорські ростили дочок: старшу Лізавету і молодшу – Олександрю, народжена 4 лютого 1881. Софія Варфоломіївна Шевченко усиновила й виховала Арсенія, незаконнонародженого сина племінниці Віри Миколаївни Прохорової (Воскобойникової). 2 листопада 1906 у Берліні 25-річна Олександра Михайлівна народила сина Данила і злягла від сепсису (зараження крові).

Померла Фросина Варфоломіївна 25 грудня в Москві; похована на Новодівичому цвинтарі, стара територія; ділянка № 2, ряд 37.

ВЕНЕЛІН
Юрій Іванович
(1802-1839)

Венелін Юрій Іванович (справжнє ім'я Георгій Гуца;), український історик, філолог, етнограф, фольклорист та медик із Закарпаття; основоположник слов'янознавства в Російській імперії. Народився в сім'ї священника Гуци; закінчив Ужгородську гімназію, студіював в Ужгородській духовній семінарії, в Сатмарському. А в 1822–1823, навчаючись у Львівському університеті, 19-річний юнак поринув у архіви міста Львова, опрацьовуючи джерела з давньої історії слов'ян. Весною 1823 під новим прізвищем Венелович-Венелін разом із двоюрідним братом Іваном Молнарком вирушив в Чернівці, а потім – через кордон в Кишинів. Впродовж дворічного перебування в Кишеневі Юрій Іванович вивчав побут, звичаї болгарських колоністів, робив виписки з праць грецьких і римських істориків та середньовічних літописів, студіював вітчизняну і зарубіжну історіографію. Влітку 1825 вступив на медичний факультет Московського університету; видав працю з історії болгарського народу «Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам». Першорядну роль в утвердженні в науковому світі імені молодого закарпатоукраїнця відіграв історик Михайло Погодін (1800–1870) і допоміг у виданні його наукові дослідження праці. Заслуга Ю.І. Венеліна як вченого-славіста в тому, що обґрунтував ідею автохтонності східного слов'янства, історію

Велика заслуга Ю. Венеліна в тому, що у центрі Російської імперії цікавився історією України, причому по-новому оцінюючи важливі її сторінки. Так, у згаданій праці він вказує на вищий рівень освіти і науки в Україні, ніж в Росії, на наявність навчальних закладів, ряду вчених вже у XVII–XVIII століттях – Феофана Прокоповича, Стефана Яворського, Дмитрія Ростовського. Юрій Іванович стверджував: «Ми не забудемо, що під цією егідою почав свою ученість і незабутній Ломоносов». Особливо високо оцінював культурно-освітню діяльність українського політичного та церковного і освітнього діяча Петра Могили (1597–1647), називаючи його «світилом Божим», «новим променем освіти».

Особлива заслуга Ю. Венеліна в тому, що дав належну відсіч імперській історіографії, яка зображувала українське козацтво в чорних фарбах. Вчений правильно визначив причини виникнення козацтва: це – тяжкий економічний і духовний гніт іноземців, і показав роль козацтва в історії України. Для нього козак – це «моряк, кавалерист, піхотинець, все разом – лицарі помсти і смерті». Якщо царські прислужники Запорозьку Січ називали «Политическое уродство», то Венелін – «Запорожская вольница».

У 1835 виходить праця Юрія Івановича «О характере народных песен у славян Задунайский». У журналі «Московский наблюдатель» побачило світ його дослідження «О зародыше новой болгарской литературы»

Ю. Венелін високо оцінив духовність українського народу, зокрема, пісенне багатство! Заполонений щедрістю і задушевністю української пісні, Юрій Іванович стверджував: «Подібного народного багатства не представило ні одне з європейських племен, якщо не зараховувати сюди літературних романсів». Та успіхи талановитого історика не задовольняли московську наукову еліту – «чиновник од науки» не допустила українця до керівництва кафедрою в університеті, і, позбавлений заробітку, Венелін опинився у матеріальній скруті.

Ім'ям славетного закарпатця названо вулицю в столиці Болгарії, а в містечку Габрово височить пам'ятник. Славний син Карпатського краю гідно оцінений ще за життя у слов'янському світі, зокрема, болгарами. Один із них, Василь Априллов (1789–1847) у листі до Венеліна, писав: «Ви дуже зобов'язете всіх моїх співвітчизників, якщо не перестанете трудитися на користь їх історії. Вони вмістять вас в число своїх благонадійників, і потомство впише ваше ім'я в храм безсмертя».

У 1930-х роках ХХ століття монастир, де покійся українець, закрито, надмогильна плита зруйнована. 1988-го на північній стіні відновленого храму вдячні болгари встановили меморіальну дошку із барельєфом вченого і написом болгарською мовою: «Юрій Венелін 22 квітня 1802 – 26 березня 1839. Від вдячної Болгарії».

походження східнослов'янської держави – Київської Русі. У 1833 обраний дійсним членом Московського товариства історії і старожитностей російських; наукову цінність являє собою книга «Влахо-Болгарские Дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Ю. Венелиным летом 1835 г.», яка вміщує 66 грамот і 20 знімків літературних пам'яток болгарського народу XIII–XIV століть, слугувала джерелом не для одного дослідника історії Болгарії. Не втратила свого значення як історична і літературна пам'ятка і сьогодні. Посилено Юрій Іванович Гуца-Венелін працює над підготовкою до друку інших праць. Та, на жаль, це устремління обірвалося у розквіті творчих сил – на 37-му році життя 26 березня.

В середині ХІХ століття прізвище Венеліна стає настільки популярним, що використовують в Болгарії як власне ім'я, з наголосом на останньому складі.

На могилі Ю. Гуци (Венеліна) у Даниловому монастирі Москви болгари встановили пам'ятник з написом: «Він перший нагадав світові про забуте, але колись славне й могутнє плем'я болгар і палко бажав бачити його відродження»; споруджено українському вченому монумент і в Софії.

**ВЕРНАДСЬКИЙ
Володимир Іванович
(1863-1945)**

Вернадський Володимир Іванович, філософ, природознавець, мислитель, засновник геохімії, біогеохімії та радіогеології, космізму, бібліотекар; предок Верна під час Визвольної війни українського народу 1648–1654 років виступав на боці козаків, діти служили в козацтві старшинами. Батько, Іван Васильович (1821–1884), народився в Києві, очолював кафедру університеті св. Володимира, з переїзду до Москви очолював кафедру в Московському університеті. Через чотири роки після народження Володимира, рідні переїхали в Харків. Сім'я відвідувала родичів на Полтавщині. Провів літо хлопець у садибі українського письменника Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843). Дитячі роки (1868–1875) провів в Україні – у Полтаві і в Харкові; ще хлопчиною бував у Києві, жив у будинку на Липках, де мешкала й померла бабуся – В. Константинович. Був небайдужий до історії України; зокрема, читав і польські книги про історію України, написав навіть статтю «Угорська Русь з 1848». Володимир 17-літнім написав вірш: «Україна, родная моя сторона, // века ты уже погибашь...// но борешься, борешься... одна // и в этой борьбе изнываешь».

У 1873 Володимир вступив до першого класу Харківської гімназії, де провчився три роки. Академік Петербурзької Академії наук (1912), професор Московського університету. У 1918 за часи гетьмана Скоропадського 54-річний учений приїхав

Дмитро Вернацький, дід Володимира, належав до запорізької старшини, воював у війську Богдана Хмельницького. Іван Никифорович Вернацький здобув освіту у Києво-Могилянській академії. Священик був занесений до родовідної книги Чернігівської губернії із зросійщеним прізвищем Вернадський. Дід майбутнього вченого – Василь Іванович – випускник Києво-Могилянської та Московської військово-медичної академії, служив військовим лікарем, брав участь у походах війська О. Суворова через Альпи. Потрапив у полон до французів, за чесне виконання обов'язків лікаря, Наполеон I нагородив відважного українця орденом Почесного легіону. Повернувшись із війська, одержав чин колезького радника. Василь Іванович одружений з Катериною Яківною Короленко – рідною сестрою діда письменника – Володимира Короленка (1921). Приїздив Володя на канікули до Катеринославської губернії, бував на Хортиці. Учений і письменник Лев Гумільов (1912–1992) писав: «Володя повернувся додому українцем і залишався ним за своїми уподобаннями та симпатіями все життя». Упродовж 68 літ Володимир Вернадський вів «Щоденник», черговий запис: «У батьковій бібліотеці я знайшов окремі номери «Основи» та інші українські видання. Я добував українські книжки із-за кордону. Я докладно розпитував батька про Шевченка, Куліша, Максимовича, Квітку-Основ'яненка, а також про

Кирило-Мефодіївське братство, про Костомарова». У 1886 Володимир одружився з Наталією Єгорівною Старицькою із роду театральних діячів, яка зуміла розділити з ним життя, яка народила Георгія та Ніну; спеціально удосконалювала знання іноземних мов, щоб готувати праці чоловіка до друку. За натурою «сова», вона хронічно недосипала, бо учений незмінно прокидався о 6:00 і дружина особисто варила каву. Знайомі вчені запрошували Володимира Івановича до Сербії, бо там визнавали російські дипломи. Вернадський розпочав мандри: Катеринодар – Новоросійськ – Крим, де захворів на тиф. Після одужання, був професором, а згодом ректором Таврійського університету в Сімферополі. Учений зустрічався з бароном Врангелем, це утримало Вернадського від еміграції, оскільки після його листа до Британської асоціації наук, у Севастополь прибув англійський військовий корабель із наказом доставити вченого з сім'єю до Англії. Щоб не допустити різанини, Вернадський 200 білим офіцерам Севастополя видав студентські квитки. Пережив український учений і важкі часи нападок на нього особисто (його підозрювали в шпигунстві; побував у камері попереднього ув'язнення Петроградської Надзвичайної комісії (липень 1921), де з усією упередженістю допитували. Ім'я українського вченого Володимира Вернадського носить науково-дослідна станція в Антарктиді. І Національна бібліотека України.

до Києва, де створив Українську Академію наук, академік, її ректор; організував першу в країні національну наукову бібліотеку, подарував бібліотеку. Організатор та директор Радієвого інституту (1922–1939), Біохімічної лабораторії (з 1929; нині Інститут геохімії та аналітичної хімії АН СРСР імені Вернадського). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка та ряду академій-Паризької, Чеської. Автор філософських творів: створив учення про ноосферу. Визнавав необхідність розвитку української мови, культури, освіти, вимагав визнання наявності окремого українського народу, що йшло врозріз із позицією владної верхівки Російської імперії. Роздуми про долю України науковець виклав у багатьох працях, зокрема, в статті «Українське питання і російська громадськість». Від арешту академіка та родину двічі рятував колишній студент, його товариш – нарком охорони здоров'я РРФСР Микола Семашко (1874–1949).

Помер Володимир Іванович 6 січня в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка № 3.

ВЕРНАДСЬКИЙ
Іван Васильович
(1821-1884)

Вернадський Іван Васильович, економіст, публіцист, видавець, громадський діяч із Києва; батько академіка Володимира Вернадського, дід історика Георгія Вернадського. У 10 років вступив до вищого відділення Київського повітового духовного училища, став учнем третього класу Першої Київської гімназії; у 1837 достроково склав екзамен до університету св. Володимира. У 1841–1842 служив старшим учителем логіки та російської словесності в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії. 1842 переведений до Другої Київської гімназії, а 1843 відряджений до Німеччини, Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Швейцарії та Італії. У 1846, склавши іспит на ступінь магістра політичної економії та статистики, одержав призначення на посаду ад'юнкта в університеті; у 1849 в Москві захистив докторську дисертацію. У 1850–1856 працював завкафедри політекономії Московського університету; 1852 член Московського товариства сільського господарства. У 1856 переїхав в С.-Петербург; працював у Цетральному статистичному комітеті Міністерства внутрішніх справ; у 1857–1859 викладав у педінституті. Засновник і редактор журналу: «Экономический указатель» (1857–1858), «Указатель политико-экономический», «Указатель экономического, статистический и промышленный» (1860–1861) і «Экономист» (1858–1865); засновник і директор Петербурзького шахового клубу. Восени 1868 повернувся у Харків; очолив конто-

Постановка та ступінь вивченості теми. Ім'я Івана Васильовича Вернадського (1821–1884) – видатного представника «київської школи» політичної економії – досить добре відомо. Його життю і науковій діяльності присвячено цілий ряд публікацій. Більшість дослідників звертали увагу на його праці з політичної економії та її історії. У середині XIX століття політична економія і статистика тісно пов'язані між собою, і навіть університетські кафедри іменувалися кафедрами політичної економії та статистики. Однак внесок Івана Вернадського у статистичну науку залишається мало вивченим. Навіть у фундаментальній праці професора із Чернігівщини, засновника Інституту демографії АН УРСР Михайла Птухи (1884–1961) «Очерки по истории статистики в СССР» українцеві Іванові Васильовичу Вернадському приділяється всього кілька рядків. Хоча, зважаючи на науковий доробок, вчений безумовно заслуговує на те, щоб зайняти адекватне місце в історії російської, і в першу чергу – української статистики.

Науково-педагогічна діяльність І.В. Вернадського розпочинається з 1849, коли став професором університету св. Володимира в Києві, а незабаром – професором кафедри політичної економії Московського університету (1850–1856). У 1856 Іван Васильович переїхав до С.-Петербурга, де почалася служба як чиновника з особливих доручень при Міністерстві внутрішніх справ Росії. У

1857–1859 викладав статистику і політичну економію в Головному педагогічному інституті, у 1861–1868 – в Імператорському Олександрівському ліцеї. Впродовж 1857–1861 разом з дружиною Марією Миколаївною Шигаєвою видавав тижневик «Економічний-показчик» і додаток до нього – журнал «Економіст» (1858–1865). Саме московсько-петербурзький період у житті вченого став найбільш плідним і в галузі статистики. Серед наукових праць вченого з питань статистики слід відзначити наступні роботи: «Задачи статистики» (1852), «Исторический очерк статистики» (1855), «Библиографический очерк истории систематической статистики» (1858), а також курси лекцій, прочитані студентам Петербурзького технологічного інституту «Статистика» (1866) і «Лекции промышленной статистики» (1867). Зазначені твори вченого дають системний і відносно повний огляд теоретичних питань статистики, яка трактується як наука про суспільство. В них наводяться загальне визначення, сучасний (на той час) стан статистичної практики, історія самої науки. У його працях вперше в російській статистичній літературі викладено цілісне й відносно закінчене учення про статистику як науку, що вивчає суспільство. Крім того, українець Іван Вернадський одним з перших учених чітко висловлювався за «визнання статистики точною наукою», подібною до математики.

ру Державного банку Росії. 1870 обраний головою товариства взаємного кредиту, а 1871 – віце-головою Харківського відділення Російського музичного товариства. У 1876 вийшов у відставку та повернувся С.-Петербурга. Праці Івана Васильовича були останніми значними теоретичними роботами дореформеного часу XIX століття, в яких статистика трактувалася як наука про суспільство. У 1877–1879 видавав тижневик «Биржевой указатель», друкував у власній друкарні «Словянская печатня», відкрив книгарню «Магазин-книжник» із пільговим продажем видань для місцевих покупців. Значне місце у науковій роботі приділяв взаємозв'язку політичної економії і статистики. Змішуванням цих двох наук, на його думку, займаються ті вчені, які розглядають політичну економію як «фізіологію суспільства». Стаття Івана Вернадського «Задачи статистики», опублікована в урядовому «Журнале Министерства народного просвещения» (1852), була реакцією на процеси становлення методології статистичних досліджень в Російській імперії. Велике значення надавав розмежуванню науки та практики; у результаті, на його переконання, можуть бути виділені такі види статистики: військова, пожежна, господарська, розписів, шлюбів.

На початку 1881 стався другий критичний напад хвороби, який паралізував. Похований Іван Васильович в Олександрівській лаврі на Нікольському цвинтарі; надгробок – мармурова тумба, на якій було встановлено хрест.

ВОВЧОК
Марко
(1833-1907)

Вовчок Марко (справж. – Вілінська Марія Олександрівна), письменниця, знайома Т. Шевченка; знала 10 іноземних мов, серед яких: французька, англійська, польська, чеська, німецька, українська (рідною для неї була російська). Версія виникнення псевдоніму «М. Вілінської» – прізвище першого чоловіка Опанаса Марковича (1822–1867). Переповідають, це письменник Панько Куліш (1819–1897) вигадав «Марко Вовчок», поєднавши прізвище чоловіка Марії з її «вовкуватістю» у спілкуванні. Джерелом натхнення для Марії був Шевченків «Кобзар», наслідком чого стала її перша збірка «Народні оповідання», яку 1857 П. Куліш видав у С.-Петербурзі, а в лютому 1858 надіслав примірник Тарасові в Нижній Новгород.

Між Шевченком і Вілінською виникла заочна дружба, 1858 Шевченко надіслав до Немирова, як дарунок для Марії, куплений українською громадою у С.-Петербурзі золотий браслет із вітальним листом та автографом присвяченого вірша «Сон. На панщині пшеницю жала». 22 січня 1859 Марія приїхала до Південної столиці, а 23 – зустрілася з Т. Шевченком. На згадку про побачення, поет написав вірш «Марку Вовчку» і подарував з написом «На пам'ять 24 генваря 1859 року». Через рік, у переданому Вілінській примірнику «Кобзаря» поет зробив напис: «Любій мой единой доні Марусі Маркович. На пам'ять 3 апреля 1859. Т. Шевченко». Тарасові

Письменниця ніколи публічно не спростовувала вигадки про своє життя, або помилки, пов'язані з її біографією. Марія дотримувалася думки, що долю людини можна писати «лише після смерті». Світогляд майбутньої письменниці формувалося в інтелігентних сім'ях родичів, зокрема, батьків та публіциста критика Дмитра Писарєва (1840–1868). У салоні її тітки збиралися відомі письменники та фольклористи, серед яких були Павло Якушкін, Микола Лесков, там Марія познайомилася зі своїм майбутнім першим чоловіком. Марко Вовчок не публікувала портрет до 1902, коли уперше з'явився у другому томі антології «Вік», виданої до ювілею нової української літератури. Була однією з найкрасивіших жінок свого часу, а по вишуканому стилю одягу і манері триматися в світському товаристві її порівнювали з французькою новелісткою, популярною в Європі – Жорж Санд (1804–1871). У Марію закохувалися багато чоловіків, у тому числі відомі – як Олександр Герцен, а деякі через нерозділене кохання до українській письменниці зводили рахунки з життям, як, наприклад, польський хімік Владислав Олевінський, який застрелився. Була об'єктом пристрасі Дмитра Писарєва, який згубив життя у Ризькій затоці. Тітка майбутньої письменниці прагнула видати племінницю за забезпечену людину. Таким був молодий поміщик Єргольський, власник 2000 кріпацьких душ – закохався

в Марію, але та відмовилася від вигідного заміжжя, віддавши перевагу українському фольклористу, етнографу і композитору Опанасу Марковичу. Тітка поставила ультиматум дівчині: або поміщик, або покидає її будинок -Вовчок вибрала другий варіант. У молодості Марія відрізнялася допитливістю, багато читала, вивчала мови. Зокрема, самостійно вивчила польську мову. Величезний вплив на дівчину справив «Кобзар» Тараса Шевченка, що став однією з найулюбленіших її книг. 38-літня Марія стала цивільною дружиною 20-літнього гардемарина Михайла Лобач-Жученка, через 7 років одружилися і назавжди покинули С.-Петербурґ. Перша дитина Марії – Віра – прожила недовго. У 1853 письменниця народила сина, якого назвали Богданом на честь українського гетьмана Хмельницького; хрестила хлопчика княжна Варвара Рєпніна. Згодом хлопець став революціонером і змушений ховатися від поліції. Коли ж письменниця дізналася, що її син захворів на тиф, вирушила до Москви, забрала важко хворого Богдана і врятувала життя. З першим чоловіком поставила «Наталку-Полтавку» Котляревського на сцені Немирівського театру. Була близько знайома з Тургенєвим, Герценом, Огарьовим, Добролюбовим, Менделєєвим, Л. Толстим, Салтиковим-Щедріним, багатьма видатними діячами Польщі, Чехії, Франції, у тому числі – з французьким письменником Жюлем Верном (1828–1905).

Марія присвятила повість «Інститутка» – твір написаний «по слідах свого великого вчителя». Коли Іван Тургенєв (1818–1883) запитав поета, кого б радив читати, щоб якнайшвидше вивчити українську мову, Тарас відповів: «Марка Вовчка!». Перед від'їздом Вілінської 1859 за кордон на лікування, Тарас радив їй написати «сім кіп казок» – одну з написаних за цією порадою казок – «Чортова пригода» – опублікованою з присвятою Шевченкові. Полтавському поміщкови Феодосію Дейкунові-Мочаненку (р.н.н.–1913) подарувала 1890 Шевченків автограф поеми «Неофіти», а журналістові Леоніду Личкову (1855–1943) передала для опублікування в «КС» копію невідомого портрета Т. Шевченка.

У 1902 письменниця мешкала на київській вулиці Братській № 7 (у 1854, будинок знесено; а у 1979 на фасаді встановлено меморіальну дошку). Коли лікарі виявили у письменниці пухлину мозку, у її русій косі не було ані сліду сивини; Марія Олександрівна доживала в Нальчику, де служив її чоловік, Михайло Лобач-Жученко (1851–1927).

10 серпня 1907 письменниця Марко Вовчок пішла з життя, сидючи в саду під улюбленою грушою, біля якої й похована.

ВОЛОШИН
Августин Іванович
(1874-1945)

Волошин Августин Іванович, політичний, культурний, релігійний діяч із Закарпаття, греко-католицький священник; у 1938 прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України, в 1939 – президент; Герой України (2002, посмертно). Освіту Августин здобув у семінарії та у Вищій педагогічній школі в Будапешті, після чого брав участь у культурно-патріотичному русі краю. 1917–1938 – директор вчительської семінарії в Ужгороді; автор підручників.

Впродовж 1899–1944 написав і видав понад 40 посібників з усіх дисциплін; був редактором єдиної в Угорщині української газети «Наука»; за часів Чехословацької республіки (1920–1938) виходила під назвою «Свобода». Редагував релігійний журнал «Благовісник» (1922–1938); ініціатор заснування на Закарпатті товариства «Просвіта» (1919), «Учительської громади» (1929) та голова Етнографічного товариства Підкарпатської Русі (1935), які проіснували до окупації Закарпаття Угорщиною у березні 1939. Автор праць з проблем літературно-писемної мови на українському Підкарпатті; перший посібник Волошина «Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ» (1901), перевиданий під назвою «Методическая грамматика карпато-русского языка для народных школ» (1919) і насичений народно-розмовними елементами. Третє видання ви-

Очоливши провід Карпатської України, Августин Волошин пішов шляхом творення українського парламентаризму за зразком західноєвропейського ХХ століття, порушує перед світом справу Великої України, вірячи в те, що «такий великий народ, як український, має право мати свою самостійну державу». Проявив велику мужність перед загрозою агресії хортиської Угорщини – відправив телеграму протесту до Берліна, в якій заявив натхненникам окупації Закарпаття, що українці «будуть боротися проти кожного нападу, навіть проти об'єднаних польських і мадярських сил». Заснував і очолював Народно-християнську партію (1923–1939), від якої обирався послом до чехословацького парламенту (1925–1929); провідний діяч учительської громади Підкарпатської Русі. 26 жовтня 1938, після того як, празькі владі заарештували прем'єр-міністра Андрія Бродія (1895–1946), оголосивши угорським шпигуном та розпустили уряд, Августин Іванович призначений прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України, а 15 березня 1939 обраний президентом.

А коли представник Німеччини порадив Августину Волошину «не чинити опору», то Сойм Карпатської України продовжив процес конституційного державотворення, проголосувавши за самостійність. Бо такі люди, як Августин Волошин, знали, що «на них дивляться тисячі років історії їхнього

народу, що на їхній поставі в цьому моменті покоління їхніх наслідників будуватимуть, як на непорушній скалі, своє життя і свою долю».

Мужність Августина Волошина проявилася і в тому, що, на відміну від держав Центральної Європи, які пішли за «прикладом» гітлерівської Німеччини щодо запровадження так званих «нюнберзьких протиеврейських законів» – тільки Уряд Карпатської України рішуче спротивився підтримці такого варварства. Саме тому Карпатська Україна в часи її державного існування була в Європі тим своєрідним оазисом, у якому єврейські втікачі з Німеччини, Австрії, Угорщини та інших країн не тільки не зазнавали переслідувань, а й мали право набувати громадянство. Зі спогадів В. Марчука з Житомирщини, сокамерника Августина Івановича у Бутирській тюрмі: «До мене в камеру-одиначку помістили Августина Волошина... Це був невисокий повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як їздив до Риму, Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, С. Бандерою, А. Мельником. З кожним днем Августин Іванович слабнув – не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти... На все життя запам'ятав я цю добру і розумну та силбну духом людину».

Йшло 1923 вже під назвою «Методична граматика карпато-руського язика для низших клас народных школ». Прихильність до народної мови Волошин виявив ще в «Практичній граматиці малоруської (рутенської) мови», виданій угорською мовою в Ужгороді (1907), де описав систему мовлення закарпатців, трохи «олітературивши» традиційно-книжними елементами та етимологічним правописом. У «Читанці для руської молоді», що виходила кілька разів у 20–30-х уміщував твори як місцевих, так і загальноукраїнських письменників. Книжка А. Волошина «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921) відіграла помітну роль в історії української літературної мови Закарпаття і фактично була відповіддю москвофілу Ігорю Гусьнаю, котрий у брошурі «Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси» (1921) заперечував існування української мови взагалі і вважав, що літературною мовою на Закарпатті має бути російська. У травні 1945 заарештований радянськими спецслужбами; помер у московській Бутирській в'язниці, за офіційною версією – «від паралічу серця». Символічна могила Августина Івановича на Ольшанському кладовищі; на пам'ятнику викарбувано – «помер у тюрмі Лефортово».

ГАМАЛІЯ
Микола Федорович
(1859-1949)

Гамалія Микола Федорович, український мікробіолог і епідеміолог із Одеси, засновник першої бактеріологічної станції в Російській імперії. Почесний академік АН СРСР (1940), заслужений діяч науки (1934); лауреат Державної премії (1943). Закінчив Одеський університет (1880), С.-Петербурзьку військово-медичну академію (1883).

Одним з перших у Російській імперії розвив вітчизняну бактеріологію. У 1954–1956 вийшло шеститомне зібрання наукових праць. Автор і популяризатор т. зв. «інтенсивного методу щеплення» – розробив і застосував на практиці план заходів боротьби з епідеміями на місцях; боровся з епідеміями чуми в Одесі, холери – на Донбасі, в Закавказзі та на Поволжі і висипного тифу – в С.-Петербурзі, поставивши досліди на собі. У 1888 відкрив холероподібний пташиний вібріон (мечниковський вібріон) – збудник холероподібного захворювання птахів і представив протихолерну вакцину. В 1894–1896 описав явища т. зв. «гетероморфізму бактерій», вперше розробив та науково обґрунтував положення про існування прихованих форм інфекції, висловив думку про «невидимих мікробів» як збудників раку, дотримувався вірусної теорії раку. З 1930 по 1938 – науковий керівник Центрального інституту епідеміології і мікробіології в Москві (нині носить його ім'я). З 1938 – професор кафедри мікробіології 2-го Московського медінсти-

Чимало вчених, лікарів присвятили життя боротьбі з невидимим, часто ще не вивченим ворогом – вірусом, щоб змусити відступити і навіть запобігти найменшій можливості появи знову. Одним з таких вчених був Микола Федорович Гамалія. Походить зі старовинного козацького роду, від полковника Григорія Висоцького, який перебував на дипломатичній службі у гетьмана Богдана Хмельницького. Чи то за успішні переговори з турецьким султаном, чи богатырську статуру, Григорія прозвали «Гамалекк», що турецькою означає «носії важких предметів». Після закінчення приватної гімназії, Микола вступив до Новоросійського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Це епоха великих відриттів у природознавстві – закону збереження і перетворення енергії, клітинної будови живих організмів, еволюційної теорії Дарвіна, в астрономії та геології. Розглядаючи зміни форм організмів як окремих випадок еволюційної теорії, Гамалія припустив, що обов'язково повинен змінюватися і склад організму. Назвавши майбутню науку про еволюцію живої речовини «матеріологією», прийняв рішення поповнити свої знання вивченням біохімії в Страсбурзькому університеті, в лабораторії німецького лікаря Ернста Гоппел-Зейлера (1825–1895).

У Страсбурзі Микола продовжив удосконалити медичну освіту, і, після закінчення університету

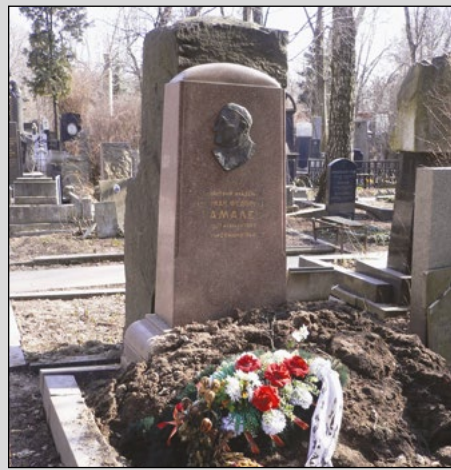
зі ступенем кандидата наук, 1881 з матір'ю поїхали до С.-Петербурґа, у Військово-медичну академію.

Досліджуючи природу сибірки, Микола Федорович розробив теорію вакцинального лихоманки; запропонував сміливу на ті часи теорію використання для щеплень проти холери не живих, а інактивованих (убитих) вірусів, розробив заснований на цьому метод вакцинації. Учений довів, що хвороботворні збудники діють на організм не самі, а викликають симптоми інфекцій отрутами (токсинами), що виробляються в ході життєдіяльності. Микола Гамалія збагатив бактеріологію і мікробіологію багатьма працями та ідеями, зокрема, відкрив бактеріолізину – речовину, здатні руйнувати бактерії. Ця робота привела до відкриття – про існування бактеріофагів, агентів вірусного походження, здатних вбивати бактерії. 11 червня 1886 в Одесі в помешканні Гамалії на вулиці Канатній відкрилася перша в Російській імперії і друга в світі станція для щеплень проти сказу.

Вагомий внесок українського вченого Гамалії в практичну боротьбу з віспою і тифом, від яких ще на початку століття щорічно гинули тисячі людей. Не маючи змоги утримувати бактеріологічний інститут в Одесі, Микола Федорович очолив в 1912 Віспощеплювальний інститут імені Дженнера. Тут же проведені роботи по запобіжним щепленням проти висипного тифу і туберкульозу.

туту, а з 1939 – завлабораторією Інституту епідеміології та мікробіології Академії медичних наук СРСР. Розробляв питання загальної імунології, вірусології, вивчав віспу, грипу – 1942 представив метод профілактики грипу шляхом обробки слизової оболонки носа препаратами олеїнової кислоти; інтенсивно опрацьовував проблему специфічного лікування туберкульозу.

На рахунку українця 300 наукових праць, серед яких десятки монографій, підручники і посібники, сотні статей. Ім'я академіка Гамалії носить вулиця в Одесі, на території медичного університету розташований меморіал на честь видатних випускників і викладачів вишу – серед них достойне місце належить Миколі Федоровичу. Історичні місця Москви, пов'язані із життям і діяльністю: Медико-хірургічна академія (нині Военно-медична академія), де 1880–1883 навчався—вулиця академіка Лебедева, 6; будинок Центрального інституту епідеміології та мікробіології, де 1830–1849 працював – вулиця Гамалєї, 18; приміщення корпусу 2-го Московського медичного інституту імені М. Гамалєї, де у 1938–1949 працював академік—вулиця Погодінська, 10; погруддя М. Гамалєї біля корпусу 2-го Московського медичного інституту (автори: скульптори – С.Я. Ковнір та Н.А. Максимченко, архітектор Є.П. Вулик); могила М.Ф. Гамалєї – Новодівичий некрополь, ділянки № 4.

ГАМАЛІЯ
Семен Іванович
(1740–1822)

Гамалія Семен Іванович, український філософ, поет, освітній діяч доби Гетьманщини; народжений на Полтавщині, працював у канцелярії московського генерал-губернатора. У 1755–1763 навчався у Київській духовній академії; активно займався просвітницькою діяльністю. На думку історика церкви Дмитра Чижевського (1894–1977): «Один з найбільш цікавих представників масонства в Російській імперії». Службову кар'єру Гамалія розпочинав у С.-Петербурзі на посаді викладача латинської мови в Морському кадетському корпусі – можливо, його запросив славетний вихованець Києво-Могилянської академії, перекладач-поліглот із містечка Ромни Григорій Полетика (1725–1784), який із 1764 був головним інспектором над класами, розробивши навчальну програму цього закладу.

Від 1770 служив у Сенаті, з 1774 – призначений управителем канцелярії намісника Полоцької і Могильовської губернії графа Захара Чернишова (1722–1784); переведенням намісника на посаду московського генерал-губернатора в (1782), займав посаду керуючого канцелярією Московського намісництва.

За релігійність і безкорисливість одержав прізвисько «Божий чоловік»; його листування має морально-повчальний зміст. Гамалія перекладав з латинської, польської, німецької, французької мов, 22 томи (неопубліковані) творів німецького філософа-пантеїста Якоба Беме (1575–1624)

Семен Іванович Гамалія був сином священника, хоча рід походить від черкаського козака Михайла Гамалії, героя Визвольної війни, очоленої Богданом Хмельницьким, що дослужився до посади черкаського полковника. Семен народився у 1743 в Китайгороді – маленькому, всупереч гучній назві, містечку на Полтавщині. У 1755-му, отримавши початкову освіту вдома, вступив до Києво – Могилянської академії, де освоїв повний курс, включно з вищими філософськими та богословськими класами. Юнак міг мешкати не в гуртожитку (бурсі) на березі Дніпра, а на квартирі, яку наймав у будиночку на Подолі. Тут, серед базарної колотнечі та стародавніх храмів, серед ремісників і ченців, професорів та крамарів починався його життєвий шлях. Тут незмінно зустрічався з містично настроєними мандрівниками і прочанами, слухав розповіді про таємниче та неймовірне, але можливе, коли людина має віру й веде праведне життя. Система освіти за років юності С. Гамалії в Києво-Могилянській академії залишалася по суті такою ж самою, як і за днів навчання там Григорія Сковороди. Безкорисливість Семена Івановича доходила до того, що відмовився від пожалування трьохсот душ за зразкову службу в Білорусії. Наслідуючи євангельським ідеалам, не приймав дарунків і жив скромно, роздаючи нерозтрачені рештки одержаної на службі платні бідним, або на

потреби просвітитва; стверджував – кожна переможена погана звичка – це «крок до світла». Ставив Біблію вище за всі інші книги, яка для нього – «невичерпне джерело премудрості Святого Духа», книга, що вчить людину «пізнавати саму себе». Гамалія, так само, як і Скворода, наголошував, що «Святе Письмо духовне, належить до вічності». Але, на відміну від Григорія Савовича, Семен Іванович акцентував увагу на моральний сенс біблійського повчання. Скромність і незмінне прагнення бути непомітним – на кшталт типових для староукраїнської культури «сіреньких» мистиків- «старчиків», що нерідко справляли величезний вплив на оточення як загально-визнані релігійно-моральні авторитети, приховують від дослідників основний обсяг його діяльності, що була, за відгуками сучасників, напруженою і плідною. Про небажання Семена Івановича бути в людей на очах свідчить і той факт, що навіть не давав написати із себе портрет...

Після розгрому Новиковського гуртка в 1792, слідство не зацікавилось Гамалією: не вистачало конкретних доказів, цьому посприяли бідність і скромний спосіб життя, незмінна глибока законспірованість роботи; осів філософ і поет у селі, де провів одинаком три десятки років.

Семен Гамалія був одним із найсильніших, але прихованих від непосвяченого ока, силових центрів духовного впливу в масштабах Російської імперії.

твори: «Misterium Magnum», «De signaturarum», «Christophia» були надзвичайно популярні серед українських інтелектуалів до середини XIX століття. Здійснив також переклад з латини основного твору учня й однодумця Еразма Роттердамського (1466–1536), іспанського гуманіста та філософа XVI століття Хуана Луїс Вівеса (1492–1540) «Introductio ad sapientiam» (1524), що опублікований під заголовком «Путівник до премудрості. Твір Людовіка Вівеса» (1768).

Семен Іванович входив до складу масонських лож, справив вплив на розвиток релігійно-містичних ідей у духовному житті Гетьманщини та Московщини. Спрямував світогляд учнів і послідовників до духовних справ самовдосконалення. Перебував у дружніх стосунках з російським письменником, журналістом, книговидавцем Ніколаєм Новиковим (1744–1818).

У 1784 вийшов у відставку; 30 років безвиїзно проживав у селі Авдотіно Бронницького повіту Московської губернії (нині с. Вознесенське Московської області РФ) де помер, і похований біля церкви.

Друзі Гамалії після смерті видрукували під назвою «Письма С.И.Г.» (ч. 1–3, 1832–1839) його листування з М.Новиковим, І. Лопухіним, Ф. Ключарьовим, І. Тургеневим, Д. Трошинським, М. Карамзіним.

ГАПОН
Георгій Аполлонович
(1870 -1906)

Гапон Георгій Аполлонович, священник із Полтавщини; прізвище походить від українського варіанту християнського імені «Агафон». За сімейними переказами, предками по чоловічій лінії були запорозькі козаки; ініціатор подачі мирної петиції імператорові Миколі II, яка закінчилася побоїщем і масовими смертями («Кривава неділя», 1905).

Після закінчення школи, Георгій навчався в Полтавській духовній семінарії, працював у Всехсвятській церкві. Вступив до духовної академії у С.-Петербурзі та вів місіонерську діяльність серед робітників; ініціатор створення «Товариства взаємодопомоги для робітників» і «Товариства опіки над бідними». Восени 1902 отримав посаду священника при тюремній в'язниці.

У 1904 Георгій Аполлонович очолив легальну робітничу організацію «Збори російських фабрично-заводських робітників Санкт-Петербурга», яка на початку 1905 об'єднавала 10 тисяч чоловік та яка підтримала страйк на Путилівському заводі. Організатори виступили з економічними вимогами до адміністрацій підприємств; проігноровані адміністраціями спонукали Гапона виступити з ініціативою звернутися безпосередньо до царя з метою впливу на чиновництво, яке «ігнорує волю народу»: 18 січня 1905 Георгій Аполлонович розпочав підготовку до написання петиції не лише з економічними, але й політичними вимогами, головною з яких було «скликання народного представницького органу у формі

10 квітня 1906 бойовиками партії соціалістів-революціонерів убитий лідер робітничого руху 36-літній священник Георгій Гапон, звинувачений у «таємній співпраці з поліцією». Незважаючи на те, що есери визнали причетність до злочину, жоден із вбивць не постав перед судом, справа залишилась нерозкритою і припинена. Так ким же насправді був Гапон? Безпринципним авантюристом, який кинув на алтар непомірних амбіцій життя тисяч людей, чи ідеалістом, що з власної волі як правдивий душпастир намагався поліпшити важку долю робітничого люду не кривавими революційними переворотами, не утопічними гаслами, а організованим мирним законодавчим шляхом. Отже, Гапон з дозволу міністра внутрішніх справ В'ячеслава Плеве (1902–1904) сформував групу робітників, з якими виробив Статут легальної організації; «Збори» за два роки мали 11 відділів, де було 20 тисяч активістів; на їх активізацію Георгій отримував гроші в Департаменті поліції. Гапонівська профспілка стала «кісткою в горлі п'єтерському капіталу», і в цьому заслуга священника як красномовного оратора, неординарної особи. Заходи, які проголошував Гапон: негайне оголошення свободи та недоторканності особи, свободи слова, друку, зборів, свободи совісті в справі релігії; загальна і обов'язкове народну освіту на державний кошт; припинення війни волею народу.

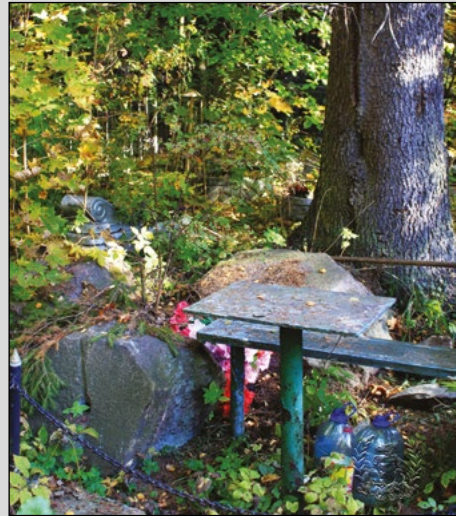
Бойовик есерів Борис Савинков (1879–1925) згадував: «Слухаючи його гнівні слова, я розумів, як цей чоловік повелівав масами і підкоряв їх своїй волі». У кінці 1904 звільнено з Путіловського заводу четверо активістів «Зборів», адміністрація підприємства йти на поступки не збиралася – робітники застрайкували та організувалися під керівництвом Георгія Гапона в похід до «доброго царя». Георгій написав революційні звернення до робітників, у яких Микола II названий «звіром», «зрадником», а режим – «деспотичним», а після розстрілу демонстрантів, сказав: «Немає більше царя». Після втечі, у Лондоні, Гапон написав мемуари та, отримавши за них 50 тисяч франків, віддав гроші есерам для купівлі зброї, проте пароплав, який повинен завезти в Росію, сів на мілину – гвинтівки пропали. Георгій матеріально допомагав багатьом робітникам і їхнім сім'ям, які залишилися без годувальників, а сам вів бідний спосіб життя, хоча на «чорний день» поклав у французький банк тисячу рублів. При похованні Гапона на Успенському міському кладовищі С.-Петербурга, було 300 активістів «Зборів»; промовці казали, що Георгій «став жертвою зловісної руки».

На могилі поставили дерев'яний хрест з написом: «Герой 9 січня 1905 Георгій Гапон»; робітники зібрали гроші його сім'ї, що терпіла скруту. На ім'я священика церква наклала анафему.

Установчих зборів». 22 січня мирна хода з врученням петиції Миколі II зібрала 140 тисяч чоловік, проти яких військами застосована зброя; Гапон врятувався втечею за допомогою інженера Путилівського заводу Петра Рутенберга – переодягнувся у цивільний одяг і знайшов прихисток на квартирі письменника Максима Горького; потім виїхав за кордон, звідки повернулись в грудні 1905 після амністії учасників подій 22 січня.

Гапон мав необережність зізнатись Рутенбергу, з яким здружився за час перебування у Європі, що таємно «співпрацює з поліцією задля допомоги робітничій справі», про що той повідомив керівників партії. Рішенням її Центрального Комітету, прийнятим за ініціативою глави Бойової організації есерів Євно Азефа, Георгій Гапон засуджений до страти. 10 квітня 1906 Георгій виїхав у справах з С.-Петербурга і зник; тіло випадково виявлене 13 травня на приміській дачі Звержинської в місті Озерки. Як встановлено поліцією, Петро Рутенберг запросив «зрадника Гапона» на таємну зустріч – там бойовики партії його задушили.

Надгробок на могилі Георгія Гапона з часом, і в силу політичних обставин демонтований. Однак, близькі до священика люди місце поховання запам'ятали, буквально з точністю до сантиметра та позначили пам'ятним каменем.

ГЕЙЧЕНКО
Семен Степанович
(1903-1993)

Гейченко Семен Степанович, музеєзнавець, письменник, екскурсовод, директор Пушкінського заповідника, Герой Соціалістичної праці; Заслужений працівник культури Української РСР (1966), член Спілки письменників СРСР (1971). Народився в родині Стефана Івановича Гейченка і дружини – Єлизавети Матвіївни; батько служив вахмістром-наїзником кінно-гренадерського полку при царській конюшні, самі родом із козацької села Шахове, що на Донеччині. Родовід ведеться від запорозьких козаків, яких Катерина II віддала поміщикам; володіння знаходилися докіль старовинних козацьких поселень – Бахмута, Слов'янська, Тора. До речі, сільське прізвисько батька в Шаховому було «Доморід».

Семен закінчив Петергофському училище (1910), навчався в Петергофській гімназії, закінчив Трудову школу 2-го ступеня, Ленінградський державний університет (1925). З 1925 – молодший науковий співробітник в Управлінні Петергофського палацу-музею; працював консультантом у музеях – Військово-історичному артилерійському та історії Петербурга, з 1937 – в Російському музеї; з 1939 – науковий співробітник Інституту Російської літератури Академії наук СРСР. Брав участь у створенні меморіальних музеїв-квартир: О. Блока, М. Некрасова, І. Рєпіна, Ф. Достоєвського; розробив методіку проведення екскурсій. В липні 1941 Семена Гейченка за доносом арештували і засудили на 10 років за

Семен Степанович Гейченко – воістину видатна людина, народжена в Україні, прославлений хранитель Пушкіногор'я; вчений-краєзнавець, історик, ентузіаст, солдат Другої світової війни, рядовий мінометної обслуги, поранений під Новгородом і тому переможно дійшов Пскова, Святогірського монастиря, Михайлівського та Тригірського; особистість унікальна та легендарна. Обдарований розповідач Семен Гейченко, якого слухали, затамувавши подих, екскурсовод, запалює в серцях шанувальників творчості поета любов до Пушкіна і Пушкінським місцях; володар дивно-проникливого голосу – чудово співав і грав на фісгармонії. Семен Степанович був уважним і добрим до людей, вимагаючи при цьому від них благословенного ставлення до заповідника. Тих, хто ще не бував тут, називав «паломниками», тим самим підштовхуючи людей до усвідомлення великої сили і святості пушкінських місць. Українець Гейченко стверджував у розповідях про те, що до російського поета Пушкіна треба приходити на поклоніння, торкатися серцем до поезії як до святого джерела: «Магічним дію має ця земля і поезія Пушкіна. Тут людина знаходить своєрідні рецепти радості буття тут, бачить красу, простоту і ясність. Тут людина удосконалюється як особистість».

Семен Степанович формував рецепти радості, але особливо ратував за збереження атмосфери

«присутності Пушкіна». Заслуги головного зберігача оцінені гідно: першому серед музейників присвоєно звання Героя; двічі лауреат Державної премії. Гейченко володів нез'ясовним і рідкісним «даром чуїно слухати подих цього місця, відчувати зсередини, ніж воно живе»; талантом створювати атмосферу автентичності, розглядаючи будівлі, милуючись пейзажем природного краєвиду, і все, що оточувало великого поета, розповідаючи: «Михайлівське! Це будинок Пушкіна, його фортеця, його куточок землі, де все говорить нам про його життя, думки, сподівання, надії. Все, все, все: і квіти, дерева, трави, каміння, стежки та галявини Прекрасний Пушкін прочитаний. Але Пушкін, впізнаний в гаях, парках і садибах Михайлівського і Тригірського, стає для нас ще багатшим. З-під пера Героя праці, члена Спілки письменників, заслуженого діяча культури України вийшло двадцять книжок, що присвячені геніальним творінням Олександра Пушкіна: «Євгеній Онегін», «Руслан і Людмила», «Болдінська осінь» та «Полтава», де справедливо змальовано образ українського гетьмана Івана Мазепи.

У Михайлівському і нині чути дзенькіт од тих дзвонів, які українець Семен Степанович Гейченко розмістив периметром заповідника та передав кілька для Успенського собору, біля якого й поховано нащадка українського козака, який оберігав російське Пушкіногір'я.

«антирадянську пропаганду». Покарання Семен відбував у Північно-Уральському таборі ГУЛАГ, працюючи на лісоповалі. Переніс хвороби та епідемії, холод і голод; побоюючись репресій, дружина вийшла заміж, відвезла в Москву дітей – Наталю і Федора, дала нове прізвище; додому Семен Степанович повернувся інвалідом. У 1945 президент Академії наук СРСР Сергій Вавилов (1891–1951) запропонував С. Гейченку очолити Пушкінський заповідник – у травні призначений директором.

П'ятдесят повоєнних років історія пушкінських місць на Псковщині нерозривно пов'язана з ім'ям українця Семена Степановича Гейченка; при ньому відновлені зруйновані під час Другої світової війни Михайлівське і Святогірський монастир, відтворено садиби в Тригорському і Петровському, відкрито музей «Водяний млин в Бугрова». Про талант вихідця з України із захопленням, щиро писали визнані авторитети в російській літературі – Юрій Нагібін, Лев Антопольський, Іраклій Андронников. У 1989 за станом здоров'я Семен Степанович відмовився од посади, залишаючись Почесним зберігачем-консультантом.

Помер Гейченко 2 серпня; заповів поховати поблизу «милого межі». Тут, на городище Воронич, неподалік Тригірського, біля вівтарної стіни Успенського собору Святогорського монастиря, в чотирьох верстах від Михайлівського, покоїться прах українського музеєзнавця.

ГЛУШКО
Валентин Петрович
(1908-1989)

Глушко Валентин Петрович, академік АН УРСР (1958) та АН СРСР із Одеси, творець багаторазового ракетно-космічного комплексу «Енергія» – «Буран». Двигуни його конструкції підіймали в повітря літаки Як-ЗРД, Су-5, Су-7, космічні кораблі «Восток», ракети-носії «Протон». Автор 222 наукових праць і статей з питань ракетно-космічної техніки, зокрема, двигунобудування, двічі Герой Соціалістичної праці, лауреат Державних премій. Навчався в Одеській консерваторії, Ленінградському університеті. 1924 опублікував в одеських «Известиях» розвідку під назвою «Завоювання Землю Місяця». У 1930, як співробітник Газодинамічної лабораторії, розробив експериментальний проект ракетного двигуна, чим започаткував нову добу ракетного двигунобудування. Під керівництвом В. П. Глушка підрозділ ГДЛ розробив перший у світі електротермічний реактивний двигун (ЕРД) – Глушко запропонував як компонент ракетного палива азотну кислоту, розчини в ній азотного тетроксиду, перекис водню; розробив і випробував профільоване сопло та теплоізоляцію камери ракетного двигуна двоокисом цирконію й іншими складниками. У 1944–1945 з двигунами конструкції Глушка літали експериментальні літаки з комбінованими силовими установками Як-ЗРД, Су-5 та Су-7. Разом із житомирянином Сергієм Корольовим, створив балістичні міжконтинентальні ракети та ракетно-кос-

У вересні 1933 року на базі Ленінградської газодинамічної лабораторії та Московської групи з вивчення реактивного руху, під керівництвом українця із Житомира Сергія Корольова засновано перший у світі Реактивний науково-дослідний інститут, де створено ракети на бездимовому поросі, ракетні снаряди для штурмовиків Ілюшина і легендарні «Катюші» – народна назва безствольних систем реактивної артилерії; назва з'явилася в часі війни – це витвір наукової думки українця із Одеси Валентина Глушка. А згодом, у 1957, пріоритет на винахід цієї зброї розглядався (за згодою М. Хрущова) в судовому порядку; наукового побратима представляв земляк – Сергій Корольов. Суд визнав, що це конструкція українця Валентина Глушка. Саме в 1932, перед заснуванням інституту, вперше зустрілися українці – Корольов і Глушко. Настали страшні часи репресій: керівників дослідного інституту арештовують і звинувачують у «шпигунстві, зв'язках з іноземними агенціями». Клейменова і Лангемана розстрілюють – сиділи тоді: Туполєв, М'ясищев, Петляков і сотні талановитих спеціалістів із України... У березні 1938 заарештований і до серпня 1939 знаходився під слідством, перебуваючи у внутрішній тюрмі Комітету державної безпеки на Луб'янці та у Бутирській в'язниці. 15 серпня 1939 засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР строком на 8 років, згодом – залишений для роботи в технічному

бюро. До 1940 працює в конструкторській групі 4-го Спецвідділу НКВС (так звана «Шарашці») при Тушинському авіаоторобудівному заводі № 82. За цей час розроблені проект допоміжної установки РРД на літаках С-100 і Сталь-7. У 1940 Глушко переведений до Казані, де продовжує працювати у статусі головного конструктора КБ 4-го Спецвідділу НКВС при Казанському заводі № 16 з розробки допоміжних літакових РРД РД-1, РД-1ХЗ, РД-2 і РД-3. 27 серпня 1944 за рішенням Президії Верховної Ради достроково звільнений із зняттям судимості; реабілітований у 1956. За результатами випробувань ракети Р-5М із бойовим ядерним зарядом, В.П. Глушко отримав звання «Герой Соціалістичної праці»; 22 травня 1974 призначений директором і генеральним конструктором НВО «Енергія», де об'єднав ОКБ, засноване Валентином Петровичем, і конструкторське бюро, кероване Сергієм Корольовим. За ініціативи Глушка і під керівництвом створена багаторазова космічна система «Енергія – Буран»; очолював роботи із вдосконалення пілотованих космічних кораблів «Союз», вантажного корабля «Прогрес», орбітальних станцій «Салют», створення орбітальної станції «Мир». Важливо знати: постать №2 радянської космонавтики після українці Сергія Корольова – Валентин Глушко, на потужних двигунах його конструкції злетіли – перший супутник, «Белка-Стрелка», і Юрій Гагарін.

мічні системи. За наукові праці та розробки для ракетно-космічної техніки, Валентин Глушко удостоєний золотої медалі імені Ціолковського.

Український вчений дав людству технічну можливість досягнути Марса і побудувати постійну базу на Місяці наприкінці ХХ століття.

Місця, пов'язані із життям і діяльністю у «білокамінній»: будинок, де мешкав із родиною («Будинок уряду») – Берсеневська набережна, 20 та вулиця Серафимовича, 2; пам'ятник В.П. Глушку – проспект Миру, Алея космонавтів; Московський фізико-технічний інститут, де з 1951 працював – Інститутський провулок, 9; Ленінградський університет (нині Санкт-Петербурзький державний університет), де у 1924–1929 навчався – Університетська набережна, 7/9.

Помер Валентин Петрович 10 січня у Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка №10, нова територія.

У 1994 ім'я українського вченого Глушка отримав кратер на видимому боці Місяця.

**ГНІДИЧ (ГНЕДИЧ)
Микола Іванович
(1784-1833)**

Гнідич (Гнедич) Микола Іванович, поет із Полтави, перекладач «Іліади» Гомера; критик, громадський і театральний діяч, член-кореспондент Петербурзької Академія наук (1826).

Побачив світ в родині збіднілого українського шляхтича; дід поета, переходячи в російське дворянство, отримав, як привілей, прізвище «Гнедич» (замість «Гніденко»); онук котелевського сотника Петра Гнідича. Дитинство минуло в селі Бригадирівці Богодухівського повіту на Харківщині, в селянській хаті. Микола рано залишився без матері; спіткала тяжка хвороба – чорна віспа, внаслідок чого осліп на праве око. Ази науки пройшов у сільського дядя; знайшов друга й однодумця, галичанин Олексій Юшневський (1786–1844), у майбутньому декабрист. У семінарії Микола почав писати вірші, брав участь у театральних виставах (вертепі). Тут же в нього виник інтерес до літератури давніх еллінів.

Навчався у Полтавській слов'янській семінарії (1793–1795), Харківському колегіумі (1795–1800), Московському університеті (1800–1803). У Москві написав роман «Дон Коррадо де Герера», у 1802 переїжджає до С.-Петербурга; полтавець, драматург Василь Капніст (1758–1823) допомагає влаштуватися на службу.

У 1804–1805 Микола пише вірші «Общезитие» і послання «Перуанец к испанцу». У 1805 відвідує Полтаву і пише вірш «Песнь про гробе матери». В 1807–1829

Гнідич у 1795 переходить до Харківського колегіуму, а з 1800-го – навчається в Московському благородному пансіоні, куди проректор університету, уродженець Полтавщини професор, архімандрит Антон Прокопович-Антонський (1763–1848) охоче приймав здібну молодь з України.

У 1807–1829 Микола Іванович займався перекладом «Іліади» Гомера, виконуючи цей титанічний труд з певністю, що стане засобом патріотичного виховання молодих поколінь. Цей переклад здійснив гекзаметром, що дало можливість переконливо відтворити величний і в той же час простий стиль оригіналу.

Олександр Пушкін написав захоплену урочисту епіграму «На перевод Илиады»: «Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи, // Старца великого тень чую смущенной душой». По сьогодні в російськомовному світі «Іліаду» читають у перекладі нашого земляка. Величезне враження переклад «Іліади» справив на російського поета і перекладача Василя Жуковського (1783–1852), який досконало вивчив давньогрецьку мову і на схилі літ здійснив переклад іншої поеми Гомера – «Одіссеї». Крім того, Микола Іванович Гнідич переклав твори англійського поета Вільяма Шекспіра (1564–1616): «Король Лір» («Леар», 1808) і макферсонівські «Пісні Оссіана».

До кращих оригінальних творів українського поета відносяться автобіографічна ідилія «Рибалки»

(1821), елегії «Осінь», «Дума». У С.-Петербурзі Гнідич жив усамітнено, не входячи ні до яких літературних товариств, його вважали «диваком і провінціалом».

У поемі «Рождение Гомера» співставив власну долю з долею легендарного давньогрецького поета. Нужда, внутрішнє страждання – постійні теми його оригінальної поезії.

Микола Іванович з великою симпатією ставився до Батьківщини, її культури, обстоював думку про суверенність українського народу. Є відомості, що працював над історією України-Малоросії; українські мотиви відчутні в його російських віршах «Швидкоплинність юності» і «Ластівка» (1833). Володів українською мовою і пробував писати; у передмові до збірника «Простонародні пісні теперішніх греків» (1824) знаходимо теоретичні роздуми про спорідненість окремих жанрів українського та грецького фольклору. Гнідич підтримував зв'язок із земляком, поетом і перекладачем Іваном Котляревським (1769–1838), зустрічалися у С.-Петербурзі та Полтаві, яку Микола Іванович відвідував кілька разів.

Разом з Василем Капністом, Російська Академія наук доручала Гнідичу укласти російсько-український словник.

З любові Миколи Івановича до Полтави та рідного краю виникла легенда про те, ніби «серце Гнідича покоїться недалеко від могили Івана Котляревського».

займався перекладом «Іліади» Гомера, який оцінив поет Олександр Пушкін; переклав трагедію В. Шекспіра «Король Лір» (1808) і макферсонівські «Пісні Оссіана».

До кращих творів відносяться автобіографічна ідилія «Рибалки» (1821), елегії «Осінь», «Дума». В 1832 надрукував збірку «Сочинения Н. Гнедича», яка відкривається віршем «Послание к моим стихам». Є відомості, що працював над історією України-Малоросії; українські мотиви відчутні в російських віршах «Швидкоплинність юності» і «Ластівка» (1833); володів українською мовою; влітку 1810 три тижні прожив у родині В. Капніста в Обухівці Миргородського повіту. Помираючи, заповів рідному місту бібліотеку, яку в 1834 перевезено до Полтави й розміщено в гімназії. Збереглася й «Іліада»; Т. Шевченко читав твір, і в повісті «Мандрівка з приємністю та й не без моралі» згадував Гнідича, як перекладача.

Місця в Москві, пов'зані з життям і творчістю: будинок, де жив – вулиця Садова, 20.

Помер Микола Іванович 15 лютого в С.-Петербурзі; могила в некрополі майстрів мистецтв Олександро-Невської лаври, площа Олександра Невського, 1 (похований у гранітному жертovníку з мармуровою урною; скульптор С. Гальберг та портретним барельєфом, робота скульптора Н. Дидикіна; 1830).

ГОГОЛЬ
Микола Васильович
(1809-1852)

Гоголь Микола Васильович, український прозаїк із полтавського села Великі Сорочинці; драматург, поет, критик, публіцист; Миколою назвали на честь чудотворної ікони Святого Миколая. Походив із старовинного українського козацького роду, нащадок козака Остапа Гоголя, що був у кінці XVII століття гетьманом Правобережної України. У 1818–1819 навчався в Полтавському повітовому училищі; 1821–1828 – Ніжинській гімназії вищих наук. У 1829-му опублікував першу поему «Ганс Кюхельгартен».

Автор книжок: «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород», поеми «Мертві душі» (1842); повістей: «Ніс», «Портрет», «Шинель». Безперечний вплив мав на Т. Шевченка; свідченням особливої уваги до «Тараса Бульби» є Тарасова ілюстрація «Зустріч Тараса Бульби з синами» (1842). У 1835 займав кафедру історії у С.-Петербурзькому імператорському університеті. Після прем'єри комедії «Ревізор» (1836), Микола виїхав на досить тривалий час за кордон, відвідав Німеччину, Швейцарію, Францію. В Італії пише перший том поеми-роману «Мертві душі». У 1848 року Гоголь повернувся до Москви, посилено працював над другим томом «Мертвих душ», але незадовго перед смертю спалив рукопис.

Місяць, де жив і творив та працював: будинок поштової станції, де у 1849 Гоголь зупинявся; приміщення, в якому бував у

У жодного з письменників не було стільки прозивних персонажів, як в українця Миколи Васильовича Гоголя: Городничий, Хлестаков, Чичиков, Тарас Бульба, Акакій Акакійович. При народженні отримав прізвище Яновський. До 12 років хлопчик носив подвійне прізвище Гоголь-Яновський. Відкинув же прізвище Яновський тому, що вважав «вигаданим поляками». З народження і до кінця життя Микола Васильович безмірно захоплений культурою та історією України, що знайшло втілення у багатьох публікаціях. Сюжет для «Ревізора» і «Мертвих Душ» Гоголю підказав О. Пушкін. Любив міфологізувати біографію; часто придумував історії, яких насправді в житті не було. Перші твори розкритиковані, це спонукало відправитися за кордон. Але через місяць повертається до Росії і входить у коло осіб, що стояли на чолі російської літератури. У журналі «Отечественные записки» з'явилася його повість «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», перша з циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки». Викладав на кафедрі історії в Петербурзькому університеті; у 1830-х роках познайомився з видавцем Антоном Дельвігом (1798–1831), критиком Петром Плетньовим (1792–1865), поетами: Василем Жуковським (1783–1852) і Олександром Пушкіним (1799–1837) – всі поставилися до українського письменника вельми привітно і всіляко підтримували. У 1845, змучений духовною хворо-

бою, Гоголь пише заповіт і спалює рукопис другого тому «Мертвих душ», «принісши її в жертву Богу». Коли недуга пройшла, в подяку за це вирішує піти в монастир і служити Всевишньому у якості ченця. Але передумує, оскільки бачить нову концепцію продовження «Мертвих душ», більш «просвітлену і очищену». У 1852, можливо, вражений смертю сестри друга – Хомякової і, боячись земного кінця, Микола припиняє писати; мало їсть, молиться. Одного разу почув голоси, які «повідомили про швидку кончину». Після цього, сумніваючись, що правильно виконував перед Богом обов'язок як письменник, спалює другий варіант 2-го тому «Мертвих душ». На ранок розкаювся і розповів графу Олександрю Толстому, що зробив «під впливом злого духа». Упав у депресію і через кілька днів помер. Існує кілька версій про смерть письменника: одна з найпоширеніших – Миколу Васильовича поховали заживо. Підтвердження: коли Гоголя збиралися перепоховати, при розкритті труни виявили, що голова скелета повернена на бік. Справа в тому, що М. Гоголь боявся саме такої смерті – бути похованим заживо. А причини для цього були: помічав, що схильний до «летаргічного сну», тобто, коли серцебиття сповільнюється, пульс не промацується і немає реакції на зовнішні подразники. Саме тому в заповіті вказав, що його треба ховати тільки тоді, коли «з'являться характерні ознаки трупного розкладання».

Аксакових 1832 – провулок Великий Афанасьєвський, 12; будинок, в якому бував у М. Загоскіна – провулок Денежний, 5; будинок, в якому бував в червні 1832 у Ф. Кокошкіна – вулиця Воздвиженка, 11; пам'ятник – вулиця Мала Конюшенна; будинок, в якому в 1840-і відвідував літературний салон Н. Сушкова – вулиця Медведєва, 11; будинок, в якому бував у М. Щепкіна – провулок Великий каретний, 16; будинок, в якому гостював у поета І. Дмитрієва – Спиридонівка, 17; будинок, в якому у 1939–1940 жив – вулиця Погодінська, 10/12; приміщення, в якому знімав кімнату (будинок А. Талізїна); нині – меморіальний кабінет письменника, відкрита меморіальна дошка – Никитський бульвар, 7а; будинок патріотичного інституту, де в 1831–1834 викладав – Большой проїзд, 30; Олександринський театр, де вперше у 1836 була поставлена п'єса «Ревізор» – площа Островського, 2; погруддя М. Гоголя (1896; скульптор В. Крейтан, архітектор Н. Максимов; пам'ятник М. Гоголю (1997; скульптор М. Белов, архітектори: В. Васильківський, С. Астапов та А. Анан'єв) – вулиця Мала Конюшенна; церква св. Тетяни, де відспівували українського письменника – вулиця Мохова, 9.

Помер Микола Васильович 21 березня в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка №2.

ГОНЧАРОВА
Наталія Миколаївна
(1812-1863)

Гончарова Наталія Миколаївна (у першому шлюбі – Пушкіна, в другому – Ланська; правнучка українського гетьмана із Чигирини Петра Дорошенка (1627–1698)). У похилому віці гетьман утретє одружився – з Агафією Єропкіною з «столбових дворян», яка народила двох синів і доньку. Саме від цього шлюбу продовження роду, представницею якого і стала Наталя Гончарова, дружина Олександра Пушкіна. Згадку про українських козаків і гетьмана Дорошенка збережено у вірші поета; у примітках до поеми «Полтава», Пушкін дав коротку, але промовисту характеристику українському гетьманові: «Дорошенко – один из героев древней Малороссии, непримиримый враг «русского владычества». Заслужують на увагу рядки поеми «Полтава», в яких висловлено мрії і сподіванки тодішніх українських патріотів: «Когда бы старый Дорошенко // Иль Самойлович молодой, // Иль наш Палей, иль Гордиенко // Владели силой войсковой, // Тогда б в снегах чужбины // дальней // Не погибали казаки // И Малороссии печальной // Освобождались уж полки». До речі, саме Пушкін клопотався, щоб на могилі Петра Дорошенка відновили зруйновану часом каплицю; бажання поета виконане після того, як загинув на дуелі.

Уперше з Олександром Пушкіним 16-річна Гончарова зустрілася на балі в Москві, взимку 1829. Незабаром поет запропонував дівчині «руку і серце», але історія сватання тягнулася два роки. На-

Наталія Гончарова (Ната, Таша) народилася 27 серпня 1812 в маєтку Каріан Тамбовської губернії – туди батьки виїхали з Москви під час навали Наполеона. Потім дівчинку відвезли в родовий маєток Гончарових Полотняний завод – величезний маєток зі старовинним парком і тринадцятьма ставками. Мама, Наталія Іванівна, вважала, що свекор занадто розпестив маленьку Ташу і намагалася виховувати дочку в суворості – жити з батьками Наташі Гончарової непросто: Микола Опанасович був алкоголіком (правда, за офіційною версією, вдарився головою, впавши з коня, і страждав помутнінням розуму), мати не дозволяла дівчачі пустощі. У таких умовах і формувався характер Наталі Гончарової – вперше з'явившись в суспільстві, дівчина видавалася замкнутою і соромливою, думали, що «їй нема чого сказати». Насправді, Наталія, як і її сестри – Олександра і Катерина, не тільки розумна, але і прекрасна од природи; знала французьку, німецьку та англійську мови, історію, географію, зналася на літературі, грала в шахи. Сусідка Гончарових – Надія Єропкина, згадувала: «Я добре знала Наташу Гончарову, але більш була дружна з моєю сестрою, Дариною Михайлівною. Наталі ще дівчинкою відрізнялася рідкісною красою. Вивозити «у світ» стали рано, і завжди була оточена шанувальниками та поклонниками. Місце першої красуні Москви залиши-

лося за нею. Я завжди захоплювалася нею. Виховання в селі, на чистому повітрі залишило їй у спадок квітуче здоров'я. Сильна, спритна, пропорційно складена, від чого кожен рух сповнений грації. Очі добрі, веселі, з кокетливим вогником з-під довгих оксамитових вій. Головну ж принадність Наталі становило відсутність манірності та природність. Незвичайно виразні очі, чарівна посмішка і простота, окрім волі, підкорювали. Чи не її вина, що все в ній було так дивно добре!».

Наталя мала невелику косоокість. «Я одружуся на косій Мадонні», – зізнавався друзям О. Пушкін. Короткозорість завадила Наталі помітити чоловіка, коли їх сани випадково проїхали неподалік у день дуелі. Сучасники відзначають мовчазність дівчини, сором'язливість, яку приймають навіть за холодність. Про це пишуть знайомі: О.С. Павліщева, В.А. Соллогуб, Д.Ф. Фикельмон. Наталя Миколаївна занотувала у «Щоденнику»: «У серця своя сором'язливість, дозволити читати почуття мені здається профанацією. Тільки Бог і деякі обрані мають ключ од серця». Гончарова народила сімох дітей, ще вагітність закінчилася викиднем; виховувала племінників – Павла Ланського і Льва Павліщева, опікала Олександра Нащокина, сина пушкінського товариша. Після смерті О. Пушкіна, в п'ятницю, Наташа все життя вшановувала його, як день смутку, ходила до церкви молитися, постилася.

решті у лютому 1831 в Москві в Храмі Вознесення Олександр і Наталя повінчалися; за шість років сімейного життя, Гончарова народила: Марію, Олександра, Григорія і Наталю. У 1835 Наталя Миколаївна потрапила в інтрижку з французьким корнетом Жоржом Шарль Дантесом (1812–1895), що призвело в 1837 до дуелі між чоловіками, на якій Пушкін ранений і помер. Після смерті Олександра, разом із дітьми і старшою сестрою, Наталя виїхала в Полотняний Завод. У Михайлівському поставила перший пам'ятник на могилі поета. У 1839 познайомилася з генералом Петром Ланским (1799–1877), який був однополчанином її брата. Петро Петрович зробив пропозицію, їх весілля відбулося в липні 1844 в Стрельні. У родині народилося ще три дочки. Наталія ніколи не забувала поета, і до цього її почуттю Ланський ставився з повагою. Незважаючи на турботу і любов сім'ї, якими Наталія Миколаївна була оточена, пережиті страждання розхитали здоров'я – боліло серце, непокоїлася легеневиими захворюваннями. Не допомогло і лікування за кордоном. Восени 1863 під час поїздки до Москви (на хрестини онука) застудилася, злягла із запаленням легенів.

Померла Наталія Миколаївна 26 листопада в С.-Петербурзі; похована на Лазаревському цвинтарі Олександро-Невської лаври; на саркофазі написано прізвище «Ланська».

ГРАБОВСЬКИЙ
Павло Арсенович
(1864-1902)

Грабовський Павло Арсенович, український поет із Харківщини; лірик, публіцист, перекладач, яскравий представник української інтелігенції, яка в умовах самодержавної Російської імперії вела боротьбу за національну свободу України. Створив привабливий образ ліричного героя – борця за утвердження справедливого суспільно-політичного ладу. Автор перекладів світової поезії. Вчився в Охтирській бурсі (1874–1879) та Харківській духовній семінарії, де самотужки ґрунтовно знайомився з художньою класикою, таємно виявляв велике зацікавлення політичною літературою, тягнувся до обговорення актуальних суспільних проблем. За зв'язки з харківським гуртком народницької організації «Чорний переділ», поширення забороненої літератури Грабовського, 1882-го заарештовано і виключено із семінарії.

Поет писав вірші і російською мовою: «Друзьям» (поширювався у списках серед політичних засланців), «Из путевых заметок», поему «По Сибири. Из живых впечатлений» (1888, не закінчена). Із серпня 1889 по березень 1892 поет перебуває в Іркутській губернській в'язниці і після двох судових процесів, термін заслання Грабовського «збільшився, з подальшим поліцейським наглядом». Павло Арсенович займався і перекладацькою роботою (переклад першої глави «Євгенія Онегіна» О. Пушкіна, фрагментів «Фауста» Гете, віршів народовольця П. Якубовича). На цей період припадає

Єнагода розповісти про самотнього представника української інтелігенції – Павла Грабовського, хто за жакли-вих умов самодержавної Російської імперії вів особисту боротьбу за національне визволення України. Пам'ятаєте, завчені на пам'ять з дитинства рядки його «Швачки»: «Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... // Боже, чи довго тягти?». Під час трусу в келіях Харківської духовної семінарії, де у 1879–1882 Павло навчався, у третьокурсника виявили заборонену літературу та лотерейні квитки, що розповсюджувалися задля збирання коштів на користь політичних в'язнів і арештували. Коли жандармський нагляд нарешті зняли, а нишпорок з-під вікон прибрали, 22-річний літератор перебрався до Харкова, де з 1885 працював коректором місцевої газети «Южный край». Наче лантух порвало, і він багато писав: вірші, прозу, публіцистику, яку подавав до губернських видань. Тоді у перших віршованих творах російською мовою, у поемі українською мовою «Вчителька», Павло Грабовський змалював безпросвітній морок, що вкрив українські села, мракобісся попів, тяжке життя сільської вчительки. Попри зняття гласного нагляду поліції, «всевидяче око» жандармського управління пильності не втрачало, а коректора із поля зору не губило. Аби не мати в Харкові неблагодійних елементів, 25 листопада 1885 Павла «загребли» до війська та одягли у форму солдата.

По прибутті до Туркестанського військового округу пропагандиста з України заарештовували, повернули до Харкова, де на початку 1888 засудили до п'ять років поселень у Сибіру та етапували до Московської пересильної в'язниці – Бутирки. Перебуваючи у буцегарні на Новослобідській вулиці, Павло Грабовський познайомився з «народницею» Надією Костянтинівною Сигидою (Малоксіяно; 1862–1889), яка в житті й творчості стала «яскравим світланком». На жаль, бути разом їм судилося швидкоплинних чотири місяці – на два роки дівчину, грекиню, відправили до жіночої в'язниці на Кару. Після чергового тілесного покарання української «народоволки» Єлизавети Ковальської, Надія Сигида заступилася за ув'язнену посестру. Тоді фізично покарали і її, що у буцегарні спричинило бунт, відомий як «Карійська трагедія у Забайкаллі». Разом із трьома українками: Марією Калужною з Лебедина Харківської губернії, Марією Ковалевською із Катеринослава та Надією Смирницькою з Київщини, трагічно загинула 8 листопада 1889, свідомо прийнявши смертельну дозу морфію. Час перебування в Іркутській в'язниці (серпень 1889 – березень 1892) став переломним в літературній творчості Павла Грабовського: написав поему «Бурятка» (1891), переклав українською мовою першу главу «Євгенія Онегіна» Олександра Пушкіна, фрагменти «Фауста» Й. Гете, вірші народовольця Петра Якубовича (1860–1911).

написання поеми «Бурятка» (1891). Із кінця 1893 до кінця 1896 поетові довелося проживати у Вілюйську та населених пунктах Вілюйського округу. На заслання Грабовський, використовуючи спогади тутешніх очевидців, написав нарис-життєпис про Миколу Чернишевського («Житє і слово», 1895). Видав у Львові збірки: «Пролісок» (1894), «Твори Івана Сурика» (1894, переклади), «З чужого поля» (1895, переклади світової поезії), «З півночі» (1896, оригінальні поезії та переклади). Статті: «Лист до молоді української», «Коротенькі вістки з Сибірі», «Дещо в справі жіночих типів», «Дещо до свідомості громадської», «Дещо про освіту на Україні», «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини». Цікавим явищем є створення збірника «Песни України» (за життя поета не надрукований), спроба популяризації російською мовою найкращих поетичних творів українських поетів ХІХ століття. Місце, де Грабовський мешкав і творив у Тобольську: будинок на вулиці Берегова, 14, в якому у 1901–1902 поет жив і на якому відкрита меморіальна дошка.

Помер Павло Арсенович 12 грудня; похований, згідно із заповітом, на кладовищі поруч література і декабриста Вільгельма Кюхельбекера (1797–1846).

ГРИГОРОВИЧ
Дмитро Васильович
(1822-1899)

Григорович Дмитро Васильович, письменник, мистецтвознавець, художник, член-кореспондент Петербурзької академії мистецтв (з 1888); знайомий Кобзаря. Батько – відставний гусар, поміщик, служив управителем маєтку матері письменника, графа В. Соллогуба. До речі, з цього роду походить український авіаконструктор Дмитро Григорович (1883–1938). Мати Дмитра – Сидонія де Вармон – французенка, дочка загиблого на гільйотині під час терору рояліста де Вармона. Хлопець у п'ять років втратив батька, виріс на руках матері та бабусі, які дали йому французьке виховання. З восьми років дитину відвезли до Москви, де упродовж трьох років учився у французькому пансіоні «Монігетті». З того часу у Дмитра залишився французький акцент і слабе володіння російською. З чотирнадцяти років здобував освіту у Санкт-Петербурзькому інженерному училищі, де познайомився з Федором Достоєвським (1821–1881). У «Літературних спогадах» Григорович писав: «Серед російських письменників чи багато знайдеться таких, яким у дитинстві довелося мати стільки несприятливих умов для літературної ниви, скільки було їх у мене. У всякому разі, сумніваюся, щоб когось із них з такими труднощами, як мені, дісталася російська грамота; батько був малоросіянин; я втратив його, коли мені було п'ять років». Служив Григорович у Дирекції імператорських театрів; у 60–80-х роках – секретар Товариства заохочення мистецтв. У 1858–1859

У С.-Петербурзькій академії мистецтв, Дмитро познайомився з Тарасом Шевченком, про що розповів у «Літературних спогадах» (1893): «Серед учнів Брюллова був у той час Т.Г. Шевченко, з котрим, сам не знаю як, я близько зійшовся, незважаючи на чималу різницю у віці. Тарасу Григоровичу було тоді років тридцять, можливо, й більше; він жив на одній із ліній Василівського острова і займав разом з якимось офіцером невеличку квартиру. Я відвідував його досить часто і завжди заставав за роботою над якоюсь аквареллю – єдиним його засобом до існування. Скільки пам'ятаю, Шевченко завжди був тоді у веселому настрої; я ходив слухати його смішні оповідки і сміявся дитячим, простодушним сміхом». У власних «Літературних спогадах», Дмитро Григорович описував невеселі часи бучних літературних п'ятниць, зокрема – про Євгена Гребінку: «Наслухавшись про літературні салони князя Одоєвського і графа Соллогуба, завітав я до них ранком, Гребінки удома не було. Назустріч вислали дочку, чарівну дівчинку років трьох: «Матуся в будуарі! Будуар – в помешканні з кількох невеликих кімнаток! Але у Гребінок уже були заведені й приймальні дні, в які приміщення до одуріння накурювалося парфумами». Перші твори Дмитра Васильовича були слабкими, в порівнянні з літературною творчістю того часу. Розповіді, які друкувалися в журналах «Собачка», «Театральна карета»,

не користувалися популярністю. Під час перших літературних спроб Григорович знайомиться з поетом із Немірова Миколою Некрасовим (1821–1877), який допомагав йому удосконалювати майстерність, зокрема, повість «Як небезпечно віддаватися честолюбним снам». Згодом – «Штука полотна» і повість «Петербурзькі шарманщики» – цим твором автор звернув на себе увагу Віссаріона Белінського (1811–1848). У цей час Дмитро Григорович друкувався у видавництві, для якого критик писав нариси. У 1860 відбувся розкол в журналі «Современник»: почалося протистояння між письменниками, що відбуваються з дворян, і молодими прихильниками радикальних установок. Григорович, будучи дворянином, підтримував перших і пішов з видавництва – Дмитро Васильович Григорович був недостатньо знайомий з традиціями селян. У 23 роки Дмитро був членом літературного гуртка Бекетових, саме це стало поштовхом для написання масштабного твору «Село». Пройшовши через величезну роботу, яка познайомила письменника з усіма тонкощами і особливостями життя простолюду, Григорович створив своє ім'я в літературних колах, написавши твір «Антон-неборак». Літературний критик Олексій Плещеев (1825–1893), який зустрічався з Григоровичем незадовго до смерті, писав, що «...душа Дмитра була завжди серед його уцілілих друзів в літературних гуртках».

Дмитро Васильович за дорученням морського міністерства здійснив подорож навколо Європи і описав у низці нарисів-тревелогів (збірка «Корабель Ретвізан»). Його вистава «Відставка та призначення» була «легкою сатирою на бюрократію». Григорович у публікаціях виступав проти кріпосництва, розповідав про тяжку долю селян. Серед творів – романи та повісті: «Село» (1846), «Антон Горемика» (1847), «Рибалки» (1853), «Переселенці» (1856). Дмитро Васильович Григорович – прозаїк, белетрист, чіє ім'я нерозривно пов'язане з періодом зміцнення позицій реалізму в російській літературі. «Гутаперчевий хлопчик» – цей твір знайомий багатьом ще зі шкільних років. Перед нами історія про трагічну загибель юного циркового артиста, названа критикою «маленьким шедевром». Оповідання «Кішка і мишка» написане в 1857 – твір уходить в цикл робіт, в яких виражено активний протест письменника проти кріпосницького гніту та чиновницького свавілля.

Прожив письменник 77 років; помер Дмитро Васильович 22 грудня у С.-Петербурзі і похований на Волковському православному цвинтарі – спочатку біля Спаської церкви, а 1939 прах перенесено до поховань на Літературних містках.

На могили – стела з барельєфним портретом, автори: скульптор М. Чижов, архітектор А. Гешвенд.

**ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ
Семен Степанович
(1813-1873)**

Гулак-Артемовський Семен Степанович (Артемовський), композитор, співак (баритон) і драматичний актор із містечка Городище, що на Київщині. Навчався 1824–1830 в духовному училищі міста, 1835–1838, у духовній семінарії в Києві. Співав у хорі Софійського собору та Михайлівського Золотоверхого собору 1841–1842, імператорській опері в С.-Петербурзі, 1864–1865 виступ у Великому оперному театрі Москви. За 25 років сценічної діяльності виконав 50 оперних партій, серед яких: Руслана («Руслан і Людмила» М. Глінки); Мазетто («Дон Жуан» В.-А. Моцарта); Антоніо, Астона («Лінда ді Шамуні», «Люція ді Ламмермур» Г. Доніцетті). Т. Шевченко познайомився з Семеном восени 1838 в С.-Петербурзі, відтоді їх зв'язувала дружба; композитор присвятив поету-землякові пісню «Стоїть явір над водою». 1839–1842 – навчання в Італії та Франції, виступи на сцені Флорентійської опери. Автор першої української опери «Запорожець за Дунаєм» (постановка 1863; виконував партію «Карася»), вокально-хореографічного дивертисменту «Українське весілля» (1851, партія «Запорожця-бандуриста»), «Картини степового життя циган» (1851); музики до водевілю «Ніч під Івана Купала» (1852); пісень-романсів «Стоїть явір над водою», «Спать мені не хочеться». Склав «Статистично-географічні таблиці міст Російської імперії» (1854), удосконалив проект петербурзького водогону (1858). У

Предки композитора належали до стародавнього козацькому роду, який осів в українському містечку. Історичні джерела засвідчують, що з XVIII століття хутором Гулаківщина володів Патрикій Гулак-Артемовський, нащадки були священнослужителями. Брат батька відомого композитора історії української культури – Петро Гулак-Артемовський (1790–1865), був професором Харківського університету, засновником жанру байки в українській літературі; його «Пан та Собака» – сатира на кріпосницький лад – впродовж тривалого часу входила до шкільної програми. При вступі до Духовної семінарії, майбутній композитор прийняв постриг, що стало серйозною перешкодою музичній кар'єрі. Використовуючи власні зв'язки, Михайло Глінка допоміг юнакові позбутися чернечого сану і поступити на «мирську службу». Навчався український співак у оперних майстрів Франції та Італії, з величезним успіхом дебютував на сцені Флорентійського театру; слід зауважити, що Гулак був першим басом, рівного його голосу не було і в Італії. Молодий Семен заворушував публіку оперної сцени і тим, що, не тільки співав, а й входив у роль – це було ще не прийнятним у ті часи. Публіка була в захопленні від виступів «сеньйора Артемовського», а російський цар Микола Павлович (1796–1855), який перебував тоді в Італійському місті, подарував Семену діамантовий

перстень. Але італійський період зробив і чорний відбиток у житті співака; за умовами контракту, Семен змушений виступати, навіть тоді, коли мав хворів. Можливо, саме це в подальшому і стало причиною ранньої втрати голосу. Опера «Запорожець за Дунаєм», показана глядачам 18 квітня 1863 у Маріїнському театрі С.-Петербурга, мала шалений успіх, але раптом заборонена на 20 років; згідно з однією з версій, композитора звинуватили в плагиаті, порівнявши твір з постановкою «Викраденням із сералю» австрійського композитора Вольфганга Моцарта (1756–1791). Найвідоміша опера не є творчим дебютом Гулака-Артемівського, за 10 років до її написання, Семен створив дивертисмент «Українське весілля» і водевіль «Ніч напередодні Іванова дня». Впродовж тривалого періоду життя, композитор захоплювався і нетрадиційними методами медицини, вірив у цілющу силу гіпнозу. Є дані, що Семен Степанович міг за день приймати 30–40 пацієнтів, при цьому ніякої плати за лікування не брав. Не лише музичною творчістю та лікуваннямжив у царській столиці українець Гулак-Артемівський; Семен Степанович склав «Статистико-географічну таблицю міст Російської імперії», а через кілька років запропонував удосконалений проект водопроводу С.-Петербурга. До 1935 точної дати народження корифея української музики не знали; більше того – і місце вічного спочинку аж до 1952 – було невідоме.

листопаді 1865 виконав партію в постановці «Громобой», останній сценічний виступ. Німецький філософ Фрідріх Ніцше (1844–1900) називав музику «явищем, без якого людське життя було б помилкою»; Степан Гулак-Артемівський, у свою чергу, довів, що «помилкою Москви є прагнення знищити українську культуру». У 1966 на батьківщині співака, в Городищі відкрито музей, а в 1971 – пам'ятник (скульптор Г. Кальченко, архітектор А. Ігнащенко); у Києві, на фасаді будинку на вулиці Набережно-Хрещатицькій, 31, де жив, встановлена меморіальна дошка. У 1963 до 150 – століття від дня народження випущена поштова марка; Дніпром курсує теплохід його імені. 15 лютого 2013 Національний банк України випустив срібну ювілейну монету присвячену 200-річчю від дня народження Семена Гулака-Артемівського. Місця, пов'язані із життям і творчістю – Маріїнський театр у С.-Петербурзі, в якому в 1842–1864 виступав солістом: Театральна площа, 1; державний академічний Великий театр Росії, в якому в 1864–1865 давав концерт як соліст – Москва, Театральна площа, 1.

Помер Семен Степанович 5 квітня у Москві від запалення легенів; похований на Ваганьківському цвинтарі, ділянка № 33; вулиця Сергія Макеєва, 15.

ГУРЧЕНКО
Людмила Марківна
(1935-2011)

Гурченко Людмила Марківна, акторка та співачка із Харкова; заслужена артистка РРФСР (1969); народна артистка РРФСР (1977); народна артистка СРСР (1983). Була єдиною дитиною в сім'ї; батько, Марко Гаврилович, працював за-бійником на копальні, трохи провчився в музично-драматичному інституті, виступав як баяніст на різних масових заходах від Палацу піонерів, був завгоспом у науковій бібліотеці імені Короленка. Мати, Олена Олександрівна, москвичка з «дворян давнього роду», вихована в суворості й отримала гарну освіту, вела гуртки художньої самодіяльності. Восени 1944 склала іспити до музичної школи імені Бетховена в «клас охорони дитячого голосу». Закінчила Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. Герасимова (1958, майстерня С. Герасимова і Т. Макарової). На другому курсі Інституту знялася у фільмах: «Дорога правди» і «Серце б'ється знову». А потім на неї звалилася слава «Карнавальної ночі» (1956). Акторка театру-студії кіноактора (до 1964), театру «Сучасник» (1964–1966), Держконцерту (1966–1969). На другому курсі Інституту знялася в невеликих ролях у фільмах: «Дівчина з гітарою», «Роман і Франческа», «Приборкувачі велосипедів», «Балтійське небо», «Робітниче селище»; «Білий вибух» (1970), «Один із нас», «Дорога на Рюбецаль» (1971), «Тінь» (1972). За роль у фільмі «Старі стіни» удостоєна Державної

Людмила, або Люся, як називали уродженку Харкова Людмилу Гурченко. Дитинство однієї з найвідоміших актрис нашого часу пройшло в умовах окупації Другої світової війни, про що Людмила Марківна розповіла у книзі «Оплески». У 18 років дівчина перебралася до Москви, де стала студенткою ВГІКу. До кінця днів вільно могла сказати фразу українською мовою, співала українські народні пісні. У 21-й рік на Гурченко чекав приголомшливий успіх: актриса стала «зіркою кіно» після того, як знялася у фільмі режисера Ельдара Рязанова (1927–2015) «Карнавальна ніч». Під час зйомок фільму «Дівчина з гітарою» їй запропонували співпрацювати з Комітетом державної безпеки. Гурченко до такого «співробітництва» була категорично не готова, за що згодом і поплатилася. Українка пишалася тим, що ніколи не вступала в жодну політичну і художню організацію чи партію. У той же час актриса стала «народною артисткою СРСР», не маючи партквитка та ніколи не ображалася, коли шанувальники називали її Люсею – подібне звернення актриса вважала найвагомимим визнанням і пишалася тим, що, ставши «кінозіркою», залишилася своєю для мільйонів людей. Про відносини Гурченко з єдиною дочкою Марією розповідали багато різного. Преса із задоволенням обговорювала їх скандали і домислювати несамовиті подробиці. Людмила Гурченко коментувала це наступним чином: «Мати

я, чесно кажучи, ніяка. Актрисі не можна бути матір'ю. Все потрібно віддавати або професії, або дітям. Я ніколи не розуміла, як це поєднувати роботу і дітей. Особисто я вибрала перший шлях. Хоча це, може, й жорстоко». Заміж актриса виходила п'ять разів; шлюби були короткотривалі. Найневдалішим шлюбом Гурченко вважає час, проведений із співаком із Донеччини Йосипом Кобзоном (1937–2018). Після розлучення, 40 років не віталися. Лише із першим чоловіком, кінорежисером Василем Ординським (1923–1985) народила дочку Марію, решта чотири безуспішно просили її подарувати нащадків. За життя Гурченко так і не вдалося налагодити стосунки із єдиною донькою, хоча на кінокамеру Людмила Марківна не раз казала, що підтримувала її грошима, дарувала шуби, оплачувала лікування. І так би було постійно – проте дочка цієї допомоги не хотіла приймати. Останньою краплею у стосунках стала ситуація навколо однокімнатної квартири, в якій Марія жила із бабусею, матір'ю актриси – Оленою Олександрівною Симоною (1917–1999). Актриса із дочкою ділили її через суд, а після – перестали розмовляти на довгі роки. Дочка, дізнавшись про смерть матері із теленовін, таки прийшла провести в останню путь. Відстояла кілька годин у загальній черзі, поклала на домовину квіти і, схилившись над труною, вимовила: «Прости, мамо». У віці 76 років легендарна українська актриса пішла з життя.

премії РРФСР. Знялася у фільмах: «Білий вибух» (1970), «Один із нас», «Дорога на Рюбецаль» (1971), «Тінь» (1972) (за роль у фільмі «Старі стіни» удостоєна Державної премії РРФСР); а також – «П'ять вечорів», «Сибірада», «Двадцять днів без війни», «Польоти уві сні і наяву», «Прохіндіада», «Небесні ластівки», «Любов і голуби», «Старі шапи» (2000). Співачка, творець і виконавець відеомузичних композицій «Пісні війни» та «Улюблені пісні». Найвідоміші ролі у фільмах: «Вокзал для двох» (Вера, 1982), «Польоти уві сні та наяву». Людмила Марківна померла 30 березня в Москві, про що повідомив чоловік, одеський актор, режисер фільму «Секс-казка» Сергій Сенін. Причина смерті – серцева недостатність; похорон відбувся 2 квітня; українську артистку не відспівували в церкві, а громадянську панахиду не провели через брак часу. Людмилу Гурченко в супроводі найближчих родичів поховали на Новодівичому некрополі поруч із артистами: Олегом Янковським (1944–2009) і В'ячеславом Тихоновим (1928–2009).

Могила Л.М. Гурченко на ділянці 10. Автори монумента: скульптори: Юрій Хоровський та Юрій Шабельников. На зворотній стороні пам'ятника епітафія: «Дорогие зрители! Я живу и работаю для вас!».

ДАВИДОВ
Василь Львович
(1793-1855)

Давидов Василь Львович, декабрист, відставний полковник із Кам'янки, Київщина; учасник Вітчизняної війни 1812 з Наполеоном. Походить із дворян; батько – Давидов Лев Денисович (1743–1801), мати – Катерина Миколаївна Самойлова (1750–1825). У 1807 – вступив до служби юнкером в лейб-гвардії Гусарський полк. 1808 – корнет; 1811 – призначений ад'ютантом командира полку генерал-майора Івана Шевича (1754–1813). Кам'янка дісталася Катерині Давидовій як подарунок від її дядька – Григорія Потьомкіна Тавричеського. Із населених пунктів Катерина Миколаївна вибрала для центральної садиби Кам'янку, особливо – мальовниче місце. Давидови торгували лісом і зерном, вирощували буряки. У власності родини був двоповерховий будинок, рудня, свічкаря, спиртовий та цукровий заводи. Біля маєтку ріс великий сад, а ще була оранжерея.

Виховувався Василь з 10 років у пансіоні абата Ніколя. У 15 років призначений на службу в лейб-гвардійський Гусарський полк, де через рік став корнетом. У 1812 – ад'ютантом генерала Петра Багратіона (1765–1812). За участь у боях під Бородіно, нагороджений орденом Володимиром 4 ступеня з бантом; за виявлену хоробрість у бою при Мирославці – відзначений золотою шпагою. Поранений під Кульмом та Лейпцігом. Василь – товариш поета Олександра Пушкіна (1819), який

Василь Давидов – масон; у закордонному антинаполеонівському поході 1813–1814 поранений, став кавалером орденів святої Анни 2-го ступеня та прусського Залізного хреста за військові заслуги. З 1819 постійно мешкав у Кам'янці Чигиринського повіту Київської губернії; писав вірші російською та французькою мовами. До речі, містечко дісталася Катерині Давидовій (дівоче прізвище – Потапова), дружині Василя, як подарунок від її дядька – князя Потьомкіна Тавричеського. Давидов – член «Союзу благоденства», а з 1820 – і Південного товариства, до якого сам прийняв 4 членів. Разом із генерал-майором Сергієм Волконським (1788–1865) очолював Кам'янську управу Південного товариства. Під час підготовки до повстання, погоджувався на «введення республіки, а також на царевбивство і знищення царської родини». У «Зеленому будиночку» родини Давидових у Кам'янці, а це невеличка двоповерхова вежа, час від часу збиралися бунтівники. З нею пов'язують перший донос на декабристів – за однією із версій, у той час, як змовники на другому поверсі млиночка вели політичні дискусії про майбутній виступ на Сенатській площі С.-Петербурга, на першому поверсі ремонтом займався механік І. Шервуд – він ту бесіду й підслухав. Часто гостював у Давидових О. Пушкін. «Був я на Кавказі, в Криму, в Молдавії і тепер перебуваю в Київській губернії, в селі Давидових, Кам'янці, милих і розумних людей,

братів генерала Раєвського. Час мій минає між аристократичними обідами і... дискусіями. Товариство наше різноманітна і весела помісь умів оригінальних, людей відомих», – писав Олександр Сергійович 4 грудня 1820 із Кам'янки українському поету із Полтави – Миколі Гнедичу (1784–1833). У 1821 російський поет присвятив Давидову вірш, згадавши: «И память Каменки любя, // Хочу сказать тебе два слова». Василь Львович – масон, знав і про змову проти імператора Олександра I (1777–1825) при Бобруйську 1823 та Білій Церкві в 1824, в чому зізнався під час слідства. Заарештований 14 січня 1826 у Києві і перепроваджений до С.-Петербурга, де від 2 лютого до 2 серпня утримувався в казематі Петропавлівської фортеці. Засуджений за I-м розрядом, і за конфірмації – відправлений на каторгу довічно. За ним поїхала і дружина. Давидови в Красноярську звели будинок на розі Воскресенської вулиці і Батальйонного провулка. У приміщенні декабриста з України з'явився перший клавесин, утворився літературний гурток із шанувальників поезії – як каторжників, так і з місцевих; подружжя організували домашній клас для виховання дітей декабристів, народжених в Сибіру. Освітня програма «домашньої школи Давидова» стала основою для навчання Красноярської чоловічої гімназії. Від місцевих жителів Василь Львович отримав прізвиська «Володар дум».

гостював у родинному маєтку Давидова в Кам'янці 1822. Василь Львович арештований (січень 1826) як керівник Кам'янської управи Південного товариства декабристів. Відбував каторжні роботи в Петропавлівському заводі Сибіру. Із дружиною Олександром виховували в Сибірі дітей: Василя (20 липня 1829–1873) – художник; Олександром – народилася 22 липня 1831; Івана – народився в 1834; Лева (1837–1896); Софію (1840–р.с.н.); Віру (1843–р.с.н.); Олексія (1847–1903). Місця, пов'язані із життям: Петровський завод, де у 1930–1939 відбував каторгу; будинок купця Микити М'ясникова, де жив на поселенні із сім'єю – вулиця Воскресенська. Після заслання, залишився на поселенні в Красноярську, де й помер; похований. на міському цвинтарі. Могила В. Давидова зазначена пам'ятником з каррарського мармуру у вигляді колони на цоколі, оповитої гілкою плюща. На вершині монумента – квадратна плита, увінчана кулею з залізним хрестом. У поглибленнях плити висічені написи: з південного боку – «Тут спочиває раб божий Василь Львович Давидов», на наступних двох – біблійні вислови, на східній стороні – «Народився 1793, березня 28. Помер 1855, жовтня 25»; пам'ятник замовив, доставив і встановив в 80-х роках ХХ століття на могилі батька один із синів Давидова, Петро.

ДЕРЕВ'ЯНКО
Кузьма Миколайович
(1904-1954)

Дерев'янка Кузьма Миколайович, генерал-лейтенант (1945), дипломат із Київщини, Герой України (2007; посмертно). Закінчив двокласну церковно-приходську школу в селі, навчався в Першій Уманській українській гімназії імені Б. Грінченка (1917–1919), в Тальнівській профагрошколі; 1921–1922), закінчив 5-у Харківську об'єднану школу (1922), спеціальне відділення військової академії імені М. Фрунзе (1936); закінчив Академію генерального штабу (1952). Володів українською, російською, японською, англійською мовами. Службу починав в Умані – у 297 стрілецькому полку (1922–1929), Черкасах (1929–1931), Смілі – у 296 стрілецькому полку (1931–1932) 99-ї стрілецької дивізії; продовжив у Харкові – штаб Української військової організації (УВО; 1931–1933). Під час Другої світової війни займав посади: начальника розвідвідділу штабу Північно-Західного фронту, начальник штабу 53-ї, 57-ї, а з лютого 1944 до кінця війни – начальник штабу 4-ї Гвардійської армії у складі Північно-Західного, Степового, 2-го й 3-го Українських фронтів; брав безпосередню участь у боях на Валдаї, у Курській, Белгородсько-Харківській, Корсунь-Шевченківській, Умансько-Ботошанській, Ясько – Кишинівській, Будапештській, Балатонській та Віденській операціях. Виконував дипломатичні місії: представник СРСР в союзницькій Раді по Австрії (1945); представник Головного командування військ на

У 1938 в країні панувала атмосфера «Великого терору»; Й. Сталін, боячись повстання, знищував армійське командування, проти Дерев'янка також почали фабрикувати справу. Його – професійного дипломата і розвідника – раптом призначили на посаду керівника господарського відділу санаторію... На початку 1939-го йому офіційно повідомили, що проти нього ведеться карна справа. Незадовго до того репресували його дядьків – Йову і Матвія. Поповзли чутки, що батько Кузьми був куркулем. Дерев'янка розумів, що через родичів тиснуть на нього, хочуть змусити лжесвідчити на колег – не відкріся ні від кого, не писав доноси, не підписав жодного документа проти близьких. У 1945 Кузьма Миколайович дістав наказ відвідати міста Хіросиму та Нагасакі й скласти письмовий та фотографічний звіт про побачене використаний для активізації розробки атомної зброї у СРСР. Місцем проведення підписання Акту обранний лінкор «Міссурі» – корабель з ім'ям штату, де народився президент США Гаррі Трумен (1884–1972); на флагштоку «Міссурі» піднятий прапор над Білим домом у Вашингтоні 7 грудня 1941 – день нападу японців на Перл-Харбор. У центрі на нижній палубі стояв стіл, на зеленому сукні якого лежали тексти Акта про капітуляцію Японії англійською та японською мовами. Першим на борт «Міссурі» піднявся генерал Дуглас МакАртур (1880–1964) з американською делегацією. Офіційні представ-

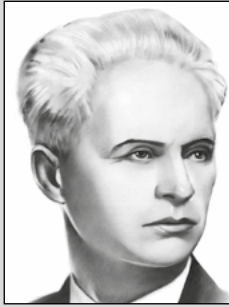

ники союзних країн прибували на міноносцях; радянську делегацію доставив міноносець «Буконан»: представника Верховного Головнокомандувача генерал-лейтенанта Кузьми Дерев'янка, якого супроводжували: генерал-майор авіації Микола Воронов (1899–1968), контр-адмірал Андрій Стеценко (1903–1960) та перекладач. О 8.56, після прибуття делегацій, на борт ступили японці, доставлені з Йокогами на американському есмінці «Ленсдаун». До її складу делегації входили: представник уряду та імператора – міністр закордонних справ Сіґеміцу Мамору (1887–1957) репрезентант імператорської ставки – начальник Генерального штабу генерал Умедзу Йосідзіро та заступники міністрів, представники армії та флоту. Церемонія розпочалася з «п'яти хвилин ганьби Японії». Генерал Дуглас МакАртур – чиновник міністерства США о 9.04 першим підписав Акт. Від переможеної сторони підпис поставив генерал Умедзу Йосідзіро – 65-річний генерал, який з 1944 перебував на посаді начальника Генштабу Японії; він спочатку відмовився брати участь у церемонії капітуляції, однак, прибув на лінкор «Міссурі» лише за особистим наказом імператора. Завершив церемонію, поставив крапку в Другій світовій війні представник СРСР, наймолодший учасник церемонії, 41-річний генерал-лейтенант із України Кузьма Миколайович Дерев'янка. 20-хвилинна процедура завершила найстрашнішу війну в історії людства.

Далекому Сході (1945). 2 вересня 1945 на американському крейсері «Міссурі» підписав Акт про капітуляцію Японії. У січні 1946 Кузьма Миколайович призначений представником СРСР у Союзній раді з місцем перебування в Токіо. Рада, в яку, крім Дерев'янка, входили генерал Д. Макартур (США), представники Китаю та Великобританії та контролювала виконання умов капітуляції й післявоєнне життя Японії. За рішенням сільради, в рідному селі Косенівка (1982) споруджено пам'ятну стелу, на якій увічнено історичний автограф та церемонію підписання Акта про беззастережну капітуляцію Японії; названо вулиці в Косенівці й Умані; у батьківському дворі 2005 відкрито меморіальний музей-садибу.

Помер Кузьма Миколайович 30 грудня; некролог, надрукований у «Правде», «Красной звезде», підписали полководці Другої світової війни – Г. Жуков, В. Соколовський, І. Конев, Р. Малиновський. Похований українець, який, від імені Верховного Головнокомандування зафіксував Актом капітуляцію Японії та поставив крапку в історії Другої світової війни – генерал-лейтенант Кузьма Дерев'янка на Новодівичому некрополі Москви; ділянка 4, ряд 25, місце 18.

ДОВЖЕНКО
Олександр Петрович
(1894-1956)

Довженко Олександр Петрович, письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник, класик світового кінематографу із Чернігівщини. Заслужений діяч мистецтв України (1939). Вчився в Сосницькій початковій, а потім у вищій початковій школі. Закінчив Глухівського вчительський інститут (1934), учителює в Києві та вчиться в комерційному інституті, АМ (1919). У 1918–1919 – воює проти більшовиків у лавах армії Української Народної Республіки. Серпень 1919, з двома товаришами втікає до Житомира, заарештований Волинською ЧК, відправлений до концтабору як «ворог робітничо-селянського уряду»; порятунком зобов'язаний письменнику із Чернігівщини Василю Еллану-Блакитному (1893–1925). Упродовж 1922–1923 перебував у Німеччині, працював секретарем генконсульства УСРР в Берліні. Потому звільнився і вступив у приватне художнє училище; вчителем був німецький художник Ганс Балусек. На початку 1933 кінорежисера викликали до Москви, де зустрівся з Й. Сталіним. Найбільш гіркою і трагічною доля Довженкової кінокартини «Україна в огні», яку читали в рукописі Хрущов, Маленков, схвалювали, гаряче підтримували, радили опублікувати, а Сталіну не сподобалася, і над Довженком влаштований «суд» – кіноповість обговорювалася на засіданні Політбюро, з нищівним «аналізом» – розносом виступив сам верховний і в яких тільки гріхах не обвинувачував Довженка. З 1949 – Олександр Петрович викладач Всеросійського державного інсти-

У 1942-му, коли Олександр Петрович потрапив в оточення та поповзли чутки про «співпрацю» з фашистами, Юлія Солнцева (1901–1989; дівоче прізвище Пересвітєва) почала шукати чоловіка, добилася зустрічі з Головою НКВС Лаврентієм Берією (1899–1953): «Той зустрів її чемно. Спитав, яка справа привела до нього. Потім дав команду: у район оточення відправили загін спеціального призначення. Із цього котла Довженка витягнули. Потім Сашко розповідав дружині, як «при повній амуніції, зі скаткою через плече, ішов у натовпі відступаючих. А повз проїжджав «опель», в якому їхали Корнійчук, Бажан і ще хтось з українських письменників. Вони його впізнали, але не зупинилися». А в 1943, переповідають, Йосип Сталін наказав знищити ордер на арешт українського кінорежисера. З роками Юлія Іполитівна ставала непередбачуваною; майже не приймала земляків, які приїздили, не завжди пускала на поріг режисерів із України. Кінознавець Сергій Тримбач, відвідавши у Москві дружину Довженка на Кутузовському проспекті, згадував: «І раптом побачив і почув невдоволену жінку – просто я, мабуть, їй не сподобався». 25 листопада 1956, неділя, О. Довженко був на дачі у підмосковному Переделкіно – купив землю і побудував мазанку; для українця це куточок батьківщини – частину ділянки на честь назви рідного селища (Сосниця) засадив соснами, іншу – вишнями

та яблунами, а ще – велетенськими лопухами. Нездоровилося. Довженко записав у «Щоденнику»: «Я вмру в Москві, так і не побачивши України! Перед смертю попрошу Сталіна, аби, перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю, десь над Дніпром, на горі». А назавтра був перший день зйомок фільму «Поема про море», за тиждень – Париж. Довженко запрошений, тому мав вилетіти на початку грудня. Увечері серце Олександра Петровича почало відмовлятися працювати. Приїхала лікарка, обстежила і зрозуміла – хворий вмирає; викликала професора, той відмовився, прийшов інший – констатував смерть. Ховали Довженка за державний кошт, оскільки грошей на рахунок в Ощадбанку було 32 рублі. Відомий кінорежисер лежав у труні в старенькому костюмі; траурна церемонія відбулася у Домі літераторів. Ні Микола Бажан – голова правління Спілки письменників України, ні із митців-земляків на траурну церемонію не приїхали. Але «делегація» таки була – на чолі з письменником Василем Минком (1902–1989); «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні» та «Чуєш, брате мій» – співав друг небіжчика Іван Козловський (1900–1993), грав на скрипці педагог Леонід Коган (1924–1982). Дістався на похорон і кіноактор Юрій Тимошенко (Тарапунька; 1919–1986). Прозаїк Василь Минко поклав на свіжу могилу Олександра Довженка сніп жита, у вузликах – українську землю та яблука.

туту кінематографії; з 1955 – професор. Автор фільмів: «Арсенал», «Іван», «Аероград», «Звенигора», «Битва за нашу Радянську Україну». Фільми «Щорс» (1941) і «Мічурін» (1949) відзначені Державними преміями СРСР. За сценарій «Поема про море» удостоєний Ленінської премії (посмертно); за фільм «Земля» Довженко названий серед 12 найвизначніших кінодіячів «усіх часів і народів». Серед творів – сценарії: «Зачарована Десна», «Поема про море»; п'єси – «Потомки запорожців»; «Мати»; твори в 5-ти т. У 1959 дружина Юлія Солнцева (1901–1989) здала значну частину особистого архіву Довженка до Російського державного архіву літератури і мистецтва, Москва; фонд 2081. Відбулися ретроспективи фільмів Довженка у Великій Британії, Австрії, Угорщині, США, Польщі, Німеччині, Індії, Ірані. Життю і творчості присвячені, зокрема: д/ф «Олександр Довженко» (режисер Є. Григорович, «Київнаукфільм»), «Я належу людству» (режисер А. Слісаренко), «Земля Довженка» (режисер В. Стороженко), «Птахи летять наді мною» (1984, режисер О. Косинов), «Довженко. Щоденник 1941–1945» (автор сценарію і режисер М. Вінграновський; усі – «Укркінохроніка»). Малу планету № 4520 названо ім'ям Довженка. Місця, де жив і творив: будинок, в якому з 1942 жив – меморіальна дошка – Кутузовський проспект, 22; Всеросійський державний інститут кінематографії імені С.А. Герасимова, де у 1949–1956 викладав – вулиця Вільгельма піка, 3.

Помер Олександр Петрович 25 листопада: похований на Новодівичому некрополі Москви, ділянка 3; Лужнецький проїзд, 2.

ДОЛЛЕЖАЛЬ
Микола Антонович
(1899–2000)

Доллежалъ Микола Антонович, інженер-теплотехнік, конструктор ядерних реакторів із Катеринославщини. Автор праць з ядерної енергетики, теплових установок, компресорів. Розробив теорію автоматичних клапанів поршневого компресора. Головний конструктор реактора першої в світі атомної електростанції.

У 1923 здобув освіту в Московському державному технічному університеті. До 1930 працював у різних конструкторських бюро; після стажування у Європі упродовж 1929–1930 перебував під арештом. Звинувачувався у зв'язках з «шкідниками», взятий під стражу у справі «Промпартії»; у січні 1932 звільнений без пред'явлення звинувачення. Працював в одній з перших радянських «шарашек»: з січня 1932 по жовтень 1933 в особливому конструкторському бюро № 8 технічного відділу Об'єднаного державного політичного управління – заступником головного інженера.

Із 1932 до 1943 Микола Антонович очолював важливі виробничі підприємства в Києві, а в 1943 – призначений керівником новоствореного Науково-дослідного інституту хімічного машинобудування (Москва). У 1946 як професійний науковець залучений до атомного проекту, розробляв перші промислові ядерні реактори для виробництва збройового плутонію (агрегати «А», «АІ») – водографітові установки з вертикальним розташуванням графітових колон і каналів водяного охолодження. Після

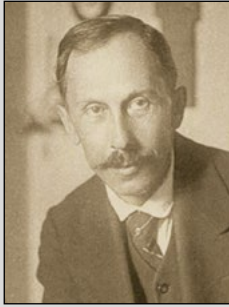
Як один з найближчих соратників Ігоря Курчатова, академік Микола Доллежалъ розробив конструкцію першого в СРСР реактора з напрацювання плутонію для створення ядерної зброї. Під його керівництвом сконструйовано промисловий реактор для напрацювання тритію, що дозволило СРСР першому в світі здійснити випробування термоядерної зброї, а в подальшому – реактор для дослідної атомної електростанції потужністю 5 МВт. Микола Антонович запропонував також оригінальну конструкцію каналного уран-графітового реактора, яка знайшла застосування на більшості атомних електростанцій. Його праці в галузі будівництва реакторів відзначені Державними преміями СРСР в 1949, 1952. Доллежалъ очолив «Спеціальний інститут», він же – Науково-дослідний-8, створений для конструювання реакторів всіх типів, і керував ним 34 роки. Інститут Доллежала проєктував реактори основних типів – енергетичні, промислові, дослідні. У 1954 під керівництвом Миколи Антоновича розроблений перший проєкт реакторної установки для водо-водяної схеми. В 1964, 1967 пущені реактори серії АМБ Бєлоярській АЕС – першої великої АЕС в радянській енергетиці. Згодом інститут Доллежала та інститут Курчатова спільно створили двухцелеві – чисто енергетичні реактори РБМК. У 1961 Доллежалъ відкрив «ядерну» кафедру «Енергетичні машини і установки» в МВТУ і керував 25 років. Під

керівництвом Миколи Антоновича спроектовано перший радянський атомний підводний човен. Головний конструктор першої в світі атомної електростанції (Ленінська премія, 1957) Микола Доллежал виконував водночас фундаментальні наукові дослідження з енерговиділення під час ядерних процесів і забезпечення теплозйому, з радіаційної стійкості матеріалів, вторинного випромінювання, радіаційного захисту. Автор основних наукових праць: «Расчет, конструирование и исследование химической аппаратуры и машин (1950); «Коррозия и химическая стойкость материалов (1954; співавтор); «Канальный ядерный энергетический реактор (1980; співавтор); «Конструирование ядерных реакторов: Учебное пособие (1982; співавтор); «У истоков рукотворного мира: Записки конструктора» (1989); «Ядерные энергетические установки: Учебное пособие» (1990; співавтор). За наукові досягнення в 1962 обраний дійсним членом АН СРСР. У 1970, за участь у створенні Білоярської АЕС, присуджена чергова Державна премія СРСР. У доповіді МАГАТЕ про аварію на ЧАЕС, ім'я Миколи Доллежала не згадується. Московський науково-дослідний і конструкторський інститут енерготехніки, який очолював більше 30 років, тепер носить ім'я Доллежала. 1988, в містечку Оріхове споруджене бронзове погруддя конструктора ядерних реакторів.

успішних випробувань атомної бомби влітку 1949, вчений почав створювати енергетичні реактори для кораблів. Науковці, під керівництвом Доллежала, проектували реактори всіх типів – енергетичні, промислові, дослідницькі; у 1954 – для підводних човнів. У тому ж році почала працювати перша в світі атомна електростанція в Обнінську (перший наукоград Росії), яка базувалася на «агрегаті АМ» – каналному ядерному реакторі на водографітовій схемі. 1958 уведений в експлуатацію реактор EI-2 подвійного призначення, який виробляє енергію у промислових масштабах та збройовий плутоній. Вчені, під керівництвом Миколи Антоновича та Ігоря Курчатова, створили реактори РБМК подвійного призначення. У 1961 Микола Антонович заснував кафедру енергетичних машин і установок та очолював впродовж 25 років. Нагороджений орденами; двічі Герой Соціалістичної праці, лауреат державних премій; удостоєний золотої медалі імені В. В. Курчатова Російської академії наук (2000).

Помер Микола Антонович 20 листопада; похований на кладовищі села Козино Одинцовського району Московської області (РФ).

ДОМОГАЦЬКИЙ
Володимир Миколайович
(1876-1939)

Домогацький Володимир Миколайович, скульптор і педагог із Одеси. Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1937); закінчив юридичний факультет Московського університету (1902). Відвідував майстерню Сергія Волнухіна (1885–1902), автора першого пам'ятника Т. Шевченку в Москві; навчався в академіка Академії мистецтв Сергія Іванова (1828–1903). У 1896 здійснив кілька поїздок до Парижа, де вивчав європейське мистецтво. Працював від 1936 у Московському художньому інституті: 1937–1939 – професор, декан скульптурного факультету. Створював жанрові скульптури, портрети. Автор низки статей в енциклопедіях. Серед учнів: скульптор із Чернігівщини Лев Кербель (1917–2003) та одеський – Володимир Цигаль (1917–2013).

Учасник експозицій Товариства пересувних художніх виставок; серед найвідоміших доробків: «Хлопчик у козушанці», «Хлопчик на коні» (обидві – 1904), «Корови в стаді», «Телята» (обидва – 1909), «Портрет старого актора», «Жіноча фігура» (обидва – на колінах; 1913), «Володимир Сергійович Соловйов» (1915), «Дівчинка Таня», «Дівчина» (обидва – 1916), «Портрет Льва Шестова» (1917), пам'ятник Дж. Байрону (1919); портрети: В. Ватагіна (1923), М. Семашко (1924), В. Вересаєва (1929); надгробки: О. Родченко (1930), А. Петрову-Сергєєву (1933). Нині роботи нашого земляка зберігаються в Третьяковсь-

Домогацький – один із небагатьох українських скульпторів, який великим плюсом у своєму житті і творчості вважав «українське походження з пересадкою на великоросійський ґрунт». І стверджував, що од всіляких негараздів намагається «...рятуватися в мудрому сприйманні життя моїми земляками – українцями». І неспроста таке твердження – 17 років прожив в Україні. Виняткове значення у формуванні світогляду Домогацького як людини і митця, відіграла мати, Ксенія Миколаївна Домогацька (1837–1885). «Неньку свою, – писав скульптор, – знаю добре не тільки за спогадами, а й за її листами, записками, щоденником та розповідями. Скажу тільки, що визначила моє життя (я, кажуть, і пішов повністю у неї), і по сьогоднішній день мені все здається, що вона, як може, піклується про мене, керує мною, допомагає в життєвих знегодах». Ксенія Домогацька, уроджена Протопопова, першим шлюбом була за Миколою Карловичем Нітте, але невдало, хоча й мала від нього двох дітей. Біографи скульптора представляють її як «поміщицю Херсонської губернії Олександрійського повіту (маєток у селі Морозівка)». Отже, пізнання світу майбутнім скульптором дійсно почалося на Олександрійщині. Там, окрім Морозівки, є село Протопопівка, назване за прізвищем засновника, – родинне гніздо Протопопових. А особливий вплив на творчість Домо-

гацького надихнули роботи скульптора і художника Павла Трубецького (1866–1938), француза Огюста Родена (1840–1917), анімаліста Рембрант Бугатті (1884–1916). 1907, в Парижі, Володя захоплено вивчав техніку роботи в мармурі – працював в жанровій, анімалістичній і портретній скульптурі; його статуєтки в бронзі та гіпсі мають пластику, подібну Роденівській. Таким чином, у роботах Володимира Домогацького скульптура – це не механічний сплав двох різних напрямків – доробки майстра камерні за характером, розраховані на ліричний, неквапливий діалог з глядачем.

Домогацький займався і теорією та історією скульптури, вів експериментально-дослідницьку роботу, пов'язану з проблемами технології матеріалу, форми і фактури в скульптурі, питаннями реставрації. Брав участь у підготовці статей про скульптуру для першого видання «Великої Радянської Енциклопедії» і «Словника художньої термінології». Дослідники творчості В. Домогацького відзначають, що Володимир Миколайович досконало оволодів ремеслом скульптурної справи, ставився до неї з «благоговінням середньовічного майстра».

Надзвичайна вимогливість до себе, звісно, створили умови для Володимира Домогацького напрацювати значну кількість робіт, адже трудився у всіх видах та жанрах скульптури.

кій галереї (Москва, РФ), Державному російському музеї (С.-Петербург, РФ). У Москві відомі об'єкти, пов'язані з життям і творчістю В. Домогацького: меморіальна дошка встановлена на будинку, в якому жив з 1913 (провулок Срібний, 4). Домогацький знаний як викладач: був професором Московського художнього інституту імені В. Сурикова. Серед друзів та знайомих: М. Андреев, Л. Шервуд, С. Іванов, І. Павлов, Л. Кербель, Г. Голубкіна, Р. Іодко, О. Матвеев, Г. Окський, С. Волнухін, І. Жолтовський, С. Парнок, О. Златовратський. Домогацький – чудовий портретист (бюсти: Льва Толстого, філософів Володимира Соловйова та Льва Шестова, письменника В. Вересаєва), надгробні пам'ятники (найвидатніший – архітектурно-скульптурна композиція актору і драматургу Олександр Сумбатову-Южину (1857-1927) на Новодівичому некрополі), монументалістом та анімалістом.

Помер Володимир Миколайович 30 березня; похований український скульптор на Новодівичому некрополі Москви – Лужнецький проїзд, 2.

ДОНЬКИЙ
Марко Семенович
(1901-1981)

Донський Марко Семенович, кінорежисер та драматург із Одеси; народний артист СРСР (1966) Герой Соціалістичної праці (1971). Лауреат трьох Державних премій, нагороджений орденами і медалями. Закінчив правовий відділ факультету суспільних наук Кримського університету.

Творчу діяльність у кіно розпочав 1925 – сценаристом та помічником режисера 3-ї Держкінофабрики в Москві (1925–1927), режисером «Белгоскіно», Ленінградської кінофабрики художніх фільмів (1927–1932), кінофабрики «Востокфільм» (1935–1936) у Москві; кіностудії «Союз-дитфільм» (1936–1941, 1946–1952). З 1958 працював на «Мосфільмі». Фільми Донського кінця 1930-х вважають предтечею італійського неореалізму.

Марко Семенович поставив низку стрічок за творами російського письменника Максима Горького: «Дитинство Горького» (1938), «В людях» (1939), «Мої університети» (1940; у 1955 за трилогію нагороджений премією Р. Вінніангтона в Единбурзі, «Мати» (1955, співавтор сценарію), «Фома Гордєєв» (1959, приз за кращу режисуру у Локарно, Швейцарія), «Подружжя Орлових» (1978); режисер фільму «Сільська вчителька» (1947). У 1941–1957 (з перервою) – на Київській кіностудії художніх фільмів імені Олександра Довженка, режисер кінофільмів: «Як гартувалася сталь» (1942, за повістю Миколи Островського, автор сценарію), «Нескорені» (1945, за

Фільми Марка Донського – в першу чергу, трилогія за творами російського письменника Максима Горького: «Дитинство Горького», «В людях», «Мої університети» (1938–1939) визнані такими, що «справили великий вплив та естетику та світоглядне підґрунтя італійського неореалізму», а його кінофільм «Дорогою ціною» (1957) – Британською кіноакадемією кращим року.

Під час Другої світової війни Київська кіностудія евакуюється до Ашхабада – міста, яке надасть притулок багатьом кінематографістам. Саме тут, за тисячі кілометрів від лінії фронту, створюється один із найвідоміших воєнних фільмів в історії кіно – «Райдуга» (1944) режисера Марка Донського. Саме з цієї стрічки, як визнавав засновник італійського неореалізму Роберто Росселліні, й виник новий напрям у історії кінематографа. Японські режисери Акіра Куросава і Кендзі Мідзогуті стверджували, що, після перегляду фільму Донського, збагнули, як саме треба знімати кіно і створили власний неповторний стиль у мистецтві. «Райдуга» спричинила фурор у Голлівуді, американські критики визнали її найкращою іноземною стрічкою 1944 – основі картини – спогади учасників подій. У зйомках фільму взяли участь діти працівників київської кіностудії, які були в Ашхабаді: Ема Малає, Олександр Лєтичевський, Лариса Кадочнікова, Вадим Алісов, Олександр Донської, та працівники ашхабадської кіностудії Мая та Роза Кулиєві.

А кінопроект «Райдуга над Каракумами» став одним із переможців П'ятого конкурсного відбору Держкіно. Автором сценарію стрічки виступив Сергій Тримбач, продюсером – Геннадій Кофман. Фільм «Дорогою ціною» Марка Донського (1957) – класична історія кохання й боротьби Остапа й Соломії на тлі мальовничої Бессарабії з повісті Михайла Коцюбинського, заграла дивовижними барвами в екранізації. Фільм відзначено Британською кіноакадемією як найкращий зарубіжний фільм, який демонструвався в Англії у 1958. У кінематографі Донського панував культ краси – природи, будь то Волзькі берега, або гори Алітета, український кінорежисер Марк Семенович звів в ранг моралі. Міміка його акторів захоплювала кожною морщинкою, нанесена часом, або гримером. Одні і ті ж хрестоматійні рядки класичної російської літератури (Лермонтов, Гоголь, Горький, багато разів Горький) проголошувалися в його фільмах, немов зачувалися, як еталон прекрасного. Творче життя Донського здавалося анахронічним, однак, найчастіше виявлялося авангардним. Кінодіяльність Марка Семеновича вплинула на розвиток не тільки російського, італійського неореалізму, а захоплювала все-світньовідомих кінорежисерів, як італійця Роберто Росселіні (1906–1977), японця Акіро Куро-сава (1910–1998), шведа – Інгмар Бергмана (1918–2007).

повістю Бориса Горбатова; золота медаль у Венеції, 1946).

У 1943 Марк Донської зняв фільм за романом Ванди Василевської «Райдуга» (оператор Б. Монастирський; приз Асоціації радіо і телебачення США, 1944), з Наталією Ужвій у головній ролі матері-партизанки, замученої фашистами, актриса потрясла світ – фільм демонструвався у багатьох країнах; президент Франклін Рузвельт, сказав: «Народ, здатний створити такий фільм, – непереможний». Після постановки стрічки «Алітет іде в гори» (1949) режисера Донського звинуватили у «неправильному трактуванні національної політики в СРСР» і перевели з Москви на Київську кіностудію без права на режисерування. Після смерті Й. Сталіна, в 1954 Марк зміг працювати як режисер: у 1957 поставив фільм «Дорогою ціною» (відзначена Британською кіноакадемією як кращий зарубіжний фільм, 1958); у картині зафіксовано яскравий, предметно насичений, багатогранний світ життя і культури. Це започаткувало формування українського «поетичного кіно» 1960-х. Марк Донський – один із засновників кінороманного сюжету. В останні роки життя поставив низку фільмів, присвячені родині В. Леніна, зокрема – «Серце матері», «Вірність матері», «Надія» (всі – 1962–1973).

Помер Марк Семенович 21 березня в Москві; похований на Новодівичому некрополі; ділянка № 9.

ДОРОШЕНКО
Петро Дорофійович
(1627-1698)

Дорошенко Петро Дорофійович, визначний український військовий, політичний і державний діяч із Чигирина; гетьман Війська Запорозького Правобережної України (1665–1676), очільник Гетьманщини (1668–1670). Козацький полковник, учасник Хмельниччини, московсько-української війни. Гетьманування, яке припало на добу Руїни, провів у постійних війнах, як з зовнішніми, так і внутрішніми супротивниками.

Походив із давнього козацького роду, онук соратника Петра Сагайдачного – Михайла Дорошенка, який загинув під час виправи на Крим у 1628. Батько – наказний гетьман Дорофій Дорошенко. Мав добру освіту, знав латинську і польську мови. На початок Хмельниччини, Петро обіймав посаду писаря; 1655 призначений наказним полковником, відтоді до 1665 позмінно очолював Прилуцький, Чигиринський, Канівський та Черкаський полки. Виконував дипломатичні доручення Богдана Хмельницького, зокрема, вів перемовини з шведським урядом щодо союзу проти Речі Посполитої, також очолював делегацію до Москви в 1659–1660. 10 жовтня 1665 правобережні полковники обрали Дорошенка тимчасовим гетьманом Правобережної України, а на початку січня 1666, у Чигирині, козацька рада підтвердила вибір старшини; Петро замінив на цій посаді Степана Опару. Гетьманування Дорошенка на Лівобережній Україні тривало недовго. За-

Петро Дорошенко став гетьманом у критичній ситуації для України – в період «Великої Руїни», і спробував врятувати останні залишки української державності, об'єднати українські землі і відновити втрачену незалежність від Москви. Петро Дорошенко – найтрагічніша постать гетьмана в історії України – все життя боровся проти поляків, за незалежну Україну в етнографічних її межах. Петро Дорошенко – це гетьман України по обидва боки Дніпра з 8 червня 1668, який повернув незалежність України після Переяславської Ради. Серед основних його досягнень та реформ вважають: встановлення на українському кордоні нової митної лінії, початок карбування власної монети, впровадження політики колонізації незалежних земель, створює наймане постійне військо. Після зречення з гетьманства, Дорошенко поселився в містечку Сосниця (тепер Чернігівська область), проте, через деякий час на вимогу царського уряду переїхав до Москви; у 1679–1682 призначений в'ятським воєводою і мешкав безпосередньо у В'ятці. На початку 1669 Петро Дорофійович, за допомогою козаків під проводом Івана Сірка (починав кампанію у лавах Суховія), вдалося розгромити війська кошового гетьмана Петра Суховія (1645–р.с.н.) і його спільників – кримських татар. Правобережна Україна знову перейшла під владу Дорошенка, проте, ситуація на Правобережжі була складною. Роки виснажливої

війни перетворили українські міста і села на правому березі Дніпра на суцільну руїну.

З часів Дорошенка і до гетьманату Мазепи Україна не мала керівника, який би так завзято і послідовно відстоював ідею державної незалежності. Тарас Шевченко, який побував у Чигирині у 1843 і 1845, присвятив вірші «Чигирине, Чигирине», «У неділеньку святую» та офорти: «Дари в Чигирині», «Смерть Богдана Хмельницького», «Чигирин з Суботівського шляху».

Восени 1675, на козацькій раді в Чигирині, Петро Дорошенко склав гетьманські клейноди – московський уряд вимагав від Дорошенка присяги на лівому березі Дніпра в присутності Самойловича і Ромодановського, від чого Петро Дорофійович відмовився. Останні роки життя Дорошенко провів у селі Ярополчому під Москвою; за 135 км від Москви, яке віддано йому в 1684 в спадкове володіння. У 57-м років гетьман одружився на Агафії Єропкіній, представниці «столбового дворянства», яка народила синів: Олександра і Петра, дочку Катерину. Правнучка гетьмана – Наталя Гончарова стала дружиною класика російської літератури Олександра Пушкіна, який шкодував, що каплиці на могилі гетьмана на той час вже не існувало і за клопотанням якого була відновлена після поетової смерті, яку знищено у роки Другої світової війни. Втретє каплицю поновлено на кошти Благодійних фондів.

непокоєна зміцненням гетьманської влади в Україні, Москва почала підривати її шляхом підтримки його суперників і прямою військовою агресією. Запорожці, уклавши союз з Кримським ханством, заприсяглися завершити справу, яку у таборі під Диканькою не вдалося завершити полкічнику Брюховецького – полковнику Івану Чугую – усунути Дорошенка. Південні лівобережні козацькі полки відмовилися підкорятися, через що Петро Дорофійович змушений розпустити військо та, призначивши наказним гетьманом на Лівобережжі Дем'яна Многогрішного, повернутися у Правобережжя України. Османські залоги, закріпившись у стратегічно важливих містах, вимагали сплати данини османському султанові, руйнували церкви, або перетворювали їх на мечеті, грабували і захоплювали в полон населення. Жителі сіл змушені тікати на лівий берег Дніпра, сподіваючись знайти безпечні умови для життя. Авторитет Петра Дорошенка впав серед місцевого населення. Розчарований політикою Османської імперії, у 1675 Дорошенко зрікся булави.

Помер Петро Дорофійович 19 листопада на 71-му році; похований на храмовому цвинтарі, в каплиці – там є кам'яна плита з ґратчатою огорожею і написом. У краєзнавчому музеї, навпроти могили, зберігається мармурове погруддя українського гетьмана роботи невідомого скульптора XVIII століття.

ДУХОВ
Микола Леонідович
(1904 -1964)

Духов Микола Леонідович, конструктор бронетехніки із Полтавщини, ядерної і термоядерної зброї; тричі Герой Соціалістичної праці.

На підприємстві «Ленінградський Кіровський завод» працював над конструюванням пристосувань для трактора «Універсал», створенням легкового автомобіля «Ленінград-І», брав участь у конструюванні важкого підйомного крана. У 1936 Духова залучили до роботи з поліпшення бронетанкової техніки та керівництвом конструкторською групою для модернізації танка Т-28. Наприкінці 1938 Микола Леонідович запропонував технічний проект нової машини – важкого танка КВ-1 – у 1939 році Кіровський завод у Ленінграді почав його серійний випуск.

11 листопада 1940 Духов призначений заступником начальника СКБ-2 ЛКЗ, провідним конструктором важкого танка КВ-1, а також – КВ-2. Під його керівництвом розроблялися танки: КВ-1с, КВ-85, ІС-1, ІС-2, ІС-3 і ІС-4. Після Другої світової війни під безпосереднім керівництвом М.Л. Духова розроблявся трактор ЧТЗ С-80 («Сталінець-80») з кабіною закритого типу.

У 1948 залучений до робіт у радянському атомному проєкті і став заступником головного конструктора КБ-11 (Арзамас-16) Юлія Харитона. Очолюючи конструкторський сектор, Духов керував розробками конструкції як першого вітчизняного плу-

Духов Микола народився в містечку Веприк. Рід бере початок од козаків-характерників і мав прізвисько «Дух». Щоб офіційно мати ранг, мусив причепити до козацького прізвища московського хвоста -ов (-офф) і писатися «Духов». Мати, Марія Михайлівна, була дочкою збіднілого поміщика. Батько, Леонід Вікторович, служив фельдшером роти і за рік до народження сина влаштувався на цукровий завод у селі Веприк. Навчався Микола у сільській школі, потім в Гадацькій класичній чоловічій гімназії. Особливо добре там поставлено викладання іноземних мов – володів німецькою, англійською і французькою.

Після закінчення робітфаку рекомендований «для зарахування без випробування на механічний факультет» Ленінградського політехнічного інституту (1928 до 1932). На підприємстві «Ленінградський Кіровський завод» працював над конструюванням пристосувань для масового виробництва трактора «Універсал», створенням першого легкового автомобіля «Ленінград-І», брав участь у конструюванні важкого підйомного крана. Микола Леонідович займався і викладацькою діяльністю: з 1935 по 1940 – за кафедри у Ленінградському автодорожньому інституті та на механічному факультеті Ленінградського політехнічного інституту. Завідував кафедрою танкобудування («гусеничних машин») та був керівником державної екзаменаційної комісії. Головний конструктор атомного проєкту Юлій Харитон (1904–1996)

так писав про Миколу Леонідовича: «Його конструкторська геніальність вроджена. Роль Миколи Леонідовича у створенні перших зразків зброї була надзвичайно велика. Разом з товаришами по роботі багато зробив, щоб під загальним керівництвом Ігоря Курчатова наблизити день ліквідації американської монополії на ядерну зброю». У літописі Челябінського тракторного заводу про нього написано наступне: «Миколу Леонідовича за силою конструкторського таланту можна було порівняти з такими видатними конструкторами країни, як Швецов, Полікарпов, Яковлев. Коли він розглядав креслення, то здавалося, ніби бачить його наскрізь. Жодна помилка не вислизала від його злегка примуржененого, спокійного погляду. Духов не тільки висував нові оригінальні технічні ідеї, домагався втілення їх у життя воістину військовими темпами». Знаменитий організатор виробництва, колишній нарком танкової промисловості, Ісак Зальцман (1905–1988) писав про Духова: «Його внесок у створення танка КВ настільки значний, що я вважаю Миколу Леонідовича основним автором цієї могутньої машини. А напередодні війни блиснув іншими гранями таланту, показавши себе вдумливим аналітиком і копітким майстром остаточного доведення. Сенс діяльності Духов бачив не лише у проектах, хоча б і найближчих, а у добре налагодженому серійному випуску бойової техніки та серійному освоєнні».

тонієвого заряду, так і конструкції атомної бомби; учасник випробувань першої вітчизняної атомної бомби на Семипалатинському полігоні 29 серпня 1949 і першої водневої бомби РДС-6с – 12 серпня 1953.

З 1954 Микола Леонідович стає директором, головним конструктором і науковим керівником філії № 1 КБ-1, який очолював до смерті; Духов визначив основні напрямки тематики підприємства – створення ядерних боєприпасів для стратегічних і тактичних комплексів ядерної зброї; систем електричного та нейтронного ініціювання ядерних зарядів; приладів автоматики ядерних боєприпасів та уніфікованої контрольно-виміральної апаратури.

Українець Духов-генерал-лейтенант інженерно-технічної служби, член-кореспондент Академії наук СРСР (1953); доктор технічних наук). Лауреат п'яти Державних премій: 1943 – за удосконалення конструкції важких танків (премія другого ступеня); 1946 – за створення важкого танка ІС-1 (премія першого ступеня); 1949 – ядерної бомби (премія першого ступеня); 1951 – за заслуги у виробництві нових ядерних зарядів; 1953 – за створення водневої бомби.

Помер Микола Леонідович 1 травня в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка №6.

ЄФРЕМОВ
Сергій Олександрович
(1876-1939)

Єфремов Сергій Олександрович (псевд.: С. Александрович, Волосожар, Киянин, Тр. Лановий, Липовчанин, Сергій Палець), літературознавець із Київщини; публіцист, академік ВУАН з 1919, член Наукового товариства імені Шевченка. Народився в селі Пальчик, Звенигородського повіту, Київської губернії в родині священика Олександра Олексійовича Єфремова та Одарки Дмитрівни (в дівоцтві Крамаренко); справжнє прізвище Сергія – Охріменко. Закінчив у 1901 юридичний факультет університету св. Володимира; переслідувався, зазнавав арештів. Сергій Олександрович – перший український професійний публіцист, який відкрив літературні таланти В. Винниченка та С. Черкасенка. Єфремов – член Центральної Ради – як спеціаліст з національного питання, Сергій Олександрович став керівником (міністром) Секретаріату з національних справ України і вперше вжив назву «Українська Народна Республіка», тобто – «хрещеним батьком» УНР; засновник Української демократично-радикальної партії (УРП), Української партії соціал-федералістів, Товариства українських поступовців (ТУП). Від 1922 – віце-президент Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Брав участь у розробці концепції української державності, української національної культури й освіти; надрукував тисячі публіцистичних і наукових статей. Видав монографічні нариси, присвячені творчості М. Вовчка, Т. Шевченка, І. Фран-

Єфремов був людиною принциповою, відвертою і не дуже зручною в спілкуванні з тими, хто вдавався до компромісів із совістю. Таким його знали і в Центральній Раді, і в Академії, і в творчості. Під час денікінської окупації Єфремов мало не наразився на розстріл за виступи в періодичній пресі. Відомий літератор і громадський діяч із Херсонщини Андрій Ніковський (1885–1942) згадував: «Коли запанувала у Києві Доброволія, в 1919 і ми... стали газету звати не «Новою Радою», а, як і за царських часів – «Радою», то цю саму «Рад» добровольці закрили на восьмому числі як за гнівні статті Єфремова, так і за саркастичні Стебницького». На час арешту Сергія Єфремова 2 липня 1929, Державне політичне управління (ДПУ) назбиало «свідчення» про «підричну діяльність членів ворожої до партії СВУ та «провідну роль» «академіка Єфремова». Показання заздалегідь написані слідчими і підігнані під штучну концепцію «підпільної організації». До речі: коли ще до Жовтневого перевороту прийшли заарештовувати Єфремова і наказали добровільно видати зброю, Сергій узяв зі столу перо і подав жандарму: «Це моя зброя». В одному з мемуарних джерел (Наталя Павлушкова, племінниця Єфремова) є розповідь про те, як «одного разу академіка-в'язня раптом повезли до Москви, поселили в комфортабельному помешканні – і невдовзі доставили до кабінету...Сталіна». Вождь «спо-

кушав» Єфремова звільненням і працевлаштуванням у столиці СРСР – треба було «тільки» звернутися через комуністичну пресу до «земляків у селах» із агітацією за радянську владу. І, зрозуміла річ, щоб українець «освідчитися у любові до більшовиків». Сергій Олександрович відмовився. Суд на Єфремовим та одноступцями розпочався 9 березня 1930 в приміщенні Харківського оперного театру – процес супроводжували задалегідь організовані партійною владою мітинги та виступи преси. Склад «особливого звинувачення» ретельно добирався і затверджений постановою ЦВК УРСР. На світанку 19 квітня 1930 під великодні дзвони оголосили вирок, яким усі сорок п'ять підсудних визнані винними й засуджені; Єфремов отримав десять років позбавлення волі. Його відправили до Ярославля в ізолятор. У листах із тюрми, академік писав, що працює «над порівняльним словником Шевченка й Шекспіра, перекладає». Сергій Олександрович помер в ув'язненні 31 березня – за три місяці до закінчення строку покарання; п'ятдесят помертвих літ його ім'я було під заборонаю. Тюремна казнь українського вченого виходила вікнами до річки, од якої тягло вологістю, тому, як розповідали камерники, Сергій хворів, спінув (а Єфремов до 48 літ не носив окулярів). Переповідали, часто співав українську народну пісню на музику Миколи Лисенка «Ой, у полі, та й у Баришполі», тужливо-ностальгійну...

ка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, П. Мирного. У публіцистичних статтях і замітках (збірник «За рік 1912-й», 1913; «Під обухом. Большевики в Києві», 1918; обидві перевидані 1993) обстоював право української мови на функціонування в громадського житті, освіті, театрі, пресі, церкві, виступав проти русифікації та колонізації. У літературознавчих працях, зокрема, в «Історії українського письменства» (1911; 4-е вид. – 1924), торкався питань української літературної мови та її історії. Редактор перевидання «Словника української мови» Б. Грінченка (разом з А. Ніковським) та головним редактором 3-го тому академічного «Російсько-українського словника». У «Щоденниках» (1923–1929) описує перебіг роботи над новою редакцією українського правопису (1925–1928). 21 липня 1929 Єфремов заарештований в'яте і востаннє у «Справі Спілки визволення України (СВУ)» – два рази надівали кайданки в царській Російській імперії, тричі – в більшовицько-комуністичній.

19 квітня 1930 засуджений на 10 років ув'язнення (до 1937 сидів у казематах пересильної тюрми Ярославля, звідки переведений до Володимирського централу (Росія), де й помер; могила десь на тюремному кладовищі.

Пленум Верховного суду УРСР 11 серпня 1989 реабілітував видатного українця Сергія Олександровича Єфремова, оскільки в патріотичних діях не виявлено складу злочину.

ЗАБИЛА
Надія Іванівна
(1868-1913)

Забіла-Врубель Надія Іванівна, співачка (лірико-колоратурне сопрано); походила із старовинного чернігівського роду Забіл. Дружина художника Михайла Врубеля (1856–1910); позувала для численних картин чоловіка, зокрема, «Царівна-либідь»; поет Віктор Забіла (1808–1869; товариш Тараса Шевченка) доводився їй двоюрідним дідом; сестра Катерина була дружиною художника, Петра Миколайовича Ге. Початкову освіту здобула в Київському інституті шляхетних панянок. У 1891 закінчила С.-Петербурзьку консерваторію (клас Н. Ірецької), продовжувала освіту в Парижі (клас М. Маркесі). Дебютувала 1893 в Києві (приватна опера І. Сетова); у 1894–1895 виступала в Тифлісі, у 1895–1896 – С.-Петербурзі, з 1896 – Харкові. Із 1896-го Надія виступала у театрі Панаєва. На одній із репетицій опери Хумпердінка «Гензель і Гретель» відбулася доленосна зустріч Надії Іванівни із Михайлом Врубелем. Упродовж 1897–1902 виступала в Московській приватній опері С. Мамонтова, в 1904–1911 – у Маріїнському театрі (С.-Петербург). Виконувала жіночі партії в операх західноєвропейських (Мікаела – «Кармен» Ж. Бізе; Маргарита – «Фауст» Ш. Гуно; Олімпія – «Казки Гофмана» Ж. Оффенбаха; Дездемона – «Отелло» Дж. Верді; Мімі – «Богема» Дж. Пуччіні; Недда – «Паяци» Р. Леонкавалло) і російських (Антоніда,

У 1904–1911 роках – Надія Іванівна Забіла солістка Маріїнського театру в С.-Петербурзі. Її сценічний дебют відзначив композитор Петро Чайковський (1840–1893): дебютувала в Києві в приватному оперному театрі антрепренера Йосипа Сетова (1826–1893). На афішах з'явилося майже італійське прізвище Надія Забелло (чи не пригадався вам випадок із художником Карлом Брюлловим, якого російський цар «ощасливив», додавши літеру «в» до прізвища: Брюлло? Правда, «великий російський художник» зумів сам ошасливити себе: назавжди виїхав із Росії. На кордоні Карл Павлович зняв одяг і викинув, щоб не брати в Італію, навіть «пилюку батьківщини-мачухи»). На одній із репетицій підійшов до Надії чоловік зі словами: «Чудовий голос!» – і поцілував руку. Це був Михайло Врубель – художник закохався у чарівну дівчину одразу, мало не в перший день знайомства – освідчився. Невдовзі 28-літня Забіла та 39-річний Врубель обвінчалися. Невдовзі меценат Сава Мамонтов (1841–1915) запросив Забілу-Врубель солісткою до своєї приватної опери; подружжя переїжджає до Москви. Разом із Надією, в театрі працює і Врубель – створює декорації для постановок. Дружина надихала художника на створення численних портретів та образів: «Царівна-Лебідь», «Тамара», «Снігуронька», «Муза», «Дама в бузковому». Михайло обожнював дружину: їздив на репетиції, вистави,

знав напам'ять усі партії, придумував грим, майстрував образи. Надія була його музою і в житті, у творчості. З'явився довгоочікуваний син Сава, але у хлопчика була заяча губа, що непокоїло батьків. У цей час співачка відчула перемини в поведінці чоловіка – звернулася до невролога Володимира Бехтерева, лікар підтвердив страшний діагноз. Надія самовіддано боролася за коханого: відвезла сина до родичів, але психіатричної клініки не вдалося оминати. А доля посилала удар за ударом: у Надії помер батько, важко захворіла мати, від запалення легень – Сава. Образ співачки втілений у портретах і численних картинах та замальовках. У найважчий період, Врубель створив «Портрет Н.І. Забіли на тлі берізок». Заради лікування чоловіка, Забіла-Врубель після дев'яти років блискучих виступів на сцені опери драматурга Савви Мамонтова, перейшла до Маріїнського театру. У цей же час загострилася душевна хвороба Михайла Врубеля, і дружина майже не полишала чоловіка. Коли художника поклали до санаторної клініки психіатра Федора Усольцева (1863–1947) у Петрівському парку, Надія Іванівна оселилася поряд, на дачі, щоб кожного дня провідувати коханого – співала біля ліжка улюблену «Колискову Волхови» з опери «Садко». За три роки до смерті, Михайло втратив зір, її голос став для художника мало не єдиною радістю і зв'язком із навколишнім світом.

Горислава – «Життя за царя», «Руслан і Людмила» М. Глинки; Тетяна, Марія, Йоланта – «Євгеній Онегін», «Мазепа», «Йоланта» П. Чайковського) композиторів. Подружжя Врубель познайомилася з Миколою Римським-Корсаковим, відтоді розпочався великий творчий союз композитора, співачки та художника – співала партію Царівни в його опері «Садко». Особливо відзначалася майстерним трактуванням сопранових партій в операх М. Римського-Корсакова: Ольга – «Псковитянка», Панночка – «Майська ніч», Снігуронька – «Снігуронька», Віра – «Боярня Віра Шелога», Марфа – «Царева наречена», Царівна-Лебідь – «Казка про царя Салтана», Царівна – Ненаглядна Краса – «Кощій Безсмертний», птах Сирич – «Оповідь про невидимий город Кітеж». Композитор М. Римський-Корсаков присвятив Надії Іванівні романси: «Ещё я полн, о друг мой милый», «Нимфа». У 1911 залишила сцену, виступала в камерних концертах. На її зустрічі з'їжджалися справжні поціновувачі таланту – останній концерт Забіла-Врубель відіграла в червні 1913-го. Надія Іванівна ненадовго пережила коханого Михайла Врубеля: 4 липня у ніч після концерту творів Миколи Римського-Корсакова у сні закінчилася казка українки Надії Забіли.

Похована Надія Іванівна на Новодівичому некрополі Москви, ділянка № 24. Монумент – чорний мармуровий надгробок, частина якого втрачена.

**ЗАВАДОВСЬКИЙ
Петро Васильович
(1739-1812)**

Завадовський Петро Васильович, дійсний таємний радник, граф із Чернігівщини; сенатор, перший міністр народної освіти Російської імперії.

Початкову освіту отримав у домі метриного дядька – Михайла Ширая, стародубського підкоморія. В підлітковому віці Петро відправлений для навчання в єзуїтське училище, слухав лекції в Києво-Могилянська академії. Служив дрібним чиновником (повитчиком) у Малоросійській колегії, а згодом поступив до канцелярії генерал-фельдмаршала Петра Рум'янцева-Задунайського (1725–1796). Під час російсько-турецької війни 1768–1774, призначений командуючим: спочатку 2-ї, а згодом 1-ї армії й узяв Петра Васильовича керівником секретної канцелярії.

На війні Завадовський відзначився в битвах при Ларзі та Кагулі. Із генерал-ад'ютантом Сергієм Воронцовим (1782–1856) редагував текст Кючук–Кайнаджирського мирного договору (1774), у 1775 супроводжував Воронцова до С.-Петербургу і потрапив у поле зору імператриці Катерини II – на два роки став кабінет-секретарем та фаворитом. З 1780 Петро Завадовський – таємний радник, сенатор; красунчикові вбачали суперника князя Потьомкіна, тому «Грицько-Нечеса» постарався прибрати подалі суперника. Дивно, але Петро плекав пристрасну любов до імператриці, і не одружувався ще десять років, зберігав вірність нездійсненному коханню. Завадовський по-

Володіючи гарною зовнішністю, привабливою зверненням і товариськістю характером, Завадовський став фаворитом імператриці Катерини II, але ненадовго. Наближення це вкрай стривожило Потьомкіна; він боявся розуму нового нагрудника та зв'язків його з Румянцевим і почав хитро виробляє підступи і плітки; до нього приєдналася княгиня Дашкова. Через рік Завадовський залишив палац, але видалення його з царських покоїв було тихе. У 1775 Петро Васильович призначений кабінет – секретарем і отримав в Білорусії 400 селян. У 1776 удостоєний звання «генерал-майор», отримав від неї 5,000 селян, а від короля Польського – ордена Білого Орла і св. Станіслава; Завадовському відведені кімнати в палаці з повним змістом.

У 1802 імператор Олександр I (1777–1825) видав Указ про створення Міністерства освіти Російської імперії; під час перебування Завадовського міністром, засновані навчальні округи, Казанський, Харківський і Дерптський університети, педагогічний інститут у С.-Петербурзі, велику кількість шкіл і гімназій; за його підтримкою відкрито 1-шу Київську гімназію (1809).

За свідченням сучасників, Петро Васильович, «українська розумна голова», був одним із найосвіченіших державних діячів, єдиним з-поміж призначених царем, хто володів латиною. Було введено безплатне навчання для всіх верств населення, скасоване лише

після його смерті. Міністр П. Завадовський був доступним для відвідувачів, приймальних днів не встановлював; усіх вислуховував прихильно і з увагою. Особливо ласкаво приймав земляків із України, не поривав зв'язків із Києво-Могилянською академією.

Діти Завадовського та їх життя і особиста доля: Софія Петрівна (1795–1830) – фрейліна, з 1815 одружена з князем В.М. Козловським (1790–1847), якого залишила заради О.М. Ісленьєва (1794–1882) – вони вінчалися, але шлюб не був визнаний імператором. Їхні діти отримали прізвище Ісленьєви, одна з дочок, Любов Олександрівна Ісленьєва (1826–1886) у заміжжі Берс, була матір'ю Софії Толстої, дружини письменника Льва Толстого; Василь Петрович (1798–1855) – обер-прокурор Сенату, одружений на красуні Олені Михайлівні Влодек (1807–1874); Олександр Петрович (1794–1856) – камергер, чиновник Колегії іноземних справ, приятель письменника і дипломата Олександра Грибоєдова (1795–1829), учасник «четверної дуелі» (24.11.1817 Шереметєв-Завадовський-Грибоєдов-Якубович) через балерину Істоміну, помер холостим; Аделаїда Петрівна (1799–р.с.н.) – одружена з Ф.І. Мержеєвським (пом. 1851), предводителем дворянства Могильовської губернії.

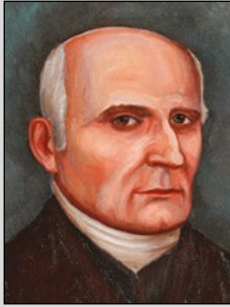
У 1795 австрійський художник Йоганн Лампі (старший; 1791–1830) намалював портрет Петра Завадовського для конференц-зали Академії мистецтв.

будував палац у Катеринодарі на 250 кімнат із розкішною бібліотекою. Зрештою, Завадовський одружився 30 квітня 1787 на одній з перших красунь, графині Вірі Миколаївні Апраксиной (1768–1845). Подружжя рослили 9 дочок і 4-х синів, жили у маєтку Ляличі на Чернігівщині.

Петро Васильович засідав і в Сенаті, керував банками, головував у Комісії законів, відав навчальними закладами. Був головою Комісії з запровадження народних училищ; намагався поповнювати склад учителів з числа студентів Київської духовної академії. В листі до митрополита Київського і Галицького Самуїла (Миславського) від 4 жовтня 1789, просив рекомендувати йому «...15 охочих, які б побажали собі вчительське звання отримати». За час його служби, у 25-ти губерніях відкрито безоплатних парафіяльних шкіл, у селах – народні школи, в повітах – училища, в губернських містах – гімназії; засновано три університети, в тому числі Харківський. У 1810 залишив посаду міністра, призначений головою Департаменту законів у Державній раді Російської імперії. Завідував цензурою, уклав Статут.

Помер Петро Васильович 22 січня; похований у некрополі Олександрівсько-Невської лаври С.-Петербурга, ділянка № 4; на могилі – портик, меморіальна композиція (скульптор Ж. Камбелен; 1812).

ЗАГОРСЬКИЙ
Петро Андрійович
(1764-1846)

Загорський Петро Андрійович, анатом і фізіолог, основоположник анатомічної школи; автор першого в Російській імперії підручника з анатомії людини, академік Петербурзької Академії наук (1807) із Чернігівщини. Почесний член Віленського (1818), С.-Петербурзького фармацевтичного (1819) та Харківського медичних товариств (1821); почесний член С.-Петербурзького товариства російських лікарів (1834). Батько – священик медичного приходу. Початкову освіту Петро здобув у Чернігівському колегіумі; закінчив Петербурзьке медико-хірургічне училище (1786). Учителями – відомі в Російській імперії лікарі, зокрема: Никон Карпинський, Яків Саполович, Мартин Тереховський, Хома Тихорський.

У 1797 за клопотання Волинського губернатора Михайла Миклашевського, Петро Андрійович призначений ад'юнктом анатомії до Московського медико-хірургічного училища; згодом, на прохання Никона Карпинського – до С.-Петербурга. Починаючи з 1799, виступав із лекціями з анатомії й фізіології в Медико-хірургічній академії; 33 роки керував кафедрою анатомії; увів обов'язкові для студентів заняття на трупах, виховав сузір'я талановитих учнів та послідовників; займався лікарською діяльністю. Створив класифікацію потворності та увів обов'язкові для студентів заняття в групах. У роботі «Про рідкі частини людського тіла» (1819) виступив проти віталістичних понять

У 26 років Петро Загорський виконав перше наукове анатомо-фізіологічне дослідження «De foramine ovali cordis in adulto». За цю оригінальну роботу Медична колегія присудила авторові звання «штаб-лікар».

З особливою старанністю й любов'ю Петро Андрійович займався створенням анатомічного музею при академії, вважав його важливою учбово-допоміжною установою, від правильної організації роботи якої залежить швидке й поглиблене знайомство студентів з тим чи іншим розділом анатомії. Велику увагу він і помічники приділяли виготовленню штучних анатомічних препаратів з воску.

Петро Загорський захоплювався вивченням аномалій і зібрав багату колекцію, яка послужила йому матеріалом для багатьох досліджень з тератології. Згодом, при музеї нагромадилася настільки значна кількість препаратів, що надлишок їх переданий в інші університети й школи: Київ, Харків, Томськ, Казань. Однією з головних причин, що утрудняла розвиток медичної освіти в Російській імперії – відсутність підручників з медицини, зокрема, з анатомії людини. Перекладні іноземні книги були малодоступні, а прийнятий метод записів лекцій у зошиті часто призводив до грубих помилок. Петро Загорський, як педагог-новатор, не міг миритися з подібним становищем. Його прагнення вивести на самостійний шлях розвитку російську медицину, зокрема, анатомію, звільнити її

від іноземного впливу виявилось в бажанні створити власними силами перший вітчизняний посібник з анатомії, який не тільки не поступався б іноземним, а перевершував більшість із них достовірністю. П. Загорський славився як чудовий лектор, чії лекції відвідуються найретельніше.

Петро Андрійович шанував студентську молодь і прагнув розвинути у своїх учнях любов і повагу до науки – запрошував до себе як помічників, а потім – рекомендував на посаду прозектора й ад'юнкта. Вченому пощастило за життя побачити, що наукові зерна, кинуті ним на ниву анатомічних шукань, дали багаті сходи. Сотні лікарів, багато з яких посідали високі посади, ряд видатних професорів академії й університетів, вважали себе його учнями. Вніс Петро Андрійович і значний вклад у створення російської анатомічної термінології, супроводивши посібник з анатомії розділом «Перелік найуживаніших слів», запропонувавши замінити ряд латинських термінів – російськими. Навала Наполеона й Вітчизняна війна 1812, змусили анатома Петра Загорського, як патріота, піти ординатором у військовий шпиталь і лікувати поранених.

В останні роки життя, незважаючи на похилий вік, український учений Петро Андрійович Загорський залишався хоронителем анатомічного музею Академії наук Російської імперії і був зайнятий складанням анатомо-фізіологічного словника.

«життєва сила», «істотна сила» у фізіології. 1800 стає ординарним професором, 1805-го здобуває вчене звання ад'юнкта анатомії і фізіології Імперської академії наук, у 1807-му обраний екстраординарним академіком. У 1809 Петро Андрійович визнаний доктором медицини і хірургії; голова Вченої ради Петербурзької медико-хірургічної академії (ректор) в 1804–1805-х. У 1817 стає почесним членом Імператорського Московського товариства дослідників природи. Автор першого класичного підручника «Скорочена анатомія, або керівництво до пізнання будови людського тіла на користь тих, хто навчається лікарській науці» (1802), яка витримала п'ять видань.

Перу українського вченого належить 150 наукових робіт, присвячених проблемам анатомії, фізіології, аналізів крові, нервової системи, фармакології, зоології, фізіології травлення, гігієни праці, теплообміну. За видатні наукові праці в галузі анатомії, у Російській імперії заснована медаль імені Петра Загорського.

Помер Петро Андрійович 20 березня; похований на Смоленському цвинтарі С.-Петербурга, ділянка 71; монумент – гранітний обеліск (Духівська стежка).

ЗАРУДНИЙ
Іван Петрович
(1670-1727)

Зарудний Іван Петрович, український архітектор, художник і різьбяр, представник українського бароко із Києва; походив із заможної козацької родини Зарудних. Вчився в Києво-братській колегії; у 1680-х – у Києво-Могилянській академії. Після цього – студював в Італії, вивчав європейське декоративне мистецтво. Деякий час перебував на службі в канцелярії гетьмана І. Мазепи в Батурині; в грудні 1690 прибув до Москви. У царині архітектури Російської імперії керівна роль належала українським майстрам, тому чимало московських будівель мають багато спільного з пам'ятками української архітектури: трапезна Симонова монастиря, дзвіниця Ново-Дівичого монастиря, церква Успіння на Покрові. Це стосується також Ростова Великого, навіть Тюмені й Тобольська. Форми українського бароко бачимо в декорі фасадів і порталів Іпатіївського монастиря в Костромі, в збудованій українцем Зарудним так званої «Меншикової башті» в Москві (1705–1707); у церквах С.-Петербурга – це архітектурне творіння українця. Іваном Зарудним зведено арки, присвячені Полтавській битві (1709) та укладанню Ніштадтського миру (1721).

Архітектор із Кіровоградщини Григорій Логвин (1910–2001) припускав, що Зарудний був автором проекту Богоявленського собору Києво-Братського монастиря – через стилістичні відмінності споруди від інших творів архітектора з Московії Іосифа Старцева.

На час закінчення Києво-Могилянського колегіуму Іван Зарудний отримав виучку в архітектурних майстернях українських мистців. Очевидно, що на молодого й здібного студента звернув увагу Варлаам Ясинський, який у 1665–1673 очолював колегіум, потім був архимандритом Лаври, а від 1690 – київським митрополитом. Наприкінці 1680-х Іван Зарудний опинився серед людей, близьких до Івана Мазепи, який розгорнув величезну будівничу діяльність, фактично зробивши архітектуру національним пріоритетом. За роки гетьманства (1687–1709) Мазепа став фундатором дванадцяти нових, та двадцяти реконструйованих храмів. Це була не лише меценатська діяльність, а виважена державна політика створення представницького архітектурно-храмового середовища. За протекцією українського гетьмана Івана Мазепи і за підтримки богослова Яворського, талановитий архітектор навчався за кордоном: в Італії та Польщі. Витвір Івана Зарудного «Меншикова башня» бачив український поет Тарас Шевченко (1814–1861), коли 20 березня 1858 відвідав приятеля із Полтавщини, живописця Аполлона Мокрицького (1810–1870), який мешкав у Москві на М'ясницькій вулиці; як і церкву Іоанна Воїна на Якиманці, зведену Іваном Петровичем у 1709–1717, освячену випускником Києво-Могилянської академії, Патріаршим місцеблюстителем, митрополитом Рязанським Сте-

фаном Яворським. Досконалість архітектурного абрису церкви, витончені пропорції, тонке мереживо білокамінного узорчастого різьблення, сяяння позолочених маківок і ажурних хрестів – викликали захоплення у Кобзаря. У 1707 Івана Петровича, який втілював геніальну архітектуру в Москві та містах Російської імперії, призначено керівником (суперінтендантом) «Палати ізграфства», що наглядала за художниками «іконного й живописного писання». Про це вказувалося в Указі Петра I: «Надзирать и ведать их, кроме всех приказов, и свидетельствовать иконы, объявлять признаками, которые их впредь им даны будут, исмотреть прилежно у себя Ивану Зарудному». У листах до князя Олександра Меншикова (1673–1729), Зарудний підписувався як «головний архітектор Москви». Іван Петрович зводив палати другій дружині царя Федора Олексійовича-Марфі Апракскіній; московський Синодальний дім. З іменем Зарудного пов'язують московські споруди: церкву Петра і Павла на Новій Басманній вулиці та палати Аверкія Кирилова на Берсеневській набережній. Влітку 1725, Іван Петрович очолював ремонт і відновлення розписів у Грановитій палаті Кремля. Створене в Російській імперії українським зодчим Зарудним будівельне мистецтво і сьогодні засвідчує, наскільки професійно талановитіше від зведеного московськими архітекторами.

За дорученням імператора Петра I (1672–1725), Іван Петрович наглядав за працею малярів, архітекторів та іконописців Російської імперії. На запрошення місцєблюстителя патріаршого престолу С. Яворського, брав Зарудний і участь у будівництві Спаського собору Заїконоспаського монастиря, де містилася Московська слов'яно-греко-латинська академія. Від 1707 очолював ізографську палату при Синоді, де проектували і виготовляли ікони для церков Російської держави.

Зарудний – автор семи проєктів іконостасів; збереглися: Спасо-Преображенського собору в Таллінні (1722–1727; нині столиця Естонії) та Петропавлівського храму в С.-Петербурзі. За архітектурними проєктами киянина, зведено Московський шпиталь (1706), церкву Івана Воїна (1709) і будинок Синоду (1722). Для Петропавлівського собору в С.-Петербурзі Зарудним виконано креслення дерев'яного шпилья. Деякий час Іван Петрович був «головним над житлами» в Москві.

Помер український архітектор у С.-Петербурзі, похований на церковному цвинтарі Донського монастиря.

ЗЕЛЕНКО
Катерина Іванівна
(1916-1941)

Зеленко Катерина Іванівна, льотчиця із Сумщини. У 1933 – закінчила сім класів неповної середньої школи № 10 міста Курська, куди переїхали батьки; перша дівчина, що поступила і з відзнакою закінчила у 18 років Третю Оренбурзьку військову авіаційну школу льотчиків і льотчиків-спостерігачів (1934). У 1939–1940 – учасниця радянсько-фінської війни, єдина жінка серед льотчиків; травень 1940 – служила у повторно сформованому 135-му бомбардувальному полку в якості льотчика-інструктора; липень 1941 – командувала групою бомбардувальників, що знищила в районі Пропойська 45 танків, 20 автомобілів, до батальйону солдатів противника і повернулася назад без втрат.

Катерина була дружиною льотчика Павла Ігнатенка, командира 4-ї ескадрильї, який загинув у повітряному бою у 1943. 12 вересня 1941 Катерина Зеленко, повертаючись із розвідувального польоту на Су-2 над містом Ромни, атакована сімома ворожими винищувачами «Мессершміт-109». Незважаючи на те, що за швидкістю і маневреністю Су-2 не йшов ні в яке порівняння з фашистським винищувачем, ведучий Су-2 збитий в першій атаці, а Зеленко прийняла бій, збивши Me-109 (неймовірно для бомбардувальника), а, коли закінчився боєкомплект, протаранила (фактично – відрізала гвинтом) крило другого фашистського літака. Місцеві жителі поховали льотчицю, а після закінчення Дру-

Це був перший у світі повітряний таран, здійснений жінкою. Перший і єдиний! Якими ж нагородами відзначений? На жаль, у той час саме цей унікальний подвиг не був оцінений. Причина в тому, що відомий він став набагато пізніше. За бойові заслуги Катерини Іванівни Зеленко, командир полку представив її до звання Героя Радянського Союзу. Ось що написано в поданні: «У липні місяці в районі міста Пропойська Зеленко вела групу ближніх бомбардувальників на німецьку танкову колону. В результаті сміливого і рішучого нальоту, знищено 45 танків і 20 автомашин з піхотою ... У районі станції Бихів в серпні 1941 група бомбардувальників потрапила під шквальний вогонь над угрупуванням військ противника. Незважаючи на артилерійський обстріл, Зеленко завдання виконала на «відмінно», при цьому знищивши частину батальйону фашистської піхоти і не втративши жодного літака. Катерина Зеленко прямувала на складні завдання, у повітряних боях брала участь 12 разів, за період військової роботи виконала 40 бойових вильотів... У ході повітряного бою під Ромнами збита».

Українка Катерина Зеленко була єдиною із жінок-льотчиць, яка брала участь у радянсько-фінській війні; на легкому бомбардувальнику Р-З здійснила 8 успішних бойових вильотів – знищила артилерійську батарею і склад боєприпасів ворога, нагородже-

на орденем Червоного Прапора; першою жінкою, яка стала випробувачем легкого бомбардувальника Су-2, що випускався в Харкові на заводі № 135, як льотчик-інструктор вчила польотам і приймала іспити у керівного складу 9 авіаційних полків, які отримали Су-2. Уміла в 24 роки поставити по стійці «струнко» льотчиків-чоловіків, значно старших за віком і вищих за званням, показати їм в небі те, чого на той момент не вміли.

У числі небагатьох жінок-льотчиків на фронті з 22 червня 1941 зробила 40 бойових вильотів, прийняла участь на Су-2 у 12 повітряних сутичках, коли фашистські винищувачі Фокке-Вульф FW-190 і Мессершмітт Вф-109 розстрілювали радянські бомбардувальники, що в більшості випадків літали на завдання без прикриття; українка була єдиним пілотом, яка здійснила таран на бомбардувальнику Су-2, що мав значно меншу швидкість, ніж протаранений фашистський винищувач Ме-109.

Катерина Зеленко зуміла посадити підбитий літак, і, будучи пораненою, як підтверджують очевидці – відважна жінка намагалася злетіти, однак, фашистський Ме-109, уже на землі розстріляв Су-2, і в ньому – українську льотчицю.

Таран, що виконала старший лейтенант Катерина Зеленко у небі над містом Ромни, Сумської області, до цього дня залишається єдиним в історії авіації, який здійснила українка.

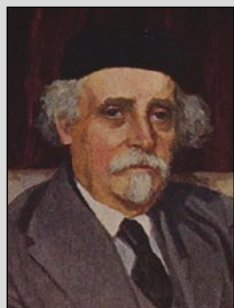
гої світової війни прах героїні перевезено у Курськ (РФ) і там ушанували.

Увічнення пам'яті: пам'ятник у Курську; монумент у Берестівці (Сумська область), тут знаходився аеродром, з якого Зеленко здійснила останній бойовий виліт; меморіальна дошка у Курську на будинку № 23 по вулиці Горького, де проживала. Вулиці, названі на честь Зеленко, є: у Курську, Воронежі, Ромнах і Сумах; кілька шкіл названо на честь Катерини Зеленко.

На честь мужньої українки названа мала планета Сонячної системи (1900; «Катюша»; у Курську в школі № 10, в якій навчалася Катерина, створено музей; щорічний волейбольний турнір проводиться в Олевському районі Житомирської області, на батьківщині Зеленко; 1998 – у Воронежі аеродром названий на честь Катерини Зеленко.

5 травня 1990 Зеленко Катерина Іванівна удостоєна медалі «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу (посмертно) за мужність і героїзм, проявлені у боротьбі з фашистськими загарбниками у Другій світової війні.

ЗЕЛІНСЬКИЙ
Микола Дмитрович
(1861-1953)

Зелінський Микола Дмитрович, хімік, винахідник протигазу із Херсонщини. Наукові праці стосуються органічного каталізу, хімії амінокислот і білків. Провів низку досліджень із встановлення органічного походження нафти, досліджував хімічний склад продуктів її переробки, синтезував низку органічних сполук, у тому числі бензен з ацетилену. Впродовж 1874–1880 навчався у Рішельєвській гімназії (Одеса), упродовж 1880–1884 – на природничому відділі фізико-математичного факультету Новоросійського університету (Одеса). Із 1884 до 1889 стажувався у Геттінгенському університеті (Німеччина), де захистив магістерську (1888) і докторську (1891) дисертації. У 1895–1897 уперше синтезував низку циклопентанових і циклогексанових вуглеводнів, зокрема – бензину з ацетилену. М.Д. Зелінський – приват-доцент, штатний доцент Новоросійського університету, впродовж 1893–1911 – професор кафедри аналітичної та органічної хімії Московського університету. Здійснив гладку дегідрогенізацію циклогексану і його гомологів в ароматичні вуглеводні, використовував цю реакцію для визначення вмісту циклогексанових вуглеводнів у бензинових і газових фракціях нафти, а також як промисловий метод одержання ароматичних вуглеводнів із нафти. У 1911 царський уряд спробував втрутитись у життя Московського університету – на знак протесту Микола Дмитрович разом із групою прогресив-

Безмежною сфера наукових інтересів Миколи Дмитровича Зелінського: хімія нафти й амінокислот, практичне застосування теоретичних уявлень про катаклізм і проблема походження нафти, синтетичний каучук і створення вугільного протигазу, реакції при надвисокому тиску і при ультрафіолетовому випромінюванні – ось далеко не повний перелік питань, що займали ученого впродовж довгого життя.

Майбутній хімік-органік початкові знання отримав удома, потім три роки навчався в Тираспольському повітовому училищі, після – в Одеській гімназії; хлопець зацікавився природничими науками.

Важливу роль у виборі життєвого шляху для Миколи відіграли лекції знаменитого фізіолога та психолога Івана Сеченова (1829–1905) – через два десятиліття, уже в стінах Московського університету, двох видатних учених зв'язала міцна дружба. Працюючи професором на кафедрі органічної й аналітичної хімії університету, Зелінський швидко здобув широку популярність серед університетської молоді. Захоплений сам і володіючий даром захоплювати інших улюбленою наукою, новітніми, найяскравішими науковими ідеями, український вчений приналежністю підкоряв усіх, кому доводилося з ним спілкуватися.

Діяльність професора Миколи Зелінського не обмежувалася лише університетом – організував

кафедру органічної хімії на Московських вищих жіночих курсах під керівництвом, обладнав у Москві Центральну лабораторію, яка реорганізована в Інститут хімічних реактивів і, особливо, чистих хімічних речовин, брав участь в організації народного університету імені А.Л. Шанявського; учений був членом Російського фізико-хімічного товариства і зробив на зібраннях 150 доповідей.

Займаючись суспільною діяльністю, професор М. Зелінський в лабораторії продовжував й активну експериментальну і теоретичну роботу в області органічної хімії. У 1924 Миколу Дмитровича обирають членом-кореспондентом Академії наук, через декілька років – академіком. Учений був одним із засновників Інституту органічної хімії Академії наук, організовував і очолив хімічний сектор Всесоюзного інституту експериментальної медицини.

Роботи українського ученого Зелінського – епоха в історії органічної хімії Росії. Великою заслугою найвидатнішого ученого перед наукою є створення всевітньо відомої школи хіміків-органіків, куди увійшли: Верещагін, Баландій, Кочетков, Казанський, Несміянов, Лавровський. Учений неодноразово нагороджувався орденами та іншими державними нагородами.

Ім'ям Миколи Зелінського названо Інститут органічної хімії, одна з московських вулиць, а в будинку, де мешкав, створено меморіальний музей.

них професорів покинув університет, де створив одну із найкращих лабораторій, і переїхав у С.-Петербург – майже рік не міг знайти роботу. Упродовж 1911–1917 учений очолював Центральну лабораторію Міністерства фінансів та кафедри Політехнічного інституту. У 1915 провів успішні досліді з використання окисних каталізаторів у процесі крекінгу нафти, її ароматизації, створював вугільний протигаз, винайшов спосіб нейтралізації отруйної дії газів і рідин за допомогою активованого вугілля, провів низку досліджень зі встановлення органічного походження нафти.

Впродовж 1918–1919 Микола Дмитрович розробив метод отримання бензину крекінгом солярової олії та нафти в присутності хлористого і бромистого алюмінію. Із 1921 – почесний член Московського товариства дослідників природи (з 1935 – президент). Із 1926, заслужений діяч науки СРСР, із 1929 – академік АН СРСР. У 1935 заснував і очолив лабораторії в Інституті органічної хімії АН СРСР. Почесний член Всесоюзного хімічного товариства імені Д. Менделєєва (з 1941), лауреат Ленінської (1934), Державної премій (1942, 1946, 1948). Герой Соціалістичної праці (1945).

Помер Микола Дмитрович 31 липня у Москві, похований на Новодівичому некрополі; ділянка №1.

ЗЕРТИС-КАМЕНСЬКИЙ
Андрій Степанович
(1708-1771)

Амвросій Зертис-Каменський (офіційно – Андрій Степанович Зертис-Каменський), український релігійний діяч доби Гетьманщини із Ніжина; духовний письменник, перекладник творів грецької, давньоєврейської та латинської літератури. Син драгомана Генеральної канцелярії Івана Мазепи – Стефана Зертиша; дядько українського історика та бібліографа Миколи Бантиш-Каменського. Випускник Києво-Могилянської академії, вихованець Києво-Печерської лаври – рано позбувшись батька, залишився під опікою дядька по матері, старця Києво-Печерської лаври Володимира Каменського, прізвище якого приєднав до своєї під час вступу до Київської духовної академії.

Після закінчення курсу, відправлений для удосконалення в Львівську духовну академію; у 1739 пострижений в ченці, був вчителем в Олександрівській духовній семінарії, в 1742 призначений префектом цієї семінарії, а в 1748 архимандритом підмосковного ставропігійального монастиря «Новий Єрусалим». Як чудовий знавець церковної і цивільної архітектури, ознаменував діяльність в цьому монастирі будівництвом величних споруд. Є автором першого друкованого путівника по Москві, керував реставрацією соборів Кремля і писав про них. Також єпископ Відомства православного сповідання Російської імперії з титулом «архієпископ Московський», член Святейшого Синоду церкви Російської

Преосвященний Амвросій (Андрій Степанович Зертис-Каменський) – архієпископ, один з найдосвідченіших людей свого часу. Рано позбувшись батька, залишився під опікою свого дядька по матері, старця Києво-Печерської лаври Володимира Каменського, прізвище якого приєднав до своєї під час вступу до Київської духовної академії. Після закінчення курсу, відправлений для удосконалення в Львівську духовну академію; у 1739 пострижений в ченці, був вчителем в Олександрівській духовній семінарії, в 1742 призначений префектом цієї семінарії, а в 1748 архимандритом підмосковного ставропігійального монастиря «Новий Єрусалим». Як знавець церковної і цивільної архітектури, ознаменував діяльність в цьому монастирі будівництвом величних споруд. У 1753 Амвросій призначений єпископом Переяславським і Дмитровським, в 1764 зведений в сан архієпископа Крутицького, в 1768 імператриця Катерина II призначила його архієпископом Московським і доручила відновлення трьох московських соборів: Успенського, Благовіщенського і Архангельського. Імператриця була стурбована станом трьох головних соборів Московського Кремля: Успенського, Архангельського й Благовіщенського – до 1770-м втратили колишню пишноту: стіни втратилися своїх прикрас, «іконний і стінний лист усередині й з особи від стародавності ушкодилася», «накреслення Догід-

ників не мали вже й самих подоб предметів, що представляються на них», – потрібна термінова реставрація. Вибір імператриці впав на один з освітлених фахівців того часу, письменника, досвідченого будівельника й знавця церковної архітектури архієпископа Московського Амвросія (до постригу – Андрія Степановича Зертис-Каменського, 1708–1771; брав участь у відновленні Воскресенського Зеландско-Ієрусалимського монастиря. Архієпископ Московський і Калузький Амвросій Зертис – Каменський, який мав адміністративні й господарчі здібності, за власні кошти відновлював Успенський, Благовіщенський та Архангельський собори Кремля, опікувався Московським виховним будинком. Під час чуми, яка лютувала в Москві, боровся з епідемією і в числі не багатьох властей, не покидав зачумленого міста. Люди обурилися тим, що під час чорної смерті, священник Амвросій запечатав короб для приношень Боголюбській іконі Божої Матері, а сам образ – прибрав, щоб уникнути скупчення народу і подальшого поширення епідемії – це роззлило некерований натовп – накинулися на беззахисного. Про українського духівника написано і знято, зокрема – короткометражний фільм «Чумний бунт» (Центрнаучфільм), а розслідуванню загибелі українського митрополита Амвросія присвячений історичний детективний роман «Розшук під час чуми» (2006), автор – Далія Трускіновська.

імперії. У 1753 призначений єпископом Переяславським і Дмитровським, в 1764 зведений в сан архієпископа Крутицького, в 1768 імператриця Катерина II призначила архієпископом Московським і доручила відновлення трьох московських соборів: Успенського, Благовіщенського і Архангельського. Амвросій багато перекладав з латинської і грецької мов, але найважливішим з праць вважається переклад з єврейського оригіналу «Псалтирі».

З праць Амвросія зберігся твір: «Служба св. митрополиту Димитрію Ростовському». Амвросій багато перекладав з латинської та грецької мов – цей талант передався від батька. Найважливішим із його перекладених робіт вважається переклад Псалтиря з давньоєврейського оригіналу. Амвросію приписують складення «Настанови, даного священникам, яким чином підступати близько до хворих і померлих». Під час чуми, яка лютувала в Москві, священник Амвросій боровся з епідемією і в числі не багатьох чиновників, не покидав зачумленого міста.

Загинув трагічною смертю, розтерзаний натовпом 16 вересня 1771 при обуренні черні. Преосвященний Амвросій похований в Донському монастирі Москви, на кліросі споруджений пам'ятник, який з часом постарів, в 1889 реставрований стараннями завідувача храму, члена Священного Синоду преосвященного Германа.

ЗОЩЕНКО
Михайло Михайлович
(1895-1958)

Зощенко Михайло Михайлович, письменник-новеліст та сатирик із Полтавщини; висміював обставини і людей після революційної доби та радянську систему, зокрема, в творах: «Оповідання Назара Ільча пана Синебрюхова», «Гумористичні оповідання», «Важкі часи», «Про що співав соловейко». Батько – Михайло Івановича (1857–1907), художник-передвижник, мати – Олена Осипівна Суріна (1875–1920), актриса, журналістка, публікувалася у газеті «Копійка». 1913 Михайло вступив до Петербурзького університету на юридичний факультет; навчався у військовому училищі, отримав звання прапорщика і виїхав на фронт. Під час боїв поранений, зазнав уражень отруйними газами, демобілізований. За хоробрість удостоєний 5 орденів: святого Станіслава (3-го та 2-го ступенів), святої Анни (4-го та 3-го ступенів) та святого Володимира 4-го ступеня. Влітку 1917 Михайло призначений начальником і комендантом пошти Петрограду; після серцевого нападу, визнаний непридатним до служби в армії. Відвідував літературну студію при видавництві «Всесвітня література». У 1920-ті та 1930-ті оповідання отримують популярність, успіх неймовірний; Михайло їздить з виступами. У 1929–1932 виходить зібрання творів у шести томах; загалом нараховується 91 видання і їх перевидання. Перша книжка «Оповідання Назара Ільча пана Синебрюхова» (1922) свідчила про самобутність знайденої письменником

Між біографією й автобіографією Михайла Зоценка є відмінності: в автобіографії письменник вказав свій рік народження – 1895, а біографи написали – 1896. Підтвердженням того, що Михайло Зощенко народився у Полтаві, про що написав у спогадах гуморист Олександр Ковінька (1900–1985): «У Полтаві Зощенко зажив слави футболіста», а жив на вулиці Дворянській. За 40 років літературної діяльності – 150 книг. За життя Михайла Зоценка видано 150 його книг – гігантськими тиражами. «Мене особливо вразила повість Зоценка «Тарас Шевченко», зізнавався О. Ковінька. – Зощенко простежив і «замкнув» ланцюжок видатних людей, які визначили щастя, що звалилося на долю Тараса Григоровича». Друга світова війна застала Зоценка у Ленінграді. До речі: Михайлу Зоценку на зустрічі із видатними людьми міста на Неві вручили... рушник Івана Котляревського, вишитий жінкою, яка шанувала Івана Петровича. За станом здоров'я Зощенко воювати до Перемоги не міг – але написав «Солдатські оповідання». 14 серпня 1946 вийшла сумнозвісна Постанова ЦК ВКП(б) «О журналах «Звезда» и «Ленинград», де вказувалося: «Грубой ошибкой «Звезды» является предоставление литературной трибуны писателю Зощенко, произведения которого чужды советской литературе», – йшлося у документі. Письменник, який в один день став ніким – після цековської цидулки всі видавництва, жур-

нали і театри розривають з ним контракти. Щоб вижити – письменник підробляв шевцем та анонімно працював перекладачем; повернутися в Спілку письменників Михайло Зощенко зміг після смерті Сталіна. Але цькування продовжувалося. Офіційні критики і літератори продовжували наполягати, що його твори мають «антирадянський характер». На зустрічі з іноземними студентами у 1954, Михайло Михайлович заявив, що постанова щодо заборони творів неправильна і з нею незгодний. Після цього виступу партійні керівники вимагали від письменника офіційно покаятись, але сатирик категорично відкинув пропозицію. На одному із засідань Спілки письменників СРСР, Михайло заявив: «Можу сказати – моє літературне життя і доля при такій ситуації закінчені. Сатирик повинен бути морально чистою людиною, а я принижений, як останній сучий син... У мене немає нічого в подальшому. Нічого. Я не збираюсь нікого просити. Не потрібно мені співчуття – ні вашого Друзіна (літературний критик), не бажаю чути вашої лайки та криків. Я більш ніж втомився. Приймаю будь – яку долю, окрім тієї, яку маю». Лише через сім років після жорстокої партійної Постанови ЦК, Зощенко знову прийняли до Спілки письменників СРСР. У 1958 Михайла Михайловича не стало... Влада не дозволила поховати українця – сатирика в Ленінграді – лише за містом.

оповідної форми. Під час війни був в евакуації в Алма-Аті, працював у «Мосфільмі», у 1943 повертається до Москви і трудиться в журналі «Крокодил»; п'єса «Парусиновий портфель» мала 200 вистав за рік. З 17 серпня до 1 вересня 1934 проходить Перший Всесоюзний з'їзд письменників, «апофеозом» якого стала Постанова ЦК – 4 вересня Зощенко виключають із Спілки письменників – привід для нападок – дитяче оповідання «Пригоди мавпи». Михайла Зощенко офіційно оголошують «пошляком», що «приносить шкоду радянській літературі»; уникнув арешту та репресій. Помер у Ленінграді 22 липня; могила Михайла Михайловича – Сестрорецьке кладовище, вулиця Володарського, 64; надгробок роботи скульптора В. Онешко.

Історичні місця, де жив і займався творчістю: будинок, у «клубі робітників мистецтв» був письменник – провулок Воротниківський, 7; будинок, де в 1920-х жив із родиною – Набережна ріки Майки, 59; приміщення, де мешкав – вулиця Лахтинська, 30; третій будинок, де у 1934–1958 жив і на якому встановлена меморіальна дошка (1994), а 1992 створено літературно-меморіальний музей письменника – вулиця Мала Конюшенна, 4/2, квартира 119; пам'ятник письменникові (2003; автори: скульптор В. Онешко, архітектор М. Соколов) – вул. Токарева, 7.

КАЛНИШЕВСЬКИЙ
Петро Іванович
(1691-1803)

Калнишевський Петро Іванович, кошовий отаман Запорозької Січі із Полтавщини; православний святий (вшановується як Петро Багатостраждальний), військовий осавул, суддя Війська Запорозького низового. У 1762-му обраний кошовим, але того ж року, після зустрічі в Москві з царицею Катериною II, усунутий з посади. У січні 1765 всупереч царській волі старшина знову обрала кошовим. За доблесть у російсько-турецькій війні 1768-1774 Військо Запорозьке дістало подяку від цариці. Кошовий отаман став кавалером найвищого ордену Російської імперії – А. Первозванного, присвоєно військовий чин генерал-лейтенанта. Відстоював права Запоріжжя, задля чого неодноразово їздив з депутаціями до С.-Петербурга. Дбав про поширення хліборобства та торгівлі у запорозьких степах, тим самим перешкоджаючи планам Російської імперії щодо колонізації причорноморських степів та посилення російської присутності в Україні. Разом із старшиною Запорозької Січі заарештовано і довічно заслано до Соловецького монастиря (1776). На заощаджені гроші відремонтував каземат, а наприкінці життя купив Євангеліє вартістю 2435 карбованців і подарував монастирю. У 1792 переведений в одиночну в'язницю біля Поварні. Указом імператора Олександра Павловича від 2.04.1801 помилуваний за загальною амністією й отримав право

Останній кошовий отаман Петро Калнишевський прожив 112 років (1690–1803), рубежі трьох століть – XVII, XVIII і XIX пройшли через долю. Цей міцний тілом та духом чоловік провів 27 років в ув'язненні на Соловках. При чому перші 16 років – в одиночній кам'яній камері. У 1764–1775 Калнишевський – беззмінний кошовий отаман; керував Запорозькою Січчю упродовж десятиліття, що передувало катастрофі – остаточному знищенню російським царизмом Запорозької Січі. Як військовий діяч, Петро Калнишевський брав участь у російсько-турецьких війнах 1735–1739 і 1768–1774, відзначився разом із запорожцями при взятті Очакова, Кінбурна, Бахчисараю, Хаджибею. Заслуги українського отамана перед Російською імперією, і в першу чергу – Україною – неоціненні; за час керівництва Січчю, Петро Іванович створив на її землях потужну сільськогосподарську економіку, зберіг для України вихід до Чорного моря, сприяючи поширенню української економічної присутності у запорозьких степах та перешкоджаючи реалізації колонізаційних планів Росії. За 10 років кошового отаманства Калнишевського, з'явилося на Запорозжжі 45 нових сіл, 4 000 хуторів – земельників, у яких до 1775 населення близько 55 тисяч чоловік. Запроваджував трудолюбивий гетьман хліборобство, нові форми господарювання. Якщо порівняти з сучасністю, очевидно, що це були такі фермерські госпо-

дарства, і там розвивалося не тільки хліборобство, а й тваринництво, й інші види господарської діяльності. Діяльність кошового залишилась навіки уславленою у приказці: «Як був кошовим Лантух, то не було хліба й для мух, а як став кошовим Калниш, то лежав на столі цілий книш». Територія Підпільненської, або Нової Запорозької Січі називалася «Вольності Війська Запорозького» і займала великий простір на південь від річок Тясмина та Орелі. Коштом кошового споруджено 30 православних храмів, зокрема, церкви у Лохвиці, у Межигірському монастирі, у Ромнах, у його зимівнику (нині село Петриківка). Калниш фінансував будівництво Троїцького собору в Самарі (тепер Новомосковськ) та в селах Поорілля (Могилів, Бабайківка, Личківка, Гупалівка). При монастирях та церквах діяли школи та шпитали для знедолених; Троїцькому собору Калнишевський подарував величне Євангеліє – півметра висотою, 32 сантиметрів шириною, видання на той час коштувало 600 карбованців золотом – свята книга знаходиться у Роменському краєзнавчому музеї.

Кошовий отаман Петро Калнишевський відмучився 25 років одноосібно в темниці. Російський історик Михайло Колчин (1855–1906) описує ті умови: «Житло в'язня має форму лежачого зрізаного конуса, стіни вогкі, запліснявілі, повітря затхле, задушливе. Якщо в'язень намагався подивитися на світ Божий, то бачив кладовище прямо перед вікном».

на вільний вибір місця проживання. За літами (йшов 111 рік) і станом здоров'я отаман залишився ченцем у монастирі. Похований на головному подвір'ї Соловецького монастиря перед Преображенським собором. На паперті Спасо-Преображенського собору збережено могильну плиту з текстом: «Здесь погребено тело в Бозе почившего кошового бывшей некогда Запорожской грозной Сечи казаков атамана Петра Калнишевского, сосланного в сию обитель по Высочайшему повелению в 1776 году на смирение. Он в 1801 году по Высочайшему повелению снова был освобожден, но уже сам не желал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу 112 лет от роду смертию благочестивою, доброю». У 2008 Помісний собор Української Православної церкви Київського Патріархату благословив «приєднати праведного Петра Багатостраждального (Калнишевського) до лику святих для загального церковного шанування, занести ім'я у православний церковний календар, чесні останки праведного Петра вважати святими мощами та віддати їх на волю Божу». Собор благословив будівництво храмів на його честь. Могила Петра Калнишевського – головне подвір'я монастиря, біля Свято-Преображенського храму.

**КАМЕНЕЦЬКИЙ
Йосип Кирилович
(1750-1823)**

Каменецький Йосип Кирилович, український медик із Чернігівщини, лікував родину імператора та родину Олександра II. Народився 4 квітня в міщанській родині у слободі Семенівка; був козаком Стародубського полку, малюком навчився їздити верхи, із великим задоволенням слухав розповіді бувалих козаків про Запорозьку Січ, привчився до військової служби. Початкову освіту здобув у церковній школі. Вихованець Чернігівського духовного колегіуму; у 1780, після закінчення С.-Петербурзької шпитальної школи починає лікарську діяльність.

Початкову освіту здобув в одній із церковних козацьких шкіл Семенівки. Учителі звернули увагу на розумну дитину – і за їхньою рекомендацією батьки віддали Йосипа для навчання в Малоросійський колегіум Чернігова. У 1778 Йосип переїздить до С.-Петербурга, його зараховують учнем до Генерального шпиталю. Це стало можливим лише за наявності ґрунтовних знань, якими володіли вихованці Малоросійського колегіуму, і їх направляли продовжувати навчання в С.-Петербурзі. У 1803 побачила світ книга Й. Каменецького «Краткое наставление о лечении болезней простыми средствами», яка перевидавалася в Російській імперії 13 разів, в тому числі на вірменській та грузинській мовах. Йосип Кирилович – автор правопису, коректури та «Словника» (972 слова) до перших двох видань «Енеїди» пись-

У XVIII столітті було багато славетних українських діячів, які створювали науку й медицину в Російській імперії. Серед них непересічне місце належить Йосипові Кириловичу-Каменецькому – військовому лікарю-практику при царському дворі. Із 1780 почалася його діяльність як військового доктора: служить в Невському піхотному полку, потім – в артилерійських станах, а далі – у Малоросійському гренадерному полку. У 1793 призначений штаб-лікарем Петербурзького сухопутного шпиталю, а у 1798 – інспектором Петербурзького фізикату. Значний досвід, здобутий у армійський час, вивів Йосипа в еліту докторів-медиків. Це стало значним аргументом, щоб призначити Каменецького інспектором в С.-Петербурзі, потім – членом Державної медичної колегії.

У 1802 написав, а в наступному (1803) надрукував «Краткое изложение о лечении болезней простыми методами», де виклав методи лікування найактуальніших хвороб. Поняття «здоров'я» Йосип Каменецький визначає так: «Когда человек имеет во всем теле крепость и способность к понесению обыкновенных своих жизненных трудов, порядочный на еду позыв и спокойный сон, то сие состояние означает здоровье». Перше видання побачило світ у С.-Петербурзі 1803, але мало настільки велику популярність в Російській імперії, що мусив перевидавати (із додатками, но-

вими рекомендаціями автора) у 1805, 1806, 1809, 1811, 1815, 1817 і 1823; книгу надруковано і в 1828, востаннє – 1864. Фактором, який підтверджує наукову й практичну значущість медичних книг українця-ескулапа, є переклад їх іноземними мовами.

У 1799 Й. Каменецький обраний членом Медичної колегії, почесним Російської академії наук, академіком С.-Петербурзької медико-хірургічної академії, почесним членом Московського товариства змагання лікарських і фізичних наук. Із-під його пера виходить циркуляр для військ щодо проведення дезінфекції. Лікар із України рекомендує хворим вживати відвари з лікарських рослин: плоди анису, болиголов плямистий, буркун жовтий, рум'янок, деревій, кору дуба й черемшини, м'яту, корінь кульбаби й папороті. У його книгах викладено методику приготування відварів, мазей, настоїв та настоянок із трав, виготовлення найпростіших ліків у домашніх умовах. Як член Державної медичної колегії, Й.К. Каменецький інформований про захворюваність населення Російської імперії, тому його праці були своєчасними, написаними науково та необхідними як студентам-медикам, які бажали знати якомога більше, так і лікарям-практикам.

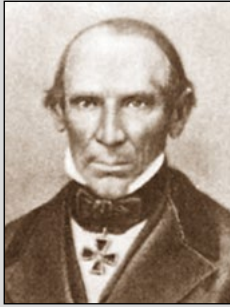
У 1816 українця-медика Йосипа Каменецького призначають на посаду лейб-медика для лікування імператора Російської імперії – Олександра II (1818–1881) та членів родини.

менника із Полтави Івана Котляревського (1798, 1808); помічник видавця поеми, мецената із Сумщини Максима Парпури (1763–1828). Українець став першим лейб-медиком у Російській імперії – до нього лікування царського двору доручали лише лікарям-іноземцям.

Покинувши в молоді роки Україну, Йосип Кирилович зберіг синівську любов до землі прашурів, за першої-ліпшої можливості приїздив на батьківську Стародубщину, збудував у селі за свої кошти церкву.

Останні роки життя український лікар прожив у Москві; помер Йосип Кирилович 14 червня у віці 74 роки. Похований на цвинтарі Донського монастиря; на пам'ятнику написано «Под симь камнем погребено тело Двора Его императорскаго величества лейб-медика статскаго советника и орденов св. Анны 2й и св. Владимира 4-й степени кавалера Иосифа Кирилловича Каменецкаго родившегося 1750 года апреля 4 дня Черниговской губернии Новозыбковскаго Повета в местечке Семеновке скончавшегося 1823 Года Юня 14 по полудни в 8 часов на 74-м году своей жизни».

КАРПОВ
Василь Миколайович
(1798-1867)

Карпов Василь Миколайович, філософ, випускник Київської духовної академії; критик філософії Канта в рамках Київської релігійно-філософської школи XIX століття. Перший філософ, що подарував читачеві «усього» Платона. Відомий в Російській імперії і як християнський мислитель, у працях якого знаходимо спробу розбудови філософської системи – «синтетизму», що стверджує єдність духовного та матеріального начал у душі конкретного ідеалізму. Становлення філософської позиції Василя Карпова є значною мірою результатом безпосереднього звернення до платонівської спадщини, її осмислення з позицій православного віровчення. Його філософські ідеї знайшли втілення не лише у наукових, а й у художньо-літературних досвідах (духовні поеції, прозаїчні діалоги). Карпов є автором 40 філософських і богословських статей в «Енциклопедичному лексиконі» російського видавця Адольфа Плюшара (1806–1865) і російськомовного перекладу праці німецького історика Герхарда Ріттера (1888–1967) «Історія філософії давніх часів». Василь закінчив Воронежську духовну семінарію, магістр 2 курсу (1821–1825) Київської духовної академії. У 1825–1829 – викладач філософії Київської духовної семінарії, в 1829–1833 – бакалавр філософських наук. З 1833 переведений до С.-Петербурзької духовної академії бакалавром філософії. З 1835 – ординарний професор філософських наук. У 1842

Василь Миколайович Карпова завжди турбувало одне питання: як треба жити, що треба робити, щоб надолужити людині своє призначення. А призначення особистості мислитель вбачав, по-перше, у все більшому досягненні особистої досконалості; і по-друге, у намаганні поставити себе у можливо краще відношення до всього, що оточує людину в її житті. На думку філософа, обидві задачі виконуються людиною несвідомо, але покладатись тільки на інстинкти було б надто обмежено та помилково. Ось тут на допомогу і приходять психологія, завданням якої є вивчення душевного та духовного життя індивіда. Таким чином, переконаний український філософ, саме психологія повинна дати науковій підставі для вияснення суті в призначенні людини. Але одночасно для здійснення свого призначення людина повинна знати і вивчати не тільки власну природу, але й природу тих речей, від яких залежить її життя: тобто – від Бога, матеріального світу та людства. І ось тут, вважає Карпов, правильний та розумний погляд на нормальне відношення до Всевишнього, світу та людства може бути вироблене тільки з допомогою психології як науки, тобто – психологія повинна бути покладена в основу всієї енциклопедії наук – «філософії релігії, філософії природи та філософії людства». З визначенням завдань психології, впливає питання і про джерела психології, головним якого мають

бути, на думку Василя Карпова, факти внутрішнього досвіду, але вони є досить обмеженими і за допомогою них неможливо проникнути в «таємниці людської душі». Моральні ж питання, які тісно пов'язані з питаннями людської душі, вимагають негайного їх вирішення. А ці рішення знаходяться тільки в «Божественному одкровенні». Окрема ж людина ніколи не могла і ніколи не зможе дійти своїм обмеженим розумом до істин морального життя. Даючи загальну характеристику Карпову як психологу, дослідник його творчого спадку, знаний в Російській імперії психолог, професор Віталій Серебренніков (1862–1942) справедливо підкреслював, що «Український філософ В. Карпов був натхненний високими ідеалами. У нього була мета – здійснити в своєму житті та вченій діяльності ідею морального блага». Підґрунтям філософії український критик вважав «свідомість, як факт внутрішнього досвіду», безпосередньо відомий, прозорий і всезагальний. Свідомість, яка розуміється конкретно, як щось реальне, існуюче, є єдиним началом усього, що людина мислить, відчуває, бажає і до чого прагне. Особливою сферою метафізичних досліджень, Карпов визнавав людину і оточуючий її світ, якій розумів потрібно – як чуттєвий, метафізичний і абсолютний (абсолютне буття). Відповідно, й особистість може потрібним чином входити до світу: через зовнішнє відчуття, через «ідеї» та духовне споглядання Божества.

видав двотомний переклад творів Платона (1841–1842. – Т. 1–2), а згодом – шеститомне видання платонівських праць (1863–1879. – Т. 1–6). Приділяв увагу дослідженням проблем психології, логіки, гносеології, самобутності вітчизняної філософії. Серед творів – дослідження: «Вступ до філософії» (1840), «Погляд на розвиток філософії в світі християнському та на причини різних її напрямків» (1856), «Систематичний виклад логіки» (1856), «Філософський раціоналізм Новітнього часу» (1860), «Про самопізнання» (1860), «Про безсмертя душі» (1861), «Душа та діючі сили в природі» (1866), «Вступні лекції з психології» (1868). Вихідною ідеєю при визначенні предмета філософії, Карпова полонить ідея про створення всеосяжної системи, яка повинна охоплювати всі науки. Виходячи з цього положення, український філософ визначає і предмет філософії – «...це самопізнання і дослідження всього в цілому, як єдиного буття, переповненого розмаїттям життя та діяльності, тобто – дослідження метафізичного світу, оскільки він є надчуттєвим та мислимим – ось суттєві моменти змісту та предмета філософії». В основі системи філософського синтетизму, на думку Карпова, знаходився «закон гармонійного буття всесвіту».

Помер Василь Миколайович 3 грудня; похований на Нікольському цвинтарі С.-Петербурга, стежка 1; надгробок–металевий хрест.

КВІТКА
Климент Васильович
(1880-1953)

Квітка Климент Васильович, музикознавець-фольклорист, в'язень концтаборів (КарЛАГ), правознавець із Сумщини; чоловік поетеси Лесі Українки (1907–1913). Нашадок старовинної козацької родини рано лишився сиротою (батько помер від туберкульозу). Мати не могла утримувати сина, тому віддала п'ятирічного хлопця на виховання в сім'ю київських міщан Карпових. Музиці Кльоня навчався з 7 років у приватних учителів; закінчив Київську гімназію № 5 із золотою медаллю. Навчався в музичному училищі Київського відділення Російського музичного товариства в Києві по класу фортепіано; у студентські роки працював концертмейстером хору університету св. Володимира. З 1896 збирав народні мелодії, співпрацював з журналом «Київська старина», у 1902 видав збірник народних пісень, наукові дослідження «Матеріали для вивчення мелодійного складу українських пісень, розташовані за системою П. Сокальського». У 1902 закінчує юридичний факультет університету св. Володимира; 1902–1905 працює в Тифліському окружному суді. З 1917 – товариш (заступник) генерального секретаря судових справ Української Центральної Ради; видав фотоскопічним способом двотомник «Мелодії з голосу Л. Українки». 31.03.1918 призначений на посаду товариша (заступника) міністра юстиції УЦР. У 1918 працює рахівником у м. Юзівці (нині Донецьк). В 1920–1933 працював в АН

За часів УНР, Климент Квітка був заступником міністра юстиції. Відмовився від звання академіка, бо «академіків Скрипника і Затонського» вважав непристойною компанією. У 1934 в Москві «виявився російським націонал-фашистом» і відбув три роки радянських концтаборів. Климент Квітка народився 23 січня у селі Хмелів на Сумщині (за іншими даними – у Києві) на день Климента; знав 13 мов – дві класичні, три новоевропейські, сім слов'янських та грузинську. У листопаді 1898 Леся Українка читала оповідання «Над морем» у літературно-артистичному гуртку університету св. Володимира, серед слухачів сидів і Климент. Хлопець був щасливий, коли поетеса запропонувала записати з її голосу пісні; Леся з «Кльонею» записали на фонограф 200 народних пісень. Моральні ж питання, які пов'язані з проблемами людської душі, на думку Климента, вимагають негайного їх вирішення. А ці заходи знаходяться тільки в Божественному одкровенні. Окрема ж особистість ніколи не могла і ніколи не зможе дійти своїм обмеженим розумом до істин морального життя. Невдовзі Квітка захворів на туберкульоз (відкрита форма), щоб підтримати друга і ніхто не заважав, Леся Українка погодилася на шлюб, хоч їхнє одруження стало великою несподіванкою для родичів. У липні 1907 молодята побралися у Києві, у Вознесенівській церкві, бо священник погодився все зробити «без оголошення та галасу».

Молоді відмовилися від допомоги батьків і поїхали до Ялти лікуватися, бо Климент Васильович був у поганому стані. М'який клімат і активне лікування допомогло – кровохаркання припинилося; це врятувало Квітку. У подружньому житті Леся дотримувалася принципу: «Хай живе життя, кому яке суджене!». Леся Українка померла в 42 роки, Климент Васильович пережив дружину на 40 років. Після смерті Лариси Петрівни Косач, Климент продовжив музичну та етнографічну діяльність; у 1917 видав двотомник «Мелодії з голосу Лесі Українки»; зібрав 6 тисяч народних пісень; уклав «Посібник для збирачів фольклору»; підручник «До вивчення побуту лірників», допоміг львівському етнографу Філарету Колесі (1871–1947) здійснити фольклорну експедицію Полтавщиною. У 1922 Климент Васильович організував кабінет музичної етнографії в АН України і 10 років керував; у 1933 Квітку звільнили з роботи й на півтора місяця заарештували – звинувачували у співробітництві зі «старою буржуазною владою» (Центральною Радою). У камері сидів «стукач», який доносив, що Квітка з ентузіазмом очікував допита, – «щоб швидше все розповісти та йти додому, бо там багато справ!». Після допиту, Климент у камері записував пісні од в'язнів. Звільнившись та залишившись без засобів існування, побоюючись нового арешту, Климент Васильович переїхав до Москви й розпочав роботу в консерваторії.

УРСР, де організував кабінет музичної етнографії (1922). Викладав у Київському вищому музично-драматичному інституті імені М. Лисенка. За 8 років опублікував 40 наукових статей, досліджень, докладних рецензій, 2 збірника народних пісень.

У 1933 переїхав до Москви, у консерваторії читав курс музики народів СРСР. 8.02.1934 заарештований в т. зв. «Справі славівців», сфабрикованій ОДПУ й на 3 роки ув'язнений, відбував покарання у концтаборі «Карлаг» (Алма-Ата, Казахстан). Від 1937 – науковий керівник кабінету вивчення музичної творчості народів СРСР (нині – Науковий центр народної музики імені К. Квітки). Створив багатонаціональний фольклорний фонд із 6000 записів. Одружується вдруге, з 25-річною піаністкою Галиною Лукинічною Кашеєвою (1920–1962); працював на посаді професора, завідувача «Кабінету народної музики». Місяця, пов'язані із життям і творчістю: будинок Московської консерваторії імені П. Чайковського, де з 1933 працював професором – Велика Никитська, 13/6.

Помер Климент Васильович 19 вересня; похований на Ваганьківському цвинтарі Москви, ділянка 11 – Лужнецький проїзд, 2.

КЕРН
Анна Петрівна
(1800-1879)

Керн Анна Петрівна; дворянка, онука співака із Полтавщини Марка Федоровича Полторацького; в історії передусім відома по ролі, яку грала в житті поета О. Пушкіна. Авторка мемуарів. Батько Анни Петро Маркович – належав до стародавнього українського козацького роду.

Анна Керн народилася в родині молодшого сина Марка Полторацького – Петра, підпоручника у відставці та члена Лубенського предводителя дворянства. «Немовлям я переїхала в Лубни, – писала Анна Петрівна. – Батьківський маєток у містечку розмістився «на надзвичайно мальовничому місці, на схилі гори, що спускалася терасами до річки Сули, серед берестових, липових і дубових гаїв».

Палкий Олександр Пушкін оспівав у своїй творчості красу та грацію багатьох жінок, але на безсмертний поетичний шедевр надихнула його тільки Анна Керн. Кажуть, про себе саму – жінка ніколи не скаже правду. А якщо наодинці, та коли за спиною стільки прожитих років? Анна Петрівна залишила спогади, більша їхня частина – це рукописи, присвячені Пушкіну, їх написано 1870 в містечку Сосниця на Чернігівщині, коли жінці було 70 років. У газеті «Варшавський дневник» від 25 липня 1880, що виходила в С.-Петербурзі, поміщене повідомлення, яке повторили згодом більшість столичних газет: «Кілька місяців тому (насправді, як з'ясується пізніше, минув рік і кілька місяців) у Москві,

Анна-Марія Полторацька (за першим чоловіком Керн, за другим – Виноградська) народилася в Лубнах; батько – козацький нащадок, онука українського співака Марка Полторацького. Побачила дівчина світ на рік пізніше, ніж Олександр Пушкін і пройшла довгий та насичений життєвий шлях. У Лубнах з'явився 52-річний генерал-майор Єрмолай Федорович Керн (1765–1841), заслужений ветеран, учасник війни з Наполеоном, командир дивізії, до якої належав Лубенський полк. Полторацькі почали заохочувати його залицяння й нетерпляче чекали пропозиції. Юну обрали краями протилежні почуття, про що свідчать рядки роздумів «Спомини про дитинство і юність у Малоросії»: «Від люб'язностей генеральських мене нудило, я ледве змушувала говорити з ним і бути ввічливою. Знаючи бажання батьків, я передбачала, що долю мою вирішено й не бачила можливості змінити їхнє рішення». Єрмолай Керн освідчився дівчині в коханні, а невдовзі й прийнято рішення, судячи з її записів, по-воєнному чітким і безпосереднім: «Чи не гидкий я вам? – запитав генерал і, почувши у відповідь: «Ні!», – пішов до батьків і став моїм нареченим». Повінчалися Анна й Керн 8 січня 1817 у Лубенському соборі. Через багато років жінка напише про події того часу: «Усі захоплювалися, багато хто заздрив. А я зауважу, що бивак і поле битви – не такі місця, на яких формуються мирні сімейні чес-

ноти. Я знаю це з досвіду». Анна вперше приїхала до С.-Петербурга із чоловіком і батьком у 1819, де представлена тітці – Єлизаветі Марківні Оленіній, дружині Олександра Миколайовича Оленіна – державного діяча, президента Академії мистецтв. Про добрі й теплі стосунки між Анною Керн і сімейством Оленіних свідчить той факт, що віршовану епітафію для надгробка О. Оленіна в Олександро-Невській лаврі написала Анна Петрівна. Аристократичний салон у будинку Оленіних у Петербурзі, на набережній Фонтанки № 101, збирав представників столичного бомонду, і гостювали: учитель українця, Тараса Шевченка – художник Карл Брюллов, майстер портрета Орест Кіпренський, композитор Михайло Глінка, поет Микола Гнєдич, перекладач Василь Жуковський, історик Микола Карамзін, байкар Іван Крилов. Там дівчина із Лубен уперше й зустрілася з Олександром Пушкіним. Згадуючи той вечір, Анна Петрівна відзначила у спогадах, що «Попервах не помітила Пушкіна, втім, тоді ще зовсім маловідомого». А поет красуні присвятив щемні рядки: «Передо мной явилась ты, //Как мимолетное виденье, //Как гений чистой красоты». Пушкін не міг помилитися у виборі героїні поетичного шедевра – в образі полтавчанки Анни Керн, як у дзеркалі, відбилися яскраві й водночас суперечливі риси та настрої ХІХ століття, й українська дівоча краса.

на Тверській, у мебльованих кімнатах, що при будинку Гуськова, померла в глибокій старості Анна Петрівна Маркова-Виноградська, за першим чоловіком – Керн, та сама, котрій поет Олександр Пушкін присвятив вірш «Я помню чудное мгновенье». «Старенька, – друкував інформацію у ті дні «Русский курьер», – померла у великих злиднях, але, як розповідали свідки, що мали нагоду з нею поспілкуватися, зберегла у пам'яті найдрібніші деталі знайомства з поетом і плакала». Анна Петрівна пішла з життя навесні 1879. Про поховання є дані з актового запису про смерть, копію якого разом із рукописами спогадів передано її сином О. Марковим-Виноградським у Пушкінський дім (нині – Інститут російської літератури РАН) у Петербурзі. Ось текст цього скорботного запису: «Тіло мертвої 27 травня 1879 вдови колезького асесора А. Маркова-Виноградського привезено з Москви в с. Прямухіне (родовий маєток Бакуніних під Москвою).

30 травня цього року, й за бажанням рідного сина, Олександра Марків-Виноградського – губернського секретаря, покійниця віддана землі 1 червня 1879 на церковнопарафіяльному цвинтарі Прутья, за 6 км від містечка Торжок (Росія).

**КИЗИМ
Леонід Денисович
(1941-2010)**

Кизим Леонід Денисович, український космонавт, двічі Герой Радянського Союзу із Донеччини. Після школи вступив в Чернігівське вище військово училище льотчиків, служив в Військово-повітряних силах СРСР.

До загону космонавтів (Група ВПС № 3) зарахований у 1965; пройшов повний курс загальнокосмічної підготовки, а також до польотів на космічних кораблях «Союз» і «Союз Т», орбітальній станції «Салют». Паралельно вчився в Військово-повітряній академії (ВПА) імені Ю. Гагаріна. Перший політ у космос здійснив на космічному кораблі «Союз Т-3», як командир корабля з 27 жовтня по 10 листопада 1980. За час польоту, екіпажем виконаний комплекс ремонтних робіт на борту станції «Салют-6»; загальний час перебування в космосі склав 12 днів 19 годин 7 хвилин і 42 секунди. Входив до складу дублюючого екіпажу космічного корабля «Союз Т-6» в червні 1982. У вересні 1983 входив до складу дублюючого екіпажу «Союз Т-10А» (на кораблі при старті стався вибух ракети-носія). Другий – здійснив на космічному кораблі «Союз Т-10» як командир; до складу екіпажу входили Володимир Олексійович Соловйов та Олег Юрійович Атьков. Політ проходив з 8 лютого по 2 жовтня 1984. Приймав на борту станції дві експедиції: радянсько-індійську в складі Геннадія Михайловича Стрекалова, Юрія Малишева і індійського космонавта Ракеша Шарми, а також екіпаж космічного корабля «Союз

Леонід Денисович Кизим – гордість Лиманщини, легендарний космонавт, тричі бував у космосі у званні командира корабля, Почесний громадянин міста – Леонід Кизим. Нагороджений численними медалями, орденами, серед яких: французький орден Почесного легіону й індійський орден Кірти Чакра. Народився Леонід в Красному Лимані, в сім'ї залізничників, закінчив з відзнакою школу № 3.

Перший політ у космос здійснив на космічному кораблі «Союз Т-3» як командир корабля у складі: Олег Григорович Макаров і Геннадій Михайлович Стрекалов; другий – тривав 237 днів – це перший у світі тривалий на орбітальному науково-дослідному комплексі; Л. Кизим пробув у відкритому космосі сумарно 22 години 50 хвилин, і вперше у світовій практиці впродовж польоту зробив 6 виходів у відкритий космос для виконання складних монтажних робіт. А всього за життя Леонід Денисович зробив 8 таких виходів, загальна тривалість яких становить 31 годину 29 хвилин. 29 червня 1986 призначений командиром групи космонавтів-дослідників. 13 червня 1987 наказом Головному ВВС № 374 відрахований із загону космонавтів у зв'язку з надходженням до Військової академії Генерального штабу імені К.Є. Ворошилова ВР СРСР, яку закінчив через два роки. З 24 червня 1989 служив заступником начальника Головного центру Командно-вимірювального ком-

плексу (КІК) Управління начальника космічних засобів (УНКС) МО СРСР. З 27 жовтня 1991 – заступник начальника Космічних засобів МО СРСР (з серпня 1992 – Військово-космічних сил РФ) з бойової підготовки.

Указом Президента РФ № 1102 від 6 вересня 2001 та Наказом міністра оборони РФ № 743 від 10 вересня 2001 звільнений зі Збройних Сил РФ в запас після досягнення граничного віку для військовослужбовців (60 років).

Нагороди: орден Пошани (23 лютого 1998); орден Дружби (21 лютого 1996) – за великий внесок в успішне завершення першого етапу російсько-американського співробітництва в області пілотованих космічних польотів за програмою «Світ – Шаттл»; три ордена Леніна (10 грудня 1980, 2 жовтня 1984, 16 липня 1986); медаль «За освоєння цілинних земель» (1980); дев'ять ювілейних медалей. Заслужений майстер спорту СРСР (1981).

Іноземні нагороди: медаль «100-річчя падіння Османської ярма» (НРБ); ордени – «Кірті Чакра» (Індія, 1985) і Сухе-Батора (МНР); медалі – «30 років перемоги над Японією» (МНР) та «60 років МНР». Кавалер ордена Почесного легіону (Франція, 1982); орден «За заслуги» III ступеня.

У 1986 в міському парку в Красному Лимані (нині Донецька область, Україна) на північній стороні встановлено погруддя Леоніду Денисовичу Кизиму, а сам парк названий його ім'ям.

Т-12» – Ігоря Волка, Володимира Джанібекова, Світлану Савицьку. Під час роботи на станції зробив шість виходів у відкритий космос (разом з Володимиром Соловйовим). Повернувся на Землю на космічному кораблі «Союз Т-11».

Загальна тривалість другого польоту склала 236 днів 22 години і 49 хвилин, загальна тривалість перебування у відкритому космосі – 22 години 50 хвилин. Третій політ здійснив на космічному кораблі «Союз Т-15», як командир; до складу екіпажу також входив Володимир Соловйов. Політ проходив з 13 березня до 16 липня 1986. Під час польоту брав участь у роботах на орбітальних станціях «Салют-7» і «Мир». Загальна тривалість третього польоту склала 125 днів і 56 секунд; вийшов у відставку у 2001.

Працював Леонід Денисович Кизим заступником командувача Військово-космічними силами Міністерства оборони Російської Федерації; начальником Військово-космічної академії імені А. Ф. Можайського (С.-Петербург).

Помер Леонід Денисович 14 червня у Москві; похований на Троєкуровському цвинтарі, ділянка № 6.

КИСІЛЬ
Олександр Андрійович
(1859-1938)

Кисіль Олександр Андрійович, лікар-педіатр із Києва; доктор медицини (1887), професор (1910). Заслужений діяч РСФРР (1933). Закінчив університет св. Володимира в Києві (1883). Із дитинства полюбляв відвідувати мальовничі місця Києва, узбережжя Дніпра, в старшому віці у вільний час разом із друзями виїжджав за місто й насолоджувався красою природи. У лютому 1886 захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора медицини.

Працював у дитячій клініці Військово-медичній академії в С.-Петербурзі; 1890–1938 – у 1-й дитячій туберкульозній лікарні в Москві; водночас 1892–1911 – приват-доцент Московського університету; від 1910 – професор і директор клініки дитячих хвороб Вищих жіночих курсів (від 1930 – кафедра дитячих хвороб 2-го Московського медичного інституту). Наукові праці, присвячені проблемам лікування і профілактики ревматизму, туберкульозу, захворювань скарлатини, дизентерії, малярії, інфекційних жовтяниць у дітей та питанням клінічної педіатрії, зокрема: «Туберкулез и наследственность» (1921); «Туберкулез у детей. Главнейшие факты из патологии туберкулеза» (1922). Значну увагу науковець також звертав на необхідність належної реалізації заходів із протидії цій патології. Серед досягнень можна згадати налагодження дієвої системи виявлення захворювання в закладах освіти та серед дошкільнят, організацію функціонування

Професор із Києва Олександр Кисіль залишив у спадок майбутнім поколінням велику скарбницю знань, яка нараховує понад шість сотень наукових праць, а науково-педагогічна школа вихованців представлена низкою професорів і видатних лікарів-практиків. Педіатор належав до активних прихильників впровадження принципів доказовості до повсякденної клінічної практики (ще задовго до офіційної розробки цієї концепції вченими з університету МакМастера), виступаючи проти застосування терапевтичних методів, ефективність і безпечність яких вважав недоведеними. Подеколи колеги не погоджувалися з його думками та поглядами, вважали їх суперечливими. Дійсно, деякі з висловлених ним ідей у майбутньому не отримали свого підтвердження, проте багато з них сприяли значному вдосконаленню тогочасних підходів до діагностики та лікування різних захворювань. Один з основних напрямів наукових пошуків О. Кисіля – вивчення проблеми туберкульозу. Український вчений доволі детально дослідив особливості клінічного перебігу захворювання в дітей, зміну періодів ремісії та загострення процесу і чинники, що призводять до нього, сформулював теорію про хронічну туберкульозну інтоксикацію, розглядав зовнішній лімфаденіт як її симптом. Олександр Андрійович описав стан периферійного лімфатичного апарату в тяжкохворих, який назвав мікрополіаденією,

вказуючи, що множинне збільшення дуже щільних лімфовузлів є несприятливим прогностичним чинником. Значну увагу науковець також звертав на необхідність належної реалізації заходів із протидії цій патології. Серед його досягнень можна згадати налагодження дієвої системи виявлення захворювання в закладах освіти та серед дошкільнят, організацію функціонування першого в СРСР дитячого протитуберкульозного диспансеру, спеціалізованих санаторних дитячих садків і санаторних відділень при загальних дитячих садках, лісових шкіл. Не менш суттєвий інтерес для видатного лікаря становила гостра ревматична гарячка. Олександр Андрійович, всупереч поширеній тогочасній думці, постійно наголошував, що «гарячка уражає осіб, передусім – молодого, а не похилого віку». Він ініціював проведення вивчення поширеності цього захворювання серед дітей, які проживали в північних і південних регіонах Радянського Союзу. Олександр Кисіль детально описав основні клінічні прояви ревматичної гарячки, назвавши їх «абсолютним симптомокомплексом хвороби». Лише згодом (у 1944) американським кардіологом Т.Д. Джонсом ці ж ознаки доповнено так званими «малими критеріями».

Сьогодні у світовій медичній літературі, зазначені діагностичні критерії, іменуються «критеріями Джонса», а згадки про українського медика, Олександра Кисіля, на жаль, відсутні.

першого в СРСР дитячого протитуберкульозного диспансеру, спеціалізованих санаторних дитячих садків і санаторних відділень при загальних дитячих садках, лісових шкіл. Пропагував використання природних фізичних чинників для профілактики і лікування низки дитячих захворювань. Ініціатор організації шкіл і санаторіїв для дітей у лісі, хворих на туберкульоз і ревматизм.

Насиченою громадська діяльність Олександра Андрійовича: учасник і організатор низки наукових форумів, засідань секцій і комісій з дитячих хвороб, міжлікарняних конференцій, член Пироговського і Московського терапевтичного товариства; ініціатор створення Московського товариства боротьби з дитячою смертністю, з туберкульозом і Наукового товариства ендокринологів. Історичні місця де жив і працював: будинок, де мешкав О. Кисіль – Мальчиков провулок, 1; Ольгінська лікарня, де у 1890–1938 працював та встановлена меморіальна дошка, Орлово – Давидовський провулок, 2-а.

Помер Олександр Андрійович 8 березня в Москві; похований на Новодівичому некрополі – Лужнецький проїзд, 2.

КІСТЯКІВСЬКИЙ
Володимир Олександрович
(1865-1952)

Кістяківський Володимир Олександрович, фізико-хімік із Києва. З роду в рід нащадки козака Костя воювали за незалежність України; у битві під Полтавою усі чоловіки роду під прапори Мазепи встали і залишилися в живих лише один Кістяківський, Омелян Васильович. А 26 березня 1833 у Городищі побачив світ Олександр Федорович Кістяківський, український вчений-криміналіст та історик права, батько Володимира. Олександр закінчив Чернігівську духовну семінарію, потім – юридичний факультет Київського університету, став піонером української правової науки. У 30 років Олександр Федорович став приват-доцентом, а у 36 – докторська дисертація, професорська «мантія». Помер 62-річний О.Ф. Кістяківський, правознавець, який систематизував перший кодекс українського права, 13 (25 січня) 1885 року, похований у Києві на старому Байковому кладовищі, неподалік могили Лесі Українки. Іншим науковим шляхом пішов син – Володимир: доктор хімії (1910), професор (1903), академік АН СРСР (1929). Навчався в університеті св. Володимира у Києві (1883–1885): після студентських політичних заворушень 1884 опинився серед тих студентів, котрих виключили з університету-змушений їхати за межі України. Закінчив С.-Петербурзький університет (1889), де й працював 1896–1902: приват-доцентом 1889–1890 удосконалював знання у Ляйпцизькому університеті

Українець, академік Володимир Кістяківський, син відомого юриста Олександра Кістяківського; брати: юрист і соціолог Богдан Кістяківський, юрист і політичний діяч під час правління гетьмана Скоропадського – Ігор Кістяківський. А Володимир займався вивченням комплексних колоїдно-електрохімічних проблем. Одночасно і незалежно від фізикохіміка Івана Каблукова (1857–1942), увів уявлення про сольватації іонів. Їх роботи поклали початок зближенню фізичної і хімічної теорій розчинів. У 1888, одним з перших в Російській імперії, Кістяківський висунув ідею об'єднання хімічної теорії розчинів Менделєєва і фізичної теорії електролітичної дисоціації Ареніуса, запровадив уявлення про гідратацію іонів. У 1904 відкрив правило, що виражає залежність висоти капілярного підняття рідини при температурі кипіння від молекулярної маси, і вивів формулу, яка зв'язує пружність пару в капілярах з поверхневим натягом і молекулярною масою рідини. З 1919 – В. Кістяківський дійсний член Української академії наук. Видатний учений із Києва також розробив плівкову теорію корозії і практичні засоби захисту металів від іржавіння. З багатьох інших видатних пріоритетних відкриттів Володимира Олександровича, необхідно вказати на створену і теоретично обґрунтовану ним у 1910 таблицю електродних потенціалів. Саме українець Кістяківський, вперше

в Росії 1925 визначив новий напрям у хімічній науці – колоїдоелектрохімію. В 1929, за дорученням Президії АН СРСР, організував при Академії наук Ленінградську колоїдно-електрохімічний лабораторію (ЛАКЕ АН СРСР), створив дихаючий елемент, ще відомий як «електрохімічний генератор». Завдяки зусиллям Кістяківського, в 1930 організовано спеціальну лабораторію, а з 1934 – Колоїдоелектрохімічний інститут АН СРСР, де Володимир Олександрович – перший директором. В області термодинаміки рідин йому належать висновок відомої формули, що зв'язує пружність пари в капілярах з поверхневим натягом і молекулярною вагою рідини; правило (назване його ім'ям), що виражає залежність висоти капілярного підняття рідини при температурі кипіння від молекулярного ваги. Встановив Володимир Олександрович важливі співвідношення між коефіцієнтом стисливості рідин і внутрішнім тиском, між теплотою плавлення і числом атомів у молекулі (1922), між молекулярною теплотою випаровування та об'ємом пари при температурі кипіння (1916), а також – між молекулярною теплотою випаровування неасоційованих рідини і температурою кипіння (т.зв. «формула Кістяківського»). Розвиваючи теорію електролітичної дисоціації Арреніуса, В. Кістяківський один із перших висунув гіпотезу існування у розчинах гідратованих іонів.

(Німеччина) у лабораторії фізика Вільгельма Оствальда; 1891–1895 учителював. 1903–1934 – професор С.-Петербурзького політехнічного інституту, де заснував першу в Російській імперії лабораторію фізики та хімії і теоретичної електрохімії. 1918 переїхав до Києва: обраний академіком Української академії наук, обіймав посаду голови Хімічного комітету.

У 1930 організував у Ленінграді при АН СРСР Колоїдно-електрохімічну лабораторію, яку 1934 переведено у Москву і реорганізовано з ініціативи академіка Кістяківського в однойменний інститут (до 1939 – директор, від 1946 – Інститут його імені). Наукові дослідження у галузях електрохімії, колоїдної хімії, корозії металів і теорії рідин розкриті в працях: «Разбор возражений на теорию электролитической диссоциации», «Об одной закономерности для капиллярного подъема», «Прикладная физическая химия», «Коллоидо-электрохимия»; запропонував ряд методів і приладів для вивчення електрохімічних процесів, встановив електрохімічним пут'ям відмінність між простими і комплексними іонами.

Помер Володимир Олександрович 19 жовтня в Москві; похований на Новодівичому некрополі; ділянка № 4, ряд 12.

**КОВАЛЕВСЬКИЙ
Максим Максимович
(1851-1916)**

Ковалевський Максим Максимович, правник, соціолог, історик, суспільний і політичний діяч із Харківщини; академік С.-Петербурзької АН (1914), професор Московського та Петербурзького, у Стокгольмі та Оксфорді університетів. У 1906 на з'їзді землевласників Харківського повіту, обраний депутатом першої Державної думи; засновник партії демократичних реформ. У 1907 – член Державної Ради Російської імперії. Видавець часопису «Вестник Европы». Очолював редакційну газ. енциклопедичного видання «Украинский народ в прошлом и настоящем». Виступав за перебудову Росії на принципах автономії неросійських народів. Праці відомі у Європі, листувався з К.Марксом. Ковалевський Максим (1851–1916) – український правник, соціолог, історик, вчений світової слави із Харківщини. Освіту здобув у Харкові, продовжував у Берліні, Парижі, Лондоні. Видатний юрист, історик, соціолог. Член Імперської Академії наук (1914). Талановитий промовець, громадсько-політичний діяч, член Державної Ради з вибору наукових організацій (1907). Десять років був професором Московського університету. Усунений (1887) за політичні погляди, дістав запрошення читати лекції в університетах Стокгольма й Оксфорда, потім – до Брюсселя, Чикаго, Сан-Франциско. У 1901 в Парижі заснував Російську вищу школу суспільних наук. З 1905 до 1916 – професор Петербурзь-

Талановитий науковець Максим Ковалевський отримав прізвисько «зірка»; продовжив освіту за кордоном у Берлінському університеті, потім слухав лекції в навчальних закладах Відня (Австрія) та Парижа (Франція), працював у бібліотеці Британського музею та Державному архіві Лондона (Велика Британія). Цьому сприяло вільне володіння десятком європейських мов. І от двадцятишестирічний учений заходить до аудиторії Московського університету – високий, кременний, у чорному дорогому костюмі почав: «Господа, я должен вам читать о государственном праве, но так как в нашем государстве нет никакого права, то как же я вам буду читать?». На лекції викладача із Харківщини студентів набивалося повна аудиторія; щоб «слухати Ковалевського», переводились на юридичний. У червні 1880 Вчена рада Московського університету затвердила Максима Максимовича доктором державного права, в грудні – став ординарним професором; 1887 нагороджений Великою золотою медаллю відділень етнографії та статистики Російського географічного товариства. Інтелектуал із енциклопедичними знаннями не приховував несприйняття проблем дійсності, виступав за права українців на самовизначення, обстоював українську мову, тому Ковалевський у 1887 за наказом Міністра народної освіти Івана Делянова (1818–1897) – звільнений з університету за «негативне ставлення

до російського державного ладу». Довелося виїхати за кордон; у 1901 разом із економістом та філософом із Поділля Євгенієм де Роберті (1843–1915), юристом-правником Юрієм Гамбаровим (1850–1926) заснував у Парижі «Руську вищу школу суспільних наук» (1901–1905), де історію в школі викладав український історик Михайло Грушевський (1866–1934). У 1905 повернувся в імперію, був професором Петербурзького університету (1905–1916); з 1907 – член Державної Ради від академічних організацій та університетів. У 1879–1880 видавав журнал «Критическое обозрение», «Вестник Европы», газету «Страна», співпрацював із журналом «Юридический вестник», газетами «Порядок», «Земство». Очолював редакційну газету енциклопедичного видання «Украинский народ в прошлом и настоящем». Виступав за перебудову Російської імперії на принципах автономії неросійських народів, протестував проти переслідування царатом української мови. У 1912 члени Російської міжпарламентської групи запропонували Нобелівському комітету розглянути як кандидата на відзнаку українця Максима Ковалевського. Праці українського правника та історика відомі у Європі. На його честь відкрито пам'ятну дошку на будинку, де мешкав (1908–1916) у С.-Петербурзі. Початок Першої світової війни застав Ковалевський в курортному Карлсбаді (Каліфорнія, США) на лікуванні.

кого університету. Видавав журнал «Вестник Европы» (1909–1916). Член Київської Громади; головний редактор першого систематичного енциклопедичного видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем» у 2 томах. М. Ковалевський написав ряд капітальних праць з історії соціальних установ і суспільно-економічних відносин, зокрема: «Соціологія» у 2 томах, «Походження сучасної демократії» у 4 томах», «Закон и обычай на Кавказе» (1887), «Происхождение современной демократии». Наукові праці мають епохальне значення для дослідів політичного, соціально-економічного, державного устрою Російської імперії. Оригінальні творчі ідеї, які викладав у книгах, звертали увагу визначних учених світу. Маркс і Енгельс цінили його праці (Українська Радянська Енциклопедія). У галузі соціології, Максим Ковалевський – одне з блискучих імен світової науки. «Його науково-літературна діяльність – явище, якому подібних небагато знайдеться в сучасній літературі Заходу» (із словника Брокгауза-Єфрона).

Помер Максим Максимович 5 квітня; похований на Нікольському цвинтарі Олександрівської лаври С.-Петербурга, ділянка № 5. Надробок – гранітна степа з епітафією.

**КОЖЕДУБ
Іван Микитович
(1920-1991)**

Кожедуб Іван Микитович, пілот-винищувач із Сумщини; тричі Герой Радянського Союзу (1944, 1944, 1945), маршал авіації (1985). Почесний громадянин Сум. У 1936 навчався у Шосткинському хіміко-технологічному технікумі і одночасно – в місцевому аероклубі. У 1941 закінчив Чугувську військову авіаційну школу. У листопаді 1942 відрядили в 240-й винищувальний авіаційний полк, що знаходиться в Іваново. Звідти в березні 1943 Кожедуба направили на Воронежський фронт. Перший бойовий виліт Івана Кожедуба був не дуже вдалим, так як його винищувач Ла-5 підбили. Незважаючи на пошкодження, Іванові вдалося посадити винищувач. До лютого 1944 здійснив 146 вильотів і знищив 20 фашистських літаків. За це його удостоїли звання Героя Радянського Союзу. За війну Кожедуб змінив 6 «Лавочкіних» (Ла-5), і жоден літак не підвів. З травня 1944 воював на Ла-5ФН, побудованому на кошти колгоспника Сталінградської області В.В. Конєва; через кілька днів збив на ньому Ju 87. Впродовж 6 наступних днів збив ще 7 ворожих літаків. Наприкінці червня передав Ла-5ФН Кирилу Євстигнєєву (згодом – двічі Герою Радянського Союзу), а самого Кожедуба направили у навчальний полк для перепідготовки на винищувач Ла-7.

До кінця Другої світової війни здійснив 330 вильотів, у 120-ти повітряних боях знищив 64 літаки противника. Останній

З травня 1944 українець Іван Кожедуб воював на літаку Ла-5ФН, побудованому на кошти колгоспника Сталінградської області В.В. Конєва; через кілька днів збив на ньому фашистський Ju 87. Впродовж шести наступних днів збив ще 7 літаків. Наприкінці червня передав свій Ла-5ФН Кирилу Євстигнєєву (згодом – двічі Герою Радянського Союзу), а самого Кожедуба тоді направили у навчальний полк для перепідготовки на винищувач Ла-7. На рахунку Кожедуба є і перший в історії реактивної ери літак, збитий в повітряному бою та ще й гвинтовим противником – це сталося 15 лютого 1945 над річкою Одер. Кожедуб збив реактивний винищувач Me-262 унтер-офіцера К. Лянге з I./KG(J)54. «На реактивний літак сів ас, який мав 180 знищених літаків», – писали газети. Генерал-полковник авіації у відставці Сергій Горелов згадував: «Швидкість потужна. Доганяє. Німецький ас шукав у небі українського пілота, полював на нього, але Кожедуб знайшов його скоріше. Реактивного «мессера» переграв не швидкістю, а майстерністю. У небі Франкфурта-на-Одері на максимальній межі можливостей літаків, при величезних перевантаженнях, Кожедуб із ведучим «зайшли» у хвіст «мессершмідту». Титаренко – його літак був вище – відкрив вогонь першим. Me-262 – і це була паніка – ухляється вліво, і тут його зустрічає вогненним лезом куль Кожедуб.

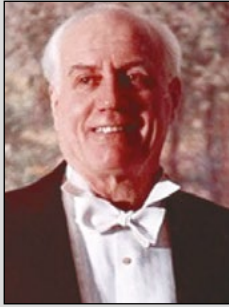
І гордість німецького авіапрому перетворюється у вогняне багаття». У ході Корейської війни Іван Кожедуб командував 64 ВАК (за іншими даними, під вигаданим прізвиськом Крилов) командував 324-ю дивізією винищувачів), проте в повітря йому підніматися заборонили. На думку дослідника Корейської війни Олександра Орлова, Кожедуб до американських літаків, збитих у 1945 над Німеччиною, додав ще кілька реактивних «Сейбрів», які комдиву не зарахували, адже Кожедуб не мав права літати. Всього в небі Кореї, дивізія під командуванням Івана Кожедуба збила 215 (за іншими даними 239) літаків військ ООН (проти Кореї, Китаю та СРСР, який у війні формально не брав участь, були розгорнуті війська під прапором ООН–США, Англії, Франції, Греції, Австралії), втративши при цьому 27 машин (9 пілотів загинуло). В офіційній радянській історіографії підсумок бойової діяльності українця Івана Кожедуба виглядає як «62 літаки противника, збиті особисто» – однак, архівні дослідження засвідчують, що цифра занижена – в нагородних документах (звідки, власне, і взяті цифри) з невідомих причин відсутні дві повітряні перемоги аса із Сумщини (8 червня 1944-Messerschmitt Vf.109 і 11 квітня 1944-PZL P.24), між тим, як підтверджені – офіційно занесені на особистий рахунок українського пілота Івана Микитовича Кожедуба.

бій, в якому підстрелив 2 FW-190, провів в небі Берліна; за фронтові роки не був збитий. Працював на відповідальних посадах у Військово-повітряних силах (ВПС); у 1950–1953 командував авіадивізією, що воювала в Північній Кореї. У 1956 закінчив Військову академію Генерального штабу. З 1964 – 1-й заступник командуючого авіацією Московського Військового округу, з 1971 працював у центральному апараті ВПС, з 1978 – у групі генеральних інспекторів МО СРСР. З 1964 – 1-й заступник командуючого авіацією Московського військового округу, з 1971 – у центральному апараті ВПС, з 1978 – у групі генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР.

Історичні місця, де жив і трудився в Москві: будинок, де у 1966–1991 мешкав Іван Кожедуб і встановлена меморіальна дошка – провулок Сивцев Вражек, 33; приміщення школи №2011 імені Маршала авіації Івана Микитовича Кожедуба і де на його честь встановлена бронзова меморіальна дошка (2010) – вулиця Мар'їнський парк, 37.

Помер Іван Микитович 8 серпня на дачі від серцевого нападу; похований на Новодівичому некрополі; ділянка № 7, ряд 18.

**КОЗЛОВСЬКИЙ
Іван Семенович
(1900-1993)**

Козловський Іван Семенович, співак (ліричний тенор) із Київщини; народний артист СРСР (з 1940), Герой Соціалістичної праці (1980), лауреат двох Сталінських, п'яти Ленінських та Державної премії УРСР імені Т. Шевченка (1990). Мати, Ганна Герасимівна, походила з дому Косинських (1871–1921), що вів родовід від гетьмана українського низового козацтва Криштофа Косинського (1545–1593). Батьки майбутнього співака відправили його на навчання до духовної семінарії при Михайлівському Золотоверхому монастирі, де на той час уже вчився його старший брат Федір, і сподівалися, що їхні сини стануть священиками.

В 1917–1919 Іван навчався в Київському музично-драматичному інституті імені М. Лисенка. 21 листопада 1918 в концерті пам'яті композитора Миколи Лисенка виконав пісні на вірші Т. Шевченка «Ой на горі ромен цвіте», «Зацвіла в долині червона калина», «І широкою долину» (дві останні – спільно з В. Старостинецькою). З 1926, 30 років – соліст Великого театру в Москві. На оперній сцені проспівав 50 найрізноманітніших партій: від мудрого старця Берендея в опері «Снігурка» М. Римського-Корсакова до юного Ромео в «Ромео і Джульєтті» Ш. Гуно. У репертуарі – класичні шедеври Моцарта, Бетховена, Шуберта, Шумана, Лисенка, Гулака-Артемовського, Глинки, Даргомижського, Бородіна, Чайковського, Ліста, Рахманінова; українські й

Після чергового скандалу з керівництвом у 1938, дирекція Большого театру звільнила ліричного тенора з роботи Козловського. Минув приблизно рік, і в Кремлі захотіли послухати «божественного українця». Іван Семенович в ролі Герцога в опері «Ріголетто» – митця із забуття дістали, привезли в театр та поставили перед очі Горця. Того вечора Козловський був в ударі, а співав – бездоганно, особливо сподобалася Сталіну «Пісенька герцога» з опери Джузеппе Верді. «Повторіть, будь ласка, ще раз», – жестом наказав із ложі вождь. На це непередбачуваний український співак рукою взявся... за горло. Мовляв, двічі поспіль важко витягнути знамените фінальне фермато... Іван Семенович був великим українським патріотом, навіть у Росії. Україна завжди займала найважливіше місце в його серці; підтримував найтісніші зв'язки із київськими митцями і земляками-мар'янівцями. У його московській квартирі завжди лунала українська мова. Серед репертуару співака були «політично небезпечні» українські твори: «Мені однаково» на слова Т. Шевченка, пісні українських січових стрільців. Під час Другої світової війни Козловський співає, як у госпіталях, так і неподалік від передової; до Фонду оборони перераховує мільйон карбованців. Кремлівські шовіністи від мистецтва робили і роблять все, щоб викреслити українську

сторінку біографії Козловського – якщо оперні арії чи романси російською мовою можна купити в Москві на кожному кроці, то українські твори неможливо знайти, хоча на них був величезний попит. Деякі найкращі записи українською мовою виконані І.Козловським, не перевидавались по 50-60 років. Завдяки старанням доньки співака – Анни Іванівни та Президента «Фонду Козловського», оперної співачки із Луганщини Бели Руденко, 24 березня 2004 відбулася презентація компакт-дису з українськими творами у виконанні Івана Семеновича, який московська фірма MOROZ Records, на жаль, зробила недбало. Красномовними є більшість виданих у Москві біографій Козловського – в одній із довгого переліку композиторів, меломан може дізнатися, що співак із Київщини виконував твори Шапоріна та Власова, проте, у списку немає... українських класиків – Гулака-Артемовського та Лисенка. Автор іншої «брошури» пише, що «с большим мастерством исполняет И.С. Козловский русские романсы» – та писачі «невідомо», що Козловський аж тричі записував на платівку славетний український романс «Коли розлучаються двоє!» Іван Семенович заповів поховати в рідній Мар'янівці, вибрав місце для могили – але й останню волю митця не виконано: великий співак знайшов останній притулок на офіційному цвинтарі Москви.

російські народні пісні та романси. В Шевченківському репертуарі, зокрема: партія Андрія в опері М. Аркаса «Катерина» за однойменною поемою Т. Шевченка (1919, Полтава; 1924, Харків, опера); пісні: «Огни горять», «Мені однаково», «По діброві вітер виє», «Б'ють пороги», «Думи мої, думи мої», «І широку долину» (всі – М. Лисенка), «Така її доля» (обробка Заремби). Підтримував стосунки з діячами української культури, зокрема – М. Рильським, О. Довженком, С. Козаком, А. Малишком. Іван Семенович зв'язав життя з актрисою Г. Сергеевою (1914–2000), яка народила двох дочок, та під старість залишила співака – Козловський доживав дні самотній... Іван Семенович – як і брат, також глибоко віруюча людина – мріяв закінчити дні у монастирі.

Історичні місця, де перебував і жив: оперний театр – у 1925 працював солістом; державний академічний Великий театр – у 1926-1954 виступав як соліст – площа Театральна, 1; будинок, де жив і встановлена меморіальна дошка – Брюсов провулок, 7.

Помер Іван Семенович 21 грудня в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка №10 – Лужнецький проїзд, 2.

КОНДРАТОВИЧ
Кириак Андрійович
(1703-1788)

Кондратович Кириак Андрійович, поет, перекладач, прозаїк із Полтавщини. У 1709 у Полтавській битві загинув батько – сотник Охтирського слобідського полку; хлопчик-сирота гроші родини використав для здобуття освіти. З 1715 учився у Києво-Могилянській академії, закінчив повний курс (15 років), спеціалізуючись на польській та латині; дядько – архієпископ Гаврило Чужинський, влаштував племінника викладачем латини; займався перекладами у Феофана Прокоповича; за його рекомендацією допомагав історику Василю Татищеву в роботі над «Історією Російською»; переклав для нього: «Природничої історії» Плінія Старшого: «География Плиниева в третьей, четвертой, пятой и шестой его книгах, заключающаяся из латинской печатной в базилей 1525 году переведена Кирияком Кондратовичем в Екатеринбурге 1738 году в феврале месяце». З 1731 Кириак – «придворний філософ» у С.-Петербурзі, 1743 – перекладач у Академії наук. За роботою над складанням «Російського лексикона» спостерігав Михайло Ломоносов; те, що Кириак Андрійович – українець і зберігав акцент у вимові, не подобалося Ломоносову – обурювався, але вважав, що власні стосунки не повинні впливати на роботу. Кириак переклав чимало античних книг, зокрема, першим у Російській імперії – Гомера та Овідія, першим створив російський термінологічний ботанічний словник, звертаючи увагу не

Першим до безсмертної культурної спадщини у Російській імперії доступився, наскільки вистачило європейської освіти та розуміння грецької поезії, вихованець Київської духовної академії, українець Кириак Андрійович Кондратович. Вивчав класичну грецьку філологію та теорію перекладу в Києві у Феофана Прокоповича, поки 1733 не перевели на дев'ять років до Єкатеринбурга жити на утриманні графа Олександра Строганова та вчителювати дітям церковників і тамтешніх майстрів.

Кондратович трансліював, перекладаючи, античну класику прозою, перекладав, не з давньогрецької мови, а з... латини. Проте, за життя українця «Переклад Гомерових Іліади і Одиссеї» світ так і не побачив – залишилися в рукописі, як і безліч інших ненадрукованих праць Кіріяка. Коли 1742 на царство зійшла Єлизавета Петрівна (1709–1762), поету і перекладачеві пощастило переїхати до С.-Петербурга та представити Академії наук укладений «Лексикон» – твір став підвалинами початкових праць із складання першого російського словника, виданого Академією в 1786–1796.

Коли ж українець шанобливо попросив Сенат отримати при Академії наук місце професора «у важливій справі збирання лексиконів латинсько-російського і російсько-латинської мов», Кириак Андрійовича призначили лише старшим перекладачем із платнею... 300 рублів на рік.

Особливо ображало самовідданого вченого і перекладача те, що Російська академія не друкувала його авторських перекладів. У 1745 Кондратович написав латинську граматику, присвятив Святійшому Правлячому Синоду і в особливому «доношенні» вписав числом «31» – реєстр оригінальних перекладів та словників, однак, робота не приймалася до друку: українець двічі впадав у божевілля. У 1749 Кириак Андрійович іще уклав ботанічний словник «Дикціонеръ, или речениаръ по алфавиту російскихъ словъ о разныхъ, произращеніяхъ» (1780). Основні книги та переклади К. Кондратовича: «Публія Овидія Назона еллегіи, изъ первой книги печалей» (1759); книга: «Сочиненіе о варягахъ, автора Феофила Сигефра Беэра», «Марка Туллія Цицерона двѣнадцать отборныхъ рѣчей», «Перевод Гомеровыхъ Илиады и Одиссеи»; двовірші Катона, «Енхирідіон» Епіклета (усі – не опубліковані), «Польскій общій словарь и библейный, съ польскою, латинскою и російскою новоисправленною библиями смѣчиванъ» (1775).

Окрім різноманітних прозових перекладів, Кондратович писав вірші, віддавав перевагу й епіграмі – упорядкував їх 16 000, але збереглося 1000; велика частина (триста епіграм) зібрана у виданій в 1769 книзі в трьох частинах «Старик молодой». Українець Кириак Кондратович виявився досить своєрідним інтерпретатором і польської поезії.

тільки на тлумачення та етимологію слова, а й на правильну вимову. Кондратович іще уклав: латино-російсько-німецький словник, російсько-татарський, російсько-чувашський, російсько-марійський, російсько-удмурдський, російсько-мансійський словники. Українець – працелюб створив тільки сонетів, рондо і епіграм 10 тисяч, які із часом стали представляти історичний інтерес; займався Кириак і їх складанням – в 1769 надрукував 300: «Старик молодой доброхотному и недоброхотному читателю». Кириак – малорос не позбувся українського акценту, тому отримувал «половинне жалування» – і вісім його дітей мали жалюгідне існування. В епіграмі Кондратович автобіографічно висловився: «В бедности я прожил век, до сегодого веку, // Бедность не порок, порок бедность человека». Праці Кириака: «Польскій общій словарь и библейный, с польской, латинской и российской новоисправленной библиями смечиванъ», «Декционер или речениар по алфавиту российских слов о разных произращениях; т. е. деревьях, травах, цветах, семенах огородных и полевых кореньях и о прочих былиях и минералах» (1780).

25 вересня у С.-Петербурзі помер усіма забутий 85-літній Кириак Кондратович, український поет і перекладач; похований на Смоленському цвинтарі.

КОНДРАТЮК
Юрій Васильович
(1897-1942)

Кондратюк Юрій Васильович (справжнє ім'я Шаргей Олександр Гнатович; український вчений-винахідник із Полтави, один із піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів – автор так званої «траси Кондратюка». Після повернення до Російської імперії 1906, батько – Гнат Бенедиктович забрав із собою сина до столиці імперії С.-Петербурга.

1916 вступив до механічного відділення Петроградського політехнічного інституту, але в листопаді того ж року призваний в армію. Після Жовтневого перевороту – мобілізований до Білої армії, дезертирував і оселився в містечку Сміла. Побойуючись репресій, за сприяння мачухи Кареевої – здобув документи на ім'я Юрія Васильовича Кондратюка. Таємниця справжнього імені Ю. Кондратюка зберігалася аж до 1977, коли сестра Ніна Шаргей дала письмові свідчення комісії ЦК КПУ. У праці «Завоювання міжпланетних просторів» (1929) вивів рівняння польоту ракети, розглянув енергетично найвигідніші траєкторії космічних польотів, виклав теорію багатоступеневих ракет. Кондратюк першим сформулював теорію багатоступеневих ракет, запропонував використовувати для палива метали і неметали та їхні водневі сполуки. Розглянув проблеми створення проміжних міжпланетних баз, ідею використання гравітаційного поля небесних тіл; ідеї – про створення космічних систем, про розрахунки

У 20 років гімназист Юра Кондратюк створив працю на 104 сторінки, через два роки завершив другий варіант рукопису і назвав: «Тим, хто читатиме, щоб будувати». Третій варіант книги «Про міжпланетні подорожі» у червні 1925-го відправлений до Головнауки. Та кому потрібні зоряні думки, що летять понад океанами? Правда, у 1926-му газета «Вечерняя Москва» повідомила про надання коштів «на друкування книги Ю. Кондратюка». Так-то воно так, але насправді грошей на публікацію не дали, навіть допомогати Кондратюку, невідомому винахіднику з України?. Тому, живучи у містечку Каміньна-Обі, 1929-го Юрій Васильович відкладав премії, щоб на власні кошти видати 2 тисячі примірників книги, яка містить 70 сторінок і 6 креслень і досі вражає світ: одну – відправив до Калуги засновникові ракетобудування К. Ціолковському, іще примірник – бібліотеки Конгресу США. В працях Юрія Кондратюка є розробка наступних проблем: енергетично найвигідніші траєкторії космічних польотів, теорій багатоступінчастих ракет, проміжних міжпланетних заправочних ракетних баз у вигляді супутників планет; економічної посадки ракет на планету з використанням гальмування атмосферою. Юрієм запропоновані для застосування в двигунах, як пальне, деякі металоїди та їх водневі з'єднання, наприклад, бороводні. У 1930 Юрій Васильович мешкав у Ново-сібірську, в хатині на вулиці Дер-

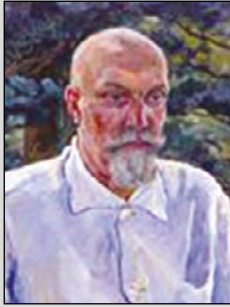

жавіна, спав на підлозі, і... описував скафандр, крісла астронавтів. А ще український конструктор побудував найбільший у світі елеватор-мастодонт, мов Ковчег. «Добродії – заздрісники» написали «куди треба», що «українець Кондратюк – шкідник», звів зерносовище без цвяхів, щоб «швидше розвалився соціалізм». Вчений провів три роки за ґратами, витримав допити із голками під нігтями, втратив 11 зубів, але вини не визнавав. Через 10 років винахідника Юрія Кондратюка реабілітували – допоміг Серго Орджонікідзе, який ознайомився із роботами вченого. Достроково звільнений, зек-проектант відмовився працювати у Москві, обрав Харків, Інститут Променергетика; створив дерзновенний проєкт вітроелектростанції у Криму – мали побудувати на горі Ай-Петрі. До речі: проєкт Юрія Кондратюка цієї станції допоможе будівельникам Останкінської вежі. Американці ж скористалися ідеями українського генія при запуску «Аполло-9» на Місяць – астронавт Ніл Армстронг (1930–2012) здійснив мрію Кондратюка («Лунар-орбіт-рандеву»). Перший пам'ятник Юрію Васильовичу зведено у Хьюстоні (США); а також погруддя – у Міжнародному залі Космічної слави «Музею історії космосу у Нью-Мексико»; ім'ям Кондратюка за номером «78» названо планету № 3 084 та кратер на зворотньому боці Місяця. Присвячено землякові й ювілейну монету «Юрій Кондратюк», яку викарбував Національний банк України, а також поштові марки.

траєкторій польотів для висадки на місячну поверхню використано і нині у практичній космонавтиці, зокрема, результати його наукової праці «Про завоювання міжпланетних просторів».

Керівник американської програми «Аполлон» Джона Хуболта (1919–2014) у журналі «Лайф» писав: «Коли на світанку у березні 1968 із завмиранням серця стежив за стартом ракети, що несла корабель «Аполон» у напрямку Місяця, думав про українця Юрія Кондратюка, який 50 років тому розробив ту саму трасу, по якій належало летіти нашим астронавтам». З початком Другої світової війни Кондратюк вступив добровольцем до народного ополчення; за однією з версій – загинув під час бою 23 лютого 1942 поблизу міста Кіров, Калузької області; похований у братській могилі, розташованій у сосновому лісі, при в'їзді в поселення – за 20 метрів від дороги Кіров – Верхня Пісочня. Імовірно є версія, що український вчений-винахідник загинув у концтаборі – як доказовий аргумент, прихильники приводили факт виявлення після війни в ракетному центрі Рейху, біля містечка Пенемюнде, рукописного зошита Ю.Кондратюка з формулами і розрахунками ракетної техніки.

**КОНЧАЛОВСЬКИЙ
Максим Петрович
(1897-1942)**

Кончаловський Максим Петрович, лікар-терапевт із Одеси; Заслужений діяч РСФРР (1934). Закінчив Московський університет (1899), перший терапевт, ревматолог, професор; віце-президента Міжнародної Ліги боротьби з ревматизмом. Від 1918 – професор Вищих жіночих курсів; від 1928 – науковий керівник Центрального інституту гематології і переливання крові (обидва – Москва); водночас, від 1929 – завідувач кафедри факультету терапії 1-го Московського університету, а також науковий керівник та завідувач клініки терапії й інфекційних хвороб Всесоюзного інституту експериментальної медицини (Москва). Голова Всесоюзного товариства терапевтів (від 1931); співзасновник журналу «Терапевтический архив» (1923).

Розвивав фізіологічний напрям і синдромального підходу у клініці внутрішніх хвороб. Наукові дослідження: ревматизм, гіпертонічна хвороба, гастрит, виразкова хвороба шлунка, рак легенів, анемії і питання переливання крові. Описав так званий «симптом джугта при підвищеній судин проникності й порушенні кількості», або- «функціонування тромбоцитів, гепатолієнал. синдром при цирозах печінки». Брав участь в обґрунтуванні синдрому Румпеля–Леєде–Кончаловського – коли при підвищенні тиску в тонометрі на плечі до 80 мм ртутного стовпчика впродовж 5 хвилин на передпліччі в 2-х сантиметрів від ліктьової ямки в колі діаметром 2,5 сан-

З 1923 по 1931 Максим Кончаловський – голова Московського терапевтичного товариства; учасник Міжнародних медичних конгресів у Мадриді та Парижі, ініціатор та організатор 4-го конгресу по ревматизму в Москві (1934); учасник 5-го конгресу по ревматизму в Стокгольмі (1936). У наукових працях Максим Петрович розробляв питання етіології та патогенезу хвороби, висловлювався з проблем розумної організації лікування хворого, про профілактику захворювань. Питання функціональної діагностики, досліджені Максимом Петровичем, погляди на лікування і профілактику внутрішніх хвороб зробили великий вплив на представників його школи. Особливе значення надавав встановленню діагнозу захворювання і виявлення індивідуальних особливостей організму.

Максим Кончаловський володів видатним педагогічним даром; узагальнивши величезний освітянський досвід, в 1935–1937 видає тритомник клінічних лекцій: перший том присвячений захворювань серцево-судинної системи, другий – захворювань шлунково-кишкового тракту, нирок, залоз внутрішньої секреції, третій – захворювань органів дихання, кровотворення. Під його редакцією в 1933 видано підручник з внутрішніх хвороб. У 1934, за заслуги в медицині, удостоєний звання «Заслужений діяч науки».

Наукові праці Максима Петровича охоплюють всі розділи

внутрішньої медицини; серед його учнів – Є. Тарєєв, В. Смотров, С. Поспелов, С. Гиляревський, А. Гукасян і багато інших видатних лікарів. На запрошення наркома Миколи Семашко (1874–1949), Максим Кончаловський став головою Центральної курортної комісії і членом ученої медичної ради; брав участь в організації наукової роботи на курортах. Кончаловському належить проект курортної клініки в Москві, призначений для розробки методики курортного лікування. Такий медичний-науковий заклад, завдяки Максиму Петровичу, відкрито, спочатку – як невелика установа, але потім розбудувалася в Курортний інститут, з 1958 – Центральний Науково – дослідний інститут курортології і фізіотерапії (1998). Як терапевт широкого профілю, Максим Петрович – автор 200 наукових робіт з охопленням практично всіх проблем медицини; за його редакцією виданий підручник з внутрішніх хвороб.

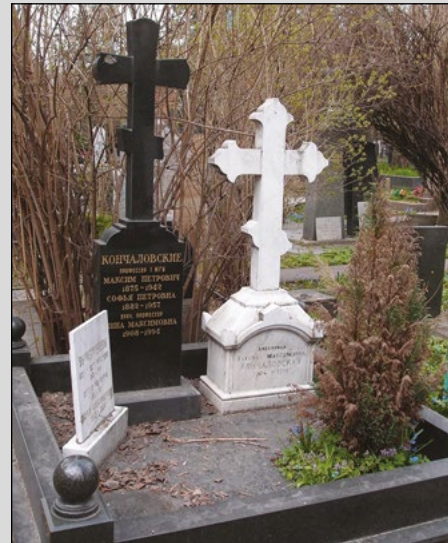
Як толерантний представник інтелігенції, Максим Кончаловський був знавцем музики, театру, образотворчого мистецтва. В очолюваної ним клініці, для співробітників та пацієнтів влаштовувалися концерти з виступом артистів Великого і Художнього театрів, відомих музикантів.

Все життя і діяльність Максима Петровича Кончаловського свідчать, що це – професійний лікар, як мовиться – од Бога, який рятував і піднімав на ноги хворих.

тиметри у здорових людей петехії не утворюються (або утворюється) не більше 10 – до 1 міліметрів в діаметрі. Наукові праці: «Клинические лекции. Вып. 1–4. Москва; Ленинград, 1935–1937»; «Учебник внутренних болезней. 3-е изд. Москва; Ленинград, 1939»; «Избранные труды. Москва, 1961». М.П. Кончаловський довів, що у походженні ревматизму головна роль належить індивідуальним особливостям організму. До речі, родина Максима Петровича була знайома із багатьма талановитими художниками Росії – Суриковим, Серовим, Керівним, Врубелем... А юнаком Максим позував живописцю Валентину Серову (1865–1911) для створення портрета – спадкоємця Олександра III (1845–1894); художник Михайло Врубель (1856–1910) робив малюнки до «Демона», подружився із Максимом і подарував акварель «Клеопатра на ложі» для видавничого оформлення вірша Олександра Пушкіна «Єгипетські ночі».

Історичні місця, де жив і працював Кончаловський у Москві: будинок, мешкав із родиною і встановлена меморіальна дошка – вулиця Велика Молчанівка, 24.

Помер Максим Петрович 29 листопада в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка №4; Лужнецький проїзд, 2.

КОРОЛЬОВ
Сергій Павлович
(1907-1966)

Корольов Сергій Павлович, авіаконструктор із Житомира, вчений ракетно-космічної техніки; конструктор перших супутників Землі і космічних кораблів. Герой Соціалістичної праці (1956), академік Академії наук СРСР (1958). Перші 24 роки провів в Україні, дуже її любив, особливо – українські пісні: «Дивлюсь я на небо», «Реве та стогне Дніпр широкий», – улюблені бабусі й батька. Сергій Павлович закінчив МВТУ імені М. Баумана, дипломним проектом керував авіаконструктор Андрій Туполєв (1888–1972). Заарештований Корольов за «шкідництво при створенні ракети «212», направлений у Магадан на золоті копальні, де його помітив колишній директор авіазаводу № 156 Михайло Усачев (відбував 15 років таборів після загибелі Валерія Чкалова), який врятував Сергія від загибелі. У 1942 житомирянин переведений у Казань на завод № 16 для роботи в спеціальному Конструкторському бюро (КБ) над проектом реактивного літака; розроблювач двигуна для літака Ла-7Р та ракети Р; у січні 1955 завершив випробування ракети Р5М – стратегічної, здатної нести ядерний заряд. Забезпечив запуск Р7 – «сімка», яка вивела перший ШСЗ і корабель із Юрієм Гагаріним (1934–1968); розробив ракету-носіє Н1. У 1946 Корольов призначено головним конструктором балістичних ракет, із фізиком Ігорем Курчатовим (1903–1960) створив ядерний проект «ракетний щит СРСР». 23 листопада

Трудовий стаж головного конструктора СРСР почався з шістнадцяти років. Сергій у молодості трудився теслею, газетоношею, вантажником, крив дахи, працював на верстаті. «Я мрію стати будівником... але тільки літаків», – зінавався Корольов, тому, під час навчання в Київському політехнічному інституті захопився планеризмом, літав. Сергій Корольов був талановитим льотчиком – будучи членом планерного школи як в Києві, так і в Москві, багато літав, у тому числі й на експериментальних апаратах; студентом зарекомендував себе талановитим конструктором. За його проектами створений літальні апарати: «Коктебель», «Червона зірка», а також літак СК-4. Влітку 1938-го ув'язнили одесита, інженера Валентина Глушка (1908–1989) на зборах, де «колеги» засуджували арештованого, Сергій заявив, що «Глушко не може бути ворогом народу». За кілька днів кагебісти взяли й Корольова; на допитах 31-річному конструкторові зламали щелепу. Вночі, 28 червня 1938, відбувся 15 хвилинний суд, на якому Корольову оголосили вирок: «10 років ув'язнення» – і відправили мити золото на Колімі. А коли «шарашкам Лаврентія Берії» знадобилися ракетники, у концтаборі отримали вказівку відправити на Велику землю й Корольова. Сергій дістався причалу, але пароплав уже відійшов – з'ясували, що судно затонуло і жоден пасажир не врятувався. Під час Другої світової

війни Сергій Павлович неодноразово просився на фронт, бажаючи воювати в авіації, де його льотні таланти могли послужити справі перемоги. Під час роботи комісії Корольова в Берліні з вивчення німецького трофейного технічного обладнання, її роботу курирував безпосередньо командувач радянськими військами в Німеччині Григорій Жуков (1896–1974), маршал СРСР, на диво, допомагав знаменитому конструктору, надаючи всіляку підтримку. Під час демонстрації англійцями польоту трофейної німецької ракети ФАУ, Корольов прибув інкогніто під виглядом капітана радянської армії. Звання Героя Соціалістичної праці Сергій Павлович отримав, так і не будучи реабілітованим. З кінця 1950-х років ОКБ С. Корольова працювало над проектом польоту на Місяць; було запущено три автоматичних станції «Луна». Одна з них сфотографувала поверхню Місяця, інша – доставила вимпел з гербом Радянського Союзу. Американці змогли повторити політ людини в космос тільки через рік після польоту Юрія Гагаріна. До кінця життя ім'я українця Корольова засекречено. Статті в пресі та наукових журналах підписував «професор Сергєєв». Тільки після смерті, країна дізналася справжнє прізвище «батька космонавтики» із України – Сергія Корольова.

1970 у Житомирі відкрито меморіальний будинок-музей його імені; у 1987 – Музей космонавтики.

1950 в армію на озброєння поставлено ракети Корольова «Р-1». У 1957 Нобелівський комітет звернувся до Академії наук СРСР із проханням висунути на здобуття премії трьох науковців, чії розробки відкрили людству шлях у космос. Кандидатура Сергія Павловича була поза конкуренцією, Микита Хрущов (1894–1971) наказав відповісти, що конструктор супутника – «радянський народ, а не Корольов». Святкуючи день народження головного конструктора, він в останній раз заспівав із друзями «Чому я не сокіл», а через день потрапив до Кремлівської лікарні, де виявили пухлину. 14 січня Сергій Корольов помер у реанімації. Історичні місця в Росії, пов'язані із життям і діяльністю українського конструктора ракетно-космічної техніки: Казанський завод №16, де у 1942–1945, у закритому КБ трудився і на приміщенні якого встановлена меморіальна дошка (скульптор М. Гасимов); Московський фізико-технічний інститут (МФТІ), де працював – Інститутський провулок, 9; будинок у Москві, в якому жив з родиною і на якому встановлена меморіальна дошка та створений музей-квартира – Останкінський провулок, 2/28; пам'ятник – проспект Миру, Алея космонавтів.

Урна з прахом українця Сергія Павловича Корольова встановлена у Кремлівській стіні на Червоній площі Москви (РФ).

КОСТЕНКО
Володимир Полієвктович
(1889-1956)

Костенко Володимир Полієвктович, інженер із Полтавщини; вчений, літератор, публіцист, громадський діяч, лауреат Державної премії СРСР, один із організаторів кораблебудування в СРСР; автор праць з гідродинаміки, броньової захисту кораблів, організації суднобудівного виробництва. Восени 1900 майбутній інженер поступив до Кронштадтського Морського інженерного училища імператора Миколи I (з 1 липня 2012 «Військовий навчально-науковий центр ВМФ» Військово-морська академія ім. М. Г. Кузнецова»). У результаті проведеного аналізу даних щодо ваги різних корабельних пристроїв, механізмів та озброєння, Володимир встановив, що, при заміні важких вогнетрубних котлів шотландського типу порівняно легкими водотрубними, а також використавши більш легкі допоміжні механізми, можна вивільнити для посилення захисту та озброєння близько 1200 тонн. Збільшивши головний калібр з 203 мм до 254 мм, В. Костенко вперше в світовому кораблебудуванні застосував лінійно-піднесені розташування гарматних веж. Професійну кар'єру розпочав із посади помічника будівельника ескадреного панцерника «Орел» (закладений 20.05.1900 у С.-Петербурзі на Новому адміралтействі, спущений на воду 06.07.1902, в експлуатації – з травня 1905). Одним із найвизначніших переломних моментів у житті Володимира Полієвктовича – участь у Цусимському бою як корабельного інжене-

Володимир Костенко все життя присвятив різнобічній діяльності в галузі суднобудування: це і організація виробництва, і авторство проектів кораблів і суден. З березня 1906 керував будівництвом броненосця «Андрій Первозванний», після відряджений до Англії для спостереження за будівництвом крейсера «Рюрик», для якого запропонував нововведення, які змогли значно підвищити бойову міць; написав праць із кораблебудівництва. Наприкінці 1909, Володимира Полієвктовича заарештували за «зв'язки з революційним рухом» і ув'язнили в Петропавлівській фортеці та засудили до шести років; каторги уник, але звільнений з флоту. У 1912 вченого призначили головою суднобудівної технічної контори та головним корабельним інженером Товариства Миколаївських заводів і верфів «Наваль». Під його керівництвом спроектовано і зведено 150 суден, зокрема: «Імператриця Марія», «Імператор Олександр III», «Катерина II», «Імператор Микола I». У 1915–1917 розробив проекти лінійного корабля водотонажністю 45 тисяч тонн, судна з новими рушіями типу «риб'ячий хвіст». Учений займався питаннями остійності суден, броньового захисту, гідродинаміки. У 1922 Костенко переведений до Харкова на посаду начальника Управління промисловості при Вищій Раді Народного господарства. У 1928 став головою Технічної ради при Центральному Бюро з морсь-

кого суднобудування й одночасно заступником начальника «Судопроєкту». Згодом Володимир Полієвктович переведений до Ленінграда, призначений членом правління «Судотреста». Застосовані на Амурському заводі передові ідеї українця Володимира Костенка стали поштовхом для інтенсивного розвитку суднобудування в Росії, а вперше в СРСР здійснено будівництво суден на горизонтальних стапелях, розташованих в сухих суднобудівних доках вище горизонту зовнішньої акваторії. Для спуску пароплавів доки мали проміжний наливний басейн із напівшлюзом з шандорним затвором. Вивід пароплава проводився за допомогою примусового наповнення водою доків і наливного басейну з подальшим виведенням судна через напівшлюз глибоководного прорізу на акваторію заводу. Для забезпечення сприятливих умов і високої продуктивності робіт, у зимовий час доки, обладнані системою опалення, потужними монтажними кранами і стендовими майданчиками для складання корпусних секцій перекривалися шатровими елінгами. Ці передові ідеї українського інженера Володимира Костенка мали величезне значення для розвитку суднобудування в Росії, а за кордоном подібна схема застосована тільки 1960 в Італії, на заводі «Ансальдо». Написав Володимир Полієвктович спогади «На «Орле» в Цусіме» (1956), які перевидавалися як в Росії, так і за кордоном.

ра броненосця «Орел». Був у японському полоні, після звільнення – 1907 відряджений до Англії як член приймальної комісії, а згодом – помічник спостерігача за спорудженням панцерного крейсера «Рюрик». У березні 1910 Костенко заарештований за «належність до есерівського руху», засуджений до шести років, помилуваний імператором; опісля – працює на заводі «Наваль» (Миколаїв). Користуючись повагою громадян, обирається гласним міської Думи, міським головою.

У грудні 1919 залишив політику, виступивши Радою металістів на керівну роботу в губрадгосп на посаду головного інженера Миколаївських заводів «Наваль», увійшов до складу управління технічного керівництва Об'єднаних державних суднобудівних підприємств. Під його керівництвом випущено три підводні човни, перебудовано підводне судно «Нерпа» та чотири десантні пароплави типу «Ельпидифор»; у Очакові за його організації споруджено восьмибаштову гарматну батарею, організовано добудову крейсера «Адмірал Нахимов» та двох есмінців типу «Фидониси». У 1929–1931 та у 1941–1942 ув'язнений як колишній есер і «шкідник при проектуванні суднобудівних заводів», амністований.

Помер Володимир Полієвктович, 14 січня; похований на Серафимівському цвинтарі С.-Петербурга.

КОСТОМАРОВ
Микола Іванович
(1817-1885)

Костомаров Микола Іванович, історик із Східної Слобожанщини; це українсько-російське порубіжжя, тож виростав у двомовному середовищі – одного боку був сином поміщика, в домі якого розмовляли російською, з іншого – сином кріпачки, якого батько так і не встиг визнати своїм сином. Поет-романтик, мислитель, громадський діяч. 1833 вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. Був юнкером Кінбурзького драгунського полку в Острогозьку. Друкує поетичні твори в різних альманахах і видає збірки: «Українські балади» (1838) і «Гілка» (1840) під псевдонімом «Ієремія Галка». Тоді ж, під впливом творчості В. Шекспіра, створює історичну драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841). 1846 Вчена рада університету св. Володимира обрала Миколу Івановича викладачем російської історії, а з 1 серпня – ад'юнкт-професором. У грудні 1845 – січні 1846 – став членом Кирило-Мефодіївського братства, до якого приєднався і Т. Шевченко. У ніч на 30 березня 1847 взятий під варту і відправлений до каземату С.-Петербурга; з 24.06.1848 відсидів рік у Петропавлівській фортеці, засланий у Саратов. У «Саратовских губернських ведомостях» за 1853 опублікував дослідження «Бунт Стеньки Разіна». 1856 маніфест Олександра II звільнив Миколу від поліцейського нагляду. У 1857-му вирушив за кордон; побував у Швеції, Німеччині, Швейцарії,

Батьком видатного історика був поміщик Іван Петрович Костомаров, а матір'ю – кріпачка Тетяна Петрівна Мельникова. Микола вважався незаконнонародженим сином, оскільки батько, обвінчавшись з матір'ю вже після його народження, так і не встиг усиновити новонародженого. Батько-поміщик убитий селянами з метою пограбування на нічній дорозі. Так маленький Микола втратив спадок, життєві перспективи і, головне, громадський статус, бо за законами Російської імперії вважався кріпаком. Найближчі родичі батька – Ровневи, за безцінь викупили у вдови чималі землі Костомарових, пообіцявши при цьому дати вільну Миколі Івановичу. Мати майбутнього вченого змушена погодитися на все заради Миколиної волі – у результаті Костомарова залишилася із скромними засобами до існування.

Микола здав магістерський іспит, а у 1842 видав окремою книжкою дисертацію «Про значення унії в Західній Росії». Київський губернатор Іван Фундуклей (1799–1880) поважав професора університету св. Володимира Костомарова як вченого та фахівця з історії міста і дозволив редагувати губернаторську книгу «Огляд Києва і його старожитностей». Створення Кирило-Мефодіївського товариства відбулося в Києві, де Костомаров познайомився з Тарасом Шевченком, за що арештований. У С.-Петербурзі Микола Іванович також завдав клопоту російській владі. В 1860-

і в Сибіру сталася цікава ситуація: затримали кількох людей, які організували таємне товариство та закликали до автономії: розповідали, що «Сибір має таке відношення до Російської імперії, як Америка до Британії» – це називалось «справою сибірських патріотів» – за назвою поширюваних листівок. Коли «невдоволених» зловили і розпочалося слідство, їх спитали, звідки взяли такі погляди. На це затримані відповіли, що слухали лекції «українця Костомарова», який виступав як федераліст і «справжній друг обласного відродження» – тоді ідеї називалися «обласничеством». Теорія мови для домашнього вжитку, про яку розповідав Костомаров, мала підтекст: спершу треба підняти загальний рівень народу, а тоді вже простолюди сам виведе цю літературу на певні висоти. Вважав, що український рух був недостатньо сильним у ті часи, адже після Емського указу про заборону українського друку почався спад українського руху. Микола Іванович пише історичні монографії, які заклали новий жанр – Костомаров показав роль Богдана Хмельницького та інших гетьманів в українському державотворенні; тобто – український народ мав лідерів, які могли перевернути історію та у яких були особливі обставини і слабкості. Костомаров показав українських лідерів як державних і політичних діячів – це називалося в Російській імперії «політичним бунтарством», за що і переслідувався.

Франції й Італії. У Празі зустрівся з патріархом чеського слов'янофільства Вацлавом Ганкою. У 1858 Микола Іванович повернувся до С.-Петербурга і продовжив наукові пошуки, писав. 1859 прийняв запрошення зайняти кафедру російської історії Петербурзького університету; друкувався в альманасі «Колокол» (Лондон), опублікував історико-публіцистичні статті: «Правда москвичам про Русь» і «Правда полякам про Русь». 1862 подав у відставку, у 1863 одержав запрошення очолити кафедру в університеті св. Володимира (Київ). Твори: «Богдан Хмельницький», «Руїна» (1879); «Мазепа» і «Мазепинці» (1882); праця «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874); «Північноруське народоправство» (1863) і «Непевний час Московської держави» (1866); «Останні роки Речі Посполитої». Костомаров вивів теорію «мови» і вважав, що треба українському рухові згуртуватися і зробити все, щоб підняти рівень народу, а влада не повинна забороняти. Восени 1881 Миколу Івановича у С.-Петербурзі збив візник, наслідки травми відчувалися довго. 21 січня 1882 знову наїхав екіпаж; 6 квітня 1885, у день пам'яті св. Кирила і Мефодія, здоров'я історика різко погіршилося.

Помер Микола Костомаров 19 квітня у квартирі на Васильєвському острові. Похований на Васильєвському цвинтарі (Літераторські містки) С.-Петербурга; монумент – гранітний хрест на постаменті (скульптор – К. Сатісон).

**КОЦЮБИНСЬКИЙ
Юрій Михайлович
(1896-1937)**

Коцюбинський Юрій Михайлович, дипломат із Вінниччини, партійний та державний діяч; син письменника Михайла Коцюбинського. З грудня 1917 – член першого уряду України. Навчався в Чернігівській гімназії та в школі прапорщиків в Одесі; восени 1916 мобілізований до армії, проходив службу в Петрограді. Із товаришем дитячих років, комкором Віталієм Примаковим (1897–1937) створювали Червоне козацтво. З грудня 1917 належав до першого уряду України – заступник, народний секретар військових справ. У січні 1918 призначений головнокомандувачем збройних сил Української Народної Республіки з центром у Харкові.

Дружина з 1919 – Ольга Петрівна Бош (пом. 1966) – більшовичка, донька Євгенії Бош. З березня 1918 – народний секретар внутрішніх справ, а з кінця листопада – Тимчасового робітничо-селянського уряду України; керував державними і партійними органами в Чернігові та Полтаві. З 1920 – на дипломатичній роботі в Австрії (1920–1922, 1925–1927) та Польщі (з 1927); примикав до троцькістської опозиції. У січні 1930 – 29 квітня 1933, заступник голови Державної планової комісії УСРР; директор Інституту економіки Української СРР. 20 вересня 1933 – листопад 1934, голова Державної планової комісії УСРР і заступник голови Ради Народних Комісарів УСРР. Входив до складу ЦК КП(б)У, був членом ВУЦВК. У листопаді 1934 знятий з роботи,

У лютому 1935 Юрія Коцюбинського заарештовано, звинувачено в антирадянській діяльності і засуджено ухвалою особливої наради при НКВС СРСР до 6 років заслання. Із протоколу допиту: «Обвинительное заключение по делу контрреволюционной троцкистской организации на Украине... обвиняются: Коцюбинский Юрий Михайлович, 1895, уроженец Винницы, служащий со средним образованием, член ВКП(б) с 1913; является троцкистом с 1923, в период 1923–1924 был организационно связан с троцкистской оппозицией и принимал участие в подрывной деятельности; 1926–1927 являлся скрытым троцкистом-двурушником, проводил активную контрреволюционную деятельность и занимал в подполье руководящее положение. От партии это скрыл: начиная с 1927 весь последующий период стоял на руководящих позициях; в 1930 поддерживал связь с активным троцкистом Манщем, через посредство которого впоследствии 1931 установил организационную связь с обвиняемым Раппортом; г) в 1931 был инициатором создания контрреволюционной троцкистской организации, вошел в состав Харьковской троцкистской тройки, как руководитель; в 1932 был инициатором создания руководящего троцкистского центра в составе: Коцюбинский, как руководитель, и его сотоварищи – Фалькевич, Раппорт, Наумов, Гук. Всеукраинский центр под руководством

Коцюбинського на протязі 1932–1934 провів контрреволюційну діяльність, виражену в розробці програм, положень, тактики і організаційних принципів, в створенні троцькістських груп і ячеек в Харкові і на периферії – в Одесі, Києві, Дніпропетровську; являвся керівником Госплана, здійснював сконцентрованість в апараті Госплана УСРС основної троцькістської активності, т.е. – в злочинах, передбачених ст. 54-10; 54-11 УК УСРС. Винуватим себе визнав частково». У жовтні 1936 Юрія Михайловича заарештовано на заслання і перевезено до Києва; разом із «Порайком, Голубенком, Титарем, Тирчуком, Логіновим та Плєскачевським» звинувачено в організації за дорученням Юрія П'ятакова і керівництві діяльністю контрреволюційною троцькістською організацією в Україні («Український троцькістський центр»): а) являється учасником контрреволюційної троцькістської терористическої організації, здійсненої 1 грудня 1934 року злочинське вбивство Сергія Кірова; б) будучи учасником вказаної контрреволюційної організації, Юрій Коцюбинський на протязі 1933–1934 організував ряд бойових терористических груп в Харкові, Києві, готував терористическі акти проти керівників КП(б)У, а також знав про підготовку терактів проти керівників партії і уряду».

виведений з складу ЦК КП(б)У, в березні 1935 виключений з партії, висланий до Алма-Ати. 17 травня 1935 засуджений на 5 років заслання до Сибіру; в лютому 1935 заарештований, звинувачений в «антирадянській діяльності», засуджений рішенням особливої наради при НКВС СРСР на 6 років заслання; в жовтні 1936 звинувачений у організації і керівництві діяльністю контрреволюційною троцькістською організацією в Україні. Юрія Коцюбинського особисто допитував одесит, генерал-полковник Лев Мєхліс (1889–1953), якого називали «тінню Сталіна» і приписав Юрію «особисту участь у вбивстві Кірова та в підготовці замаху на Сталіна». Існує легенда: заарештовувати Юрія прийшли в день якогось сімейного свята і Коцюбинський вийшов у сорочці із запонками – брати не стали, адже застібкою із металу можна заповідати смерть у камері. Змусили перевдягнутися – тоді Юрій Михайлович вийшов до чекістів у вишиванці – це стало підставою для чергового звинувачення в «націоналізмі». 8 березня 1937 Юрій Михайлович засуджений колегією Верховного суду СРСР до розстрілу, 11 травня вирок виконано; 1956 реабілітований за клопотанням сестри, Ірини Коцюбинської.

Кетофонд з прахом Юрія Коцюбинського поховано на Новодівичому некрополі Москви; стара територія, ділянка № 3, ряд 60.

КОЧУБЕЙ
Віктор Павлович
(1812-1850)

Кочубей Віктор Павлович, князь із Полтавщини; син Павла Васильовича і рідної сестри князя Безбородька – Уляни Андріївни; правнук генерального судді, батька Мотрі Кочубей – Василя Леонтійовича Кочубея, страченого І. Мазепою. Знайомий Т. Шевченка; мав у С.-Петербурзі на вулиці Фонтанка, 16 будинок, який, після смерті, проданий у казну, і в ньому розмістилося ІІІ жандармське відділення. На подвір'ї приміщення знаходились каземати, куди 17 квітня 1847 привезено з Києва Тараса Григоровича. Тут перебували й інші члени Кирило-Мефодіївського братства: син пирятинського поміщика Юрій Андрузький (1827–р.с.н.), учений М. Гулак (1822–1899), поет О. Навроцький (1823–1892), студент університету св. Володимира І. Пасяда (1823–1894). В 1792–1797 Кочубей – надзвичайний посол в Константинополі. З жовтня 1798 – віце-канцлер, з грудня – керуючий Колегією закордонних справ.

З 1810 – член Державної ради Департаменту державної економії; на початку 1812 – голова. Підтримував пропозицію реформатора Російської імперії М. Сперанського (1772–1839) про реформу фінансів та Сенату. При обговоренні селянського питання, Кочубей виступав проти звільнення селян без землі та практики переводу їх у дворові. Під час Вітчизняної війни 1812 був при імператорові Олександрі І, сприяв призначенню Михайла Кутузова головнокомандуючим. Працював

Дорогою ціною давалася влада та багатство українцям у імперії – візьмемо хоч впливового за чотирьох царів князя Віктора Павловича Кочубея.

11 листопада у селі Диканька, Полтавський полк, Гетьманщина народився Віктор, нащадок Генеральної Старшини Гетьманщини, правнук Генерального писаря війська Запорозьського Василя Кочубея (1640–1708); племінник по матері світлішого князя із Глухова Олександра Безбородька (1747–1799); дипломат, перший державний канцлер внутрішніх справ Російської імперії.

Виховувався талановитий хлопчина у домі Безбородька, який відрядив його до Женеві для завершення навчання. Зархований до Преображенського полку, Віктор Кочубей недовго залишався на військовій службі – дядько-дипломат визначав подальшу дипломатичну кар'єру. За правління російського імператора Павла І (1754–1801), Віктор Павлович працював у Колегії іноземних справ, отримав низку нагород; однак, втратив прихильність можновладців: 8 серпня звільнений зі служби і відбув у село.

У 1784 відряджений до Швеції, а два роки потому отримав придворне звання камер-юнкера і в 1787 супроводжував імператрицю під час її подорожі до Криму.

23 червня 1801 російський цар Олександр І (1777–1825) призначив українця Віктора Кочубея сенатором з наказом перебувати при імператорові і долучитися до

роботи у Колегії іноземних справ. Водночас Віктор Павлович був членом «негласного Комітету», заснованого царем і сформованого з відданих йому людей; Комітет мав на меті здійснення реформ у державі. 11 грудня В.Кочубей призначають членом Державної ради, а 8 вересня 1802 – Міністром внутрішніх справ; 30 серпня 1821 удостоєний ордена Андрія Первозванного, а 19 квітня 1827 Віктор Павлович очолив Державну Раду імперії.

Кочубей платив за розлуку з Україною здоров'ям і життям дітей; князь змолоду хворів на подагру та туберкульоз легень, які в сирому кліматі С.-Петербурга прогресували. Віктор Кочубей із дружиною – Марією Васильчиковою народили 13 хлопчиків і дівчаток, але кожного року дитяча кімнатка одягалася в траур: живими залишалося шестеро малят, які почувалися краще лише в Диканьці, давали рожеві надії на видужування, лише перебуваючи на природі. У 1862, складаючи список найвидатніших особистостей в Російській історії для зображення на пам'ятнику «1000-ліття Росії», імператор Олександр II (1818–1881) включив в число 129 фігур й українця Віктора Павловича Кочубея.

Іменним Високим Указом від 6 грудня 1831 голова Державної ради і Комітету міністрів, дійсний таємний радник граф Віктор Павлович Кочубей зведений, з низхідним потомством, в «княжу Російській імперії гідність».

у С.-Петербурзькому навчальному відомстві, входив до складу Комітету товариства заохочення художників. У 1828 очолював секретну комісію, що під час перебування імператора Миколи I на дунайському театрі військових дій російсько-турецької війни 1828–1829 впродовж півроку керувала внутрішніми справами Російської імперії. 1826 – голова секретного «Комітету 6 грудня 1826».

У 1834 став Державним канцлером внутрішніх справ, досягнувши вищого чину табелів про ранги. 30 жовтня 1844 князь Кочубей присутній на засіданні, де слухалася заява Т. Шевченка про надання матеріальної допомоги для видання альбому естампів «Живописная Україна», сприяв, аби Комітет надав Тарасові кошти в сумі 300 карбованців.

Уночі з 2 на 3 червня Віктор Павлович раптово помер на руках дружини від нападу грудної жаби (стенокардії); похований в церкві Святого Духа Олександро-Невської лаври. Того дня поет О. Пушкін занотував у «Щоденнику»: «Царь был неутешен, новые министры повесили головы».

КРАВЧУК
Михайло Пилипович
(1892-1942)

Кравчук Михайло Пилипович, український математик із Волині, академік АН УРСР (з 1929), доктор фізико-математичних наук (з 1924), професор Київського політехнічного інституту. Народився 27 вересня у селі Човницях, в сім'ї землеміра. Математичне дослідження Михайла Кравчука «Застосування способу моментів до розв'язання інтегральних і диференціальних рівнянь» сприяла американському фізику Джону Атанасову (1903–1995) вирішенню математичної схеми першого комп'ютера. Учасник багатьох міжнародних математичних конгресів; виступив із доповіддю на II Міжнародному математичному конгресі в Торонто в 1924 та на Міжнародному математичному конгресі в Італії; на засіданні Математичного товариства в Парижі. Мав контакти із світовою математичною громадськістю; співавтор першого тритомного словника української математичної термінології. Наукові праці стосуються алгебри, математичного аналізу, диференціальних та інтегральних рівнянь, теорії функцій та інших розділів математики. Михайло Кравчук – один із засновників ЕОМ (електронно-обчислювальної машини); його розробки американці та японці застосували на телебаченні.

У 1937 для професора Михайла Кравчука настала година випробування – у республіканській пресі з'являються погромні статті, всесвітньовідомого вченого звинувачували у «націоналізмі, шпигунстві, антира-

Вже давно існують на сторінках наукових досліджень «многочлени Кравчука», «моменти Кравчука», «формули Кравчука», «осцилятори Кравчука». Математичні методи українця Михайла Кравчука використано в США, Японії й інших країнах під час моделювання кібернетичної техніки. Михайло Пилипович – автор 180 наукових робіт, в тому числі десятків монографій з різних галузей математики; одержав багато нових результатів в області інтерполяції та механічних квадратур, зокрема – повністю розв'язав питання про визначення механічної квадратури її коефіцієнтами та коефіцієнтами квадратур нижчих порядків. Його наукові результати дістали міжнародне визнання, серед них – перший проект комп'ютера. Але вчений не обмежувався дослідницькою роботою – Михайлові Пилиповичу належить велика роль у розвитку математичної освіти на рівні середньої й вищої школи, у розробці української математичної термінології, в організації наукового життя в добу українізації. Розділи теоретичної і прикладної математики знайшли застосування у його наукових здобутках: «Випадкові блукання. Симетричні матриці Кравчука та біноміальні сподівання»; «Мартингали. Поліноми Кравчука і мультиноміальні розподіли»; «Алгебри Лі та поліноми Кравчука»; «Групи Лі. Відбиття. Матриці Кравчука та групові елементи»; «Квантова ймовірність та тензорна алгебра»;

«Матриці Кравчука як власні вектори»; «Коефіцієнти Клебша-Гордана та поліноми Кравчука»; «Перетворення Кравчука»; «Поліноми Кравчука як гіпергеометричні функції»; «Гаусові квадратури. Нулі поліномів Кравчука»; «Сумація Гаусса-Кравчука»; «Теорія кодування». 29 червня 1929 на засіданні Вченої ради Академії наук України Михайла Пилиповича одностайно обрано дійсним членом ВУАН – наймолодшим академіком у віці 37 років. Результати друкує в наукових виданнях НТШ (1925), є членом математичних товариств Німеччини (1927), Франції (1927), Палермо (Італія, 1927). Михайло Пилипович відомий ще й тим, що першим почав писати математичні праці українською мовою, і це, певно, згубило. Йому приклеїли ярлик «націоналіста» і запроторили до більшовицьких концтаборів – став жертвою тоталітарного сталінського режиму. Академік Михайло Кравчук наукову діяльність розглядав як справу патріотичну: «Моя любов – Україна і математика». Михайло Пилипович повернувся: 2002-го відкрито аудиторію імені М. Кравчука в КПІ, а 2003-го – пам'ятник; меморіальні дошки на будинку, де жив і НАН України. 2004-го створено фільм «Голгофа академіка Кравчука», його ім'ям названо київську вулицю; видано кілька книжок, присвячених науковцеві: «Науково-популярні праці», «Вибрані математичні праці», «Розвиток математичних ідей Михайла Кравчука».

дядьчині», та що листувався з «польськими запроданцями» – математиком Мироном Зарицьким (1889–1961) і дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка Миколою Чайковським (1887–1970). 21 лютого 1938 Михайла Пилиповича заарештували; 23 вересня 1938 вченого засуджено на 20 років в'язниці та 5 – заслання. З Лук'янівської в'язниці Михайла Пилиповича відправляють до Владивостока і далі у трюмі суховантажного судна «Джурма» морем – на Колиму. Остання адреса українського математика: «Магадан, Хабаровський край, 72-й кілометр, Інвалідне містечко». 9 березня 1942 Михайла Пилиповича не стало: «Вже мертвого Кравчука вранці трічі бив наглядач металевою палицею, щоб ставав до роботи», – свідчив у споминах сусід по нарах М. Попов. У документі «компетентних» органів написано: «Зек Кравчук М.Ф., личное дело № 238943, зарыт на глубине 1,5 метра головой на запад от командировки 1250 метров на север». Реабілітований посмертно 1956. Професор КПІ Ніна Вірченко про М. Кравчука в тижневику «Слово Провісیتی», зазначила: «4 січня 2012 отримала листа від Богдана Пирого із Магадану такого змісту: «Завершую роботу із розшуку могили великого Кравчука. Він похований на цвинтарі, недалеко від лікарні на «23» кілометрі. Це в стороні від основної колимської траси. Нині ця лікарня пристосована для душевно хворих».

КРИВЧЕНЯ
Олексій Пилипович
(1910-1974)

Кривченя Олексій Пилипович, український оперний співак (бас) із Одеси; Заслужений артист РРФСР (1945), народний артист РРФСР (1951), народний артист СРСР (1956). Вокальну освіту здобув в Одеській консерваторії (1933–1938, клас В. Селявіна). У 1936–1938 – соліст Одеської філармонії, 1938–1940 – Донецького, 1940–1944 – Дніпропетровського, 1944–1949 – Новосибірського театрів опери та балету. У 1949–1962 – соліст Великого театру СРСР.

Голос Кривчені відзначався красивим тембром, великим наповненням. Виконавська майстерність характеризувалась благородною простотою, яскравим мистецтвом перевтілення, глибоким психологізмом. Кажуть, що в опері треба співати – справа не в грі та співі, а в інтонації образу, яка об'єднує всі виразні засоби оперного артиста.

Найвище досягнення оперного співака з України – партія Івана Хованського в опері «Хованщина» Мусоргського. Серед інших партій: Карась («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Виборний, Тарас («Наталка Полтавка», «Тарас Бульба» Лисенка), Годунов («Борис Годунов» Мусоргського), Руслан, Сусанін («Руслан і Людмила», «Життя за царя» Глинки), Мельник («Русалка» Даргомижського), Кончак («Князь Ігор» Бородіна), Пестель, Бестужев («Декабристи» Шапоріна), Сторожев («В бурю» Хренникова), Микита Вершинін

Особистість українського артиста зливалася з особистістю сценічного образу. Тільки великий актор здатний культивувати в собі, в своїй органіці, психіці риси образу, організовуючи їхні художні пропорції. Артистична «кухня» в Олексія Пилиповича Кривченя була своя, особлива. Ні пізнати, ні повторити її неможливо. Репетувати з ним було важко і навіть небезпечно для становлення в ньому образу персонажа вистави. Ніколи не було зрозуміло, що з сказаного і показаного він «зачепив», а що пропустив, як непотрібне. У нього була гостра чутливість до сценічної фальші – Олексій «страждав» від неї. Кривченя не готував роль, а народжував її в собі. Народжував, підгодовував, виховував, не насилував до певного часу і охороняв до «повноліття» від стороннього ока. Займався цим двадцять чотири години на день. Працював, розмовляючи з вами, лежачи на канапі з онуком, дивлячись телевизор, теревенив на репетиціях. Розмовляв не через відсутність дисципліни, а маскуючись, приховуючи за жартом, «лінощами», удаваною незрозумілістю внутрішній процес народження образу. Треба було знати, коли можна Олексія зупинити, а коли «провокувати». Однак, завжди можна бути впевненому, що процес іде, його не треба підганяти чи зупиняти, що це духовна потреба артиста. «Кривченя – великий талант, – казали про Олексія Пилиповича, – Йому все дається

легко!». Ні, талант Кривчені не був таким, який випадково викидає на подив усім чудові оперні образи. Це талант українця, організований високою інтелектуальністю. Природа його не стихійна, а високо осмислена. Скільки разів в цьому переконувалися глядачі! Тому, приклад співака Кривчені – зразок сучасного оперного артиста. Доречно відзначити одне з головних чудес його творчості – оперність; Олексій Кривченя співав не ноти, а інтонацію автора, перетворену особистістю художника-музиканта. Головна сила впливу його полягала в оперному співі, в пошуках інтонацій образу, в самому собі, у своєму психо-фізичному апараті і головне – голосі. Як Кривченя «грав», можна почути в співі. Це не було протокольним співом. Його голос, тембр набували кожного разу нового забарвлення у зв'язку з характером, ситуацією, волевым посиленням. Розум, художній розрахунок, натхнення, життєва проникливість, почуття правди, поєднані з артистичним і вокальним талантом, відсутність суєти в творчості, висока принциповість, вимогливість до себе, відчуження від «модності» і почуття обивательської «винятковості», повне до кінця проникнення в суть образу, його «зерно» і інтонацію – ось риси українського артиста Олексія Кривчені у Великому театрі Росії. Поєднання цих якостей дозволили оперному співаку Кривчені створити цілий ряд високохудожніх образів на сценах театрів України і Росії.

(«Микита Вершинін» Кабалевського, перше виконання), Кутузов, Комісар («Війна і мир», «Повість про справжню людину» Прокоф'єва, перше виконання), Дон Базіліо («Севільський цирюльник» Россіні).

У 1952, спираючись на творчий потенціал Кривченя, у Великому театрі ставлять «Сорочинську ярмарок», де Олексій Пилипович виконав роль Черевика. Кривченя вів і активну концертну діяльність, пропагуючи твори українських композиторів, а також народні пісні. Знімався у кінофільмах «Борис Годунов» (1956, Варлаам), «Хованщина» (1959, Іван Хованський). У 1956 співав прем'єру «Тараса Бульби» Лисенка в Києві. Гастролював за рубежом (Румунія, Болгарія, Югославія, НДР, Польща, Франція, Японія, Угорщина). Наспівав на грамплатівку українську народну пісню «Ой, важу я, важу» (обробка О. Чижка) та романс Миколи Лисенка «Доля», на слова Тараса Шевченка. У 1963 Олексій Пилипович у силу непорозумінь з керівництвом Великому театру, передчасно пішов на творчу пенсію, тому з 1965 працював у театрі за Угодою.

Помер Олексій Пилипович 10 травня в Москві; похований на Новодівичому некрополі; ділянка № 29.

**КРИЖИЦЬКИЙ
Костянтин Якович
(1858-1911)**

Крижицький Костянтин Якович, маляр-живописець із Києва; майстер реалістичного пейзажу. Навчався в училищі й відвідував Київську малювальну школу Миколи Мурашка, а в 1877 вступив до Петербурзької Академії мистецтв (майстерня пейзажиста, професора М. Клодта; 1877–1885). Впродовж 1879–1880 за роботи з живопису і малюнку нагороджений чотирма срібними медалями, згодом – малою, золотою. У 1884, виконавши програму на велику золоту медаль, закінчив Академію зі званням «класного художника першого ступеня». За картину «Лісові далі» здобув звання «академік». У 1900 Крижцького обирають дійсним членом Академії мистецтв; стає одним з організаторів Товариства художників імені А.І Куїнджі і залишається беззмінним головою від дня організації (1909). Писав краєвиди Росії та Прибалтики, України, Фінляндії та Норвегії. Автор картин, зокрема: «Перед дощем» (1880), «Дуби» (1884), «Гроза починається», «Болото» (1885), «Перед полуднем», «Травневий вечір» (1886), «Зелена вулиця» (1887), «Хутір у Малоросії» (1888), «Спека минула, повіяло прохолодою» (1889), «Лісова далечинь» (1889), «Озеро» (1896), «Дорога» (1899), «Сонячний день» (1899), «Косарі на Україні», «Дуби», «Перед грозою», «Вечір на Україні» (1901), «Ліс узимку» (1906), «Похмурий день» (1907), «Повіяло весною» (1910). Брав участь у

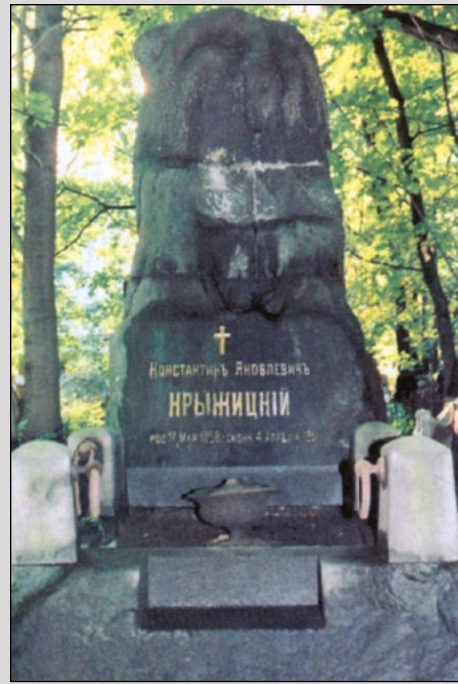
Костя Крижицький народився 29 травня у сім'ї київського купця. Отримав ґрунтовну домашню освіту, потім було Київське реальне училище, що на початку Великої Житомирської вулиці. Його триповерхову будівлю в класичному стилі, що виходить фасадом на Михайлівську площу, в 1858–1861 зодчий Олександр Беретті спорудив як приватну садибу аптекаря Івана Ейсмана. У 1873 за сприяння міського голови Павла Демидова-Сан-Донато (князь, мільйонер і видатний меценат) приміщення придбало реальне училище. Одного разу п'ятикласник Кость Крижицький замість зошита з математичними завданнями, випадково подав учителю альбомчик. А там були портрети вчителів, однокласників, намальовані учнем. Математик схвалив здібності школяра та порадив їх розвивати. Батько не заперечував: здібний портретист – прибуткова професія і записав сина до Київської рисувальної школи М. Мурашка. Так хлопець став учнем двох закладів одночасно – з того часу Костянтин Крижицький обрав шлях живописця-пейзажиста. У 26 років Костя за картину «Дуби» отримав малу «золоту медаль», закінчив Академію мистецтв на «відмінно» з численними нагородами. Жити Крижицький залишився в С.-Петербурзі; у 1884–1906 викладав малювання в Миколаївському сирітському інституті (С.-Петербург); засновник Товариства російських аква-

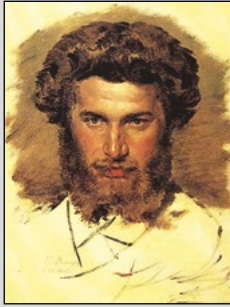
релістів (1887). Костянтин Якович писав переважно пейзажі, їх охоче купували колекціонери, члени царської родини. Митець багато мандрував: Німеччина, Норвегія (картина «Норвезький фіорд» в експозиції Миколаївського художнього музею), Прибалтика, Франція. Влітку із дружиною та чотирма дітьми маляр-живописець їздив до України, до власного маєтку на Валдаї. Крижицький вивчав сільську природу у всій її різноманітності, а особливо – ніжною і зворушливою була любов до природи України, Дніпра і Києва. Художник написав краєвиди: «Вид у Подільській губернії», «Обрив», «Ріка Буг», «Зелена вулиця». Серед творів, присвячених Києву і Дніпру, картини: «В околицях Києва», «Дніпро», «Розлив Дніпра». Саме тоді виник у художника задум картини «Перед грозою» (1885), виконаної в рік закінчення академії, – єдиної картини митця у Третяковській галереї. У 1889 Російський музей придбав полотно Костянтин Крижицького «Перед полуднем», де зображено берег Дніпра у спекотний літній день.

Представлений український маляр-живописець Костянтин Якович Крижицький картинами у Дніпропетровському, Запорізькому, Миколаївському, Національному художньому музеї України, Одеському, Херсонському, багатьох інших – України та Росії. Маляр-живописець із Києва залишив нащадкам велику художню спадщину.

громадському мистецькому житті як голова Товариства імені Куїнджі (з 1908). Художня спадщина велика: на посмертній виставці 1911 експонувалося 700 картин. Життя маляра-живописця обірвалося трагічно-несправедливо звинувачений в плагіаті, цей наклеп підхопила бульварна преса – третього квітня 1911 Костянтин Якович зайшов до дитячої кімнати, попрощався і пішов до кабінету. Наступного дня о пів на восьму ранку слуга знайшов хазяїна, який висів за шторою; на письмовому столі лежала записка: «Нерви не витримують, – повідомляв Крижицький, – свідомий своєї правоти, але не відчуваю сил боротися з інсинуаціями ворогів. Можливо, третейський суд і довів би мою правоту, але бракує зусиль і бажання з'ясувати правду». Історичні місця, де жив і працював: будинок Академії мистецтв – у 1877–1885 навчався, а у 1900, трудився – Університетська набережна, 17.

Похований Костянтин Якович на Смоленському цвинтарі С.-Петербурга, ділянка № 4.

КУЇНДЖІ
Архип Іванович
(1842-1910)

Куїнджі Архип Іванович, живописець-пейзажист із Маріуполя. Пращури Куїнджі мешкали у передгірній частині Криму району Бахчисарай та займалися хліборобством. Грецька християнська громада, оточена поселеннями татар, постійно відчувала на собі їх тиск. Греки не були потурчені, але багато з них засвоїли татарську мову і прийняли турецькі прізвища. У 1845 несподівано помер батько, незабаром – мати; осиротілі діти виховувалися у брата і сестри Івана Христофоровича. Після домашнього навчання, Архипа віддали до міської школи. Живопису навчався самостійно; займався в майстерні пейзажиста – мареніста у Симферополі Івана Айвазовського (1817–1900). В 1868 Архип учився в Академії мистецтв; член Товариства пересувних художніх виставок. Викладав у Петербурзькій АМ, з 1882 – професор, з 1893 – дійсний член академії, а з 1894 – керівник художньої майстерні. В 1897 звільнений за підтримку студентських виступів. Ініціатор створення Товариства художників (з 1909 – імені А. Куїнджі), яке об'єднувало живописців-пейзажистів. Серед учнів: О. Борисов, К. Богаєвський, А. Рілов, В. Пурвіт. Написав картини української природи, творчо розкрив її поезію і красу. Твори: «Татарська сакля в Криму» (1868), «Степ» (дві картини, 1875), «Чумацький шлях» (1875), «Українська ніч» (1876), «Березовий гай» (1879), «Місячна ніч на Дніпрі» (1880),

Архип Куїнджі народився в сім'ї бідного шевця-грека. Забавно, що в метриці записаний під прізвищем «Еменджі», що у перекладі з греко-татарської означає «трудова людина». За спогадами товаришів, в школі хлопець навчався погано. Із шкільних років захоплювався живописом і малював на всьому, що потрапляло під руку – на стінах, парканах і клаптиках паперу і виборів право називатися «художник». У 40 років, коли слава Куїнджі досягла апогею, Архип зробив несподіваний крок – замовк, не виставлявся до кінця життя, 30 років не поставив на огляд жодного пейзажного чи портретного твору. Зачинившись в майстерні, нікого не пускав, зробивши загадкою подальшу творчу діяльність. Куїнджі любив музикувати; грав на скрипці, дружина – на фортепіано. Художник любив птиць: майстерня розташована на верхньому поверсі, з майстерні – вихід на дах будинку, де Куїнджі влаштував лазарет і лікував птахів. «Українська ніч» стала сенсаційною подією мистецького життя, а за нею пішли інші, що не поступалися їй у зухвалій декоративності: «Березовий гай» (1879), «Місячна ніч на Дніпрі» (1880), «Дніпро вранці» (1881). Чи не кожна з них викликала захоплення у шанувальників і одночасно розпалала пристрасті у недоброзичливців. У 1878 картини А. Куїнджі «Вид на острові Валаамі», «Місячна ніч на Україні», «Степ» експонуються на Всесвітній виставці в Парижі. За картини «На острові Валаамі» (1873), «Чума-

цький шлях у Маріуполі» (1875), «Українська ніч» (1876) і картину «Степ. Нива» (1875) Архип Іванович отримав звання «класного художника 1-го ступеня».

У 1882 Архип Іванович презентував нову картину «Дніпро вранці». Однак, твір живопису публіка сприйняла скептично і навіть з деякою прохолодою. Тоді у Солодовниковському пасажі на Кузнецькому мості Куїнджі влаштував виставку малюнків – «Березовий гай» і «Місячна ніч на Дніпрі», після якої «замовк» на двадцять років, усамітнившись у майстерні й нікому не показуючи твори. До кінця життя, впродовж тридцяти років, Куїнджі не презентував публіці жодної картини.

Архип Іванович мав і великий досвід підприємця; продаж картин за нечуваними цінами приніс величезний капітал. Надалі художник купив з торгів будинок, відремонтував і з прибутком використовував. Незважаючи на чималі статки від продажу картин, Куїнджі жив скромно, аскетично. Коли після смерті описували майно, то виявили і занесли до опису наступне: «Вітальня: диван, два крісла і вісім стільців м'яких, рояль. Їдальня: буфет, обідній стіл і дванадцять стільців. Майстерня: чотири мольберта, етюдник, стінні дзеркала в дерев'яній рамі, скрипка в футлярі». Так помер «мільйонер» – живописець із Маріуполя. Витрачаючи гроші на особисте життя, Куїнджі був і щедрим меценатом та допомагав фінансово художникам-початківцям.

«Дніпро вранці» (1881), «Дуби», «Захід сонця в степу» (обидві – бл. 1900), «Нічне» (1905–1908), «Після дощу». У 1878 на Всесвітній виставці Парижа в присутності подружжя Куїнджі, представлені твори художника -присутні звернули увагу на відсутність в роботах іноземного впливу. Критик і захисник імпресіонізму Еміль Дюранті називав Куїнджі «найцікавішим серед молодих російських художників, у якого більше, ніж у інших, відчувається оригінальна національність»; в цьому ж році художник почав працювати над картиною «Вечір на Україні», яку малював 23 роки.

Історичні місця де мешкав і творив: будинок Академії мистецтв, де в 1892–1897 викладав – Університетська набережна, 17; Музей-квартира – Біржевий провулок 1/10.

Помер Архип Іванович 11 липня – захворів у Криму на запалення легенів. За деякий час із дозволу лікарів, дружина – Віра Леонтівна (Кетчерджи-Шаповалова) перевезла чоловіка до С.-Петербурга, але серце не впоралося. Похований художник в некрополі майстрів мистецтв С.-Петербурга. На могилі Архипа Івановича зведено монумент в 1914 (архітектор А. Щусев, скульптор В. Беклемішев, художник М. Реріх, мозаїст В. Фролов), це – некрополь Олександро-Невської лаври; площа Олександра Невського, 1.

КУРБАС
Лесь
(1887-1937)

Курбас Лесь (повністю – Олександр-Зенон Степанович Курбас), режисер із Львівщини; актор, теоретик театру, драматург, публіцист, перекладач. Народний артист УРСР (1925). Навчався у Тернопільській гімназії, у Віленському та Львівському університетах. В 1919 працював режисером Київського оперного театру «Музична драма». Влітку 1920-го Лесь Курбас зібрав найкращих акторів, хто добровільно приєднався з Київського театру імені Шевченка, і під назвою «Кийдрамте» (Київський драматичний театр) група почала турне містами Київщини; спочатку осіли у Білій Церкві, потім – Умані.

Лесь організував студію молодих акторів «Молодий театр» – засновник політичного (1922–1926), філософського (1926–1933) театру. У виставах «Березіль» (Харків) діяв мюзик-хол (спектаклі «Шпана», «Алло на хвилі», «Чотири Чемберлени»). Підготував серію «Костюмовані історії» (спектаклі «Жакерія», «Сава Чалий», «Король бавиться», «Змова Фієско»). Кульмінація здобутків Курбаса пов'язана з драматургом Миколою Кулішем (1892–1937) і художником Вадимом Меллером (1884–1962). У Києві «Березіль» мав підмайстерні, плинні півавтономні одиниці; у Харкові все було під одним дахом і під одним проводом – Курбасовим. У театрі діяв мюзик-хол (спектаклі «Шпана», «Алло на хвилі», «Чотири Чемберлени»), агітпроп; підготовлено серію «Костюмовані історії»

Юний Лесь Курбас був максималістом та романтиком: закохався у дружину режисера театру, в якому грав. Зрозумівши, що пара переступає усі закони моралі, Курбас вирішив покінчити життя самогубством та вистрілив у серце – куля пройшла через груди та зупинилася напроти серця, Олександр залишився живий. Лікарі вирішили не витягати кулю, адже тоді молодий режисер би загинув – решту років прожив із кулею в серці. Тоді ж Курбас зустрічає майбутню дружину – московську танцівницю Валентину Чистякову. Молода балерина під керівництвом Лєся стала однією із найвідоміших актрис у Києві; разом пара прожила 18 років, поки Курбаса не розстріляли. Сімейне життя не було безтурботним – через кілька років після весілля, Чистякова закохується в актора театру – пара страждала через почуття. Вони не хотіли завдавати болю Лєсю Курбасу, тому вирішили кинути з моста – хлопець першим – і загинув, а Чистякова втратила свідомість, не стрибнувши. 1916 Лесь Курбас почав грати в студії найвідомішого тоді українського режисера Миколи Садовського. Згодом, відмовився від кар'єри актора та присвятив себе режисурі; у 1917 створив «Молодий театр», у якому старався шукати та робити абсолютно нове; Курбас поставив виставу «Гайдамаки», яка відкривала нові образи та філософію відомого тексту Тараса Шевченка, та пішов далі. Затию режисера

вважали чистим божевіллям, адже на початку театр діяв без будь-якої фінансової підтримки – для артистів, це величезний ентузіазм та дозвіл інколи безкоштовно грати у приміщенні театру «Бергоньє» на Фундуклеївській вулиці Києва.

Курбас був не лише талановитим режисером і актором, також писав художні твори; оповідання «В гарячці» ще в 1906 Іван Франко опублікував у «Науково-літературному віснику». Лесь знав вісім мов та займався літературними перекладами; перший у радянському театрі отримав театральну медаль Парижа. Режисер Курбас увів до обов'язкового акторського вишколу акробатику і спорт; заснував шість театрів: перший український стаціонарний професійний у Тернополі, «Молодий театр», перший театр Української Радянської республіки імені Т. Шевченка, Державну українську музичну драму, «Кийдрамте» – Київський драматичний театр, мистецьке об'єднання «Березіль», театр політичних в'язнів на Соловках. Лесь Курбас, першим після Заньковецької та Мейєрхольда в 1925 нагороджений найвищим на той час званням «Народний артист республіки». Нині Львівський академічний театр названо на честь Лесь Курбаса; 1989 на фасаді Харківського державного академічного українського драматичного театру імені Т.Г. Шевченка встановлено меморіальну дошку, а «Мала сцена» театру знову дістала назву «Березіль».

(спектаклі «Жакерія», «Сава Чалий», «Король бавиться», «Змова Фієско»).

Проти Лесь Курбаса були висунуті звинувачення в «похмурості», викривленні «оптимістичної радянської дійсності»; наклепницьки обмовлено, звільнено з посади керівника «Березоля» і заарештовано у Москві; Лесь висланий на будівництво Біломорсько-Балтійського каналу на Медвежу Гору, на Соловки. Перебуваючи в місцях позбавлення волі, певний час працював за фахом у табірних театрах: ставив п'єси: «Аристократи» Миколи Погодіна, «Інтервенція» Льва Славіна. Але рішенням «окремої трійки» 9 жовтня 1937 «засуджений» до страти. Відправлений з великим етапом в'язнів Соловецької тюрми (понад 1100 осіб) на Карельський берег і 3 листопада 1937 розстріляний (в тому числі – з Миколою Кулішем) в урочищі Сандармох, неподалік робітничого селища Медвежа Гора; у 1957 посмертно реабілітовано. Вдові Курбаса – Валентині Чистяковій (1900–1984) на офіційний запит, надісланий компетентним органом, повідомлено неправдиву інформацію, що її чоловік «помер 15 листопада 1942 від крововиливку в мозок».

Пам'ятник-символ Лесю Курбасу встановлено в Харкові; автор-скульптор С. Якубович.

КУТИНСЬКИЙ
Михайло Іванович
(1890-1974)

Кутинський Михайло Іванович, краєзнавець із Київщини, історик, прозаїк, некрополезнавець; автор новел та оповідань і дослідницької праці «Некрополь України – довідник про місця поховання, або місця смерті видатних українських історичних і культурних діячів від давнини до сучасності». У 1904 закінчив Липовецьке двокласне училище й того ж року сім'я переїхала до Умані. З 1906 учителював у селі Табанівка та Шарин Уманського повіту. З 1915 мобілізований до армії, воював на Румунському фронті. У 1916, під час інструкторських вправ від ручної гранати – контужений і втратив зір правого ока. У червні 1917 демобілізований з армії до Києва, де мешкали батьки. З вересня 1918 вчителював у селі Худяки Черкаського повіту. 1920 вступив до Київського Інституту народної освіти (1928); улюблений вчитель – письменник Микола Зеров (1890–1937); під творчим впливом Миколи Костянтиновича зі студентами Кутинський влаштовує у Києві гуртки української мови, починає писати – перше оповідання «Дні недавні» (1926). У 1922–1923 Михайло Іванович учителював у Зарубинецькій школі, а 1923–1924 завідувач семирічкою у Цибулеві. 1929–1931 – співробітник Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості; надрукував «Записки з цукрової промисловості». У 1936 трудився на Київському хімфармзаводі; Михайла Кутинського заарештували 8 вересня 1936

Із автобіографії, написаній істориком під час слідства: «Я, Кутинський Михайло Іванович, народився 1890 8 жовтня (21), а за документами 1892 року, в селі Зарубинцях Цибулівської волості Липовецького повіту Київської губернії. Мої батьки селяни з колишніх однодворівців – землі не мали, тільки хату й город. Батько був ремісником, з цього й жили. Учився спершу в сільській школі, а потім в Липовецькій двохкласовій школі, куди переїхали батьки. Згодом ми родиною переїхали в Умань, я пробував вступити в Умані в училище хліборобства й садівництва, але провалився. Так я жив до 1907, коли здав іспит на звання сільського вчителя й пішов учителювати, а в 1909 дістав посаду конторщика в конторі нотаріуса м. Липовця, де служив кілька років.

У 1915 мене мобілізували в царську армію як ополченця, трохи був рядовим, а потім скінчив школу прапорщиків і був на Румунському фронті. На цей час батьки жили в Києві, куди я приїхав після демобілізації. В 1918–1919 учителював у селі Худяках, восени жив у Києві і вступив до учительської семінарії, яку скінчив весною 1920. Восени вступив до Київського Інституту народної освіти (ІНО), але весною 1922 мусив поїхати в рідне село Зарубинці. Тут і в Цибулеві вчителював до 1924, а восени вернувся в Київ і вступив знову до ІНО, але вже на хімічний відділ, який скінчив весною 1928. Після ІНО, я працював по різних

підприємствах хіміком. А в 1936 мене заарештовано і засуджено на 10 р. таборів. В 1946 мене звільнено, поїхав у Казахстан і до 1948 працював на цукроварні, а восени повернувся в Україну, шукав роботи в Донбасі, а знайшов у місті Жданові на заводі пластмас. Влітку мене було вдруге заарештовано на ст. Сталіно (кол. Юзовка, тепер Донецьк) і заслано в Красноярський край. В 1954 мене звільнено і в 1955 я вернувся в Україну й став працювати в м. Прилуках Чернігівської області на заводі пластмас. Тут дослужився до пенсії, з мене зняті судимості, і в 1960 переїхав до Москви, де дружина дістала квартиру. Тут перебуваю й досі, на вулиці Дм. Ульянова з дружиною Іриною Юхимівною Косенко, дітей у нас немає. З родичів – живе в Києві сестра Віра. 20 квітня 1972. Михайло Кутинський».

Рукописною працею краєзнавця Михайла Кутинського зацікавилися історики, а часопис «Архіви України» планував опублікувати довідник – це список, надрукований в журналі «Дніпро» (1990) про тисячі померлих українців – зрозуміло, що для України в цілому це невелика цифра.

З'явилося чимало схвальних відгуків на роботу краєзнавця Михайла Кутинського громадськості як в Україні, так і в Росії. Та й не дивно – довідник потрібен і письменникові, вчителю, історика, туристу – всім, хто не байдужий до минулого української держави.

у Києві – за «націоналізм» і засуджений до 10 років таборів. У 1946 – звільнений «без права проживання в 65 містах СРСР» – відбував трудову повинність у Казахстані на Карабулакській цукроварні. У 1949 повернувся в Україну – трудився у Жданові на пластмасовому заводі; того ж року в липні знову заарештований – «навіки» висланий до Бірлуського району Красноярського краю (Росія). 1954 – звільнений і до 1959 жив та працював у Прилуках. У 1960 Михайло переїхав з родиною у Москву; подорожував Україною, відвідуючи могили визначних українців та заносючи їх до «Некрополю» – збирав та впорядковував наявні відомості про місця поховання й могили українських історичних і культурних діячів; досліджував могили відомих українців, які описав; зробив численні фото, власноруч упорядкував багато надгробків. «Некрополь», запропонований Кутинським, є біографічним довідником померлих осіб, пов'язаних з Україною. Після погрому української творчої інтелігенції у 1972, підданий цькуванню, викликам на допити, вилученню машинописів «Некрополя України». Від надмірних хвилювань захворів на рак горла, що й призвело до смерті.

Помер Михайло Іванович 10 січня в Москві; прах знаходиться в колумбарії Донського монастиря.

ЛЕВАДА
Юрій Олександрович
(1930-2006)

Левада Юрій Олександрович, соціолог із Вінничини; вчений, журналіст; професор, доктор філософських наук (1966), син письменника Олександра Левади. Його ім'ям названий соціологічний інститут «Левада-Центр»; лауреат російської премії «Людина року» за 2004 у номінації «Аналітика»; версія Rambler.ru. Народився у Вінниці; мати – Наталя Львівна, журналіст, працювала в обласній газеті та радіо. Вітчм – Олександр Степанович Левада, письменник, учасник Другої світової війни. У газеті «Вінницька правда» вийшли перші статті школяра Юрка. У 1952 закінчив філософський факультет Московського університету. У 1956–1988 працював у наукових інститутах АН СРСР. У 1960-ті читав лекції з соціології на факультеті журналістики МДУ. У 1969 позбавлений звання професора «за ідеологічні помилки в лекціях». Інститут конкретних соціальних досліджень (ІКСІ АН СРСР), де Юрій Олександрович завідував сектором теорії та методології, підданий тотальній політичній чистці. Професор Юрій Левада вилучений із штату ІКСІ і перейшов на роботу в Центральний економіко-математичний інститут (ЦЕМІ АН СРСР).

З 1988 по 1992 – керівник відділу теоретичних досліджень, 1994 – головний редактор журналу «Соціальні та економічні зміни: моніторинг громадської думки». Починаючи з 1991, проводив

Юра Левада – соціолог, керівник незалежного російського соціологічного центру, прекрасний співбесідник, дотепний, ерудований і безкомпромісний. Зазначимо, що «Аналітичний центр Юрія Левади» («Левада-центр») – це одна з трьох найбільших організацій, що займаються в Росії дослідженням громадської думки, поряд з державним ВЦИОМ і Фондом «Громадська думка». «Левада-Центр» випускає інформаційний та аналітичний журнал «Вісник громадської думки. Дані. Аналіз. Дискусії», що продовжує лінію журналу «Моніторинг громадської думки».

Як і в інших дослідників соціальних процесів, у Юрія Олександровича були роки важкої боротьби за існування соціологічної науки, об'єктивний і незалежний соціологічний аналіз реальності. Ця боротьба проти духовного насильства не припинилася і після падіння комуністичного режиму, Леваді довелося піти з усіх офіційних структур й створити власний незалежний соціологічний центр, якому теж судилося нелегке життя. А науковцєві мають випадати не ці муки, а – творчості, завдяки яким дарує людям відкриття.

Це, власне, й було змістом життя українця Юрія Олександровича Левади, який увійшов в інтелектуальну історію Росії своїми «Лекціями з соціології», не тільки відчайдушно сміливими політично, а й надзвичайно глибокими й

перспективними з суто наукового погляду. Дослідження під його орудою вибирали найгостріші больові точки суспільного життя Росії, і результати їх узагальнення давали обгрунтовану картину реальності й тенденцій розвитку. Не тільки різні політичні негоди, але й спеціалізація інтересів щораз більше розводили колишніх учасників логіко-методологічних студій, таких, здавалось би, далеких од політики. Але й соціологи, що були в найнебезпечнішій близькості до актуального, і логіки, що вираховували шляхи до істини, обов'язкові для всіх – для фізиків і для ліриків, для великих начальників та скромних підлеглих, – залишалися однодумцями. Кожен ніс «свій хрест соціології». Логіків, як Юрій Левада, високе керівництво не любить, бо хто обстоює істину, той обстоюватиме і свободу. Багата років минуло, далеко розійшлися шляхи наших країн, і проблеми у них не такі, як у нас, і розв'язання будуть інакшими. Але залишаються спільними цінності, що зводили нас разом; є Росія, з якою у нас не буде ніякого компромісу. І є Росія, з якою не можна втрачати зв'язків. Юрій Левада був одним із людей цієї Росії. Гідно оцінити діяльність Юрія Олександровича належало давно. І все, що відкрив і показав суспільству, давно стало б не тільки пересторогою, але й шляхом розв'язання невідкладних проблем – в Росії та Україні. Шляхом, який веде до суспільства – ефективного та людяного.

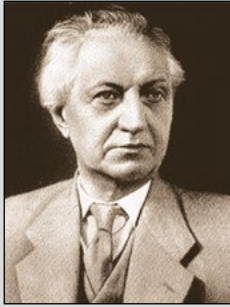
серії досліджень напередодні виборів президента Росії, виборів до Державної Думи та у законодавчі та виконавчі органи влади регіонів країни; результати цих досліджень виявлялися близькими до офіційних результатів.

Навесні 1993 запущено дослідну програму «Моніторинг економічних і соціальних змін», розроблена під керівництвом Т. Заславської, яка заснована на регулярних соціологічних дослідженнях (шість масових опитувань населення в рік), надає матеріал для аналізу довгострокових рядів соціологічних даних про ставлення всіх верств населення Росії до змін в основних сферах соціального та економічного життя суспільства.

У 2004, після того, як на ВЦІОМ почала «тиснути» російська влада, Юрій Левада із співробітниками створив Аналітичний центр Юрія Левади («Левада-Центр»), одну із найавторитетніших соціологічних установ Російської Федерації. Юрій Левада – автор п'яти наукових книг, 200 статей з проблем соціології, громадської думки; мав великий науковий авторитет серед українських та російських соціологів.

16 листопада Юрій Олександрович, після гострого інфаркту міокарда, помер у робочому кабінеті. Похований на Троєкуровському цвинтарі Москви; ділянка № 10-а.

ЛИННИК
Володимир Павлович
(1889-1984)

Линник Володимир Павлович, оптик із Харкова; народився в сім'ї робочого (токаря по металу) Івана Петровича Темнова. Після смерті батька в 1891, мати, не маючи матеріальних можливостей утримувати сина, віддала на виховання братові – Павлу Федоровичу Линнику, який і усиновив Володю. Дядько був ковалем, механіком-любителем. Побачивши потяг хлопця до науки, віддав навчатися до Білоцерківської гімназії, яку той закінчив у 1909 із золотою медаллю, а потім – до університету св. Володимира, на фізико-математичний факультет, який в 1914 закінчив з дипломом першого ступеня і був залишений у ньому для викладацької роботи.

Впродовж 1923–1926 Володимир працював у Київському політехнічному інституті, з 1926 – у Державному оптичному інституті (з 1951 на посаді начальника відділу), водночас – упродовж 1933–1941 – професор Ленінградського університету; згодом – завідувача кафедри лабораторних оптичних приладів (1939–1941) у Ленінградському інституті точної механіки й оптики. Впродовж 1946–1968 трудився у Пулковській обсерваторії.

Основні наукові роботи вченого створені у галузі прикладної оптики; запропонував метод дослідження кристалів за допомогою рентгенівських променів («метод Линника») та спосіб вивчення якості зображень в оптичних системах. Світове визнання науковцеві принесли прилади

Основні наукові роботи українця Володимира Линника відносяться до прикладної оптики. Запропонував метод дослідження кристалів за допомогою рентгенівських променів («метод Линника»). Розробив прийоми дослідження якості зображень в оптичних системах. У 1930-ті роки створив прилади для контролю чистоти поверхні різного класу («мікроінтерферометр Линника» і «подвійний мікроскоп Линника»), що принесли українцю світове визнання; у 1946 створив унікальний інтерференційний пасажний інструмент. Сконструював зоряний інтерферометр з базою 6 метрів для виміру кутових відстаней між подвійними зірками – перший великий астрономічний прилад з азимутальним монтуванням, оснащений системою фотоелектричного гідуювання по зірках, який дозволяв вимірювати з точністю до 0,002 «кутові відстані між подвійними зірками до 15». Прилад застосовують переважно для вимірювання кутових діаметрів зір і кутових відстаней між компонентами тісних подвійних зір. Найпростіша конструкція – це звичайний телескоп, на об'єктиві якого розміщено непрозорий екран із двома однаковими за формою отворами. На зображенні зорі в цьому разі спостерігаються інтерференційні смуги, вигляд яких змінюється під час змінювання відстані між отворами в екрані, чи взаємної орієнтації прямої, що з'єднає компоненти подвійної та отворів екрана. Прос-

тий зоряний інтерферометр дає змогу збільшити роздільну здатність телескопа приблизно вдвічі. У складніших приладах в основі оптичних схем лежать методи ділення хвильового фронту, або амплітуди хвилі від джерела світла. Хвильовий фронт ділиться в просторі за допомогою дзеркала, чи біпризми Френеля (інтерферометри Майкельсона, Релея, Жамена, Рождественського). У методах ділення амплітуди світлової хвилі від джерела розділяють на оптичному елементі, який частково пропускає, а частково відбиває світло (інтерферометр Фабрі-Перо). Володимир Павлович був головою ради щодо будівництва 6-метрового телескопа БТА, запропонував використовувати азимутальне монтування у цьому інструменті. Ініціатор розвитку сучасної адаптивної оптики, а 1957 Линник запропонував конструкцію телескопа, в якому, для компенсації атмосферних спотворень, використовується складене дзеркало з переміщуваними елементами. Керував розробкою полегшених і складових дзеркал для відправки в космос. У Комарово українець В. Линник створив невелику обсерваторію, оснащену різними приладами, розробив ряд нових методів дослідження спектрограм. Значний науковий внесок Володимира Павловича у мікроскопію, розробивши оригінальну технологію збирання та юстирування складних об'єктивів мікроскопів, яка досі використовується в промисловості Російської Федерації.

для контролю чистоти поверхні різного класу – «мікроінтерферометр Линника» та подвійний «мікроскоп Линника». У 1946 розробив унікальний інтерференційний пасажний інструмент, згодом – сконструював зоряний інтерферометр із базою 6 м для вимірювання кутових відстаней між подвійними зірками – перший великий астрономічний пристрій з азимутальним монтуванням, оснащений системою фотоелектричного гідрування по зірках.

Як голова ради з будівництва шестиметрового телескопа БТА, Володимир Павлович Линник запропонував застосовувати азимутальне монтування. Ініціював розвиток сучасної адаптивної оптики, в 1957 розробив конструкцію телескопа, в якому для компенсації атмосферних спотворень використано складене дзеркало з переміщуваними елементами; керував створенням полегшених і складових дзеркал для відправлення в космос.

Володимир Линник – академік АН СРСР, лауреат Державної премії (1946, 1950). Нагороджений золотою медаллю імені С. І. Вавилова АН СРСР (1973); Герой Соціалістичної праці (1969).

Помер Володимир Павлович 9 липня; похований у Комарові (РФ) на міському кладовищі. Могила є пам'ятником культурно-історичної спадщини.

ЛИСЕНКО
Іван Тимофійович
(1795-1881)

Лисенко Іван Тимофійович, книготорговець і видавець із Сумщини; знайомий Тараса Шевченка. 8 лютого 1843 Тарас продав Іванові право на видання творів, що ввійшли до «Кобзаря» (1840): «Я, нижеподписавшийся, продал в вечное и потомственное владение мои собственные сочинения с.-петербургскому книгопродавцу Ивану Тимофеевичу Лисенку, стихотворения на малороссийском языке: 1) «Кобзарь» и 2) «Гайдамаки», и сим обязываюсь, что кроме книгопродавца Лисенка, ни я сам, Шевченко, ни даже никто из моих наследников сего сочинения печатать права не имеет. Следующие за это деньги сполна получил; ежели же оные сочинения без ведома его, Лисенка, напечатаю, то обязан заплатить ему, Лисенку, тысячу пятьсот рублей серебром неустойки, в чем и свидетельствую собственноручного подписью. Т. Шевченко. Свидетелем был В. Семенов-Крамаревский». Випустив І. Лисенко і твори Г. Квітки-Основ'яненка, книжки для дітей, «Ліаду» у перекладі М. Гнедича, твори Ф. Булгаріна. Водночас, Іван Тимофійович придбав у Шевченка 800 примірників поеми «Гайдамаки» (СПб., 1841). У реєстрі С.-Петербурзького цензурного комітету про Тарасову книжку «Кобзар», подану І.Т. Лисенком до другого видання, про це стверджується. Видавцем Іван Лисенком здійсненокнижки – «Чигиринский Кобзарь і Гайдамаки» (СПб., 1844) Т. Шевченка (передрук з незначними змінами «Кобза-

Лисенко Іван, книгопродавець, з 1818 приставлений до книжкового магазину Олександра Свешникова, московського купця, на Сумській ярмарці Харківської губернії; торгував на книжкових ярмарках України, Малоросії та Новоросії вісім років, і в 1826 перейшов на службу на Макарівський базар у Москву, до іменитого книгопродавця Матвія Петровича Глазунова, який прийняв нового працівника прихильно.

У Москві 1826, восени, після закінчення святкувань з нагоди коронації государя Миколи Павловича, Матвій Глазунов доручив прикажчику Лисенку завідувати його книжковим магазином у С.-Петербурзі, куди Іван поїхав одразу; прибув до С.-Петербурга на свій пост і старанно виконував доручення з торгівлі десять років. До речі, саме його земляки-українці у Петровій столиці започаткували книговидавництво: у місті на Неві видавав перший в Російській імперії журнал «Ни то, ни сё» (1769) Василь Рубан; розгорнув книговидавничу справу поліглот і романіст Федір Емін – з 25 книг, виданих ним, 7 – романи; організував книжкові крамниці і займався перекладацькою діяльністю видавець та історик із Глухівщини Федір Туманський. У 1836 Іван Тимофійович відкрив власну торгівлю в будинку Пажеського корпусу, де й утримував магазин 37 років. Під час придбання прав на літературні твори траплялися й курйози; так непередбачено ста-

лося – добрий знайомий Лисенка поет Тарас Шевченко, виїжджаючи з С.-Петербурга до України, продав Іванові Тимофійовичу за домовленістю усі свої твори. Тільки-но Лисенко віддрукував другим виданням книги, раптом від вищого начальства надійшло розпорядження про заборону їх продавати, – автор – Тарас Шевченко – засланий для виправлення на десять років на Оренбурзький кордон. Повернувшись до С.-Петербурга і перебуваючи в скрутному становищі, Тарас Григорович виклопотав у цензурі дозвіл надрукувати знову твори для продажу серед населення; просив Івана, щоб дозволив для підтримки разладнаного здоров'я після надрукування продавати їх на свою користь, а у винагороду пообіцяв Лисенку назавжди передати знов усі твори, але тільки встиг поет одержати прибуток – після дозволу Івана, почав хворіти і незабаром помер. Лисенко об'явив у газетах, що твори Тараса Шевченка, які по Акту «належать йому як видавцю» та починають виходити у новому оформленні. Близький знайомий Т. Шевченка надумав скористатися перепродажем належного Лисенку права – іншому видавцю-книгопродавцеві, хоч обидва знали з газет про право Івана Тимофійовича на це видання, і покупець видав продавцеві Акт, що, «на випадок неправильності покупки, перед урядом відповідає сам покупець», як у приказці: бувають у житті «стрибки з перепонами».

ря» 1840, разом із яким зброшуровано нерозпроданий примірник «Гайдамаків»). У видавництві Пантелеймона Куліша, Іван Тимофійович 1867 надрукував також «Чигиринський Кобзар», тоді ж видав книгу з паралельним текстом українською і російською мовами (російський переклад Ольга Лепко). У 1867 вийшов у світ «Кобзар», виданий на кошти російського видавця Д. Кожанчикова (1819–1877). Це було на той час найбільш повне видання «Кобзаря», укладене М. Костомаровим та Г. Вашкевичем. 6 червня 1867 Іван Лисенко подав до Петербурзького окружного суду позов, звинувативши Д. Кожанчикова у «незаконному виданні творів Тараса Шевченка»; М. Некрасов, М. Костомаров і О. Пипін виступили на суді експертами. Процес тривав 10 років і закінчився не на користь Лисенка; нездійсненим залишилося підготовлене Іваном Тимофійовичем 1880 видання «Кобзарь: Гайдамаки. Поэма Т. Г. Шевченка. Часть вторая». Серед постійних відвідувачів і покупців книгарні І. Лисенка – своєрідного літературного клубу, були творчі особистості Російської імперії, відвідували й українці: М. Гоголь, І. Крилов, М. Гнедич, О. Пушкін, М. Некрасов, Т. Шевченко. Сучасники з пошаною ставилися до видавця Івана Лисенка, писали листи. «Надіюсь на Вашу добру прихильність до мене і творчості, – читаємо в посланні Г. Квітки-Основ'яненка від 12 березня 1883, – з усім запалом шукаю нагоду виявити і мою Вам послугу».

Помер Іван Тимофійович у С.-Петербурзі; похований в Некрополі майстрів мистецтв Олександрівської лаври.

ЛИСЯНСЬКИЙ
Марк Самійлович
(1912-1993)

Лисянський Марк Самійлович, поет із Одеси; Почесний громадянин міста Миколаєва, автор гімну Москви. Народився в родині портового вантажника, через півроку сім'я переїхала до Миколаєва. У 1924 газеті «Червоний Миколаїв» вперше опублікований уривок з його вірша.

У Миколаєві Марк навчався в семирічній школі фабрично-заводського учнівства. У 1929–1932 трудився у міднокотельному цеху Миколаївського суднобудівного заводу бляхарем, потім – судновим розмітником; при підприємстві діяло літературне об'єднання «Шків», в якому займався Лисянський, там же познайомився з поетом із Одеси Едуардом Багрицьким (1895–1934).

У 1932 Марк вступив до Московського інституту журналістики, після закінчення – влаштувався в київську газету «Комсомолец України», потім – у Іванівську обласну. Після проходження строкової військової служби в Ярославлі (23-й окремий інженерний батальйон), через кульгавість Марк Самійлович не міг залишатися на передовій, призначений працівником дивізійної газети «В бій за Батьківщину», а згодом – головним редактором. Був також спеціальним кореспондентом ряду фронтових видань. Вірші, написані цього часу, увійшли до збірки поетів Ярославля «Наші люди», а в 1940 побачив світ його збірник «Берег» (3000 примірників); «Літературна газета» надрукувала рецензію літературного критика із Волині Ярослава Смелякова (1913–

К оли почалася Друга світова війна, відповідальний секретар Ярославського відділення Спілки радянських письменників Василь Смирнов (1905–1979), зарахований в армію, передав справи Лисянському, але Марк Самійлович, пробувши на посаді кілька днів, записався добровольцем у формовану в Ярославлі Двісті сорок третього стрілецьку дивізію і призначений командиром саперного взводу. Лисянський взяв участь у Смоленському битві; в кінці літа під час бомбардування – контужений, після лікування в госпіталі, в листопаді 1941 Марк Самійлович направлений у дивізію, яка воювала на Калінінському фронті, беручи участь у битві за Москву. Після боїв, сапера Лисянського відправили на творчий фронт – призначений до дивізійної газети. На прохання командування двісті сорок третього стрілецької дивізії у 1942 поет Марк Лисянський склав вірші до пісні «Ярославська дивізія в бій за Батьківщину йде». Інші його твори, написані у воєнні роки, увійшли до збірок: «Моя земля» (1942), «Фронтowa весна», «Від імені Чорного моря» (1947). У 1943 в дивізії трудилася і дружина Лисянського – Антоніна Копоруліна – коректор газети «В бій за Батьківщину» і радистка. Двісті сорок третя стрілецька дивізія брала участь в Сталінградській та Курській битвах і в Нікопольсько-Криворізькій операції. Влітку 1944 Лисянський очолив газету «Захисник Вітчизни» 43-ї армії;

сорок третього армія пройшла Східну Пруссію і Померанію, закінчивши війну під Данцигом; Марк Самійлович – кавалер орденів Червоної Зірки (1943) і Вітчизняної війни 2 ступеня, нагороджений медалями «За взяття Кенігсберга» (1945) та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945». Марк Самійлович – автор пісень на музику: Бориса Мокроусова («Осіньні листя»), Аркадія Островського («Зорі московські»), Олександри Пахмутової («Нова дорога»), Оскара Фельцмана («У синьому болоті», «Конаково», «Добре крокувати пішки»), Яна Френкеля («Роки», «Це було вчора», «Пісня вічної юності»), Олександра Ізотова («Іде теплохід»). Чимало пісень написано з композитором О. Долуханяном, з яким поета пов'язувала довга і віддана дружба. Серед музичних творів – «Моя батьківщина», «Дівчину Чайкою звать» (присвята космонавту, Валентині Терешкової), «І ми в той час будемо жити», «Що таке любов». Пісні на вірші Марка Лисянського виконували співаки: Артур Ейзен, Володимир Бунчиков, Володимир Нечаєв, Павло Лісиціан, Володимир Трошин, Муслім Магомаєв, Йосип Кобзон, Едуард Хіль, Лев Лещенко, Людмила Зікіна, Олександр Розум, Юрій Богатиков, Ансамбль імені Александрова, Євген Беляєв, Іван Букреєв, Великий дитячий хор під управлінням В. Попова. В останні роки поет жив і працював в письменницькому селищі Красновідово.

1972). Публікувався Марк і в обласній газеті «Північний робітник», редактором якої був І. Лопатін, його вчитель. Під час проїзду через столицю, у поета народився вірш «Моя Москва», в 1942 році покладений на музику композитора із Полтавщини Ісаака Дунаєвського (1900–1955); пісня здобула популярність, а в 1995 стала офіційним гімном Москви.

Працював М. Лисянський і в редакціях обласних газет Іванова, Ярославля; автор збірок, вірші із яких стали популярними: «Моя земля», «Фронтová весна» (1942), «От имени Черного моря» (1947), «Золотая моя Москва» (1951), «Всегда с нами» (1955), «Друзьям и товарищам» (1958), «За весной – весна» (1959), «Здравствуй» (1962), «Почта полевая» (1963), «Дивный город» (1965), «Сигнальный огонь» (1983), «Напутствие» (1987), «Преодоление» (1988), «Одна мелодия» (1992). Поет бував у Будинку творчості письменників у Переделкино – в коло спілкування входили поети: Я. Хелемський, М. Светлов, Л. Ошанін, Є. Долматовський, Тамара Жирмунская, сім'я М. Матусовського. Високо цінував творчість Лисянського – Л. Мартинов. За відгуками колег по цеху, Лисянський був незвичайно доброю, чуйною людиною, завжди готовою допомогти, не зважаючи на обмеженість матеріальних можливостей.

Помер Марк Самійлович на світанку 30 серпня; похований у Москві на Ваганьківському цвинтарі; ділянка №26.

ЛИСЯНСЬКИЙ
Юрій Федорович
(1773-1837)

Лисянський Юрій Федорович, мореплавець із Чернігівщини; географ, океанограф, засновник російської наукової океанографії, капітан 1-го рангу (1809). Нашадок старшинського козацького роду, син ніжинського священника, Юрій пов'язав життя з морем у 10 років. У цьому віці батьки, не без сприяння впливово земляка із Глухова, канцлера Олександра Безбородька (1747–1799), відправили хлопчину навчатися до Кронштадтського морського кадетського корпусу – там стажувався старший брат Ананій і русифікований німець, з яким познайомився – Іван Крузенштерн. 15-річним гардемарин Юрій Лисянський брав участь у російсько-шведській війні; служив на бойових кораблях російського флоту, шість років ніс службу добровольцем на британському флоті – направили із Крузенштерном. У США під час аудієнції з Джорджем Вашингтоном Юрію Федоровичу пропонували службу в американському флоті – відмовився. 1797 Юрій Лисянський повертається до Росії й одержує призначення командувати фрегатом «Авроил». До речі, наш земляк переклав працю шведського етомолога Карла Клерка (1709–1765) про рух флотів і тактику операцій на морі, що послужили підставою для призначення керівником першої навколосвітньої наукової експедиції.

У першій навколосвітній експедиції під загальним проводом адмірала Івана Крузенштерна (1803–1806), Юрій Федоро-

Перебуваючи в комплексному науковому плаванні на кораблі «Нева», Юрій Лисянський із своїм штурманом виправляв кращі іноземні карти, складав нові, здійснював навіть астрономічні спостереження, вів «Щоденник». Описав українською мовою Гаваї у книзі «Мандрівка навколо світу» (1812) (англійською вийшла 1914, а російською – 1947). Написав про мандрівку два томи, але в такому видання українця Лисянського російські чиновники не вбачали потреби – а книгу адмірала Івана Крузенштерна «Собрание сочинений служащих разбором и изъяснением Атласа Южного моря» надрукували відразу. Адміралтейство шість разів відмовляло Юрію Федоровичу у виданні нотаток казенним коштом, указуючи й причину: написані «малоросійським стилем, достойним старої баби». До слова, перше видання збережено і в сучасному перевиданні, яка має Передмову і примітки українською мовою.

А тоді, отримавши відмову, Юрій Лисянський продав ніжинський маєток батька і таки видав двотомник «Путешествие вокруг света на корабле «Нева» в 1803–1806 годах» власним коштом, який супроводжувався великим атласом («Собрание карт и рисунков к путешествию Ю. Лисянского»). Книга вийшла тиражем 1200 примірників, а «Собрание карт» мало значно менший тираж (кілька сотень). Ю. Лисянський сподівався, що за рахунок реалі-

зації повернути грошові затрати, але цього не сталося. Російська публіка не цікавилася географічними відкриттями та морськими подорожами. Отже, через книготорговельну мережу продано 200 примірників. Натомість, у 1813 Юрій Федорович їде до Лондону, де живе 1,5 роки; самотужки перекладає рукопис англійською мовою, доповнивши видання науковою інформацією, кольоровими картами та малюнками. Англійське видання «Подорожі» Ю. Лисянського під назвою «A Voyage round the world in the years 1803, 4, 5, & 6: performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the ship Neva 1814», громадськість зустріла з більшим ентузіазмом: за два тижні розійшлася половина тиражу.

Примірник книги українського мандрівника Юрія Лисянського у розкішній червоній саф'яновій палітурці із золотими обрізами, зберігається у бібліотеці англійської королеви в Лондоні. Зібрані Лисянським колекції – 170 предметів – мушель, коралів, етнографічних матеріалів та зброї стали надбанням наукової громадськості Російської імперії та зберігаються у музеях С.-Петербургу, у тому числі й Рум'янцевського, в Москві. Від держави за мандрівку Ю. Лисянський одержав чин капітана II рангу, орден Святого Володимира III ступеня, премію та довічну пенсію.

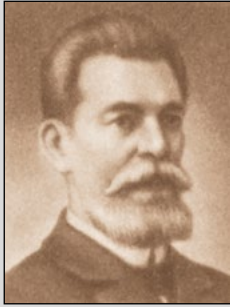
У 1820 король Швеції за успіхи у мореплаванні нагородив українця «Королівським Орденом Меча».

вич командував судном «Нева». Лисянський відкрив один із Гавайських островів, який назвав своїм ім'ям (Острів Лисянського), та острови в архіпелазі Олександра. Склад словник гавайської мови.

Лисянський став першою в Російській імперії людиною, яка здійснила навколосвітню подорож: його корабель не заходив у порти, моряки заощаджував воду і тому випередив Крузенштерна – на два тижні раніше прибув до Кронштадта, хоча цей факт у російських джерелах не афішують. Історичні місце, де жив і працював: будинок Морського кадетського корпусу, де у 1783–1788 навчався та встановлена меморіальна дошка (1971; нині Морський корпус Петра Великого – С.-Петербурзький військово-морський інститут – лейтенанта Шмідта набережна, 17.

Помер Юрій Федорович 26 лютого у С.-Петербурзі, похований у некрополі Олександро-Невської лаври; надгробок встановлено в 1840; автори – скульптори: К. Леберехт і В. Безродний. На зібрані морськими офіцерами кошти поставлено монумент, ескіз якого намалював прославлений мореплавець Лисянський. На пам'ятникові лежить якор, обіч якого викарбувана епітафія, яку склав Юрій Федорович: «Прохожий, не тужи о томъ, // Кто кинул якорь здесь // Он взял съ собою паруса, // Под коими взлетитъ въ предель небесъ».

ЛІВЧАК
Йосиф (Осип) Миколайович
(1839-1914)

Лівчак Йосиф (Осип) Миколайович, винахідник із Галичини якого Дмитро Менделєєв називав «російським Едісоном»; знайомий Пантелеймона Куліша і Федора Достоєвського. Народився в селі Тисові, що біля Яремча, де закінчується Гуцульщина й починається Бойківщина; був сином греко-католицького священика Перемиської єпархії. Здобув хлопець освіту у Перемиській гімназії, а 1863 продовжив у Львівському та Віленському університетах.

Із 1863 проживав у Відні, де видавав і редагував журнали: «Страхопуд» (1863–1868), «Золотая грамота» (1864–1868) та «Славянская заря» (1867–1868), в яких обстоював ідеї панславізму. Автор книг: «Объ усовершенствованномъ приборъ для управления паровозомъ» та «Колейныя дорожныя панели, какъ средство помочь нашему бездорожью». У 1867 брав участь у слов'янській делегації на Всеросійській етнографічній виставці; через два роки емігрував до Російської імперії, жив і працював у Литві. 1886 у Вільно Лівчак розробив універсальний прицільний верстат і видав книжку «Новыя предложения по стрелковой части» (до речі, на цю тему в нього були ще книжки – «Универсальный прицельный станокъ» і «Автоматическій ружейный огонь, какъ начало неизбежнаго переворота въ военномъ деле»). Верстат Лівчака взятий на озброєння і широко застосований у російській армії.

Йосиф Лівчак винайшов матрицевививну складальну машину, яку з 1875 вико-

Велика Радянська Енциклопедія характеризує його передусім як «винахідника в галузі поліграфії, військової справи та транспорту». Та все ж найкраще його пам'ятають саме як творця поліграфічного обладнання – першовідкривача прототипу машини, добре знаної старим поліграфістам як «лінотип». Тут потрібне пояснення – з'явилися рядковідливні машини – лінотипи. Тепер складач (а точніше лінотипіст) сидів за клавіатурою (так само, як ми зараз, – за комп'ютерною) і набирив рядок. Решту робила машина – без длубання пінцетиком у складальній касі та напруження зору. З неї набраний рядок виходив суцільний, відлитий з свинцево-олов'яного сплаву – гарту. Колись, як ще не було комп'ютерів, що на них тепер можна набрати текст і завдяки цифровим технологіям швидко перенести на прозору плівку (а її, своєю чергою, – швидко використати для створення друкарської форми), справа виготовлення цих форм була дуже марудною. Згадаємо, коли з'явився фах складачів (набірників), які пінцетиками вибирали типографські літерки з відсіків складальних кас, формували з них рядки, потім верстали з них друкарську форму, щоби з неї друкувати газетну чи книжкову шпальту. Процес був тривалий, помилки складача виправляти було важко, а самі вони від напруження швидко втрачали зір. Мешкаючи у Вільні, Лівчак зробив свій внесок у розвиток

транспорту. Як свідчить Є. Немировський, «1869 року Російське технічне товариство розглядало винайдене Лівчаком гребне колесо для пароплавів і визнало це колесо «вигідним для застосування на найлегших суднах». У 1880 винахідник розробив і застосував на Закаспійській залізниці технологію механізованого укладання залізничної колії. Втім, значно більше він доклався до залізничних справ пізніше, уже перебравшись до Петербурга. Активно займається Йосиф і військовою технікою: «Оптичний прилад «діаскоп», запропонований українцем наприкінці 1880-х років, був передбаченням ідеї перископа. Цей винахід Лівчака, «за посередництвом якого можна було бачити крізь непрозорі предмети, а також бачити інших, залишаючись невидимим», увінчано великою золотою медаллю Паризької академії. Ще напрямком досліджень винахідника із Галичини – автоматизація стрілецької зброї. У С.-Петербурзі український конструктор прославився і тим, що журналіст того часу Дмитро Вергун називає «железнодорожний вагонъ – метчикъ», дававший возможность машинисту вести поездъ по неизвстной ему местности». Одна з газет писала, що, завдяки приладу Лівчака, «машиніст може їхати по лінії в абсолютній темряві, він знає в кожен момент, в якому місці перебуває, а також – чи належить йому посилити чи послабити пар перед підйомом чи спуском, що вельми важливо для належного вжитку палива».

ристовували під час складання газети «Виленский вестник»; його ідея рядковідливної машини стала основою лінотипа в Російській імперії. Лівчак розробив прицільний станок та діаскоп (прототип перископа), за що нагороджений золотою медаллю Паризької академії наук. У 1880 на Закаспійській залізниці Йосиф Миколайович застосував створену технологію механізованого укладання залізничної колії, сконструював вказівник шляху та швидкості руху локомотив – Російське технічне товариство нагородило українського винахідника золотою медаллю ім. А.П. Бородіна (1903).

Взяв участь у створенні української Біблії та намагався надрукувати; опублікував серію статей у газеті «Діло» у справі відкриття українського університету (була окрема збірка «О руський університет у Львові»). 1905 домігся в японського генерала Ногі дозволу на поширення Святого Письма українською мовою серед вояків-українців, полонених під час російсько-японської війни.

Помер Йосип Миколайович 27 жовтня у С.-Петербурзі; похований на Комаровському селищному цвинтарі.

«Главнымъ предметомъ жизненныхъ интересовъ покойнаго являлись прикладныя и техническія изобретенія и усовершенствованія. Всю жизнь онъ посвятилъ изобретеніямъ и вечно горель колебаніями между восторженной надеждой и сомненіями или даже разочарованіями», – повідомлялося 1914 в некролозі про «українського Едісона» Йосифа Лівчака.

ЛОЗИНО-ЛОЗИНСЬКИЙ
Гліб Євгенович
(1909-2001)

Лозино-Лозинський Гліб Євгенович, український конструктор авіаційних і космічних двигунів із Києва; творець літаків-винищувачів і багаторазових космічних систем. Народився в сім'ї дворянина, присяжного повіреного 25 грудня за «старим стилем», і позаяк у документи зміну дати не внесли, днем народження вважав 25 грудня. Родина тривалий час мешкала в Кременчуку; закінчив трудову школу (пішов одразу в 7-й клас), у професійно-технічній школі отримав фах слюсаря. 1926 – поступив у Харківський механіко-машинобудівний інститут, який успішно закінчив 1930 (кваліфікація «інженер-механік» за спеціальністю «Паротехніка»). За розподілом потрапив на Харківський турбогенераторний завод. У 1932 – перейшов на роботу в Харківський авіаційний інститут інженером науково-випробувальної станції; брав участь у розробці першого радянського газотурбінного двигуна РТД-1 – використаний у важкому бомбардувальнику А. Туполева. 1939 – переведений до Центрального котло-турбінного інституту (ЦКТИ, Ленінград). Разом із конструктором авіаційних двигунів із Київщини Архипом Люлькою (1908–1984) розробляв проект авіаційної силової установки з поршневим двигуном і форсажною камерою; серпень 1941 – через наступ німецьких військ, евакуйований до Куйбишева. Березень 1942 – Лозино-Лозинський прийнятий до конструкторського бюро

З лютого 1942 в Москві Гліб Євгенович працював у Конструкторському бюро А. Мікояна; на рахунку українського конструктора – розробки варіантів турбінних двигунів. Очолив роботи з комплексного сполучення двигуна з повітрозабірником і форсажною камерою з метою підвищення ефективності силової установки; результатом став МіГ-19 – перший у світі серійний надзвуковий винищувач. За участь у розробці 3-«махового» винищувача-перехоплювача МіГ-25, Г. Лозино-Лозинський удостоєний звання «Героя Соціалістичної праці». 12 лютого 1976 виходить секретна Постанова уряду СРСР № 132-51 «Про створення багаторазової космічної системи у складі розгінного ступеня, орбітального літака, міжорбітального буксира-корабля, комплексу управління системою, стартового-посадкового і ремонтно-відбудовного комплексів та інших наземних засобів, які забезпечують виведення на північно-східні орбіти висотою 200 км корисних вантажів масою до 30 тонн, і повернення з орбіти вантажів масою до 20 тонн». Згодом, багаторазова космічна система отримала назву «Енергія-Буран». Відповідальним за створення планера орбітального літака і координацію робіт усіх підрозділів авіаційної промисловості визначили спеціально створено «Науково-виробниче об'єднання «Молния» на чолі з генеральним директором – головним конструктором Глібом Євге-

новичем Лозино-Лозинським. У результаті багаторічної роботи корабель збудували; у світовій практиці аналогів не було. Талант Гліба Євгеновича – як організатора та конструктора – розкрився під час створення авіаційно-космічної системи «Спіраль», яка мала бути радянською відповіддю на створення в США ракетоплана «Х-15». Після успішного польоту американського багаторазового корабля «Спейс Шаттл», у 1972 проект «Спіраль» зупинений. Розмірковуючи про майбутнє космонавтики, Лозино-Лозинський провіщав «Шаттлу» жити до 2015-2020, вважаючи програму дорогою, а проект повітряного старту «Мрія-МАКС» – перспективним. Конструктор із Києва переконував, що український проект базуватиметься саме на «Мрії». У 1990–1992, спільно з АНТК «Антонов» і британською фірмою «British Aerospace», велися роботи над проектом авіаційно-космічної системи на базі літака Ан-225 «Мрія». І це сталося: Байконур, 15 листопада 1988, 9 година 20 хвилин. У супроводі МіГ-25 «Буран» заходить на посадку – цілий і начебто неушкоджений. Раптом, замість того, щоб зупинитися, 80-тонний корабель різко та непередбачено розвернувся вбік – і тільки після цього зупинився, випередивши розрахунковий час на секунду й відхилившись од осьової лінії на 3 метри. Постраждала обшивка – відвалилися п'ять керамічних плиток – це перший і єдиний політ «Бурана».

у Москві, брав участь в організації серійного виробництва родини літаків МіГ; у 1976 очолив «Науково-виробниче об'єднання «Молнія», якому доручена розробка багаторазового орбітального корабля «Буран» як відповідника «Шаттлу». Планувалося оснастити «Буран» медико-психологічним комплексом «Оцінки, контролю і регуляції психофізіологічного стану людини-оператора». Розробку комплексу здійснювала лабораторія психофізіології «Науково-дослідного Інституту психології» (Київ. Контроль за виконанням досліджень здійснював начальник відділу «250» А.Г. Карімов); 15 листопада 1988 «Буран» здійснив перший (та останній) космічний політ. Через фінансові й інші проблеми СРСР скоротив космічні програми, у тому числі й програму «Буран». В кінці 1980-х, разом із групою однодумців – паралельно основній роботі розробляв багаторазову авіаційно-космічну систему «МАКС» – проект унікальним низькою собівартістю, міг базуватися на звичайних аеродромах і «вписувався» в існуючі системи наземного комплексу управління космічними польотами. «17358 Лозино-Лозинський» – астероїд, названий на честь українського конструктора.

Помер Гліб Євгенович 28 листопада; похований на Донському цвинтарі Москви; ділянка № 25.

ЛОСЕНКО
Антон Павлович
(1737-1773)

Лосенко Антон Павлович, майстер українського малярства, уродженець козацької столиці Глухова, який «у своїй мистецькій творчості переріс сучасників у ділянці історичного живопису і випередив на століття розвиток російського малярства». Талант молодого хлопця спонукав відомого на той час у С.-Петербурзі майстра пензля Івана Аргунова (1727–1802, рекомендувати в 1744 до Академії мистецтв. З 1760 – Антон Павлович удосконалює майстерність за кордоном – земля створює у Парижі величне полотно «Чудесний улов» (1762. У Франції талант Лосенка помітили й оцінили трьома медалями Паризької Академії мистецтв; з 1766 Антон вивчав античність і копіював майстрів Відродження в Італії, написав полотно «Зевс і Фетіда» (1769). Антін Лосенко першим у Російській імперії підготував посібник з художньої анатомії під назвою «Изъяснение краткой пропорции человека, основанной на достоверном исследовании разных пропорций древних статуй, старанием Императорской Академии художеств профессора живописи господина Лосенка для пользы юношества, упражняющегося в рисовании, изданное». У наступний приїзд до Петрової столиці, Антон Павлович малює образ апостола Андрія і велике полотно під назвою «Жертва Авраама» – приносить авторові славу; а в Римі малює картини, як – «Каїн» і «Авель», «Зевс і Фетіда». 1770 зважується створити монументальний об-

Той «козак по національності став першим великим митцем свого краю», – сказав французький гравер і живописець П'єр-Олександр де Виїль (1748–1821) про українця Лосенка. Народився Антон у сім'ї українського козака у столиці Гетьманщини – Глухові; у 1738 там відкрилася знаменита музична школа, де готували співаків для малоросійських хорів і придворної капели. Антон навчався в цій Глухівській школі співу та інструментальній музиці. Коли в 1744 диригент царської капели об'їздив Україну, набираючи хлопців «із голосами», його увагу привернув семилітній сирота Антон Лосенко – відтоді до 16-го року хлопець співав у петербурзькій придворній капелі давні канти, нові концерти, отримав серйозну музичну освіту, грав на флейті. Дружив із Олексієм Розумовським. У вільні хвилини забігав до майстерні маляра Ольховського, у якого брав платні уроки. А коли трапилася вікова зміна голосу, Антона віддали на навчання до портретиста Івана Аргунова (1729–1802). Через п'ять років граф Іван Шувалов зарахував Лосенка до Академії мистецтв, де навчався під керівництвом французьких художників: Луї-Жозефа Ле-Лоррена та Жана-Луї Девельї. 1760 Лосенко написав портрети президента Академії мистецтв графа Івана Шувалова, поета Олександра Сумарокова; від вересня цього ж року вдосконалював майстерність у портретиста Жана Рету в Парижі (де опікав військо-

вий губернатор Дмитро Голіцин; 1771–1844), а під картинами підписувався: «Лосенко з України». Антон Павлович створив картину на євангельський сюжет «Прощання Гектора з Андромахой», але українець залежав од чиновників – коли восени 1762 державники із С.-Петербурга не вислали гроші на продовження навчання, Лосенко пішки рушив додому – через землі Франції, Голландії, Німеччини юнак ішов пізньої осені, несучи найбільший скарб, картину – талановиту роботу придбала цариця Катерина II. Антон написав і портрет засновника першого російського публічного театру – Федора Волкова та актора Якова Шумського. Оскільки вчитель Жан Рету осліп, Антон Павлович займався у майстерні історичного живопису Жозефа-Марі Вієна. Там написав «Смерть Адоніса», «Андрій Первозванний» (обидві 1764), «Жертвоприношення Авраама» (1765); створив великий твір з історичним євангельським сюжетом «Чудовий улов», де йому вдалося поєднати вимоги класичного жанру з приглушеною, людської інтерпретацією образу Христа. Французький скульптор Етьєн Моріс Фальконе (1716–1791) писав про українського маляра, який працював, майже не відпочиваючи: «Неуемный, утомленный, опечаленный, измученный тьмою академических пустяков, Лосенко не в состоянии коснуться кисти; его погубят несомненно. Он первый искусный художник нации, к этому остаются нечувствительны, им жертвуют».

раз з історії українського народу – «Володимир і Рогніда». Увічнений на полотні князь Володимир Великий, історичним образом справді піднятий до рівня героїв античної минушини, цим самим художник довів велич української історії, поставивши на рівень з грецькою. У 1770 в С.-Петербурзі А. Лосенко отримав звання «професора»; викладав в Академії мистецтв, а 1772 – очолив виш. Створив підручник для малярів, за яким молодь Російської імперії вчилася і на початку ХХ століття. До появи художника Карла Брюллова, українець Антон Лосенко був найбільшим авторитетом в малярстві імперії – в довідковій літературі художник із Глухова вказується як «первый русский исторический живописец». Історичні місця, де мешкав і працював майстер українського малярства, А. Лосенко: будинок Академії мистецтв, у 1758–1760 навчався, а 1772–1773 – працював ректором – Університетська набережна, 17.

4 грудня на 37 році життя Антон Павлович почав хворіти і невдовзі помер од водянки. Похований на Смоленському цвинтарі С.-Петербурга біля церкви Благовіщення пресвятої Богородиці.

ЛУЧКО
Клара Степанівна
(1925-2005)

Лучко Клара Степанівна, українська акторка театру і кіно із Полтавщини; народна артистка СРСР (1985). Батько – Степан Григорович родом із села Лучки – звідси і прізвище, мати – Ганна Іванівна. Мала гарний голос і співала в молодості в церкві разом з Іваном Козловським. З газети Клара дізналася, що набирається в Алма-Аті акторський клас – попри великий конкурс, Клара з успіхом склала іспити й прийнята у ВДК, навчалася на курсі Сергія Герасимова і Тамари Макарової. У 1948 у фільмі Сергія Герасимова «Молода гвардія» зіграла тітоньку Марину; знялася у фільмах: «Три зустрічі» і «Батьківщина капітанів».

У 1949 режисер Іван Пир'єв запросив Лучко зіграти роль молодой колгоспниці Даші Шелест у фільмі «Кубанські козаки»; він змінив життя Клари Степанівни – маловідомою акторкою стала лауреатом Сталінської премії і зіркою всесоюзного масштабу. На зйомках «Кубанських козаків» Лучко познайомилася з Сергієм Лук'яновим. Через рік після виходу фільму на екрани, одружилися, а в 1951 народилася дочка Оксана. У 1955 режисер Ян Фрід запросив Клару на головну роль в картину «Дванадцята ніч» за однойменною комедією Вільяма Шекспіра. Акторці належало зіграти відразу три ролі – Віолу, її брата-близнюка Себастьяна і Цезаріо. Вибір режисера викликав загальне здивування – оскільки у Лучко був український акцент. Після закінчення зйомок Клара Степанівна разом з картиною

Клара Лучко була не тільки великою акторкою, а й мала велике серце і завжди пам'ятала, звідки родом. Тож, за будь-якої нагоди, приїжджала на Полтавщину, відвідувала і прибирала могили батьків, тітки, яка її виховувала. Передавала родичам і знайомим гостинці з Москви – за це її любили. У 1941 Клара Лучко закінчила сьомий клас, менш як місяць після цього почалася Друга світова війна – сім'ю евакуювали в Казахстан; у місті Джамбулі Клара закінчила десятирічку. Повернувшись із евакуації додому, Клара Степанівна вступає до Московського всесоюзного державного інституту кінематографії, навчається у класі метра великої режисури Сергія Герасимова (1906–1985). Його дружину, актрису кіно Тамару Макарову (1907–1997), Клара обожнювала – коли була дівчинкою, а в Полтаву у 1933 привозили фільм «Учитель», в якому Макарова виконувала головну роль – Клара Лучко подивилася картину разів із 20. І так сталося, що в Москві вони зустрічаються і знайомляться. Герасимови були філантропами, запрошували студентів додому, особливо – найбідніших, годували і допомагали, чим могли. Не помили своєю увагою і талановиту студентку з України. Коли знімали фільм «Молода гвардія», С. Герасимов узяв її на роль українки, тітки Олега Кошового – таким був дебют у кіно. У творчому житті Клари Степанівни було чимало зіркових ролей – якщо до «Дванадцятої ночі» вважалося, що Лучко може

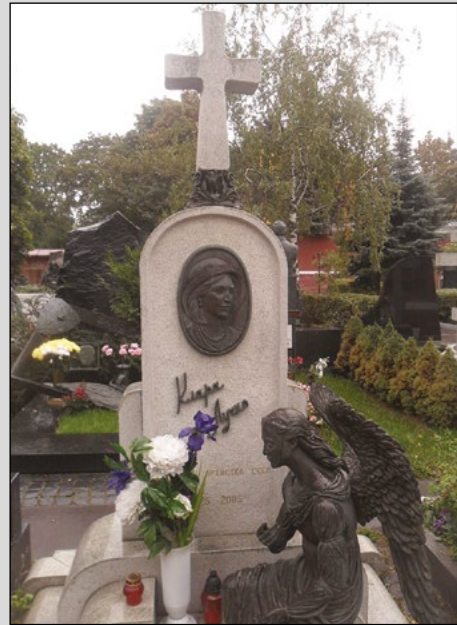
грати виключно колгоспниць, то після зйомок у цьому фільмі до неї приклеїлося кліше «класичної актриси». Клара Лучко ще не раз розбивала стереотипи: недаремно після «Дванадцятої ночі» в Кембриджі отримала почесне звання «Жінка тисячоліття». Життя української актриси перевернула роль у фільмі «Кубанські козаки»: в мить нікому невідома актриса перетворилася на лауреата Державної премії і кінозіркою всесоюзного масштабу. Саме на зйомках цього фільму зустріла кохання: актор Сергій Лук'янов (1910–1965) зіграв у фільмі головну роль – Гордія Ворона. Актор був набагато старший за неї – 15 років подружжя прожило у щасливому шлюбі, однак Сергій Лук'янов рано помер від хвороби серця. Друге кохання Клара Лучка зустріла у другій половині життя. Через вісім років після смерті Сергія Лук'янова в гостях у подруги, теледиктора Ази Ліхитченко, зустріла другого чоловіка – письменника й журналіста Дмитра Мамлеєва (1929–2012).

У 1992 актриса стала автором сценарію фільму «Чи винна я», у 2002-му випустила книгу з такою ж назвою. Незадовго до смерті закінчила зніматися у фільмі Юлія Гусмана «Парк радянського періоду» – своєрідному римейку «Кубанських козаків». На початку 2005 українська акторка випустила календар із своїми фотографіями в кіно, розрахований на три роки вперед – у березні того ж року її не стало...

відправилася на Єдинбурзький фестиваль, де чекав успіх – картина отримала чудові рецензії, і в першу чергу відзначалася гра українки Клари Лучко.

У 1957 зіграла драматичну роль в кіноповісті Адольфа Бергункера «Поруч з нами». Акторка з'явилася в характерній ролі співачки у фільмі Володимира Корша-Сабліна «Червоне листя»; знялася в картині О. Сахарова та Е. Шенгеля «Снігова казка»; фільмах Миколи Розанцева «У твоїх руках життя» і «Державний злочинець»; військовому кіноромані Станіслава Ростоцького «На семи вітрах». Виток популярності Лучко принесла участь у телесеріалі Олександра Бланка «Циган»; вийшло і продовження серіалу – «Повернення Будулая». Вела програму «Фільми нашої пам'яті» на Першому каналі, потім – програму «Кумири кіно»; зустрічалася зі всесвітньо відомими лідерами і талантами: прем'єр-міністром Індії Д. Неру, художником П. Пікассо, співаком П. Робсоном. Була членом Спілки кінематографістів СРСР.

Клара Степанівна пішла з життя вранці 26 березня у квартирі; похована 30 березня на Новодівичому некрополі Москви.

ЛЮЛЬКА
Архип Михайлович
(1925-2005)

Люлька Архип Михайлович, український конструктор авіаційних двигунів із Київщини; член-кореспондент АН СРСР (з 1960), академік АН СРСР (1968); Герой Соціалістичної праці (1957), лауреат – Ленінської (1976) та Державних премій (1948, 1951).

У 1925 закінчив ремісниче училище в Білій Церкві. З другого разу вступив до Київського політехнічного інституту; учень математика із Волині Михайла Кравчука. У 1937–1939, працюючи у Харківському авіаційному інституті, створив конструкцію першого в Росії двоконтурного турбореактивного двигуна (ТРД); дослідив нові енергетичні речовини. У 1941–1942 евакуйований у Башкортостан, працював на закритому танковому заводі у Челябінську. 1941 Архип Люлька запатентував двоконтурну схему турбореактивного двигуна – ТРДЦ. Під його керівництвом створено конструкторське бюро (КБ), нині – НВО «Сатурн», яке носить його ім'я. У 1938 групою Архипа Люльки сконструйовано двигун РГД-1, що дав змогу літаку розвинути швидкість до 900 км/год, який встановлено і на Іл-22.

Восени 1957 відбулися випробування літака Су-7, який вперше перевищив швидкість звуку вдвічі. У 1948 у процесі доводочних робіт на базі ТР-3 (тягою 4000 кг) створено двигун тягою 5000 кг, що отримав позначення АП-5 і для реактивних літаків: Як-1000, Ла-190, Іл-30, Іл-46.

У 7 років Архип Люлька залишився без матері, осиротіло ще 8 дітей. Після семирічки батько відвіз хлопця до профтехшколи у Білій Церкві – закінчив ремісниче училище, склав іспити в Київський політехнічний інститут, але не пройшов конкурс. Засів за підручники, готувався – на другий рік вступив на механічний факультет КПІ (із 150 абітурієнтів прийняли 20 осіб); тоді ж професор математики Михайло Кравчук познайомив двох своїх учнів – Сергія Корольова й Архипа Люлька. Працював інженером-дослідником на Харківському турбінному заводі; за молодіжною путівкою Архип потрапив у Харківський авіаційний інститут, став начальником відділу конденсаторів, де вивчали, як за допомогою гарячої пари розкручувати турбіну літака – Архип Михайлович відхилив ідею: дійшов геніальної думки використати для поступального руху тільки реактивну тягу від стисненого та нагрітого газу, що виривається назовні з величезною швидкістю. Після позитивного експерименту, українця направили у Ленінград на Кіровський завод очолити конструкторське бюро; український винахідник запропонував удосконалену версію – перший у світі двоконтурний турбореактивний двигун (ТРД), на який 22 квітня 1941 Архип Люлька отримав патент. Коли почалася Друга світова війна, Й. Сталін наказав Люльку евакуювати на Урал; у 1944 на фронті з'явилися реактивні винищувачі Me-262 та He-162 німецьких фірм

Messerschmitt та Heinkel. Керівництво держави попросило українця підготувати реактивний двигун для експериментального винищувача Су-11, які літали на двигунах з ім'ям «АЛ» – «Архип Люлька» та які встановили 50 світових рекордів. Через 7 років конструктор з України перевершив своє ж досягнення вдвічі – сконструював двигун АЛ-7Ф-1, що дозволив літакові Су-7 розвинути швидкість 2120 кілометрів за годину і встановити 4 світові рекорди. Згодом Архип Люлька представив надпотужний двигун АЛ-31Ф, що виводив винищувач Су-27 на висоту 15 тисяч метрів за 76 секунд і забезпечував швидкість у 2,5 тисячі км за годину. Літак із двигуном АЛ-31Ф прилаштували на Су-27, яким встановлено 27 світових рекордів і нині виконуються фігури вищого пілотажу – «Колокол» та «Кобра Пугачова». Дітище Архипа Михайловича і двигун АЛ-29, який встановлено на макеті-аналозі космічного корабля багаторазового використання «Буран».

Від 1946 українець А. Люлька – генеральний конструктор авіаційних двигунів Росії. Друзі розповідали, що у кабінеті на видному місці висіли портрети – Тараса Шевченка та Михайла Кравчука; вдячність своєму наставникові Архип Михайлович зберіг до останніх днів і прийшов на допомогу доньці репресованого академіка, Наталі: у найважчі часи, коли не мала власного притулку, придбав для її родини квартиру.

У 1952 випущено двигун АЛ-7 для Ил-54 та гідролітака конструкторського бюро Г. Берієва. Модифікований форсажною камерою згорання АЛ-7 стали двигуни – ТРДФ, АЛ-7Ф, які впроваджувалися на надзвукових літаках: Су-7Б, Су-9, Ту-280. Літаки П. Сухого і Г. Берієва з двигунами А. Люльки встановили двадцять світових рекордів. Більш форсований варіант ТРДФ АЛ-21Ф3 (тягою 11200 кгс) став двигуном шести модифікацій літака з крилами змінної стріловидності Су-17 і такої ж кількості військового бомбардувальника (з крилами змінної геометрії) Су-24. У родині Архипа Люльки було троє дітей: сини – В'ячеслав, Володимир, донька Лариса.

Ім'ям А. Люльки названо НВО «Сатурн» (до нього входить створене Архипом Михайловичем ДКБ) та площа в Москві. В Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» встановлено меморіальну дошку А. Люльки, його портрет – в Галереї видатних випускників КПІ; за головним корпусом вишу на Алеї видатних вчених, відкрито пам'ятник.

Історичні місця, де мешкав і жив А. Люлька в Москві: будинок КБ «Сатурн», в якому працював – площа імені академіка Люльки.

Помер 76-річний український конструктор авіаційних двигунів 1 червня у Москві; похований Архип Михайлович на Новодівичому некрополі – ділянка № 7; Лужнецький проїзд, 2.

МАЗУРЕНКО
Олексій Юхимович
(1917-2004)

Мазуренко Олексій Юхимович, генерал-майор авіації (1962) із Кіровоградщини; почесний громадянин С.-Петербурга. Народився 7 липня в селі Ленінці Устинівського району. Навчався в Устинівці, працював продавцем у магазині; з 1932 – електрослюсар, помічник майстра вугільної шахти «Октябрьская революция» в м. Шахти Ростовської області, курсант аероклубу. З 1938-го – у Військово-повітряних силах.

З грудня 1940, після закінчення Єйської школи морських льотчиків, – на Балтиці: льотчик-винищувач, командир авіаланки; у грудні 1941 молодший лейтенант Олексій Мазуренко у складі 57-го штурмового авіаційного полку здійснив на початку війни 43 бойових вильоти. З січня 1943 – старший льотчик-інструктор штурмової авіації Мазуренко Олексій на Північному і Чорноморському флотах, з січня 1944 – командир штурмового авіаполку на Балтиці; здійснив 159 бойових вильотів, особисто потопив 8 кораблів фашистів та 22 – у групі – льотчики полку, під командуванням Мазуренка наносили нищівні удари по аеродромах, залізничних вузлах, резервних пунктах ворога.

Під час Другої світової війни (1941–1945) служив в авіації Балтійського флоту. У 1944–1945, командир 7-го штурмового авіаційного полку; здійснив 300 бойових вильотів, особисто потопив 8 і у складі групи – 22 кораблів фашистів. Полк під

Уроки Другої світової війни Героями Радянського Союзу стали дві з половиною тисячі льотчиків, а шістьдесят п'ять із них нагороджені Зіркою Героя двічі. Серед них – українець із Кіровоградщини Олексій Юхимович Мазуренко. Народився Олексій у селі Ленінка Устинівського району, в сім'ї селянина. Після закінчення, школи працював помічником майстра вугільної шахти «Октябрьская революция» міста Шахти Ростовської області, з 1938 – навчався в аероклубі. У 1940 закінчив Єйське військово-морське авіаційне училище – мріяв потрапити, щоб здійснити намір – стати пілотом. За роки війни наш земляк пройшов шлях від льотчика-винищувача до командира штурмового авіаполка. У грудні 1941 молодший лейтенант Олексій Мазуренко у складі 57-го штурмового авіаційного полку здійснив 43 бойових вильоти. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 23 жовтня 1942. Будучи командиром 7-го гвардійського авіаційного полку (9-та штурмова авіаційна дивізія ВПС Балтійського флоту), гвардії полковник Мазуренко лише до середини серпня 1944 здійснив 159 бойових вильотів. Льотчики цього полку наносили нищівні удари по аеродромах, залізничних вузлах, резервних пунктах ворога. Олексій Юхимович водив літак «на відмінно» – і в складних погодних умовах, і в різну пору доби та під шквальними обстрілами фашистської

зенітної артилерії. Багато пам'ятних вильотів на рахунок Олексія Юхимовича; особливо часто згадував товариша – командира екіпажу торпедоносця ДБ-ЗТ, молодшого лейтенанта Петра Ігашова (1915–1941), першого повітряного «Матросова» Балтики, який підбитий літак спрямував на фашистську автоколонну. Усі подальші перемоги Олексія Мазуренка – то за смерть людей, знищені фашистами міста і села та помста за Петра Ігашова, побратима ескадрилії. В одному з нагородних листів, який зберігається у Гатчинському військово-морському архіві, написано про полковника Мазуренка, що «...в 45 бойових вильотах наш земляк особисто і в групі знищив 10 танків, 115 автомашин, 17 зеніток, 18 бронемашин, 10 гармат, сотні гітлерівців». Скупі рядки, невибагливі слова, та з них виростає образ вольового, безстрашного льотчика, талант якого розкрився у роки Другої світової війни. 5 листопада 1944 Олексія Мазуренка нагороджено другою Золотою Зіркою Героя; нагороджений трьома орденами Червоного Прапора, орденом Ушакова 2-го ступеня, двома орденами Великої Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, Червоною Зіркою, багатьма медалями.

Всього впродовж війни сміливий українець здійснив 315 бойових вильотів; радісне свято Перемоги зустрів у 1945 поблизу острова Борнхольм. З 1972 – генерал-майор авіації Олексій Юхимович Мазуренко – у запасі. Жив у місті-герої Ленінграді (РФ).

його командуванням потопив у водах Балтійського моря 100 бойових кораблів і транспортних суден ворога; восени 1944 Олексій Юхимович відзначений орденом Червоного Прапора – за бойові успіхи в Ризькій операції. Указами Президії Верховної Ради Союзу РСР від 23 жовтня 1942 і 5 листопада 1944, Мазуренко Олексій Юхимович двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Мазуренко Олексій закінчив Вищі офіцерські льотно-тактичні курси авіації ВМФ (1949) та Військово – морську академію імені Маршала Радянського Союзу А. Гречка (1952). Генерал О. Мазуренко командував авіаційним з'єднанням, працював у центральному апараті Військово-морського флоту (ВМФ) та інших керівних посадах, у вузах. Нагороджений орденами та медалями. Бюст Героя України – Мазуренка Олексія – відкрито в селищі Устіновка Кіровоградською областю, рідному поселенні; в місті Севастополі встановлена аннотаційна дошка на будинку № 30 на вулиці його імені.

Помер Олексій Юхимович 11 березня; похований на Никільському цвинтарі Олександро-Невської лаври С.-Петербурга; стежка Героїв Радянського Союзу.

**МАКАРЕНКО
Антон Семенович
(1888-1939)**

Макаренко Антон Семенович, український освітнянин і письменник із Білопілля, один із засновників системи дитячо-підліткового виховання. Здійснив у педагогічній практиці дослід, який не має прикладів – масового перевиховання дітей-правопорушників в трудовій колонії імені М. Горького (1920–1928, під Полтавою і дитячій комуні імені Ф. Дзержинського), в передмісті Харкова. Розробив теорію і методику виховання в колективі, теорію сімейного виховання.

У серпні 1912 Антон вступає до вчительського інституту в Полтаві, закінчує із золотою медаллю. Після інституту, Макаренка призначають вчителем Полтавського Вищого початкового училища, в якому пропрацював до кінця 1917; в грудні 1917 переїздить у місто Крюків, поблизу Кременчука. У вересні 1920 (32 роки) Антон Семенович приймає пропозицію Полтавського відділу народної освіти організувати та очолити колонію для безпритульних і неповнолітніх правопорушників; до літа 1925 у колонії нараховувалося 140 вихованців: 130 хлопчиків і 10 дівчаток. У листопаді 1927 А. Макаренко призначений начальником комуні; 14 березня на засіданні «секції соціалістичного виховання Українського НДІ педагогіки» прийнята резолюція, яка «засудила виховні методи Макаренка» і звільнила з посади завідувача колонії імені Горького. 1932 побачила світ книга Антона Семеновича «Марш 30-го року»; у 1933–

Впродовж 1932–1935 Антон Макаренко заявляє про себе як зрілий письменник; за підтримки письменника Максима Горького (1868–1936), видаються низка творів, які засобами художнього слова передають драматичну історію педагогічних пошуків, узагальнюють безцінний досвід. Особливу увагу читачів привернули Антонові книги: «Педагогічна поема» і «Марш 30 року». Свідченням офіційного визнання Антона Семеновича як літератора, є прийняття 1934 до Спілки письменників СРСР. Улітку 1935 раптово Антона Семеновича переводять до Києва помічником начальника Відділу трудових колоній НКВС України. Сучасні дослідники вважають це призначення – намагання керівництва комуні усунути українського педагога, який усіляко перешкоджав перетворенню блискучого виховного закладу на звичайне промислове підприємство. Значно потерпаючи від незвичної «паперової» роботи, Антон Семенович знаходить можливість для власної виховної практики – за сумісництвом бере керівництво колонією неповнолітніх правопорушників № 5, що у Броварах і перетворює педагогічно занедбану установу на ефективний виховний заклад з міцним дитячим колективом. Постійні намагання залишити роботу в органах НКВС, врешті решт призводять до того, що на початку 1937 Антон Макаренко звільняється, переїздить із дружиною – Галиною Салько – до Москви і присвячує життя виключно літе-

ратурній і громадсько-політичній діяльності; публікує «Книгу для батьків», нариси, рецензії, статті. Світ визнав велич А.С. Макаренка і як педагога та письменника; красномовне свідчення – на початку 2000 Німецьке товариство наукової педагогіки внесло «Педагогічну поему» до списку 10 найвизначніших освітянських книг ХХ століття.

Українець Антон Макаренко – один з найвидатніших вихователів не тільки СРСР, а й усього світу; ЮНЕСКО, зокрема, назвала його та італійську освітянку Марію Монтесорі (1870–1952) «педагогами, які заклали основи сучасного уявлення про виховання». Макаренкові основні правила виховання: «Ваша поведінка – найголовніше у вихованні; виховання дітей вимагає найсерйознішого тону, найпростішого і щирого; кожен батько і мати мають добре уявляти, що хочуть виховати у дитині; маєте добре знати, що робить, де перебуває і з ким дитина; виховна робота є насамперед – робота організатора; не нав'язуйте свою допомогу, але завжди будьте готові допомогти; не платіть і не карайте за результати праці; навчити дитину любити неможливо без виховання людської гідності; ніколи не приносите себе в жертву дитині; навчити індивіда бути щасливим, не можна, але виховати так, щоб була щасливим, можна; любов – це найбільше почуття, яке творить чудеса, нових людей і формує найбільші людські цінності».

«Педагогічна поема». З 1934 – член Спілки письменників УРСР. 1 липня 1935 Антон Семенович призначений на посаду помічника начальника відділу трудових колоній та трудкомун Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, підрозділу, що створений відповідно до Наказу НКВС від 7 червня 1935 «Про організацію роботи щодо ліквідації дитячої безпритульності та безнадглядності». У віданні Макаренка знаходились 42 дитячих установи, в тому числі 10 трудколоній та 2 трудові комуни – імені В. Балицького (Ладан) та імені Ф. Дзержинського (Харків). В жовтні 1936 Антон Семенович залишає роботу у Відділі та працює консультантом на громадських засадах в колонії Броварів (поблизу Києва). 1937 Антон Макаренко переїздить до Москви; того ж року виходить «Книга для батьків», 1938 – «Прапори на баштах».

У Макаренка в потязі на станції Голіцино, за 40 кілометрів од Москви, почало зупинятися серце; негайно відвезений до лікарні. Історичні місця, де мешкав і працював у Москві: будинок педагогічного інституту, тут у 1937 виступав і на якому відкрита меморіальна дошка – вулиця Пржевальського, 4.

Помер Антон Семенович 1 квітня; похований на Новодівичому некрополі, ділянка № 2, 35 ряд – Лужнецький проїзд, 2; автор монумента, скульптор В. Цигаль.

МАКАРОВ
Степан Осипович
(1849-1904)

Макаров Степан Осипович, український віце-адмірал із Миколаєва; командир Імператорського російського військово-морського флоту, океанограф, полярний дослідник, кораблебудівник.

У 1863 став курсантом на борту однієї з кліперів Тихоокеанського флоту. У 1865 закінчив морське училище, а наступного року взяв участь у плаванні корвета «Аскольд» із Владивостока у Кронштадт через мис Доброї Надії. Впродовж 1867–1876 служив у Балтійському флоті, потім переведений до Чорноморського флоту. У 1880–1881 – учасник Ахал-Текінської експедиції, у 1881–1882 командував пароплавом «Тамань», а в 1885 – фрегатом «Князь Пожарський». Здійснив навколосвітню подорож на корветі «Витязь» (1886–1889). Степан Осипович – учасник російсько-турецької війни 1877–1878: капітан російського міноносця «Великий Князь Костянтин». Став розробником російських торпедних катерів, коли в 1878 застосував на мінних катерах «Чесна» і «Синоп» самохідну мінну конструкцію Вайтхеда проти турецького пароплава «Інтібах». Створив перший у світі криголам «Єрмак», керував будівництвом, двічі (у 1899 та 1901) ходив на ньому в арктичні експедиції. Також спроектував два криголаманні пароплави: «Байкал» і «Ангара» для налагодження функціонування Транс-сибірської залізниці через озеро Байкал. У 1894–1895 Степан Макаров коман-

Видатний флотоводець, інженер-конструктор кораблів, винахідник, учений і великий український патріот Степан Макаров вніс великий вклад і в географічну науку Російської імперії. Степан Осипович провів глибокі і ґрунтовні дослідження океанів, сконструював перший криголам і запропонував проект широкого використання для вивчення Арктики, був і першим керівником наукової експедиції на криголамі в Арктику. Макаров довів існування у протоці Босфор двох течій: верхньої – з Чорного моря в Егейське, нижньої – у зворотному напрямку. Це категорично спростувало думку англійського гідролога Спарта, який заперечував існування нижньої течії – з Егейського моря в Чорне. У 1877 С. Макаров – учасник російсько-турецької війни; у бойових операціях проти турецького флоту проявив вольовим і відважним командиром, сміливим новатором у застосуванні нової техніки та методів ведення морського бою, а також добрим організатором. Макаров завдав турецькому флоту ряд рішучих ударів, після чого турки перестали бути господарями Чорного моря. Після закінчення турецької війни, український флотоводець одержує в 1882 призначення в Константинополь, а 1855 – командиром корвета «Витязь», на якому здійснив кругосвітнє плавання, під час якого, що тривало близько трьох років, проведена велика дослідницька робота з вивчення Тихого, Атлантичного та Індійського оке-

анів. Наслідки цих досліджень Степан Макаров виклав у науковій праці «Витязь» і «Тихий океан», що подібно до його праці «Про обмін води Чорного та Середземного морів», дістала високу оцінку вчених.

У 1890 С.О. Макарову присвоєно звання «контр-адмірал»; з цього часу займає послідовно ряд відповідальних посад у морському флоті і разом з тим продовжує наукову діяльність. Українець добре розумів значення Арктики для Російської імперії, тому вирішальним транспортом у справі вивчення полярних морів вважав криголами. «Простий погляд на карту Росії показує, – писав Степан Осипович, – що вона головним своїм фасадом виходить на Льодовитий океан... Потужний криголам відкриє двері у цьому фасаді». Ціною великих зусиль Макарову вдається домогтися побудови криголама «Єрмак» – збудований у 1898 в Англії під безпосереднім його керівництвом та кресленнями; наукові дослідження узагальнив у своїй праці «Єрмак» во льдах». У ніч на 9 лютого 1904 японський флот без оголошення війни напав на російську ескадру в Порт-Артурі, оборона якого не була організована. Віце-адмірала С.О. Макарова призначають командуючим Тихоокеанським флотом. За короткий час українець підвищує боєздатність флоту і значно посилює захист Порт-Артура, перейшовши від тактики пасивної оборони, до активного наступу.

дував ескадрою в Середземному морі, а при виникненні загрози війни з Японією у 1895 – переведений на Далекий Схід. Упродовж 1896–1898 керував Практичною ескадрою Балтійського моря, з 1899 до 1904 – головний командир Кронштадтського порту та губернатора міста. У 1904 Степана Макарова призначили командувачем Тихоокеанської ескадри; керував обороною Порт-Артура. Автор кількох книг; нагороджений відзнаками Імператорської С.-Петербурзької академії наук. На його честь назване місто у Сахалінській області. Нині ім'я знаного кораблебудівника та віце-адмірала носять морська академія у С.-Петербурзі, Тихоокеанський військово-морський інститут у Владивостоці, Національний морський університет, вулиця та бульвар у Миколаєві.

Броненосець «Петропавловськ», яким керував адмірал О. Макаров та якому були 620 матросів, 29 корабельних і штабних офіцерів, вийшов у море назустріч ворожим кораблям і 13 квітня підірвався на міні; загинули: адмірал, матроси і художник – баталіст Василь Верещагін (1842-1904).

Степан Осипович похований на військовому некрополі Порт-Артура.

МАКСИМОВИЧ-АМБОДЯК
Нестор Максимович
(1744-1812)

Максимович-Амбодяк Нестор Максимович, медик, учений-енциклопедист, педіатр, ботанік, фітотерапевт, геральдист із Полтавщини.

Народився у родині священика; впродовж 1757–1768 навчався у Київській духовній академії, яка була частиною Києво-Могилянської академії. Після її закінчення, направлений до Петербурзької госпітальної школи; 1773 Нестор Максимович-Амбодяк отримав ступінь доктора медицини у Страсбурзькому університеті. У 1776 викладав акушерство в адміралтейському та військово-сухопутному госпіталях. У 1782 став першим у Російській імперії професором акушерства, працював у госпіталях міста та повивальному інституті. У 1797 був одним з ініціаторів заснування Клінічного повивального інституту в С.-Петербурзі.

Нестор Максимович запровадив обов'язкові заняття у пологовому відділенні, популяризував медичні знання серед широких верств населення, зокрема – читав лекції для жінок, викладав акушерство, фізіологію, хірургію в госпітальних школах та інших медичних закладах імперії. Український вчений – засновник російської медичної термінології; автор першого в Російській імперії підручника з акушерства і педіатрії, медичних словників. Серед праць: «Мистецтво сповивання», «Анатомо-фізіологічний словник», «Словник медико-хірургічний латинською та російською мовами». Напи-

Нестор Максимович-Амбодяк, український вчений, ботанік і фітотерапевт, який стояв у витоків акушерства. Завдяки йому вперше в Російській імперії впроваджено застосування акушерських щипців (медичний інструмент, який застосовують для вилучення голівки плоду під час пологів.

За два роки, Нестора, як перспективного й здібного студента, направили по особливій стипендії княгині Голіциної-Кантемір на медичний факультет Страсбурзького університету для вдосконалення знань у царині медицини. За чотири з половиною роки проведених за кордоном, Максимович-Амбодяк захистив докторську дисертацію, яка отримала схвальні відгуки від закордонних світил медицини. Далі стажувався в Німеччині, проходив практику в клініках. Читав лекції з акушерства, фізіології, хірургії в госпітальних школах та інших медичних закладах С.-Петербурга. Окрім того, започаткував проведення практичних занять, уперше перейшов до викладання цих дисциплін російською мовою, до нього це робилося виключно латиною.

На створеному макеті наочно демонстрував перебіг нормальних та патологічних пологів. Ця конструкція мала вигляд жіночого таза з дерев'яною лялькою-дитиною; коли виникали «труднощі з народженням», професор застосовував прямі та вигнуті сталеві щипці з дерев'яними ручками, які

накладалися на голівку ляльки й допомагали проходити пологовими шляхами жінки. А ще Максимович-Амбодяк застосовував срібний катетер й інші застосування, які виготовлені за його власними моделями та малюнками. Праця Нестора Максимовича «Мистецтво сповивання» – це перший посібник із педіатрії; український вчений уклав медичні словники й став творцем російської медичної термінології.

Максимович-Амбодяк – один із ініціаторів заснування Клінічного повивального інституту в С.-Петербурзі, а ще – вчений-енциклопедист, активний популяризатор медичних знань серед населення. Нестора впевнено можна назвати і першим фітотерапевтом Російської імперії. Він надавав великого значення рослинам при лікуванні багатьох захворювань, висловлюючи передову на той час думку: «Чим більше єднання з природою, тим більших успіхів від лікарської науки» та видав книгу «Енциклопедія харчування й лікування, складена особистим лікарем Її Імператорської величності Катерини II в 1784 році професором Н. Максимовичем-Амбодяком», що являє собою багаті зібрання описів лікарських рослин. У 1782 Нестор Максимович став першим у Російській імперії професором повивальної медичної справи. Головні праці: «Мистецтво сповивання», «Анатомо-фізіологічний словник», «Словник медико-хірургічний, латинською та російською мовою».

сав перші в Росії роботи з ботаніки і фітотерапії: «Новий ботанічний словник російською, латинською та німецькою мовами», «Початкові основи ботаніки», «Опис цілющих рослин». Також був автором перших праць з ботаніки й фітотерапії, упорядкував «Новий ботанічний словник російською, латинською та німецькою мовою». Засновник російської медичної термінології, що вживається і сьогодні та яка помітно вплинула на українську. Описав хвороби, характерні для дітей раннього віку, наголошував на незамінності материнського молока, на важливості дотримання санітарно-гігієнічних норм і збалансованого харчування. Крім того, Нестор Максимович увів в акушерську практику низку хірургічних інструментів (акушерські щипці, катетер), розробив конструкцію пологового та гінекологічного крісел. Уперше випробував метод масажу матки на кулаці.

Помер Нестор Максимович 27 жовтня; похований на віддаленій частині Новодівичого некрополя С.-Петербурга, неподалік Катерининської церкви, навпроти Калинкінової лікарні.

МАКСУТОВ
Дмитро Дмитрович
(1896-1964)

Максутов Дмитро Дмитрович, астроном із Одеси, фахівець у галузі астрономічної оптики; в 1994 винайшов так звані «меніскові системи оптичних приладів». Народився у знаній дворянській родині офіцера Чорноморського флоту; прадід, Петро Іванович, за хоробрість у бою отримав титул князя; дід, контр-адмірал Дмитро Петрович Максутов, був останнім російським правителем Аляски (до її продажу Росією – США в 1867). У дитинстві Дмитро захопився астрономією; перший оптичний телескоп (7,2 дюймів) побудував у віці дванадцяти років. Простудіював публікації відомого російського оптика Олександра Андрійовича Чикина, який став його вчителем. Згодом юнак створив 10-дюймовий телескоп і почав проводити серйозні астрономічні спостереження, а в 15 років прийнятий до Російського астрономічного товариства. У 1914 закінчив Миколаївське військово-інженерне училище у Петрограді.

Із 1921 до 1930 – проводив дослідження у сфері астрономічної оптики в Інституті фізики Одеського університету. У 1930 Дмитро Максутов створив лабораторію астрономічної оптики у Державному оптичному інституті Ленінграда і керував до 1952.

Наукові праці вченого присвячені тінювим та іншим оптичним методам дослідження й технології виготовлення великих оптичних приладів, теорії і практиці

Народився Дмитро Дмитрович у дворянській родині: дід – Дмитро Павлович Максутов (1832–1889), князь, контр-адмірал, головний правитель «руської Америки»; батько Дмитро Дмитрович Максутов – морський офіцер, капітан 1-го рангу, служив у Чорноморській ескадрі, був прес-аташе при російській місії у Туреччині, а після революції – Головний доглядач пристані на Гудзоні у США. Рано зацікавившись астрономією, юний Дмитро у 12 років виготовив телескоп-рефлектор (діаметр 180мм), а у 15 років його обирають членом «Русского астрономического общества» (Одеська філія)! 1913 – закінчує Одеський Кадетський корпус, а у 1914 – Миколаївське військово-інженерне училище у С.-Петербурзі – нині Військовий інженерно-технічний університет. З 1921 Дмитро Дмитрович працює над астрономічною оптикою у Фізичному інституті Одеського університету – тут і починається наукова діяльність у сфері теорії астрономічного приладобудування. У 1924 вперше запропонував так названий «компенсаційний метод дослідження дзеркал»: методика успішно реалізована при виготовленні 2,6-метрового дзеркала рефлектора ЗТШ Кримської астрофізичної обсерваторії. З 1930 Дмитро Максутов призначається організатором і керівником лабораторії Астрономічної оптики Ленінградського оптичного інституту, який згодом стає Центром астрономічного приладобудування

СРСР. У 1944 український астроном видав наукову працю «Нові катадіоптричні меніскові системи»; того ж року Дмитро Максудов став професором, а в 1946 – членом-кореспондентом АН СРСР. Із 1952 – очолював відділ астрономічного приладобудування Пулковської обсерваторії. Керував проектуванням та розрахунком системи первинного фокусу шестиметрового азимутального телескопа, встановленого згодом у Спеціальній астрофізичній обсерваторії АН СРСР; очолював роботи з розрахунку планетного меніскового телескопа діаметром 700 мм. Найбільші у світі телескопи Максудова (діаметр меніска – 700 мм) встановлені в Абастуманській астрофізичній обсерваторії (Грузія) і обсерваторії Серро-Робле (Чилі). Дмитро Максудов займався й винахідницькою діяльністю, найвідомішими з яких є «Меніскова система оптичних приладів» (1941), що носить його ім'я і до нашого часу використовується у телескопобудуванні; створив новий тип телескопа, заснованого на менісковій оптичній системі, яка поєднує багато переваг як рефрактора, так і параболічного рефлектора, відрізняється простотою конструкції та якістю; створив оптику для низки унікальних астрономічних інструментів! Автор 40 книжок з астрономічної оптики; ім'ям Д.Д. Максудова названо один з Місячних кратерів («Максудов») та мала планета № 2568 – «Maksutov» (відкрита за допомогою телескопа системи Максудова).

створення асферичних поверхонь. Ще в 1924, Дмитро Дмитрович запропонував так званий «компенсаційний метод дослідження дзеркал», успішно застосований у 30-х роках ХХ століття під час створення дзеркала діаметром 2,6 метра для рефлектора телескопа імені академіка Григорія Шайна у Кримській астрофізичній обсерваторії. 1941 вчений Максудов винайшов меніскові системи оптичних приладів, які нині носять його ім'я і широко використовують у телескопобудуванні. Дмитро Дмитрович створив новий тип телескопа («телескоп Максудова»), в основі якого меніскова оптична система, що відрізняється простотою конструкції, забезпечує зображення хорошої якості. Так телескопи на менісковій оптичній системі виготовляли американські компанії «Celestron», «Meade», «Questar». Український науковець розробив безліч об'єктивів, дзеркал і призм різних розмірів та призначення для унікальних астрономічних інструментів; створив фотоастрограф (використовують для фотографування шлунка), голки мікроскопа, тіньові прилади для аеродинамічних труб, телескопічні окуляри.

Помер Дмитро Дмитрович 12 серпня; похований на Меморіальному кладовищі астрономів Пулковської обсерваторії, неподалік С.-Петербурга.

МАЛЕВИЧ
Казимир Северинович
(1879-1935)

Малеви́ч Казими́р Северинович, український художник-авангардист із Києва; засновник супрематизму, один з фундаторів кубофутуризму, педагог, теоретик мистецтва.

Казимир – старша у родині дитина, після нього у батьків народилося 4 дочки і 4 сина, потім – ще, а всього було 14 дітей. Батько – шляхтич з Волинської губернії, служив на цукроварні відомого промисловця того часу Миколи Терещенка управителем. Мати, Людвіга Олександрівна (в дівочтві Галиновська), домогосподарка. У 1895–1896 Казимир відвідував Київську художню школу М. Мурашка, де навчався в класі педагога, художника-живописця Миколи Пимоненка; 1907 мати знайшла в Москві роботу завідуючою їдальнею і перевезла сім'ю старшого сина, а з 1906 до 1910 Казимир навчався в студії Георгія Рерберга; у 1915 офіційно «починає творче життя», заснований Малеви́чем жанр «супрематизм», тобто – напрям авангардного мистецтва, безпредметність. Казимир Северинович упродовж десяти років трудився в різних містах: викладав в художній школі Вітебська, очолював Інститут художньої культури в Ленінграді, працював викладачем Київського художнього інституту.

Історичні місця, де жив і працював: меморіальна дошка на честь художника на будинку в С.-Петербурзі – тут Малеви́ч жив із родиною; на приміщенні на вулиці Бородинській, 18 в Немчинівці, де свого

«**Ч**орний квадрат» став не тільки найбільш відомим, але і найсуперечливішим полотном українця Казимира Малеви́ча. Цей твір сміливо можна вважати рекордсменом за кількістю критичних зауважень як від мистецтвознавців, так і від публіки. Часто сучасники Малеви́ча і теперішні експерти запевняють, що «шедевр» вийшов, коли художник зафарбовував чорною фарбою невдале полотно, а отриманий результат видав за картину.

Навколо Малеви́ча зібралася група соратників, шанувальників і учнів, які іменували себе «Утвердителі нового мистецтва». Казимир деякий час, до 1920, практично не малював картин, зосередився на написанні теоретичних і філософських полотен; цим періодом датовані його перші експерименти в архітектурі. Перебуваючи під критикою влади, живописець із тугою згадує спокій української глибинки. Українське село художник Малеви́ч сприймав як місце, де питання виживання для людини не перемагає над іншими, а життєвих сил додають – відкритість і доброзичливість місцевого населення. У цей час особливо гостро усвідомлює Казимир Северинович прагнення до свободи духу, тому запрошення до Києва у 1927 виявилось доречним. Упродовж 1928–1930 Казимир Малеви́ч викладав в художньому інституті Києва; твори живописця демонструвалися глядачам Берліна і Відня, працювала виставка в Києві, полотна худож-

ника експонувалися в багатьох інших містах європейських країн. Перед початком навчального року, у 1930, художника звільняють з Інституту «через відсутність партквитка», кадебісти, скориставшись нагодою – заарештовують, а причина – називають живописця «німецьким шпигуном». Для отримання зізнань, до Малевича застосовувалися тортури; в грудні 1930 художника випускають із камери, але з уже істотно підірваним здоров'ям. Після «пильної уваги» з боку силових структур, демонструвати картини на виставках художник-авангардист не міг. В експозицію ювілейної виставки «Художники СРСР за 15 років» включений лише «Чорний квадрат»; багато експертів-мистецтвознавців вважають, що саме для цієї виставки митець створив останній, 4-й варіант знаменитої картини. Незважаючи на зацікавленість живописом, довгий час Казимир Северинович не думав перетворювати хобі в основний вид творчої діяльності. Вперше документи на вступ до Московського училища живопису Казимир Малевич подав у 26 років, коли був одруженим чоловіком і батьком. З українкою Наталією Андрійвною Манченко, старший на 23 роки, Казимир Малевич одружився у 1927, за 8 років спільного подружжя жінці довелося пережити непрості часи; турбувалася з приводу зіткнень чоловіка з радянською системою, та й перед смертю художник два роки згасав від онкологічного захворювання.

часу трудився і відпочивав художник, також встановлено пам'ятний знак. Історичні місця, де жив і трудився: Московське училище живопису, скульптури і архітектури, де навчався – вулиця М'ясницька, 21; будинок, де мешкав у 1930-і та де встановлена меморіальна дошка – вулиця Бородинська, 18; пам'ятний знак на честь Казимира Малевича – біля підмосковного села Немчиновка. У 2008 пам'ятник К. Малевичу відкритий в Києві на вулиці Володимирсько-Либідській, в сквері неподалік місця народження художника. Паралельно Володимирсько-Либідській проходить вулиця Малевича, яка до 2012 носила ім'я Боженка. 15 травня Казимир Северинович помер від раку передміхурової залози; в московському крематорії тіло живописця кремували. Місцем поховання стало село Немчинівка, де за життя художник любив бувати – у поселенні ріс улюблений дуб, під кронами якого Малевич побажав знайти вічний спокій. Над могилою встановлено дерев'яний кубічний монумент із зображенням квадрата. У воєнний час надгробок знищений, могила втрачена, відновлено поховання через десятиліття – неподалік урни з прахом встановлено меморіальний знак із бетону, який відрізняється від початкового варіанту пам'ятника.

МАЛИНОВСЬКИЙ
Василь Федорович
(1765-1814)

Малиновський Василь Федорович, дипломат із Харківщини, публіцист, філософ, педагог, просвітител; перший директор Імператорського Царськосільського ліцею. Сім'я Малиновських мала давні зв'язку з сім'єю Пушкіних, підтримував їх і Василь; Павло Федорович Малиновський був свідком на весіллі батьків поета.

Народився Василь в 1765 в родині українського священика в Ізюмському повіті Харківської губернії. В 1781 закінчив гімназію Московського університету; вступив на службу до архіву колегії іноземних справ. Володіючи кількома мовами, європейськими, східними й давніми – в тому числі знав грецьку, давньогрецьку та латину; в 1789, за його виразом, «впросився» на місце перекладача до російської місії в Лондоні і пробув у Великій Британії більше двох років.

1791 відряджений на війну з Туреччиною і, знаючи турецьку мову, взяв участь в мирному конгресі як секретар; призначений генеральним консулом в Молдавії й Валахії. Служив в Міністерстві закордонних справ Російської імперії, створив систему виховання державних діячів і письменників. Ліцей був єдиним учбовим закладом Російської імперії, де не було тілесних покарань.

Поет, Олександр Пушкін, любив Василя Федоровича за людяність, м'якість, доброту і батьківське піклування про вихованців. Старший син Василя Федоровича – Іван, учився в тому ж Ліцеї і мав

Свої «патріотичні» ідеї Малиновський сформулював 1803 у трактаті: «Роздуми про мир і війну». Автор доводив, що згубними для людства є «загарбницькі війни». В розділі «Право народів» Василь Федорович обстоював ідею незалежного існування і азіяців та африканців, але особливо його цікавила Європа. Василь Малиновський відзначав, що шляхом завоювань в Європі виникли володіння, що складаються з народів «противних між собою»; у праці звинувачує правлячі в Європі династії в беззаконному деспотизмі (Романових на ім'я він не називає, але це і так зрозуміло). У вислідку існування цих династій історія, за словами мислителя, стає історією не народів, якою вона має бути, а історією «панівних домів, безперервно воюючих між собою». Засудив національне пригнічення народів Центральної і Південно-Східної Європи: «Благоденству багатьох народів заважають імперії». На його думку, Франція повинна відмовитись від завоювань, а, отже, й Російська імперія – від Малоросії, дати їй волю.

Малиновський наполягав на визнанні за кожним народом Європи його «природних прав» на національну територію, політичну незалежність і «власне управління». «Турки хай управляють турками», – писав Василь Федорович; обстоював національну незалежність кожного народу з формою правління за власним вибором. Народи політично і адміністративно розділені, як український

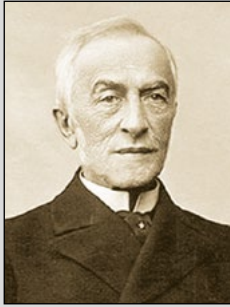
народ, перебувають на грані втрати своєї етнічної самосвідомості, – констатував автор. – Вони мають створити свої держави. Територія, населена одним народом, має стати одиницею державності». Малиновський підносив «народ в любові до себе, яка є надійнішою засадою власного про благоденство піклування». Український просвітитель називав головні ознаки нації: єдність території, мови, звичаїв, наявність національного самовизначення, економічні зв'язки. Особливе значення надавав національній самосвідомості та патріотизму. Головною ознакою нації, за Малиновським, є мова. «Не можуть жителі землі інакше розділятися, як по своїй мові», – писав у «Роздумах». – «Слов'янські мови мають схожість, але різниця між ними в той час залишалась ще не вивченою і зараз ще вивчена недостатньо». Василь Федорович відкидав будь-яке припущення про перевагу одних народів над іншими, ідею «старшого брата». Передбачав виникнення «загальноєвропейського Союзу», але, за його проектом, цей Союз буде складатися не з тих держав, які існували в його час, а з цілком нових політичних об'єднань, створених після «здійснення прав кожного народу Європи на самовизначення». Малиновський же вважав, що народи мають «право відділення народного». Переповідають: Олександр Пушкін, помираючи, сказав: «Який жаль, що нема тепер тут ні Пушкіна, ні Малиновського, мені б легше було вас залишати».

прізвище «Козак», був серед найближчих друзів Пушкіна, «приятель задушевний», як назвав його поет в одному з віршів. Василь Федорович переклав російською мовою із староеврейської кілька книг Біблії – трактат опублікований в С.-Петербурзі в 1803 за підписом «В.М.».

Відома і його «Записка про звільнення рабів» – проект скасування кріпацтва в Російській імперії. Вийшовши у відставку в 1825, поселився в маєтку діда по матері, українського просвітителя А.О. Самбірського – в Ізюмському повіті на Слобожанщині. Дев'ять років був предводителем ізюмського дворянства, «стояв за бідних і гризся з багатіями і з урядовцями».

Помер Василь Федорович 23 березня на 49-му році життя від «нервової лихоманки»; похований на Смоленському цвинтарі в родинному склепі поруч дружини, Софії Андріївни (1772–1812). О. Пушкін разом з ліцеїстами був на похоронах учителя.

МАРКОВИЧ
Андрій Миколайович
(1830-1907)

Маркович (Маркевич) Андрій Миколайович, український етнограф із Полтавщини, правник, філантроп і музикант та сенатор; дійсний таємний радник і статс-секретар імператора Олександра II (1818–1881). До 1888, Андрій та предки писалися «Маркевичами», однак, з 1888, з огляду на клопотання, родині дозволено іменуватися «Марковичами». Батько – дворянин Микола Андрійович Маркевич (1804–1860), історик України (джерелознавство), колекціонер, поет-романтик, композитор; один із зачинателів української енциклопедистики, етнограф (зокрема, народна культура Полтавщини та Чернігівщини). Мати – дворянка Уляна Ракович (1809–1893), її сестра, Глафіра Олександрівна – дружина російського літератора Павла Анненкова (1812–1887). Андрій Миколайович працював юристом у С.-Петербурзі (голова Петербурзької судової палати); зусиллями українця Марковича засновано музичне товариство у Петровій столиці, основною метою якого було поширення музичної освіти в Російській імперії. Працював помічником президента Імператорського філантропічного товариства і віце-президентом Російського музичного товариства. За його ініціативою, створено 20 відділень товариства, зокрема – в Харкові, Києві, Одесі та музичні школи при них. Із композитором із Поділля Антоном Рубінштейном (1829–1894), заснував С.-Петербурзьку консерваторію, першу

Андріїв батько тримав у Москві маєток, але все життя прожив у Турівці, де й пройшло дитинство талановитого хлопчика. 16-річним Андрій розпочав навчання в училищі правознавства у С.-Петербурзі, звідки виключений за участь у студентському русі (згодом завершив освіту). У його батька, Миколи Маркевича, був архів з 12-ма тисячами рукописів – українською, турецькою, татарською, польською, російською, французькою, німецькою, латинською, грецькою, грузинською, вірменською мовами. А ще: документи генерального підскарбія Андрія Маркевича; документи гетьманів Івана Скоропадського, Кирила Розумовського, Кочубеїв і Гудовичів; матеріали з книгозбірні Петра Рум'янцева в селі Ташані Переяславського повіту; перевіз із Полтави за сприяння Івана Котляревського і полтавського віце-губернатора – бібліотеку родичів поета і перекладача Іполита Богдановича (400 томів книжок, рукописи, «Келейный Летописец» Дмитра Ростовського). З маєтку тітки П.І. Скоропадської в селі Дунаєць Глухівського повіту, М. Маркевич знайшов у коморах скрині зі старовинними рукописами і приєднав до архіву. Андріїв батько мав і домашній театр; Турівку неодноразово відвідували Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Віктор Забіла, Лев Жемчужников, композитор Михайло Глінка та поет Олександр Пушкін. Микола Маркевич поклав на музику вірш Т. Шевченка «Нащо мені чорні

брови», а Шевченко присвятив Миколі Андрійовичу вірш «Бандуристе, друже сизий»; листувався з Кобзарем, коли поет був у засланні, допомагав. У посланні від 25 жовтня 1856 із С.-Петербурга, писав: «Любий земляче Тарасе! Не думай, брате, що тільки одна людина про тебе згадала в твоїй неволі. Ні, не один Семен посилав тобі грошенят: складувалось до, три, по чотири чоловіка та й посилали тобі по крихті, бо й самі, бач, не дуже заможні. Оце ж іще тобі рублів од нашого щирого серця про твою нужду». Автор збірки українських народних пісень, покладених на ноти («Народные украинские напевы, положенные на фортепиано», 1860). Одружився Андрій з Надією Григорівною Карташевською, мав чотирьох синів: старший Микола (1860–1897) отримав ім'я діда); Юрій, Михайло та Дмитро. Ім'я Шевченка пройшло крізь життя українця Марковича; завдяки Андрію Миколайовичу в 1906 зі справи Кирило-Мефодіївського братства, що перебувала в архіві III відділення Департаменту поліції, вилучено автографи Т. Шевченка (зокрема, збірка «Три літа»). Маркович домогся дозволу на перше в Російській імперії повне видання творів поета («Кобзар», 1907), а Василь Доманицький вперше вмістив врятовані Андрієм Миколайовичем рукописи Шевченка, згодом передав до Музею українських старожитностей імені В. Гарновського Чернігівського губернiального земства.

в Російській імперії. Завдяки клопотанням Андрія Марковича, в 1866 затверджено «Статут музичних училищ», а консерваторії визнано першорядними навчальними закладами. Маркович – блискучий віолончеліст і першим у Російській імперії власник віолончелі італійського майстра струнних інструментів Антоніо Страдіварі (1644–1737), учасник благодійних концертів за участю А. Рубінштейна, М. Римського-Корсакова, А. Лядова, О. Глазунова, М. Балакірева, М. Мусоргського. У 1858 познайомився у Москві з Т. Шевченком, листувався; із 1898 – очолював Товариство імені Т. Шевченка у С.-Петербурзі, сприяв поверненню рукописів Шевченка з архіву III відділення до Музею українських старожитностей в Чернігові; домогся дозволу на перше в Російській імперії повне видання творів поета; Голова Шевченківського товариства допомоги знедоленим уродженцям Південної Росії, які навчалися в С.-Петербурзі.

24 березня 77-річний Андрій Миколайович упокоївся; похований на Тихвинському цвинтарі Олександрo-Невської лаври С.-Петербурга.

МАРТОС
Іван Петрович
(1754-1835)

Мартос Іван Петрович, скульптор із Полтавщини; народився в козацькій родині. У 1822–1827 навчався в Ніжинській гімназії вищих наук, учнями якої в той час були М. Гоголь, Є. Гребінка, Н. Кукольник, А. Мокрицький. З 1794 – професор, з 1814 – ректор Академії мистецтв у С.-Петербурзі. 1839 познайомився з Тарасом Шевченком; Іван замовив художнику із Кирилівки акварельний портрет (не зберігся). У «Спогадах про Тараса Шевченка», написання яких надихнули викликані появою в журналі «Основа» (1861, № 5) спомин Михайла Чалого «Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченко», про що і зізнався читачам: «В «Основі» постійно подавалися вірші Шевченка, уривки з «Щоденника», листи, матеріали до біографії. Я хочу повести мову про надруковану в травневій книжці минулого року статтю п. Сави Ч.». Коштом Івана Петровича 1840 вперше в Російській імперії видано «Кобзар». Автор монументально-декоративних робіт в Україні та Російській імперії, зокрема, колосальна бронзова статуя Іоанна Хрестителя, що прикрашала портик Казанського собору у С.-Петербурзі; надгробків: К. Розумовського в Батурині (1803–1805), П. Рум'янцева в Києві (1797–1805), Павла I у Павловську (1807); пам'ятників – Кузьмі Мініну та Дмитру Пожарському на Червоній площі Москви; А. Решельє в Одесі (1823–1828), М. Ломоносову в Архангельську (1826–1829), Г. Потьомкіну

Наприкінці двадцятих років Іван Мартос паралельно працює над двома важливими замовленнями – над пам'ятниками царю Олександрю I і Григорію Потьомкіну. 1836, в 45-ту річницю поховання Потьомкіна в Катерининському соборі, творіння Мартоса постало в центрі Херсона: триметрова бронзова фігура в латах, біля підніжжя – шолом, правиця тримає фельдмаршальський жезл, а ліва рука спирається на меч. Упродовж восьми десятиків років монумент був єдиною окрасою південного міста, допоки його не вивезли фашисти. Складно уявити Одесу без її пам'яток, що стали невід'ємною частиною міського вигляду, і, тим більше, без скульптури Дюка – бронзової скульптури першому одеському градоначальникові дюку Арману Еммануелю дю Плессі де Рішельє. Благородна простота і тиха величавість ходи Дюка заворожують глядача; хартія, або – сувій, затиснутий у лівій руці, – символ майбутніх звершень, а ще ж «є атрибут великих подвигів і честот», як писав творець пам'ятника Іван Мартос, натякаючи на те, за що коронував Дюка лавровим вінком. На тильну сторону пам'ятника Мартос помістив табличку з лаконічним написом, наче простий майстровий: «Склав і створив Іван Петрович Мартос родом з Ічні». Визнання на початку ХІХ століття принесло майстру із України скульптурне оздоблення новозбудованого Казанського собору в С.-Петербурзі, справж-

ньою окрасою якого стали величезний барельєф, де зображено чудо Мойсея з витокм води в пустелі. Іван Мартос був одружений двічі; перший раз на дворянці Мотроні, прізвище якої невідоме – рано померла. Вдівець виявився турботливим батьком, зумів виростити і виховати дітей. Про щире добродійство українського скульптора свідчить такий факт, що, коли овдовів, родичі дружини продовжували жити в квартирі. Серед них була племінниця покійної дружини, найбідніша сирота дворянка Авдотья Опанасівна Спиридонова, мила й добра дівчина. Діти від першого шлюбу: Парасковія Іванівна (1785–р.с.н.), Анастасія (Олександра) Іванівна (1783–р.с.н.), в неї був закоханий талановитий портретист Олександр Варнек, сватався – дівчина відмовила: супутником життя обрала проти волі батька – службовця Герасима Івановича Лузанова, який досяг високих державних чинів; Софія Іванівна (1798–1856), заміжня за Василем Григоровичем (1792–1863), професор і конференц-секретар Академії мистецтв, художній критик, видавець; Олексій Іванович (1790–1842), письменник, мемуарист; Петро Іванович (1794–1856); Віра Іванівна (р.н.н.–р.с.н.), заміжня за художником Олексієм Єгоровим (1776–1851); Микита Іванович (1782–1813) – закінчив із золотою медаллю Академію мистецтв і за державний рахунок посланий за кордон, де вдосконалював професійну майстерність, як скульптор і архітектор.

в Херсоні (1829–1835). Фантазія і праця Мартоса відбилися в ліпних прикрасах палаців у Царському Селі та Павловську, динамічній статуй «невдахи Актеона» для Великого каскаду Петергофа, мармуровій імператриці Катерині II, що з майстерні скульптора зайшла в зал засідань Московського дворянського зібрання. За словами сучасників, український скульптор, передаючи скорботу і глибину людського страждання, змусив, за словами композитор М. Глинки – «мармур плакати».

Історичні місця, де жив і займався творчістю: будинок Академії мистецтв у С.-Петербурзі, де у 1764–1773 навчався та в 1779–1835 викладав, з 1814 – обраний ректором – Університетська набережна, 17; роботи: Москва: надробки: Собакіної (1782), Брюс (1786–1790), обидва – Донський монастир; усипальниця Благовіщенської церкви Олександро-Невської лаври і надробки: О. Куракіної (1792), сенатора О. Нарішкіна (1798), графа М. Панина (1790), Є. Гагаріної (1802), Є. Чичагової (1812), О. Васильєва та А. Турчанінова.

Помер Іван Петрович 5 квітня; спочатку похований на Смоленському цвинтарі С.-Петербурга; в 1930 прах і монумент перенесено в некрополь Олександро-Невської лаври, ділянка № 11. Пам'ятник на могилі – гранітний жертвник роботи скульптора А. Мельникова (1836).

МАТВЕЄВ
Євген Семенович
(1922–2003)

Матвеев Євген Семенович, актор, режисер із Херсонщини; народний артист СРСР (1974), народний артист РРФСР (1964), Заслужений артист РРФСР (1958). Батьки – Семен Калинович Матвеев та Надія Федорівна Коваленко; навчався Женя в місті Олешки, де вперше побачив виставу, після чого театр став єдиною мрією. Євген Семенович брав участь в самодіяльності, виступав як фокусник, танцюрист, співак. Після закінчення дев'ятого класу, поїхав навчатися до Херсону; в театрі брав участь в масових сценах, грав невеликі ролі. Під час виконання ролі музиканта у виставі («Безталанна») на хлопця звернув увагу актор театру і кіно Микола Черкасов (1903–1966), який гостював у місті й порекомендував Євгену їхати до Києва на навчання до Олександра Довженко. Удосконалював акторський фах у кіноакторській школі при Київській кіностудії (1940–1941), учився та працював у Малому театрі (1952–1968). На сцені грав багато і успішно: Джон Гармон («Наш загальний друг» по Ч. Диккенсу), Леонтьєв («Кандидат партії» А. Крона), Віктор Лавров («Велика сила» Б. Ромашова), Аксаніч («Костянтин Заслонів» А. Мовзона), Юрій Поднебесько («Щастя» за роману П. Павленко), барон Фітінгоф і комісар округу («Незабутній 1919-й» В. Вишневського), Нил («Міщани» М. Горького). Найбільший успіх припав на долю молодого виконавця роллю Улдиса в спектаклі «Вій, віте-

Невідомо, як склалася б подальша доля Жені-Матвеева, якби одного разу у 1940 році в Херсоні проїздом не зупинився російський актор Микола Черкасов (1903–1966). Саме під час цієї вистави професійний погляд Черкасова помітив талант юного Євгена, та ще декількох акторів. Він похвалив виконавців та порадив навчатися у Києві у О. Довженка, обіцяючи свою підтримку. Закінчивши екстерном два класи школи і, отримавши атестат, Матвеев вступає до акторської школи при Київській кіностудії, стає учнем кінорежисера Олександра Довженка (1894–1956).

Друга світова війна внесла в його життя суворі корективи. Є.С. Матвеев мобілізований і направлений навчатися в Тюменське піхотне військове училище, по закінченні якого йому присвоїли звання «лейтенант» і призначили курсовим командиром-викладачем. Після війни, у 1952, Євген дебютував на сцені Малого театру у виставі «Без вини виноватые» за п'єсою О. Островського.

Акторський виступ у кіно відбувся у 33 роки, проте – не пройшов непоміченим і привернув увагу режисерів. У 1965 трапилося з Матвеевим нещастя – отримав тяжку травму і змушений залишити улюблену професію. Два роки Євген Семенович прикутий до лікарняного ліжка, виписався у жорсткому корсеті, з ціпком у руках. Стан здоров'я і життєві обставини не дозволили повернутися у Малий театр – став кінорежисе-

ром; кіностудія імені Довженка у Києві запропонувала роботу. Першим досвідом у новій професії для Матвєєва став фільм «Циган» (за повістю А. Калініна); зіграв і головного героя – Будулая.

Євген Семенович зіграв 40 ролей у кіно, є режисером 13 та сценаристом 4 фільмів. Серед відомих, зіграних актором, зокрема: Макар Нагульнов («Піднята цілина», 1958), князь Нехлюдов («Воскресение», 1960), Добротін («Сибірячка», 1972), Шаповалов («Високе звання», 1974). Матвєєв також зіграв у фільмах, був режисером та сценаристом – роль Захара Дерюгіна – «Любовь земная» (1974) і «Судьба» (1977); неодноразово ставав кращим актором року.

Стрічка «Почтовий роман» у 1970 здобула першу премію на Всесвітньому кінофестивалі у Мінську та «Золотий диплом» кінофестивалю в Японії; соціальна кінодиалогія «Любовь земная» та «Судьба» відзначені Золотою медаллю імені О. Довженка та Державною премією СРСР.

У Євгена Матвєєва надзвичайно сильне відчуття національного коріння й корінних основ буття; називав себе «селянським мужиком» і зізнався: «Я донині ще пахну ковилою, кізяком і парним молоком – це моє середовище, яка додає наснаги».

Діагноз пухлини легенів лікарі поставили ще 1999, актор прожив ще чотири роки. 5 травня 2003-го Євгену Матвєєву стало зле, його госпіталізували; а через майже місяць зупинилося серце митця.

рець!» поставленому Енвером Бейбутовим за п'єсою класика латиської літератури Я. Райніса. Високий, красивий, мужній, привабливий, емоційний, зіграв Євген Семенович ролі і в спектаклях: «Молода Гвардія» А. Фадєєва (Ваня Земнухов), «Затих, хто в морі» Б. Лавренєва (Боровський), «Молодий ліс» Н. Погодіна (Черемізов). Знімався у фільмах: «Доброго ранку», «Шукачі», «Піднята цілина», «Рідна кров»; поставив кінострічки: «Любов земна», «Доля». Зіграв Василя Гулявіна в українській кінокартині «Лють» (1965). Режисер і сценарист Андрій Кончаловський, який знімав фільми на студіях Голівуду і, зокрема, здійснив постановку блок-бастера «Танго і Кеш» із Куртом Расселлом і Сільвестром Сталлоне (1989), сказав: «Кіно в Росії повинні знімати такі, як Женя Матвєєв. Тоді кіно швидко розвиватиметься. Це буде національне кіно. Молоді таланти відразу помудрішають». І додавав: «Якби Гайдай і Матвєєв народилися в Америці, або Індії, в них давно були б палаци і вілли, мільйони на банківських рахунках».

Помер Євген Семенович 1 червня в Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка № 10.

МАТУСЕВИЧ
Микола Миколайович
(1879-1950)

Матусевич Микола Миколайович, гідрограф-геодезист із Миколаєва; інженер-дослідник, віце-адмірал, заслужений діяч науки і техніки РРФСР (1944). У тринадцятирічному віці, 18 вересня 1892 зарахований вихованцем в Морський кадетський корпус. У процесі навчання з 12 травня по 11 серпня 1894 проходив морську практику на блокшвіве «Баян» під командуванням капітана 2-го рангу А.Н. Храбростіна, а 12 травня 1895 зарахований в молодший спеціальний клас; 15 вересня – на службі. Влітку 1896 Микола здійснив навчальне плавання по Балтійському морю на крейсері «Князь Пожарський» під командуванням капітана 1-го рангу Н. Баранова, а з травня по серпень – таке ж плавання, але вже на судні «Воїн» під командуванням капітана 2-го рангу О. Єгорьєва. У 1899 мічман М. Матусевич став ревізором крейсера «Пам'ять Меркурія», на якому здійснив першу морську компанію в офіцерському чині. Закінчив Микола Миколайович: Морську академію (1904) і Петербурзький університет (1909) та курси при Пулковській обсерваторії (1911). Брав участь у плаваннях на Чорному морі, Тихому океані (воював під час російсько-японської війни). 1909–1918 – засновник і завідувач Штурманського офіцерського класу, першого в Російській імперії; 1918–1923 – завідувач штурманським відділенням Об'єднаного офіцерського класу; 1920–1947 – у Військово-морській

Основні плавання Миколи Матусевича: у 1899 з 22 листопада по 5 грудня на крейсері 1 рангу «Росія» вахтовим офіцером під командуванням капітана 1 рангу Олександра Доможирова; у тому ж році на броненосці «Сисой Великий» – вахтовим офіцером; 1900 з 1 по 19 січня на тому ж пароплаві; на крейсері 2 рангу «Розбійник», – вахтовим офіцером в закордонному плаванні. У 1901 на міноносці № 205 в загоні міноносців в закордонному навчальному плаванні – вахтовим начальником; того ж року на броненосці «Петропавловськ». Після російсько-японської війни, Микола Миколайович закінчив Петербурзький університет, знову зарахований у флот і прикомандирований до Пулковської обсерваторії для удосконалення в геодезії і астрономії. У 1911 – призначений начальником окремої зйомки (реорганізованої в експедицію) Білого моря і з цього часу впродовж двадцяти років керував – головним чином в Білому і Баренцовому морях – гідрографічними роботами. Організована ним в 1923, коли українець Матусевич був начальником Північного гідрографічного загону, метеорологічна станція на Новій Землі, біля східного входу в протоку Маточкин Шар, була в 1924 розгорнута в постійну полярну геофізичну обсерваторію, в той час – саму північну в світі (в програму її робіт включені і гідрологічні спостереження). З великих робіт, в яких Микола Миколайович брав

участь, виділяються систематичні детальні гідрографічні дослідження Мурманського узбережжя і, особливо, Білого моря, зокрема – дослідження течій в його гирлі. Всього за службу на флоті Микола Матусевич пройшов 160 тисяч морських миль. Матусевич займався і проблемами математичної картографії, випустив курс лекцій з теорії картографічних проєкцій. Використання українським мореплавцем дослідження, вивчалися на курсах морехідної астрономії. Микола Миколайович опублікував статті: з астрономії: аналізу способів обчислення висоти і азимута; дослідження способу Певцова; точності визначення висот в морі; ним визначені основні астрономічні пункти в Архангельську і в Кандалакше, а ще 30 – на узбережжі Білого моря; йому належить пріоритет у використанні радіосигналів для виведення довжин. В області геодезії, Микола Матусевич приділив уваги теорії та практиці обчислення географічних і прямокутних координат, став ініціатором введення єдиної системи прямокутних координат, склав таблиці точного їх обчислення, а також оригінальні – для нанесення кілометрових ліній на морські карти Росії. У 1947, після виходу у відставку, обраний віце-президентом Географічного товариства СРСР. За мужність та відданість морській справі, українець, віце-адмірал Микола Миколайович Матусевич удостоєний численних орденів та медалей Росії.

академії: 1935–1936 – начальник кафедри гідрографії, 1936–1947 – начальник кафедри кораблеводіння; водночас 1920–1924 – викладач Військово-морського гідрографічного училища; від 1947 – професор Вищого арктичного морського училища. Впродовж 1911–1931 керував гідрографічними дослідженнями на Білому, Баренцевому та Карському морях. Од 1923 – начальник Окремого гідрографічного загону, від 1924 – начальник Північної гідрографічної експедиції Головного гідрографічного управління. Від 1935 – голова відділу математичної географії та картографії, від 1947 – віце-президент Географічного товариства СРСР. Праці: «Морехідна астрономія» (1922), «Прямокутні координати і їх застосування в географії, картографії та навігації» (1934), «Основи морехідної астрономії» (1956). Ім'ям Матусевича названо 5 географічних пунктів і гідрографічне судно; затока острова Жовтневої Революції і річка, що впадає; на Волзі – колійний катер «Інженер Матусевич».

Помер Микола Миколайович 27 травня; похований на Волковському православному цвинтарі С.-Петербурга, у музейнекрополі «Літературні містки».

МАЦІЄВИЧ
Левко Макарович
(1877-1910)

Мацієвич Левко Макарович, український корабельний інженер із Київщини; суднобудівник, автор проектів кораблів, підводних човнів, протимінних заслонів, морських аеропланів. У 1895 вступив на механічне відділення Харківського технологічного інституту. Під час навчання входив до українського гуртка «Студентська громада»; серед друзів – письменник і бандурист Гнат Хоткевич. 1900 – разом із Д. Антоновичем, М. Русовим – засновник Революційної Української Партії (РУП). Отримав звання корабельного інженера-капітана.

Від березня 1903 обіймав посади: члена приймальної комісії на Севастопольському рейді, старшого помічника суднобудівника по спорудженню броненосців. У 1904 розробив проект бона Севастопольського порту; 1905 – два проекти протимінних заслон. 1906 – закінчив за 1-м розрядом Миколаївську морську академію в С.-Петербурзі. Червень 1907 – у Кілі (Німеччина) спостерігав за будівництвом для флоту підводних човнів «Карп», «Карась» і «Камбала». Грудень 1907 – призначений спостерігачем за спорудженням субмарин на Балтійському суднобудівному і механічному заводах (С.-Петербург). 1908 – розробив проект захисту бойових кораблів від атак торпедами; розробив тип літального апарата, здатного піднятися з палуби морського судна. Першим у світі розробив проект авіаносця, розрахо-

Травень 1910 – після створення в Російській імперії Відділу повітряного флоту (шеф – великий князь Олександр Михайлович) Левко Мацієвич очолив групу із 7-ми російських офіцерів, відряджених до Франції для вивчення авіаційного пілотажу (мав також завдання з закупівлі аеропланів). Перебуваючи у Парижі, вивчав креслення й авіаційну літературу, багато часу провів у майстернях, де виготовляли літальні апарати. Відвідав з десяток аеродромів, ознайомився з будовою аеропланів і дирижаблів. Одночасно, як голова комісії, побував у Брюсселі та їздив до Британії, де оглянув 20 систем повітряних апаратів. Постійно літав на аероплані «Фарман», одержав посвідчення авіатора № 178 (це фактично означало входження до двох сотень перших у світі пілотів). У вересні 1910 Левко повернувся до С.-Петербурга і взяв участь у Першому всеросійському святі повітроплавання, де завоював призи і став улюбленцем столичної публіки. Інженерний талант Мацієвича перемагає в очах керівників військового відомства політичну неблагонадійність: стає флотським офіцером і одним із керівників спорудження крейсерів «Очаків», «Кагул» і панцерника «Іоан Златоуст».

Разом із інститутським другом Олександром Коваленком (офіцером Чорноморського флоту), створив самодіяльний робітничий театр, пітримував творчі зв'язки з відомими українськими компо-

зиторами, акторами та літераторами, які були його друзми. Це – Микола Міхновський, Михайло Старицький, Євген Чикаленко, Микола Аркас, Сергій Єфремов, Олена Пчілка, Михайло Коцюбинський, Леся Українка. У 1904 начальник Таврійського жандармського управління двічі повідомляв військового губернатора, що Мацієвич перебуває під таємним наглядом «ввиду агентурних указаний на то, що он усиленно агитировал среди рабочих Севастопольского порта». Левко Макарович брав участь у діяльності української громади С.-Петербурга, фінансово підтримував у місті український національний рух. Загинув Левко в авіакатастрофі під час польоту на очах десятків тисяч глядачів, ставши таким чином першою жертвою російської авіації. Комісія встановила причину трагедії; 7 жовтня 1910 під час польоту на висоті 500 метрів «Фарман-IV» почав розвалюватися, пілот випав із крісла.

За даними спеціальної комісії, а протокол огляду аварії підписали: полковник Найдьонов, авіатори Михайло Єфімов і Генріх Сегно, – «не витримав навантаження дріт діагонального розтягування і потрапив у гвинт». Вирівняти падаючий літак не вдалося. На місці загибелі льотчика покладено гранітну меморіальну плиту (нині – це ріг Аеродромної вулиці та Серебристого бульвару) – неподалік від неї – площа Льва Мацієвича. Українцеві Левкові Мацієвичу було 33 роки.

ваного на 25 літаків; автор 14 проєктів підводних човнів. Написав книгу «Повітроплавання у морській війні». Травень 1910 – після створення Відділу повітряного флоту, очолив групу із 7 офіцерів, відряджених до Франції для вивчення авіаційного пілотажу. У вересні 1910 взяв участь у Першому всеросійському святі повітроплавання. Організував у Народному домі Севастополя самодіяльний робітничий театр з українським репертуаром, проводив вечори пам'яті Т. Шевченка. 1903 – присутній на урочистостях, присвячених відкриттю в Полтаві пам'ятника І. Котляревському, сфотографувався разом із учасниками свята.

Загинув Левко Макарович в авіакатастрофі під час польоту над Комендантським полем поблизу С.-Петербурга. Похований капітан на Нікольському цвинтарі Олександр-Невської лаври С. Петербурга; за труною йшли 100 тисяч людей, на могилу поклали 350 вінків, серед яких був і від Української Громади, замовлений другом Левка – Симоном Петлюрою. За кошти, зібрані всенародними пожертвами, встановлено пам'ятник у вигляді 8-метрової колони з червоного фінляндського граніту (автор – І. Фомін), в майбутньому Іван- автор будинку Уряду України в Києві.

НЕЖДАНОВА
Антоніна Василівна
(1873-1950)

Нежданова Антоніна Василівна, оперна і камерна співачка (лірико-колоратурне сопрано) із Одещини, педагог. Народна артистка СРСР (1936), Герой Соціалістичної праці (1925); доктор мистецтвознавства (1944). В 1883–1891 училася в Маріїнській гімназії Одеси, по закінченні якої викладала російську і німецьку мови в міському жіночому училищі. В 1899–1902 навчалася у Московській консерваторії. Дебютувала в 1900 (Москва, партія Міссіс Форд в «Віндзорських пастухах» Ніколаї, консерваторський спектакль). Солістка Великого театру в 1902–1934 (дебют у партії Антоніди). Учасниця перших постановок у Великому театрі опер «Сорочинський ярмарок» Мусоргського в редакції Ю. Сахновського (1925, партія Парасі), «Любов до трьох апельсинів» С. Прокоф'єва (1927, партія Нінетти). Серед партій: Людмила («Руслан і Людмила»), Тетяна («Євгеній Онегін»), Іоланта («Іоланта»), Снігурка («Снігурка»), Шемаханська цариця («Золотий півник»), Ельза («Лоенгрін»), Мікаела, Лакме, Маргарита, Розіна, Віолета, Мімі. Гастролювала за рубежом, в 1913 у Парижі виступала в «Ріголетто» (партія Джильди) разом з Карузо й Руффо. У співачки був величезний камерний репертуар слов'янської та зарубіжної класики, виконувала декілька програм з народними піснями (з 1919 її постійним акомпаніатором був чоловік – піаніст і композитор Микола Голованов; 1873–1950). Нежданова широко пропа-

О красою Великого театру Росії була українка Антоніна Василівна Нежданова, володарка лірико-колоратурного сопрано чистого та ясного тембру, що зберігало свіжість звучання декілька десятиліть. Репертуар співачки включав твори старовинної музики, класики, роботи-сучасних композиторів, романси, народні пісні. Нежданова – видатний педагог-вокаліст. Антоніна Василівна справді була дивовижно цілеспрямованою й наполегливою натурою, передусім – сама зробила себе однією з найвидатніших співачок минулого століття. Її талант стоїть поряд з успіхами – Карузо, Шаляпіна, Собінова, які вважали для себе за честь бути оперними партнерами співачки з «голосом кришталевої чистоти і ніжного тембру». Втім, це було вже потім, коли її лірико-колоратурне сопрано полонило слухачів Москви, і на батьківщині, в Одесі та за кордоном. З семи років Антоніна співала в сільському та церковному хорах, далі – в гімназичному. Після – вчителювала в Одеському жіночому міському училищі. Аматорських виступів не полишала: відвідувала театри, слухала спів місцевих і заїжджих солістів. У 26-річному віці вирішує: «Я теж зможу! Не гірше, чи й краще!», мета – Московська консерваторія. Окрім голосу, для вступу потрібні чималі гроші, а їх не вистачало. Виручив друг родини Нежданових – лікар Михайло Бурда (1862–1924); через три роки Нежданову запрошують солісткою до Великого театру й

одразу на провідні партії в кількох операх. Антоніна Василівна розуміла, що природних даних замало, але творча співдружність з композитором Сергієм Рахманіновим (1873–1943; піаніст присвятив українці свій «Вокаліз»), репетиції, виступи з оперними співаками Федором Шаляпіним (1873–1938) та Леонідом Собіновим (1872–1934), бесіди із театральним режисером Костянтином Станіславським (1863–1938) та актрисою театру Марією Ермоловою (1853–1928) дали позитивні результати. А в 1912 – блискучі гастролі Антоніни Василівни Нежданової у Франції, участь у виставах паризької «Гранд-опери» разом із італійським оперним співаком Енріко Карузо (1873–1921). Створені українкою образи у творах Римського-Корсакова неперевершені: Шемаханська цариця, Царівна-Лебідь, Снігурочка. Високо поціновані партії Тетяни («Євгеній Онегін»), Людмили («Руслан і Людмила»), Іоланти в однойменній опері, Нінетти («Любов до трьох апельсинів»), Ельзи («Лоенгрін»), Джульетти («Ромео і Джульєтта»). Не забувала Антоніна Василівна й захоплення молодості – пісні, зокрема, народні українські, з якими не раз приїздила до Одеси. Помітний слід залишила Антоніна Василівна і як педагог – під знаменом таланту Антоніни Нежданової навчалися молоді співаки й співачки Одеської музичної академії, що нині носить ім'я славнозвісної землячки.

гувала національне мистецтво України, в репертуарі: «Дощик», «Ой, гаю мій», «Місяцю ясний», «Ой, казала мені мати», «Ой важенько мені», а також арії з «Сорочинського ярмарку», «Запорожця за Дунаєм», «Ночі перед Різдом». Антоніну Василівну одну з перших співачок удостоєно звання народної артистки СРСР. Після завершення вокальної кар'єри, Нежданова працювала в Московській консерваторії, передаючи майстерність учням. З 1936 Нежданова вела освітянську роботу, спочатку – в студії Великого театра, потім – в Оперній студії імені К. Станіславського; з 1943 – професор Московської консерваторії, лауреатка Державної премії СРСР (1943).

Історичні місце, де жила і працювала: будинок Московської консерваторії, де у 1899–1902 навчалася–вулиця Велика Никитська, 13/6; державний академічний Великий театр Росії, де виступала–Театральна площа, 1; будинок, в якому жила та на якому встановлена меморіальна дошка (тут створений музей-квартира: вокально-творчий кабінет) – Брюсов провулок, 7. На честь артистки названо астероїд «4361 Нежданова».

Померла Антоніна Василівна 26 червня в Москві; похована на Новодівичому некрополі, ділянка № 3; Лужнецький проїзд, 2.

НЕКРАСОВ
Микола Олексійович
(1821-1877)

Некрасов Микола Олексійович, поет, письменник і публіцист із Вінниччини. Батько Некрасова, Олексій Сергійович був дрібномаєтним дворянином, офіцером, служив у Немирові. Мати Олена Андріївна Закревська, стала першою вчителькою; мала гарне виховання і всім 14 дітям намагалася прищепити любов до літератури. У 7 років майбутній поет почав складати вірші, а ще через кілька років – сатири. 1832–1837 – навчання в Ярославській гімназії. У 1838 надруковано вірш «Мысль» в журналі «Сын отечества». Згодом, кілька поезій з'явилися в «Бібліотеці для читання», потім – в «Литературном приложении к «Русскому инвалиду». Труднощі перших років життя в С.-Петербурзі описав у романі «Життя і пригоди Тихона Очеретяна». З 1846 Микола Олексійович видавав альманахи: «Петербургський збірник» і «Перше квітня», до яких увійшли твори Белінського, Тургенева, Достоевського, Даля, Герцена. У поліцейських доносках Миколу Некрасова за зображення «низовинного» життя С.-Петербурга, називають у донесеннях «найвідчайдушнішим бунтівником».

У 1866–1876 – робота над поемою «Кому на Русі жити добре»; 1871–1872 – написання поеми «Російські жінки». 1875: на початку цього ж року поет захворів, оперувати з Відня прийшов хірург Теодор Більрот (1829–1894), але медичне втручання не дало результатів.

Першою любов'ю Миколи Некрасова стала Явдоха Панаєва – коли познайомилася, жінка була замужем за письменником і журналістом Іваном Панаєвим (1812–1862). Поет тривалий час домагався неприступної красуні, і, врешті-решт, жінка відповіла йому взаємністю. Закохані оселилися в квартирі Панаєвої, причому, законний чоловік проживав разом із ними. «Трикутник» проіснував 16 років, до смерті Івана. Та невдовзі Явдоха Яківна пішла від Некрасова, а Микола Олексійович одружився на сільській дівчині, але Явдоху не забував – присвятив твір «Три елегії». Микола Некрасов не залишив спадкоємців – єдиний син від Явдохи Панаєвої помер немовлям. Пристрастю письменника було полювання – тримався в сідлі і влучно стріляв. З початку 1840-х років Некрасов починає працювати в «Отечественных записках», видає низку альманахів: «Физиология Петербурга» (1845); «Петербургский сборник» (1846). У середині 1840-х – редагує журнал «Современник», заснованого Олександром Пушкіним (1836), об'єднавши творчі сили російської літератури. На перші заощадження Микола Олексійович видав збірник, за підписом «Н.Н.», «Мечты и звуки», який не мав успіху – письменник знищив частину тиражу. У 1841 Некрасов став співробітником бібліографічного відділу «Вітчизняних записок». У цей же період заробляв на життя журналістикою: редагував «Русскую

газету», вів рубрики «Хроніка Петербурзького життя», «Петербурзькі дачі та околиці», співпрацював у «Російському інваліді», театральному «Пантеоні». Одночасно, під псевдонімом «Н.А. Перепельський» друкував казки, абетки, водевілі, мелодраматичні п'єси, деякі з них ставились на сцені Олександрійського театру. З 1843 – початок видавничої справи та випуск альманаха «Статейки у віршах без картинок»; 1845 – написано перший реалістичний вірш Некрасова «В дорозі», який отримав позитивну оцінку критика Вісаріона Белінського (1811–1848). Цього ж року Микола опублікував альманах «Фізіологія Петербургу». Досвід дитинства, знання життя селян Вінниччини дозволили Миколі Некрасову у вірші «На смерть Шевченка» об'єктивно описати діяльність українського поета і художника. Кожен рядок Некрасовської поезії, це – запитання: «Чому? Чому, наприклад, Тарас – талановитий український художник і поет, змушений добиватися того, щоб надрукували та почуло суспільство Російської імперії його поезію? Хто розподіляє ролі на землі? Бог? Тоді він несправедливий». Росіянин Некрасов захоплювався талантом українця-Кобзаря, його стоїцизмом і завзятістю, прагненням «бути вільним, якщо не тілом, то думками й віршами». А Тарас Григорович стверджував: Некрасов поетичними рядками, «в нужді, невідомий», «ображений кожним невігласом», важко йшов до волі.

Перші ознаки болісної хвороби з'явилися на початку 1875; передчуваючи передчасну смерть, Некрасов створює віршований цикл, названий – «Останні пісні».

Некрасов помер 8 січня; картина І. Крамського «Некрасов в епоху останніх пісень» зображує поета в момент болісних страждань. Його халат був порізаний: як свідчив Іван Тургенев у прозовому вірші «Останнє побачення», письменник «...не міг зносити тиску самого легкого плаття».

Похований Микола Олексійович на Новодівичому некрополі згідно заповіту; могила знаходиться праворуч від входу, на масивному гранітному постаменті, обплетеному бронзовою гірляндою з лавра, височіє погруддя письменника. Надгробок виконано в майстерні Василя Єфімова (скульптор М. Чижов, архітектор В. Шрейбер; 1881). На монументі викарбувані слова поета: «Сейте разумное, доброе, вечное, // Сейте! Спасибо вам скажет сердечное // Русский народ». Трохи нижче, на постаменті: «Из уст в уста передавая дорогие нам имена, не забудем мы и твоего имени и вручим его прозревшему и просвещённому народу, что бы знал он и того, чьих много добрых семян упало на почву народного счастья».

НЕЛЕПП
Георгій Михайлович
(1904 -1957)

Нелепп Георгій Михайлович, оперний співак (драматичний тенор) із Чернігівщини. Народний артист СРСР (1951). У 1918 році, Нелеппи з невідомих нам причин залишили Бобруйки і виїхали до містечка Обоянь Курської губернії, в якому жило близько сімнадцяти тисяч людей; родина оселилась в скромному будиночку.

Георгій Нелепп навчався у місцевій трудовій школі, Навчався у військово-топографічній школі в Ленінграді; водночас співав у шкільній самодіяльності. У 1930 Георгій закінчив консерваторію (клас І. Томарса). У 1929–1944 – соліст Ленінградського театру опери та балету імені С. Кірова.

Нелепп розповідав, як відправився в Ленінградську консерваторію на «прослуховування» до директора, професора Олександра Глазунова. «Пам'ятаю, – згадував співак, – з якою увагою і чуйністю поставився до мене Олександр Костянтинович. У його просторому кабінеті стояло два концертних рояля. Він сів за інструмент і запитав, що я хочу заспівати. Нот у мене не було. – Ну, гаразд, співайте, а я як-небудь проаккомпанірую, – сказав, посміхаючись Глазунов. Я заспівав, але голос у мене тремтів від хвилювання. Прослуховування тривало 45 хвилин, і моя доля була вирішена. Після іспиту я прийнятий на перший курс Ленінградської консерваторії».

У 1944–1957 Георгій Михайлович соліст Великого театру СРСР у Москві.

Георгію Нелеппі кадебісти не дозволяли виїздити за кордон. Співак був приречений на це, хоча й очолював парторганізацію Великого театру. Влада знала, що праця кращих оперних співаків на Заході високо оплачувалась. Тому можновладці побоювалися, що таких, як Нелепп, обов'язково схилять до не повернення додому. Такому переконанню сприяв і вибуховий характер Георгія Михайловича; міг сміливо роздати адресні, узагальнені і з натяками оцінки колегам, які викликали у деяких з них обурення. Було у нього оригінальне для чоловіка хобі: абсолютно дивовижно вишивав хрестиком рушники і чоловічі сорочки, говорив, що це заспокоює нерви.

Головним «секретом» Георгія Михайловича була помічниця і муза, його особистий концертмейстер і педагог, Надія Федорівна. Будинок і театр досить легко вдавалося поєднувати, а громадську діяльність, репетиції та вистави поєднувати з активною участю в житті численних родичів. Сім'я Георгія Нелеппа складалася з дружини, її матері, прийомної дочки Людмили, племінника Миколи; також в їхньому будинку постійно гостювали друзі – не менш дванадцяти чоловік зазвичай перебували за обіднім столом. До Нелеппа прихильно ставився завод грамзаписів, розташований у підмосковному селищі Апрелівка. Окрім численних романсів та арій, Георгій Михайлович запи-

сав там на платівки повністю чотирнадцять опер і кілька оперет.

Фахівці розповідають, що Георгій Михайлович співав різноманітний і теноровий репертуар в операх Верді, Бізе, Мусоргського, Чайковського та інших композиторів. І досі точаться суперечки серед прихильників оперного мистецтва, хто краще співав партію Германа в «Пикової дамі» Чайковського – Нелепп чи Володимир Атлантов, адже цю складну партію Георгій Михайлович виконав двісті разів. Особливо шанувальникам творчості подобалися партії, у його виконанні: «Євгеній Онєгін», «Пікова дама» П. Чайковського), Флорестан («Фіделіо» Л.Бетховена), Рауль («Гугеноти» Ж. Мейєрбера), Хозе («Кармен» Ж. Бізе), Радамес, Манріко («Аїда», «Трубадур» Дж. Верді), Пінкертон («Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні).

У оперного співака було хворе серце; після вистави «Фіделіо», у Нелеппа стався інфаркт. Як тільки відчув себе краще, знову вийшов на сцену Великого театру в ролі Сабініна з опери Михайла Глинки «Іван Сусанін». То був день 1 травня 1957: голос артиста звучав чисто, грав на сцені талановито, і ніхто з глядачів не міг припустити, що бачить і чує співака востаннє.

За кілька днів Георгія Михайловича із серцевим нападом «швидка» відвезла до лікарні, де помер. Так завершив життя тричі лауреат Державної премії, народний артист СРСР, російський драматичний тенор, народжений на чернігівській землі.

Тричі лауреат Державної премії (1942, 1949, 1950).

Партії в оперних спектаклях: Торопко («Аскольдова могила» О. Верстовського), Собінін, Фінн («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Князь, 1-й грек («Русалка», «Торжество Вахха» О. Даргомижського), Самозванець, Голіцин («Борис Годунов», «Хованщина» М. Мусоргського), Михайло Туча, Садко, Гвідон, Валерій («Псковитянка», «Садко», «Казка про царя Салтана», «Сервілія» М. Римського-Корсакова), Вакула, Юрій, Ленський, Герман («Черевички», «Чародійка», Вальтер («Нюрнберзькі мейстерзінгери» Р. Вагнера), Єнік («Продана наречена» Б. Сметани), Йонтек («Галька» С. Монюшка). Відомий Нелепп і талановитим виконанням романсів М. Глинки, О. Аляб'єва, О. Даргомижського, А. Рубінштейна, С. Танєєва, П. Чайковського, С. Рахманінова. Автор музикознавчих статей: «Виховання артиста» (1954), «Критика й театр» (1957). У виконанні Георгія Нелеппа звучали народні пісні «Як вдарю я у гусельки», «Волга-матінка». Володіючи гарним, звучним, м'якого тембру голосом, Нелепп створював психологічно глибокі, рельєфні образи. Володів яскравою індивідуальністю, як актор.

Помер Георгій Михайлович 18 червня у Москві; похований на Новодівичому некрополі, ділянка № 3.

ОМЕЛЯНСЬКИЙ
Василь Леонідович
(1867-1928)

Омелянський Василь Леонідович, мікробіолог із Полтави; член-кореспондент С.-Петербурзької академії наук (1916), дійсний член Російської академії наук (1923), академік АН СРСР (1925), один із основоположників загальної і ґрунтової мікробіології.

Після закінчення гімназії в Житомирі, Василь вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету С.-Петербурзького університету, де захопився хімією органічних сполук під керівництвом професора – хіміка Миколи Меншуткіна; у 1890 – влаштувався лаборантом – хіміком на металургійному заводі в Ростові – на – Дону, де трудився мікробіолог із Києва Сергій Виноградський (1856–1953).

У 1911–1916 працював над проблемою фіксації атмосферного азоту ґрунтовими бактеріями, вирішивши ряд складних питань з морфології і біохімії. Результати досліджень опублікував у монографії «Зв'язування атмосферного азоту ґрунтовими мікробами» (1923); написав статті: «Мікроорганізми як хімічні реактиви», «Про отримання лимонної кислоти з цукру», «Кефір», «Кумис», «Бактеріологічне дослідження мулу озер Біле і Коломні».

Петербурзький університет присвоїв, як відомому вченому, науковий ступінь доктора ботаніки без захисту дисертації (1917). Чергова наукова робота українського мікробіолога називалася «Роль

Василь Омелянський був високоінтелігентною особистістю, жваво цікавився літературою, мистецтвом, знав багатьох поетів, в його поведінці та манерах спостерігалася українська натура; любив гумор, жарт, захоплювався шахами, брав участь у публічних шахових турнірах. Любов до гри йому прищепив батько – Леонід Миколайович Омелянський, викладач давніх мов та історії в Полтавській гімназії, директор Житомирської гімназії; його прізвище, як передплатника, кілька разів оприлюднювалося в тогочасних шахових журналах. Це зайве свідчення того, що полтавчанин знався на спеціальній літературі і був професійним гравцем.

Отже, син педагога, Василь, ще в домашніх турнірах пройшли добрий шаховий вишкіл і згодом здобули досить широке визнання.

Згодом Омелянський став одним із найсильніших шахістів Російської імперії на початку 1900-их; удало виступав Василь Леонідович у низці петербурзьких турнірів: 1894 – 1-ше – 2-ге місце серед 48-ми учасників; 1896 – 5-те (22 учасники); 1902, 1-ше місце (випередив Е. Шифферса, Михайла Чигоріна, який був засновником російської шахової школи, переможцем перших трьох всеросійських шахових турнірів: 1899, 1900, 1903. У 1904 Василь Омелянський посів 3-тє місце (вигравши у М. Чигоріна), 1905 – зайняв 13–14 міс-

ця – це єдиний випадок, коли в чемпіонаті країни виступав учений світової слави. Василеві Леонідовичу належить шахматний хід (1914), місце якому в антології українського етюда: «Ніччя. 1. Сс4+ С:с4 2. Т:h6+ Ф:h6 3. Тс6+ К:с6 – пат». Згадується вчений Василь Омелянський у шаховій літературі як «видатний любитель шахів»; 1916 «Шахматний вестник» (№ 7/8) оприлюднив складений ним список «видатних російських, польських та фінляндських любителів», до якого увів й українця Василя Омелянського. Широко відомий малюнок Г. Баклеансона: знаменитий польський гросмейстер Акиба Рубінштейн (1880–1961), який на початку ХХ століття був одним з претендентів на світову шахову корону, грає з ученим-мікробіологом Василем Омелянським. Рисунок виконано 22 грудня 1906 в С.-Петербурзі під час ІV Всеросійського шахового турніру – партія закінчилася внічию.

Василь Леонідович був обраний членом-кореспондентом Туринської медичної академії, Ломбардської Академії наук і Петербурзької та Російської Академії наук, а також – Американського товариства бактеріологів.

Після смерті мікробіолога, вийшли двотомні «Вибрані праці» Василя Леонідовича (1953); 10 березня 2017 на державному рівні в Україні відзначалася пам'ятна дата – 150 років з дня народження В. Омелянського (1867–1928), академіка.

мікробів у вивітрюванні гірських порід», яку опублікував у російських та іноземних журналах та у виданнях Паризької Академії наук. Випустив підручник «Основи мікробіології» (1909), який згодом видержав десять перевидань, ставши найкращим у світі.

А «Практичний посібник з мікробіології» (1912) Василя Омелянського визнаний вченими першим і кращим у Російській імперії з методики досліджень мікроорганізмів. У 1912 Сергій Виноградський за станом здоров'я звільнився з Інституту експериментальної медицини, передавши керівництво відділом загальної мікробіології талановитому учневі В. Омелянському; Василь Леонідович стає редактором журналів – «Архів біологічних наук» і «Успіхи біологічної хімії».

Василь Леонідович опублікував спогади про І. Мечникова, Л. Толстого, Л. Пастера і С. Виноградського.

Помер Василь Леонідович 21 квітня в місті Гагра (Грузія), де лікувався; прах українського вченого перевезено до Петербурга й поховано на Богословському цвинтарі; вулиця Лабораторна, 4.

ОСТРОВСЬКИЙ
Микола Олексійович
(1904-1936)

Островський Микола Олексійович, із Волині; відомий романами «Як гартувалась сталь» та «Народжені бурєю». Значну частину життя Микола прожив в Україні у рідному селі, потім – у містах Шепетівка, Київ, Ізяслав). Мати, Ольга Йосипівна, походила з родини чеських колоністів, які оселилися на Волині в другій половині XIX століття. Не бажаючи наймитувати, Ольга Йосипівна вийшла заміж за немолодого удівця-Олексія Івановича Островського. У селі Вілія Микола закінчив церковнопарафіяльну школу. Коли в Шепетівці діяла влада Української Народної Республіки (УНР), а потім – гетьманату Павла Скоропадського й знову УНР, хлопець навчався в початковому училищі, де викладання велося українською мовою; на підлітка вплинула творчість Тараса Шевченка, зокрема – «Кобзар». У 1919–1920 Островський жив у Шепетівці, працював дроворізом на складі, учнем помічника кочегара на електростанції, кубовщиком.

У 1921–1922 навчався у Київському електромеханічному технікумі. У жовтні-грудні 1921 працював на будівництві вузькоколіїної залізничної лінії біля Боярки та колією Фастів – Київ (згодом у Боярці відкрито музей М. Островського – тепер краєзнавчий, встановлено пам'ятний знак «Боярка-БАМ» на честь будівництва вузькоколійки); застудився, хворів на важку форму висипного тифу, надалі розвинувся ревматизм, що перейшов у поліартрит. Пе-

На польському фронті Миколі осколком розбило череп над правим оком – хлопець на нього осліп; поранення спричинили прогрес давньої хвороби Бехтерева – поступове окостеніння суглобів. У 18 років Микола стає інвалідом. Двадцятилітнім Островський повертається до Шепетівки, де вступає до партії більшовиків. Саме видрукувана з численними помилками автобіографія дає привід засумніватися в грамотності майбутнього письменника. Однак, біографію Островський не писав від руки. Її друкувала секретарка з його слів, граматичні помилки – на її совісті. У 1926 Микола одружується з Раїсою Мацюк. Між тим хвороба суглобів прогресує, загрожує повна нерухомість. Думки про самогубство дедалі частіше відвідують шепетівця; однак, хлопець не здається. Із інваліда, який був тягарем для оточуючих, вирішує стати корисною для суспільства людиною. Микола багато читає, щоб написати автобіографічну книжку – існує версія, що перший варіант «Як гартувалася сталь» було написано українською мовою. Між тим здоров'я Островського погіршується. Він сліпне остаточно, перестає ходити, тіло не парализує – парализовані не відчувають болю в тілі. Хвороба мучить щоденно – Микола робить трафарет і пише з його допомогою; потім – лише диктує. Наприкінці 40-х років минулого століття літературний критик Генріх Ленобль зізнався письменниці Марії Купрінній-Йор-

данській: «Роман «Як гартувалася сталь» Миколи Островського насправді писали сім осіб. Авторський варіант був абсолютно «неудобочитаємим». Офіційно вважалося, що допомагати молодому письменнику взялися редактор журналу «Молода Гвардія» Анна Караваєва, письменники – Марк Колосов та Олександр Серафимович; головним їхнім завданням було літературно опрацювати твір, яке виконали й перевиконали: «Як гартувалася сталь» почали друкувати в квітні 1932, а закінчили в жовтні: з'ясувалося, що на попередньо узгоджений варіант книги бракує паперу, а останні розділи твору викинули – тим не менше роман миттю став бестселером. Пригоди фанатичного головного героя видання Павки Корчагіна стали настільною книгою радянської молоді, листи з відгуками йшли тисячами. Роман перевидавався 41 раз; кілька видань вийшло за кордоном; кінематографи здійснили 5 екранізацій фільму – три радянські, югославську та в Україні. У Китаї «Як гартувалася сталь» досі вважається «найкращою книгою всіх часів і народів». Микола береться за друге видання – «Народжені бурею», встигає написати першу частину й помирає 1936, у віці 32-х років.

– Не пишіть у моєму некролозі, що «Островський міг ще жити», – заповідав друзям. – Якби я міг жити, я би продовжував боротьбу. Останній варіант «Як гартувалася сталь» екранізовано в 1973; знімали кіно в Шепетівці.

ребував на лікуванні у Харкові, Слов'янську, Євпаторії, Новоросійську, біля Краснодару; у 1926 одружився в Новоросійську з Раїсою Порфирівною Моцюк. З 1927 прикутий до ліжка; після невдалого лікування оселився у Сочі. Надалі стан Островського ускладнився хворобою очей, аж до повної сліпоти; попри це, намагався продовжити освіту. У Москві відбулося чергове невдале хірургічне втручання. У 1930 розпочав працювати над книгою «Як гартувалася сталь» з автобіографічними мотивами, текст записував за допомогою трафарету для сліпих, або диктував. Першу частину цього роману надруковано в журналі «Молода гвардія» у 1932; друга - оприлюднена в тому ж журналі, у 1934.

Пам'ятні місця, де жив і працював: будинок, у 1930–1932 мешкав і встановлена меморіальна дошка – провулок Кропоткінський, 12; будинок, де у 1935–1936 жив Микола Островський і відкрита меморіальна дошка (у 1940 відкрили музей-квартиру) – вулиця Тверська, 14; пам'ятник (1966; автори – скульптор А. Рибкін, архітектор Н. Боярський) – провулок 2-й сільськогосподарський, школа-інтернат № 5.

Помер Микола Олексійович у Москві 22 грудня; поховання – Новодівичий некрополь, ділянка 1, 44 ряд. Атор пам'ятника, скульптор В. Цигаль.

ПАСКЕВИЧ
Іван Федорович
(1782-1856)

Паскевич Іван Федорович, військовий діяч із Полтави; генерал – фельдмаршал. Походив із козацько-старшинського роду Полтавського полку, який походив од Паська – військового товариша в армії гетьмана Богдана Хмельницького. У 1800 закінчив Пажеський корпус; учасник російсько-турецької війни 1806–1812; під час конфлікту отримав п'ять бойових орденів (зокрема, св. Георгія 3-го та 4-го ступенів), золоту шаблю з написом: «За хоробрість» та чин полковника.

У листопаді 1810-го за відвагу в Батинській битві, Іван Федорович удостоєний звання «генерал-майор» та призначений до Києва, де сформував полк з місцевих гарнізонних батальйонів, очолив бригаду і вивів Орловський полк на боєдатний рівень. У Бородінській битві генерал Паскевич із дивізією захищав редут, який увійшов в історію під назвою «Батарея Раєвського»; за Бородіно нагороджений орденом св. Анни. Від 1812-го – командуючий 26-ю піхотною дивізією з якою пройшов шлях франко-російської війни; відзначився у важких боях під Салтанівкою і Смоленськом. Вміло керував у боях під Малоярославцем, Вязьмою та Червоном, за що отримав орден св. Володимира II-го ступеня. 1813-го Паскевич очолював дивізію у баталіях Дрездена та Лепціга, за що отримав звання «генерал-лейтенант».

З 1825 – командир корпусу; з 1826 – командував військами у Закавказзі, з бе-

Українець, Іван Федорович Паскевич – граф Єреванський, князь Варшавський, фельдмаршал трьох європейських армій і намісник царства Польського займав в оточенні Миколи I (1796–1855) особливий статус. Після смерті великого князя Михайла Павловича (1798–1849), генерал Іван Паскевич залишився єдиною людиною, якій імператора довіряв; Іван Федорович був командиром гвардійської дивізії, в якій служив і Микола I, а, ставши царем, продовжував називати його «отцем-командиром». З перших же років служби, Паскевич зарекомендував діловитістю і тямущістю, так, що у двадцять п'ять років виконував дипломатичні доручення, їздив із ставки князя Олександра Прозоровського (1733–1809), при якому служив, до Константинополя з державними депешами. У двадцять вісім років – генерал-майор і командир Орловського полку; вперше відомий як супротивник аракчеєвського биття і тортур солдатів та як гонитель усіх форм розкрадання державних грошей. Князь Петро Багратіон (1765–1912) відмітив і виділив військову тактику Паскевича тому, що солдати Орловського полку, де українець командував, відрізнялися найвигіднішим чином – сміливістю та ентузіазмом. Під начальством Багратіона, Іван Паскевич виконав першу частину кампанії 1812, відзначився при Бородіно, а коли імператор відправив Паскевича у 1826 командувати на Кавказ, змінивши генерала

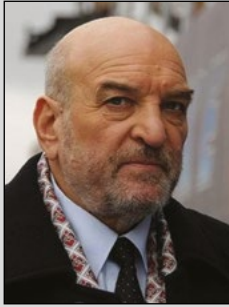

Олексія Єрмолова (1777–1861), українець-воєначальник закінчив персидську війну, яку цар вважав майже програною, за що полтавчанин удостоєний орденів, графський титул, грошову винагороду. Успішно провів Іван Федорович і турецьку війну 1828–1829, за яку отримав жезл фельдмаршала. У 1831, під час польського повстання, генерал-фельдмаршал Паскевич змінив генерал-фельдмаршала Івана Дибича (1785–1831) і 7 вересня війська, під командуванням українця, штурмом оволоділи Варшавою, після чого Іван Федорович отримав титул «князь Варшавський» і став намісником царства Польського. Після перемоги над угорцями, фельдмаршал Паскевич, як дипломат, стежив за розвитком та загостренням конфлікту з Наполеоном III із-за «святих місць», як і за тим, як позначилася російська зовнішня політика. Іван Паскевич зайняв перше, після царя, владне положення в державі – тримав себе, не втрачаючи людської гідності, не лестив, не «подігрував». У 1837 Іван Федорович наважився написати імператорові, що оплакує загибель «великого російського поета Пушкіна». Микола I спеціальним Розпорядження наказав віддавати почесні при появі фельдмаршала Івана Паскевича перед армійськими частинами, які надаються імператорові. Про цей наказ цар Російської імперії сповістив українського воєначальника Паскевича рескриптом від 4 серпня 1849, підписавшись: «Друг ваш, Микола».

резня 1827-го – намісник Кавказу. Як бойовий генерал, Паскевич критично оцінював період Аракчевевщини – неповагу до солдат, що запанувала в армії після перемоги над французами. Під час російсько-перської війни 1826-1828, російська армія під командуванням генерала Івана Паскевича зайняла Тебриз, а згодом – Азербайджан. Під час чергової російсько-турецької війни (1828–1829), очолені українським воєначальником російські частини, заволоділи фортецями Карс і Ерзурум (Арзрум) – за її взяття, яка підкорилася іноземцям уперше з часів римського панування, Паскевич нагороджений орденом св. Георгія I-го ступеня. Під час Кримської війни – головнокомандувач російськими військами на західних кордонах імперії та на Дунаї (березень 1854). 9 червня 1854 отримав контузію і мусив піти у відставку.

Помер Іван Федорович 20 січня на окраїні Кракова; перед палацом намісника споруджено пам'ятник І.Паскевичу, урочисто відкритий 21 червня 1870 в присутності імператора Олександра II. У 1889 прах фельдмаршала і дружини, Єлизавети Олексіївни, уродженої Грибодової, перепоховані в родинній усипальниці князів Паскевичів у Гомелі. Незадовго до смерті, Іван Федорович заповів у фонд державного інвалідного капіталу суттєву, на той час, суму в 50 тисяч рублів сріблом, на які утримувалися щорічно 200 осіб воїнів – інвалідів з нижніх чинів.

ПЕТРЕНКО
Олексій Васильович
(1938-2017)

Петренко Олексій Васильович, актор театру і кіно із Чернігівщини. Заслужений артист РРФСР (1984); народний артист РРФСР (1988); народний артист України (1999). Навчався у Харківському театральному інституті (1961), курс І. Мар'яненка. Працював у театрах Запоріжжя (Запорізький академічний обласний український музично-драматичний театр імені Володимира Магара) та Маріуполя (Донецький академічний обласний драматичний театр). З 1977 – актор Московського драматичного театру на Малій Бронній. Перші великі проекти та популярність до Олексія прийшли в період із 1970 по 1984 – це були «Король Лір» (1970), «Розповідь про те, як цар Петро арапа женив». З 1978 грав на сцені МХАТу; також в 80-ті роки зайнятий у виставі режисера Анатолія Васильєва «Серсо» на Малій сцені Театру на Таганці і в московському театрі «Школа сучасної п'єси». Олексій Васильович чудово співав і декламував вірші. Любив українські пісні, зокрема – «Цвіте терен». На останньому «Кінотаврі» одним із призерів став фільм, де блискуче зіграв в екранізації повісті Богомолова «У серпні 44-го». Успіх і популярність принесла роль Юрія Строганова в картині Олексія Германа «Двадцять днів без війни» (1976). Відомий О. Петренко і ролями американського журналіста Пола Діка у багатосерійному фільмі «ТАСС уповноважений заявити», купця Кнурова в «Жорстокому романсі», абата Фарія

З 1963 по 1964 Олексій Петренко грав у Донецькому обласному та в Маріуполі; першим місцем виступів став Запорізький музично-драматичний театр імені Щорса – опісля, Петренко ще з'являвся на сценах багатьох театрів. Дебют актора в кінематографі відбувся в 1965 році з ТБ-фільму Давида Карасика та Льва Додіна «Кораблі в Ліссе». Олексій Петренко почав зніматися у 1966, вперше з'явившись на екрані у фільмі «День сонця і дощу» в ролі фарцовщика. Потім – зіграв Освальда в екранізації Козинцева шекспірівського «Короля Ліра» (1971). З 1977 Олексій Васильович виступав на сцені Московського драматичного театру на Малій Бронній; глядачі МХАТу могли насолоджуватися грою Петренка з 1978; працював Олексій і з Анатолієм Васильєвим у спектаклі «Серсо».

До безперечних професійних успіхів актора можна віднести ролі Петра І в «Сказі про те, як цар Петро арапа женив», льотчика-капітана в «Двадцяти днях без війни», судді у фільмі «Граки», старця Григорія Распутіна в «Агонії». Глядачам актор запам'ятався і в кінокартинах: «Спогади про Шерлока Холмса», «Чорна Рада». Створення складних драматичних образів актор вдало поєднує з комедійними ролями: варто відзначити такі роботи, як екранізація «Одруження» й короткометражний фільм «Давидов і Голіаф». Серед

помітних акторських робіт можна також назвати роль Сталіна в «Бенкетах Валтасара» та Кнурова в «Жорстокому романсі», генерала Іволгіна в телеекранізації «Ідіота», а в «Сибірському циркульнику» Микити Михалкова, Олексій Петренко зіграв генерала Радлова, начальника юнкерського училища. За цю роботу актор отримав Державну премію Російської Федерації. Не пройшли повза увагою шанувальників творчості Олексія Васильовича і «Ключ без права передачі», «Біда»; глядачі 1980-х пам'ятають українця Петренка в ролі слідчого в яскравій драмі Костянтина Єршова «Граки», що знята на Київській кіностудії імені Довженка.

У 1990-ті актор був «на хвилі слави» – нарешті показали «Агонію», що тут же стала кінокласикою. За 2010–2016 фільмографію українського актора Олексія Петренка поповнили стрічки «Стомлені сонцем 2: Передстояння» (2010), «Ялинки 2» (2011), «Ялинки 5» (2016).

Сила впливу актора Петренка, насамперед, у голосі (трошки «неправильному»), зі своєрідним носовим призвучком, але напрочуд співочому, інтонаційно багатому. Тому міг працювати і півчим на кліросі, читати «Діяння святих апостолів», виконувати арії з басового репертуару російських композиторів і українські народні пісні, яким надавав несподіваного змістовного забарвлення.

у «В'язні замку Іф», письменника Артура Конан Дойля у «Спогадах про Шерлока Холмса». Знімався в картинах таких майстрів кінематографа, як Сергій Герасимов, Ельдар Рязанов, Георгій Данелія, Григорій Козінцев, Лариса Шепітько, Микита Михалков, Дінара Асанова, Вадим Абдрашитов, Павло Лунгін, Станіслав Говорухін, Віталій Мельников, Володимир Мотиль, Ігор Масленников, Юрій Гримов, Михайло Пташук, Костянтин Єршов. Разом із музикантом театру О. Камбурової, гітаристом В'ячеславом Голіковим (який грає немовцілий оркестр) Петренко задумав показати концертну програму «Улюблені пісні великих людей» і одну таку пісню, яку полюбляв Микола Гоголь, вже показав харків'янам. Воістину, «скажи мені, які пісні співаєш, і я скажу, хто ти».

Помер Олексій Васильович 22 лютого у Москві; поховання відбулося 27 лютого на Ніколо-Архангельському кладовищі. На монументі – гумористична епітафія, складена Петренком: «Служил товарищ сей актером, товарищ образы лепил // И умер, бедный, от запора, подагры и упадка сил. // Прохожий, не гляди с укором на грубость этих глупых слов. // Ведь может быть, и очень скоро, ты сам окажешься таков».

ПІДДУБНИЙ
Іван Максимович
(1870-1949)

Піддубний Іван Максимович, важкоатлет Київщини із козацького роду. Заслужений майстер спорту (1945). З 1898 виступав у цирку як борець, спершу – в Російській імперії, а пізніше – і в Західній Європі. У 1905–1909 шість разів здобував титул чемпіона світу. У 1922–1924 працював у Московському цирку; гастролював у Петрограді, Німеччині; виступав на рингах у містах Америки: Чикаго, Філадельфія, Лос-Анжелес, Сан-Франциско, перемагаючи визначних чемпіонів. Нью-Йорські журналісти українця називали: «Іван Грозний», «Іван Залізний», «Іван Страшний», «Іван Великий», «Іван Непереможний». 25 років Піддубний вважався непереможним борцем світу, провівши більше двох тисяч боїв. У 1927 Іван Піддубний отримав титул «найкрасивішої спортивної людини у США». За це йому мав належати приз у розмірі 500 000 доларів США, однак, отримати міг лише за умови – слід прийняти американське громадянство. Іван Максимович махнув рукою і з порожніми кишенями повернувся на батьківщину. Іван Піддубний – єдиний у світі одержав звання «Чемпіон чемпіонів». У 1941 в Тульському цирку відбувся прощальний виступ сімдесятирічного атлета, а наприкінці життя переїхав на Кубань, де знайшли притулок предки, запорозькі козаки, переселені Катериною II після знищення Запорозької Січі. Після закінчення Другої світової війни Івана Піддубного усунули від спортивної

Українцем, а не росіянином вважав себе борець із Київщини Іван Піддубний, чиє ім'я, як неперевершеного борця, не зникало з афіш більше як 40 років багатьох держав світу. У російській періодиці та історіографії Івана Максимовича незмінно називали і дотепер називають «російським богатирем» (народився ж у Російській імперії, та й богатир може бути «російським», а не «українським»!), проте, насправді – Піддубні були запорізькими козаками; прапрадід Івана Піддубного в 1708 під Полтавою, спільно з козаками Іркліївського куреня лицарства Низового, під проводом Кошового отамана Костя Гордієнка та козацьким військом гетьмана Івана Мазепи, воював проти Московії за суверенну Україну. У старовинній Кафі Іван Піддубний вперше вийшов на килим цирку і почав працювати; 1898 повернувся Іван до Севастополя, вступив до трупи місцевого цирку Труцці, виступав, як атлет-гирьовик і професійний борець (російська боротьба на поясах). Закохався у повітряну гімнастку Машу Дозмарову, посва-тався – на його очах дівчина упала з трапеції.

Виступав Іван Максимович у київському цирку Якіма Нікітіна, захопився класичною французькою боротьбою; об'їхав із гастролями багато міст України, Поволжя, Кавказу, Сибіру. Вступив до Петербурзького атлетичного товариства, брав участь у чемпіонаті світу в Парижі, де програв

спортсмену Раулю де Буше (1883–1907), який вдався до заборонених прийомів; наступного року на Міжнародному чемпіонаті в московському цирку Генізеллі таки переміг француза.

28 грудня 1905 у Парижі Іван Піддубний вперше завоював це звання, потім – Італія, Алжир, Бельгія, Німеччина. Чемпіону чемпіонів не раз пропонували замовні матчі, але силач відповідав: «Козак не баба, мушу сказати, щоб під кожного лягати». На запитання, що було його найбільшою гордістю і любов'ю, Іван Максимович відповідав: «Україна, звичайно, а що ж ще?». Перемоги в спорті пояснював так: «Виходячи на сцену, я молився за Україну. Тому й перемагав!»; виправив у паспорті національність з «росіянин» на «українець», а також свої ім'я та прізвище, написані російською, переписав українською мовою, виправивши «о» на «і» (Піддубний), за що заарештований НКВС, де безуспішно катували електричним паяльником, намагаючись дізнатися номери закордонних рахунків і адреси банків Піддубного, на яких, як вважали, Іван зберігав свої заощадження і з яких йде фінансування «організації українських націоналістів», членом якої нібито був.

В часи окупації, для фашистів 70-річний Піддубний завжди був непереможним «російським борцем», який відмовився їхати до Німеччини, а от для чекістів – «українським буржуазним націоналістом».

діяльності, тим самим позбавивши єдиного джерела існування. Росія звикла вважати його своїм, тобто – російським! Хвала Богу, хоч в Українській Радянській енциклопедії (том 8, 1982) Івана Піддубного названо «українським спортсменом».

Іван Максимович помер в Єйську (РФ) 8 серпня, на 78-му році життя, від інфаркту. Дійшло до того, щоб поховати, довелося збирати гроші у мешканців міста – спортивні нагороди ще за життя Іван Максимович поміняв на хліб.

Похований в міському парку, що нині носить його ім'я. Тут же встановлено пам'ятник, на якому висічено: «Тут російський богатир лежить» (свого часу хтось перекреслив слова на пам'ятнику і написав: «Хохол, Петлюровець»); неподалік могили розташовані «Музей Піддубного» та спортивна школа його імені. Донині в Україні про людей сильних кажуть: «Він – як Піддубний». У 1988 стела на могилі українського борця Піддубного була розбита, а на пам'ятнику написано: «хохол-петлюрівець». У 1955 в Москві вийшла друком книга під назвою «Російський богатир Іван Піддубний»; в монографіях про цирк, газетах і журнальних статтях український козак іменується, як «російський борець».

ПОЗЕН
Леонід Володимирович
(1849-1921)

Позен Леонід Володимирович, скульптор із Полтавщини. Член Товариства пересувних художніх виставок (з 1891), дійсний член Академії мистецтв (1894), найпомітніша постать народної течії в українській жанровій скульптурі. З 1912 – сенатор. Після закінчення в 1867 гімназії, восени поступає до Харківського університету на юридичний факультет. Мешкав у Полтаві, працював товаришем прокурора в Полтавського окружного суді; пише дисертацію на ступінь кандидата права і удостоюється звання Петербурзьким університетом 8 травня 1873. Восени 1873 Леонід Володимирович переїздить до С.-Петербурга і поступає в помічники до присяжного повіреного Костянтина Дортуларпа. В 1876 Леонід Позен залишає адвокатуру і влаштовується на службу в Міністерство юстиції, яке направляє в Полтаву кандидатом на судові посади при окружному суді; з цього часу починається його судейська кар'єра, яка тривала 40 років

З 1891 – член товариства передвижників; виконав численні скульптурні групи і статуетки на теми з життя та історії українського народу «Кобзар», 1883; «Переселенці», 1884; «Жебрак», 1886; «Запорожець у розвідці», 1887; «Скіф», 1889; «Оранка на Україні», 1897. Створив погруддя: Г. М'ясоєдова (1890), Ф. Стравинського (1897), М. Ярошенка (1899). Автор пам'яток: І. Котляревському (1903) і М. Гоголю (1913, встановлений у

В 1891 в житті скульптора з Полтавщини Позена сталася різка зміна – Леонід Володимирович поселяється в С.-Петербурзі, де одержує призначення Товариства прокурора Окружного суду. Однак, і в Петровій-столиці продовжує ліпити, бере активну участь у виставках; звертається до улюбленого селянського жанру і створює скульптурну групу «Оранка в Малоросії», яку успішно експонував на 25-й пересувній виставці. В 1894 українець Позен прийнятий в дійсні члени Імператорської Академії мистецтв і затверджений в цьому званні Олександром III у вересні того ж таки, 1894. Значить, місце у творчості Леоніда Володимировича належить портрету; 1890 ліпить погруддя передвижника Г. М'ясоєдова, 1897 – артиста Ф. Стравинського, 1898–1899 – художника М. Ярошенка. Незважаючи на службове становище, Позен з великою вдячністю приймає прохання полтавської громадкості виготовити пам'ятник корифею української літератури Івану Котляревському. Почалася невтомна, шестирічна праця над монументом автора прославленої «Енеїди». На засіданні Полтавської міської думи 12 січня 1898 Леонід Володимирович доповів, що погруддя Котляревського готове і відлите з гіпсу, а до виготовлення горельєфів лише приступив; роботу закінчив у 1902. Скульптури виконав на теми «Енеїди», «Наталки Полтавки», «Москаля-чарівника», де точно відтворив характер героїв і

оточення, в якому розгортаються дія. В них відчувається прагнення Л. Позена максимально наблизити багатофігурну пластику до картини. Ретельна розробка деталей промовляє до глядача багатством світлотіньових ефектів, а велика група, що розгорнута на площі, композиційно і ритмічно злагоджена. Над цією роботою скульптор працював з 1896 до 1903 та експонував на 30-й пересувній художній виставці. Скульптора поета-земляка витримана в строгих спокійних формах, виразно передає риси образу письменника і добре сприймається як зблизька, так і здалека. Після урочистого відкриття пам'ятника Котляревському, Леонід Позен по праву став найпопулярнішим українським митцем. На початку 1915, загальні збори Академії мистецтв схвалили, поданий Позеном, проект монумента Гоголю – майстер відтворив письменника в хвилини творчих роздумів – Микола Васильович сидить, у лівій руці, яку поклав на коліно – книжка; роботу скульптор подарував Полтаві. Встановлення монумента письменнику затяглося – планувалося відкрити у сквері, що біля театру імені М. Гоголя – на заваді стала Перша світова війна, потім – 1917, Громадянська бійня. Монумент встановлено аж в березні 1934, після смерті скульптора. Ще пам'ятник, створений Позеном, також нашому земляку, художнику – передвижнику Миколі Ярошенку, встановлено на могилі українського скульптора в Кисловодську.

1934) у Полтаві; виконав для Полтавської школи імені І. Котляревського скульптурне погруддя письменника. Був у дружніх стосунках з російськими художниками: В. Волковим, І. Зайцевим, Г. М'ясоєдовим. Петербурзький період скульптора вирізнявся ще й тим, що почали йти з життя друзі, близькі по творчості митці, артисти. Тяжко переживав Леонід Володимирович смерть земляка із Полтави, художника Миколи Ярошенка (1846–1898), жалкував, що за життя не створив Миколиного портрета, адже той зобразив Позена на полотні із пластом воску й різцем за роботою. По суті, це єдиний портрет скульптора Леоніда Позена. Твори Леоніда Володимировича зберігаються у Полтавському художньому музеї, Музеї українського образотворчого мистецтва у Києві, Третьяковській галереї у Москві, Російському музеї. Місця проживання і творчості: Будинок Академії мистецтв, де навчався і працював – Університетська набережна, 17.

Помер Леонід Володимирович 8 січня; похований на Смоленському цвинтарі С.-Петербурга.

ПОЛЕТИКА
Григорій Андрійович
(1725-1784)

Полетика Григорій Андрійович, український письменник і перекладач із Сумщини; збирач старовинних документів з історії України; вихідець із козацької старшини, син бунчукового товариша, роменського війта Андрія Павловича Полетики; правнук козака Івана, який загинув під Хотиним у битві 1673. Народився Григорій у місті Ромни в багатодітній сім'ї українського шляхтича, роменського війта Андрія Павловича Полетики, онука волинського шляхтича Івана Полетики, що загинув у бою під Хотиним 1673; мати Григорія була онукою лубенського козацького полковника Ілляшенка. Освіту хлопець здобув у Києво-Могилянській академії в той час, коли Георгій Кониський читав курс орації і піітики, а пізніше – філософії, будучи ректором академії. Відомий ученістю і знатністю справді українець Григорій Полетика був найосвіченішою в імперії, знався із Григорієм Савичем Сковородою, людиною XVIII століття.

Від 1746 Григорій Полетика працює перекладачем у С.-Петербурзькій академії наук, згодом – в урядовому Синоді. Перекладає не лише ділові папери, а й античних філософів та видає їхні твори, зокрема – афоризми мудрого римського стоїка Епіктета, грека Ксенофонта – про діла і бесіди Сократа. 1763 у С.-Петербурзі побачив світ словник Полетики шістьма мовами: російською, грецькою, латиною, французькою, німецькою і англійською – перший подібний словник у Російській ім-

О собою Григорія Полетики зацікавився давно, прочитавши раритетне видання 1846 «Історії Русів», офіційно заборонене в СРСР. Чому? Бо «Історія Русів», цей яскравий публіцистичний твір, який свого часу вразив і Тараса Шевченка, мала антиімперське, українське патріотичне, врешті, гуманне, загальнолюдське спрямування, а дехто з дослідників вважав її автором саме Григорія Полетику, або сина Василя, або їхнім спільним витвором. У передмові до книжки зазначено: «Відомий ученістю й знатністю депутат шляхетства малоросійського пан Полетика, відправляючись з обов'язку депутатського у велику оную імперську Комісію для творення проекту нового уложення, мав необхідну потребу віднайти вітчизняну Історію. Він звернувся по це до першопочаткового вчителя свого, архієпископа Білоруського Георгія Кониського, котрий був натуральний малоросіянин та довголітньо знаходився в Київській Академії префектом і ректором. І оцей-то архієрей повідомив панові Полетиці Літопис, або Історію сю, запевняючи по-архіпастирському, що вона ведена з давніх-давен в кафедральному Могильовському монастирі умілими людьми, котрі справлялися щодо потрібних відомостей з ученими мужами Київської Академії та різних найвідоміших малоросійських монастирів». Отож, якщо не написав сам, то, принаймні – використав, будучи депутатом у згаданій комісії, яку

в началах царювання скликала Катерина II, удаючи з себе велику законницю... На посаді головного інспектора морського корпусу в С.-Петербурзі, допитливий Григорій Андрійович Полетика зробив чимало нововведень; укладає «Проект зміни порядку навчання і покращання навчального процесу», який затверджений як керівництво до дії в Російській імперії. В морському шляхетному кадетському корпусі за чотири роки учні осягали арифметику, геометрію, тригонометрію, астрономію, географію, навігацію, фортифікацію, корабельну архітектуру, такелажне мистецтво, французьку, німецьку, англійську мови (згодився Полетиків словник!), малювання, фехтування, танці (остання наука мала виправити позитуру і зробити кадета струнким і приємним).

Імператриця збрала «Комісію для творення проекту нового уложення Законів», представляли обрані десятеро полкових шляхтичів, дванадцяттеро міщан, одинадцяттеро полкових козаків, двоє – від Запорозької Січі. Цікава передісторія обрання Полетики; спершу від шляхетства Лубенського полку, а потім і лубенці назвали своїм представником петербуржця Григорія Полетику, і він не відмовився, бо мав за честь довіру громади, земляків.

До речі, Григорій Полетика зібрав одну з краших у Російській імперії приватних бібліотек, це підтверджують листи сучасників.

перії. А ще за рік, Полетику призначено головним інспектором над класами морського шляхетного кадетського корпусу, що містився на Василівському острові. Тут-таки знаходився і будинок Полетик, бо Григорій узяв шлюб з дочкою відставного генерального судді війська Запорозького Івана Гамалії. Не забував Григорій Полетика про батьківщину – на літні вакації їздив до рідних, працював у бібліотеці Києво-Печерської лаври, збирав матеріали з історії України, написав дослідження про перші школи й освіту в Русі-Україні. Був найосвіченішим представником України в С.-Петербурзі, власником однієї з найбагатших в російській державі бібліотек. Версію Лазаревського щодо авторства Григорій Полетика «Історії Русів» підтримували поважні українські дослідники, як М. Драгоманов, В. Горленко та І. Борщак.

Але, врешті, не в тім річ – був Григорій Полетика автором «Історії Русів» чи ні – життям, творчістю і діяльністю цілком заслужив оцінки, яку дав йому історик Михайло Грушевський в «Ілюстрованій історії України»: «Григорій Полетика – звісний український патріот».

Помер Григорій Андрійович 27 листопада в С.-Петербурзі; похований на цвинтарі Олександрівській лаври.

ПОЛТОРАЦЬКИЙ
Марко Федорович
(1729-1795)

Полторацький Марко Федорович, співак (баритон) із Чернігівщини; дійсний статський радник при Петербурзькому дворі (1791). Дід Анни Керн, якій поет Олександр Пушкін присвятив вірш «Я помню чудное мгновенье». Батько Марка – козак Федір Полторацький, оселився у сотенному місті Сосниця Чернігівського полку Гетьманщини і прийняв сан священника православної церкви. Вчився Марко в латинській школі Чернігова, Києво-Могилянській академії, співав в академічному хорі. У 1744 голос Марка почув граф Олексій Розумовський, що супроводжував імператрицю Єлизавету Петрівну в її поїзді Україною. У 1745 «визначився» в С.-Петербурзі для співочої служби в хорі при імператорському дворі, призначений «установщиком» придворного хору. Кар'єра Марка Полторацького складалася вдало; до репертуару, поряд із духовною музикою православного канону, частіше почали включатися твори Баха, Генделя, Пелестріні, Перголезі. Можемо пишатися здобутками славетного українця, бо саме бас-баритон Марко Полторацький – перший виконавець центральних партій у знаменитих прем'єрах імперії на зорі становлення російської опери. Саме у виконанні Полторацького багатьом і запам'яталися полководець Атамант («Беллерофонт»), Марціан («Євдоксія Вінчана, або Теодор II»), Келіт («Олександр в Індії») та інші п'єси.

У 21 рік, Марко, першим серед українських артистів зарахований до Петербурзької італійської оперної трупи, бо його голос не поступався голосам найкращих італійських артистів. Дебютував Полторацький на сцені столиці Російської імперії 28 листопада 1750 у опері «Беллерофонт» Франческо Арайї – оксамитовий бас-баритон вразив публіку. Розкритий італійськими педагогами бас-баритон Марка Полторацького зачаровував глядачів і шанувальників театру – від дебютного виступу. Критики писали, що «вокал українця не поступається майстерністю найкращих італійців». 25 березня 1752 чернігівський співак зарахований до «італійської компанії» з окладом 8500 рублів – впродовж 20-ти років Марко Полторацький був солістом трупи.

Досі оперну трупу складало виключно іноземці: Філіпп Джорджі Рімлянін – тенор, Роза Рувінетті-Бон – сопрано-буфф, Катеріна Мазані – сопрано, Катеріна Джорджі – контральто, Лоренцо Салетті – кастрат, Доменіко Кріккі – бас-буфф. Здавалося все є, та ні. Марко Полторацький мріяв про родинне щастя, про нащадків, а доля не дала йому дітей і дружину зовсім юною забрала. У 21 рік українець овдовів. Якимось царя об'їздила церкви Тверської губернії, її супроводжував придворний хор. Марко не тільки хором керував, сам співав, ще й на публіку позирав. І помітив дівчину, з лиця

якої, хоч воду пий. Дізналася цариця про його знахідку, послали сватів. А дівчина – 14-річна дочка небагатого поміщика Агафокля Шишкова (Текля по-нашому) гралася з ляльками. І почула дівчина від няньки: «Фёклуша, поди – жених приехал». Обвінчали молодих, короткий медовий тиждень – і поїхав Марко в столицю. А Текля щаслива: одружена, незалежна від батьків поміщика. І почала всьому лад давати. Певно, був у неї економічний геній: і кінний завод на 250 коней облаштувала, оранжереї, теплиці, майстерні, замість дев'яти убогих хатинок постали двадцять цегляних будинків під черепицею для селян. Приїхав чоловік – дивується: і нащадок з'явився, і господарство процвітає.

З 1763 і до кінця життя Марко Полторацький – директор Придворної співацької капели в С.-Петербурзі. Як зазначають історики музики, Імператорська капела перебувала при царському дворі в привілейованому становищі; матеріально півчці непогано забезпечувалися, як на ті часи. Зокрема, дорослим співакам на рік платили в межах 100–200 рублів, видаючи додатково (на 15 рублів) хліба, муки й вівса.

Подібно до камер-кур'єрів, артисти мали пристойне житло, одяг, у належній кількості – свічки та дрова. Навіть рядові півчці, за статусом – камер-музиканти, якщо прослужили впродовж довгих літ, при звільненні за віком, або хворобою, діставали чини і довічну державну пенсію.

Марко Федорович направлений в Італію для вдосконалення вокальної майстерності. У 1750 зарахований в С.-Петербурзьку італійську оперну трупу (першим серед російських артистів, сценічний псевдонім «Марко Портурацький»). 1753 – регент придворної співочої капели (С.-Петербург). З іменними Указами імператриці неодноразово їздив відбирати кращі голоси в Україну. У реєстрі «малих півчих» від 30 жовтня 1760, яких відібрав, прослухавши церковні, монастирські, шкільні хори в Малоросійських полках, записаний і Дмитро Бортнянський. Учнями М. Полторацького були: М. Березовський, Д. Бортнянський, К. Давидов. У 1763 Указом Катерини II Марко Федорович приведений до дворянське звання – чин «дійсного статського радника» відносився до категорії вищих державних чинів (4-у класу) і прирівнювався до армійського «генерал-майора», або придворного «камергера». У 1790, у селі Красному Старицького повіту Тверської губернії побудував за власні кошти Преображенську церкву. Співак виховував із дружиною Агафоклею Олександрівною Шишковою 22 дітей.

Помер Марко Федорович 24 квітня; похований на Лазаревському цвинтарі Олександро – Невської лаври, ділянка № 9.

ПОЛУБОТОК
Павло Леонтійович
(1660-1724)

Полуботок Павло Леонтійович, наказний гетьман України із Київщин, чернігівський полковник (1706). Павло народився на родинному хуторі Стара Полуботівка в заможній козацькій родині. Прадід, Ярема Полуботок, був мешканцем Чернігова – 1637 виконував обов'язки райця місцевого магістрату. Уже, як військовик, Чернігівський полк Полуботок привів на поміч до царя, Петра I, вчасно: між містечком Пропойськом і селом Лісним на терені Білорусі корпус шведського генерала Адама Левенгаупта громив московське військо, що ганебно втікало. Уночі полуботківці обійшли шведів і несподівано вдарили з флангів, однак, здобуту перемогу приписали російському царю. 4 липня 1722 козацька старшина обрала П. Полуботка наказним гетьманом, російською адміністрацією його повноваження офіційно затверджені не були – одержавши звістку про смерть Скоропадського, Петро I велів керувати Гетьманщиною Колегії генеральних старшин, а саме – полковнику Полуботку спільно з генеральною старшиною, радячись у всіх справах з головою Малоросійської колегії Степаном Вельяміновим. Павло Полуботок виступав проти знищення залишків українського суверенітету та обмеження царського впливу в Україні. 19 серпня 1722 Полуботок видав Універсал, який: забороняв зловживання світських і духовних можновладців щодо осіб козацького стану та передбачав реформу судочинст-

На підвладних землях України гетьман Павло Полуботок розгорнув господарчу діяльність: розвивав промисловість, будуючи млини, гуральні, гути та рудні, і наповнював власну скарбницю, торгуючи зерном і тютюном. А на виручені кошти скуповував нові маєтки в сусідніх полках. На початок 1720-х став одним із найбільших магнатів в тогочасній Гетьманській і Слобідській Україні. Йому належало близько 2 тисяч селянських дворів, садиби у Чернігові, Гадячі, Любечі, Лебедині, Михайлівні, Коровинцях, Оболоні, Боровичах; мав бібліотеку, колекцію картин, ікон та зброї. За свідченням письменника-мемуариста Якова Марковича, Полуботок цікавився історією і упорядкував «Хроніку», що охоплювала події в Україні впродовж 1452–1715; був покровителем чернігівського Вознесенського собору. У 1721 Павло Леонтійович на чолі 10-тисячного козацького загону, за наказом Петра I, працював із козаками на будівництві Ладозького каналу. Будівництво було непопулярним серед січовиків через зневажливе ставлення російської влади, несприятливий клімат, погане забезпечення продовольством, хвороби та високу смертність. 28 червня 1722 Петро I створив у Глухові Малоросійську колегію на чолі з президентом Степаном Вельяміновим (1670–1737) для керування справами Гетьманщини. 16 квітня 1723 указом Петра I розширено повноваження Мало-

російської колегії за рахунок звуження повноважень гетьмана. Однак, Павло Полуботок, всупереч цареві, розпочав фінансову реформу: подання Сенату Російської імперії колективних клопотань та чолобитних від імені старшини, козаків і посполитих з вимогою скасувати фінансове підпорядкування Гетьманщини Малоросійській колегії та розпочав саботаж фінансових розпоряджень Малоросійської колегії. Соціальні задуми українського гетьмана: гальмування інкорпораційної реформи восени 1722 за відсутності Петра I; розпочав скасування через Сенат постанов Вельямінова. 22 травня 1723 гетьмана Полуботка із старшиною викликали до С.-Петербурга «для ответу» за «організацію антиросійської діяльності та підбурювання народу проти імператора». Хто не знає картини художника – передвижника Василя Волкова (1840–1907) «Імператор Петро Великий відвідує наказного гетьмана Павла Полуботка в казематі Петропавлівської фортеці у 1724» – показує момент, коли Полуботок кинув цареві фразу: «Скоро, дуже скоро суд Божий розсудить Петра з Павлом!». З'явилася картина у 1901 на щорічній пересувній виставці в Москві й привернула увагу преси. Одразу ж після виставки, В. Волков продав картину покупцю-англієцю «з Єлисаветграда». З того часу оригіналу більше глядачі не бачили – відома тільки копія художника Якова Вінглянського (1911).

ва. За наказом Петра I 22 травня 1723 гетьман арештований «за підписання Коломацьких чолобитних та супротив діяльності Малоросійської колегії». Вересень 1723 – розпочалися допити в Таємній канцелярії; гетьман пропонує замінити Малоросійську колегію Генеральним судом в семи персонах. 10 листопада розгніваний Петро I наказав ув'язнити гетьмана до Петропавлівської фортеці; середина 1724 – справу Павла Полуботка віддано на розгляд Вищого суду. Історичні місця, пов'язані із життям гетьмана: Петропавлівська фортеця, де перебував в ув'язненні та помер – Заячий острів; місце, де відбулося поховання Павла Полуботка біля храму за Малою Невною – проспект Б. Сампсонієвський, 41.

29 грудня Павло Леонтійович помер од тортур; похований гетьман України на цвинтарі в С.-Петербурзі при церкві св. Самсона-Прочанолубця, яка побудована дерев'яною на пам'ять Полтавської баталії; на місці храму нині стоїть кам'яний Сампсонієвський собор.

**ПОПОВИЧ
Павло Романович
(1930-2009)**

Попович Павло Романович, український льотчик-космонавт №4, перший космонавт-українець із Київщини; генерал-майор авіації (1976), кандидат технічних наук (1977), двічі Герой Радянського Союзу (1962 та 1974).

Після школи Павло здав екзамени до ремісничого училища в Білій Церкві, вивчився на столяра. У 1947 вступив до Магнітогорського індустріального технікуму, паралельно займався у місцевому аероклубі. Закінчив Качинське військово-авіаційне училище льотчиків та Військово-повітряну інженерну академію імені М. Жуковського.

1960 року зарахований до загону радянських космонавтів (Група ВПС № 1). 12 серпня – 15 серпня 1962 здійснив на космічному кораблі «Восток-4» перший у світі груповий політ двох пілотованих кораблів, спільно з Андрієм Ніколаєвим (1929–2004), який пілотував космічний корабель «Восток-3». В ході групового польоту проведені перші експерименти з радіозв'язку між екіпажами двох кораблів в космосі і взаємне фотографування, виконана широка програма науково-технічних і медико-біологічних експериментів. Попович провадив орієнтацію корабля в просторі за допомогою системи ручного управління. В ході польоту 12 серпня 1962 Павло Попович на прохання конструктора із Житомира Сергія Корольова (1906–1907) виконав пісню на слова українського поета Михайла Миколайовича Петренка (1817–

Повоєнні роки були найскладнішими у житті Павла; довелося працювати на цукровому заводі у нічну зміну, а після, о дев'ятій годині ранку, бігти до школи. Попович був не лише мрійником, умів не тільки чогось прагнути, а й досягати. До війни закінчив чотири класи школи – вчився лише на відмінно.

Уперше Павло переступив поріг Магнітогорського аероклубу у 1950; в цьому ж році вперше піднявся в небо на літаку У-2. Після закінчення льотного училища, освоїв польоти на найпотужніших на той час літаках МіГ-17, став професійним льотчиком. 12 серпня 1962 уперше в історії, українець Павло Попович стартував у космос на кораблі «Восток-4», який усе життя був і залишається невгамовним романтиком. Навіть у суто стандартних ситуаціях завжди вчиняв нестандартно, знаходячи можливість для вияву людських почуттів. Відома історія, коли відбулася в космосі зустріч між кораблем «Восток-3», пілотованим Андрієм Ніколаєвим, і «Восток-4» – Павлом Поповичем: Павло Романович почув у мікрофонах голос Ніколаєва: «Беркут», я – «Андрюшо, я чую тебе! Добре чую», Ніколаєв, який славився винятковою дисциплінованістю, аж розгубився: «Який я Андрюша? Я – «Сокіл». На це українець Попович одмовив: «Та кинь ти, Андрюхо! Переможців не судять. Дивись, яка краса!». «Зоряні війни» нарешті завершилися, і пе-

ред космонавтами першого заго-ну постало завдання – готувати молоді кадри, зокрема, й іноземні екіпажі, до роботи на орбітальних станціях. Попович працював заступником начальника Центру наукової та випробувальної роботи; унікальні тренажери Центру вражали експертів НАСА. Американці створили навіть Клуб космонавтів-українців і вивчали нашу історію ракетної техніки. Відкрили, що ще в XVI столітті запорозькі козаки застосовували ракети – їх називали «літалками». Зброя була такою ж секретною, як у Другу світову війну «катюші», які побудовано за таким самим принципом ракетного руху.

У XIX столітті секрет «літалонок» розкрив українець, генерал-лейтенант із Полтавщини Олександр Засядько. Назвав їх ракетами і застосовував під час штурму Ізмаїла. Українцями були й Кибальчич, Кондратюк, Корольов, Челомей, Янкель, Глушко... Знаний у всьому світі Костянтин Ціолковський теж, виявляється, з роду Наливайків, волинянин. От і виходить, що всю ракетну техніку розвинули українці!

В останні роки життя Павло Попович очолював українську громаду Москви – був президентом товариства українців «Славутич». Саме завдяки його особистим зв'язкам і стараннями українці отримали в білокаменній приміщенні під Товариство. Постійно працюючи в Зоряному, Павло Романович не поривав зв'язку з батьківщиною, Київщиною.

1862) «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю», яка стала першою пісню виконаною в космосі. За успішне здійснення першого у світі групового космічного польоту і проявлені мужність і героїзм українець Павло Попович отримав звання Героя Радянського Союзу. Другий політ в космос Попович зробив 3–19 липня 1974 як командир екіпажу космічного корабля «Союз-14» (спільно з бортінженером Ю.П. Артюхіним). 5 липня 1974 «Союз-14» провів стиковку з науковою станцією «Салют-3». Сумісний політ космічного комплексу «Салют-3» – «Союз-14» продовжувався 15 діб.

З 1993 – генерал-майор авіації в запасі; працював Головою ради директорів Всеросійського інституту сільськогосподарських аерофотогеодезичних досліджень. За заслуги в освоєнні космічного простору удостоєний Золотої медалі імені К.Е. Ціолковського (АН СРСР) та медалі де Лаво (ФАІ); присвоєне звання Героя Праці Соціалістичної Республіки В'єтнам.

Помер Павло Романович у ніч на 30 вересня в Гурзуфі від інсульту; похований в Москві, на Троєкурівському цвинтарі на Алеї космонавтів; ділянка № 6.

**ПРОКОПОВИЧ
Теофан
(1681-1736)**

Прокопович Теофан (Феофан, Єлеазар Прокопович), український філософ і письменник із Києва, громадський і церковний діяч. Архієпископ Псковсько-Великолуцький та Нарвський (1718–1725), Великоновгородський (1725–1736); визначний діяч епохи бароко. Його праці торкаються фізики, філософії, математики, астрономії, логіки, наук про державу і право, теології. Як прихильник царя Петра I, Феофан був автором теорії модернізації Російській імперії у дусі освіченого абсолютизму і реформування церкви, котра підпорядковувалася б владі самодержця.

Вчився в Польщі й Римі; професор Києво-Могилянської академії, з 1710 – її ректор. За викликом Петра I, виїхав до С.-Петербургу і фактично очолив російську церкву, з 1721 призначений віце-президентом Синоду. Підтримував реформи російського царя, сподіваючись від них користі і для України. Автор передмови до «Морського статуту» Петра I і багатьох інших праць, брав участь у створенні Академії наук. Довідавшись про далекосяжні негативні плани папи римського щодо нього, Прокопович 28 жовтня 1701 таємно залишив Рим і пішки подався додому через Європу: через Балкани, Відень, Варшаву і Львів. 1702 у дістався Почаївської лаври, постригся у ченці і 1704 повернувся до Києва.

Що по собі Російській Імператорській Академії наук залишив видатний українсь-

Єлеазар (Феофан) Прокопович народився в Києві, в сім'ї шорника – дрібного торговця кінською збруєю й шкірою, котрий мав крамницю на Подолі. Коли хлопчик був зовсім малим, батьки померли, і дитину взяв на виховання брат батька – ректор Київської колегії, ігумен Братського монастиря. Він зарахував хлопця до колегії. Вже в перших класах студенти навчались читати, писати і розмовляти церковнослов'янською, старогрецькою і латинською мовами. В класі піітики вчили складати вірші, в класі риторики – красномовству; випускники академії за рівнем знань не поступались вихованцям найкращих європейських університетів та академій. В козацько-гетьманській державі Києво-Могилянська академія перебувала в центрі розвитку її культури. З її стін вийшло багато всесвітньовідомих вчених і письменників. Сімнадцятирічний Теофан вирішив ознайомитись з наукою на Заході. З липня 1698, ні з ким не попрощавшись, вирушив з Києва, пішки дістався білоруського міста Вітебська і вступив до братства тамтешнього монастиря базиліанського ордену; в бібліотеці читав українські літописи, польські, грецькі, латинські книжки. За два тижні його перевели до Володимир-Волинського кафедрального монастиря, де в резиденції єпископа було й католицьке училище, і зарахували учнем вищого класу. Та незабаром виявилось, що знання Прокоповича переви-

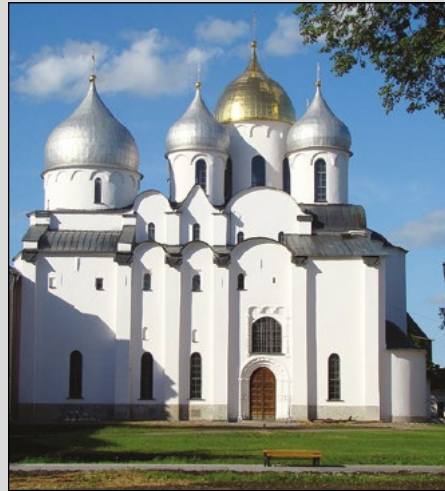
щують освітній багаж учителів, українця переводять до складу викладачів як наставника риторики й поезики. Теофан глибоко вивчає польську культуру і вдосконалює знання польської мови, якою згодом читав проповіді, писав вірші й листи. А потім прийшов наказ Ватикану відрядити Феофана Прокоповича, поета і знавця мов, до Риму – тут пробув три роки; навчався в колегіумі святого Опанаса, спеціально створеному для греків і слов'ян, вивчив французьку та іспанську мови, їздив до Німеччини та Парижа, Мадрида, Лондона, засвоював ідеї Відродження і Реформації, слухав курс лекцій в Галле.

В теоретичній спадщині Прокоповича чільне місце посідає його «Риторика» – 10 книг курсу, прочитаного в Києво-Могилянській академії. Почувши промови Прокоповича під час (двічі в різний час) перебування в Києві, Петро I в 1711, вирушаючи у Прутський похід, як писав О. Пушкін, «взяв с собою Феофана Прокоповича, любя его разговор»; у тому ж році цар призначив Прокоповича ректором Києво-Могилянської академії. Українець стає найближчим радником можновладця у справах освіти, ідейним обґрунтовником його реформ. У 1718 Петро I призначає Прокоповича єпископом Псковським і Нарвським, в 1721 – віце-президентом, «первенствующим членом» Всеросійського Святішого Синоду, тобто – одним з керівників церкви Російської імперії.

кий енциклопедист Прокопович? Значну колекцію картин (170 полотен) та заповів на стишувати науковий поступ, всіляко сприяти поширенню наукових знань серед народу, а головне – спробувати модернізувати застарілу феодальну Імперію. Данський мандрівник Отто фон Гравен, який провідав Прокоповича перед смертю, написав у споминах: «Ця прекрасна за своїми знаннями людина не має майже нікого рівного, особливо – серед російських духовних. Крім історії, богослов'я і філософії, має глибокі знання з математики і бажання до цієї науки». Останнє десятиріччя життя український філософ і письменник майже залишив діяльність, зазнавав переслідувань з боку противників петровської політики, які плели навколо Прокоповича інтриги, слали в синод доноси, намагаючись позбавити високого становища в церковній ієрархії.

19 вересня Феофан Прокопович помер у Новгороді, похований у місцевому Софійському соборі. Після смерті у нього не знайшли ні копійки; залишилась лише величезна бібліотека в 30 тисяч томів різними мовами, яку заповів Академії наук Російської імперії.

Імператриця Анна Іоанівна (1693–1740) наказала маляреві створити портрет українського філософа і богослова, а майстрові – на міді викарбувати образ Прокоповича.

ПРОКОФ'ЄВ
Сергій Сергійович
(1891-1953)

Прокоф'єв Сергій Сергійович, композитор із Катеринославщини; автор 8 опер, 7 балетів, 7 симфоній та багатьох камерно-інструментальних творів, а також музики до кінофільмів. Лауреат державних премій.

Батько – Сергій Олексійович був однокурсником поміщика Солнцева, в чиєму маєтку служив управителем. Мати майбутнього композитора була піаністкою і прищепила інтерес до музики синові з дитинства. У віці 13 років Сергій вступив до Петербурзької консерваторії, де навчався композиції в А. Лядова, Миколи Римського-Корсакова, О. Глазунова, Я. Вітола. 1902–1903 – впродовж літніх місяців брав приватні уроки у композитора із Києва Рейнгольда Глієра (1875–1956). У 1904 Сергій вступив до Петербурзької консерваторії; з-під пера композитора виходять «Мара», «Токката», Соната № 2 для фортепіано, два концерти для фортепіано з оркестром.

З 1913 по 1917 композитором створені опери «Маддалена» (1913) і «Гравець» за Федором Достоєвським (1915–1916), казка «Гідке каченя» для голосу і фортепіано (1914), оркестрова «Скіфська сюїта» (1914–1915), балет «Казка про блазня, який сімох блазнів переблазнявав» (1915), «Класична» (перша) симфонія (1916–1917), романси на слова Анни Ахматової. У 1922 композитор переїздить до Німеччини; з 1923 – проживає в Парижі, виїжджаючи в тривалі концерти

З раних років Прокоф'єв мав непростий характер; студентом відрізнявся екстравагантною поведінкою і занадто помітною, навіть для артистичного середовища, манерою одягатися. Піаніст із Житомира Святослав Ріхтер (1915–1997) писав: «Якось в сонячний день я йшов по Арбату і побачив незвичайну людину. Він ніс у собі задержувату силу і пройшов повз мене як явище. В яскравих жовтих черевиках, з червоно-помаранчевою краваткою. Я не міг не обернутися йому вслід – це був Прокоф'єв».

Сергій Сергійович залишався запальним і ексцентричним, навіть, коли став відомим композитором; міг різко розкритикувати колег, був нестриманий на слова – прилюдно вичитав великому скрипалю Давиду Ойстраху прямо на концерті, а всесвітньо балерині Галіні Улановій заявив: «Вам потрібні барабани, а не музика». Композитор був украй пунктуальним – цінував перш за все точність; можливо, саме цією рисою пояснюється любов до шахів, в яких вважався знавцем. У 1909 композитору вдалося зіграти внічию з німецьким шахістом Емануїлом Ласкером (1868–1941), який утримував звання чемпіона світу двадцять сім років. Зустрічався за шахівницею з Хосе Раулем Капабланкою, Мішею Ельманом, Савелієм Тартаковером. «Шахи – це музика думки!» – говорив Сергій Сергійович.

Біографи Сергія Прокоф'єва відзначають літературний дар композитора – задатки майстра слова чітко проявляються в оперних

лібрето, автобіографіях, «Щоденнику», оповіданнях, які свідчать про універсальність творчої натури композитора, його оптимізм, дотепність, образне мислення, схильність до поетизування. Сергій Сергійович любив кіно і з задоволенням співпрацював з відомими режисерами; написав музику до кінофільму «Поручик Кіже» (1934) Олександра Файнциммера, історичних драм Сергія Ейзенштейна «Олександр Невський» (1938) і «Іван Грозний» (1942). Перед Другою світовою війною композитор створює опери: «Семен Котко», «Дуенья». Під час фашистської навали на мирні міста села, Прокоф'єв багато працював над балетом «Попелюшка», 5-ю симфонією, сонатами для фортепіано № 7, 8, 9, сонатою для флейти і фортепіано. На Першому з'їзді композиторів СРСР, який пройшов у 1948, Сергій Сергійович піддався жорсткій критиці, причому – головними обвинувачами виступали: близький знайомий Б. Асаф'єв, а також композитор Т. Хренніков. Безсумнівно, що цькування Прокоф'єва сильно підірвало здоров'я, у якого була гіпертонія. Впродовж 1945–1953, останніх років життя композитором створені: Шоста і Сьома симфонії, Дев'ята фортепіанна соната, виолончельна соната і Симфонія-концерт для виолончелі з оркестром.

Творчість українця Сергія Прокоф'єва відзначено в Росії різними нагородами: у 1947 присвоєно звання «Народний артист РРФСР»; лауреат багатьох престижних премій, присуджена золота медаль Лондонської філармонії.

ні турне країнами Європи і Америкою. 1936–1941 – Сергій Сергійович багато працює; а цей період створив один із своїх найзнаменитіших шедеврів – балет «Ромео і Джульєтта» (1936), лірико-комічну оперу «Заручини в монастирі» (1940), кантати «Олександр Невський» (1939) і «Здравиця» (1939), Шосту сонату для фортепіано (1940), цикл фортепіанних п'єс «Дитяча музика» (1935), симфонічну казку «Петя і вовк» (1936).

У 1948 Сергій Прокоф'єв з композиторами – Шостаковичем, М'яковським, Поповим, Шебалінін, Хачатуряном піддався політичним гонінням – їх звинувачували в так званому «формалізмі в мистецтві»; секретним наказом Комітету у справах мистецтва ряд творів Прокоф'єва заборонено.

Пам'ятні місця, де жив і творив: будинок, де у 1936–1938 де мешкав і працював – вулиця Земляний вал, 14–16; будинок, де у 1947–1953 жив і працював та встановлена меморіальна дошка (скульптор М. Петрова) – Камергерський провулок, 6/5; музей Сергія Прокоф'єва і пам'ятник, дитяча музична школа № 1 – Токмаков провулок, 8.

Помер Сергій Сергійович 5 березня: крововилив у мозок. Похований у Москві на Новодівичому некрополі; ділянка № 3.

ПУСТОВОЙТ
Василь Степанович
(1886-1972)

Пустовойт Василь Степанович, учений-селекціонер із Харківщини. Академік ВАСГНІЛ (1956) та Академії наук СРСР (1964), доктор сільськогосподарських наук (1960), заслужений діяч науки РРФСР (1969). Двічі Герой Соціалістичної праці (1957 і 1963); лауреат Державної (1946) та Ленінської премії (1959). Закінчив Зміївське міське, а у 1907 – Харківське землеробське, у 1908 – педклас при Харківському землеробському училищі. У 1908–1918 викладав у Кубанській військовій сільськогосподарській школі (Катеринодар, нині місто Краснодар, РФ), з 1909 – помічник управителя школи; водночас працював агрономом у станиці Петропавлівська (тепер – Курганинського району Краснодарського краю, РФ); у 1912 організував дослідно-селекційне поле «Круглик». У 1918–1924, викладач Кубанського сільськогосподарського технікуму. У 1926 закінчив Кубанський сільськогосподарський інститут; водночас (з 1924) – керівник селекційної станції олійних культур. У 1926–1930, завкафедри генетики, селекції й насінництва Кубанського сільськогосподарського інституту. У 1930 арештований за сфабрикованим звинуваченням, засуджений до десятирічного ув'язнення; у 1934 достроково звільнений і призначений директором Центрального дослідного поля Карагандинського табору (нині Республіка Казахстан). З 1936 до кінця життя – завідувач відділу селекції й насінництва олійних

Уроки Другої світової війни вчений Василь Пустовойт евакуйовується на Закавказзя, а дружина, Марія Миколаївна з донькою Галиною залишаються в окупації. Жінка зберегла селекційний матеріал дослідника за тридцять років його пошуків, завдяки чому він продовжив селекційну роботу. Всього Василь Степанович створив 34 сорти соняшника (олійність абсолютно сухого насіння досягла 57 відсотків). Останньою селекційною роботою вченого був сорт «Салют» – який став неначе лебединою піснею невтомного селекціонера. Його «Передовик» та «Первенець» вийшли далеко за межі колишнього Союзу і завоювали багато країн і континентів. Створення за декілька десятиліть по суті нової культури, яку світ відкрив для себе як «український соняшник» – справжній зразок всього того, що називають подвигом в ім'я народу. Василь Степанович Пустовойт, який працював у Краснодарі й майже все життя присвятив дослідження соняшнику, був першопрохідцем у введенні його в культуру як олійної рослини і вперше в світовій практиці створив культурні сорти соняшнику, придатні для виробництва. Вчені всього світу вчилися у В.С. Пустовойта методів селекції соняшнику.

У 1970 про українського селекціонера знято документальний фільм; на зйомки запрошені і земляки-таранівці, яких Василь Степанович зустрів тепло та із радістю розповідав цікаві історії

зі свого життя. Створив соняшнику (Круглик А-14, ВНІМК 3519, ВНІМК 6540, ВНІМК 8883, Передовик, Салют, Зміна); розробляв питання агротехніки та селекції соняшнику, пшениці та кукурудзи, досліджував проблеми землеробства і рослинництва. Заклав новий напрямок в селекції соняшнику на якість масла з використанням межлинейної гібридизації. Успішно український вчений вирішив і проблему створення стійких до «вовчка» сортів соняшнику.

Бронзове погруддя Василя Пустовойта встановлено на території Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур, що носить його ім'я. Ім'ям українського Героя праці названі вулиці в Краснодарі та Армавірі Краснодарського краю, а також російський танкер «Академік Пустовойт», серед студентів заснована стипендія його імені.

Найпрестижніша премія світу в області соняшника названа на честь українця Василя Степановича Пустовойта, який вивів 20 висококомасляних сортів соняшнику. Селекційні доробки як самого українського вченого-селекціонера, так і його учнів мають неперевершене значення й нині.

Сьогодні Всеросійський науково-дослідний інститут (НДІ) олійних культур імені В.С. Пустовойта є не тільки провідним селекційним центром соняшнику в Росії, але й одним з найвідоміших, найавторитетніших у світі.

культур і лабораторії селекції соняшника Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур (м. Краснодар, Росія).

Працював над проблемами біології, селекції, агротехніки соняшника. Вивів 34 нові високоолійні сорти соняшника: «Круглик А-14», «Передовик», «Салют»; розробив нову систему насінництва соняшника, базовану на щорічному сортооновленні. Наукові праці: «Вирощування олійного соняшника» (1916), «Соняшник і його вирощування на Кубані» (1926), «Селекція соняшника» (1940), «Олійні та ефіроолійні культури» (1963, співавтор), «Посібник із селекції й насінництва олійних культур» (1967, співавтор), «Прийоми вирощування насіння соняшника» (1969). Розробив нову систему насінництва соняшнику, засновану на щорічному сортооновленні.

Помер Василь Степанович 11 жовтня; похований в Краснодарі (РФ), на Слов'янському цвинтарі.

РЕПІН
Ілля Юхимович
(1844-1930)

Репін Ілля Юхимович, художник-реаліст із Харківщини. З 1863 в С.-Петербурзькій малювальній школі, у 1864–1871 – у Академії мистецтв (учень І. Кримського), яку закінчив з золотою медаллю і відбув у студійну подорож до Італії і Франції. З 1893 – академік, професор Академії мистецтв (до 1907); член товариства Передвижників (з 1878) і мистецької групи «Мир искусства» (з 1890). За конкурсне полотно «Христос воскрешає дочку Іаїра» Репін отримав право на шестирічне перебування за кордоном як академічний пенсіонер, за державний рахунок. Твори на українські теми: «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1880–1891, один варіант у Москві, другий – у Харківському державному Музеї образотворчого мистецтва); «Вечорниці» (1881), «Гайдамака» (1902), «Чорноморська вольниця» (1903), «Гопак» (1930, не закінчений). «Портрет І.С. Тургенева», «Етюд академічної натурниці», «Солоха і дяк», «Портрети Тараса Шевченка», «Дід з Чугуєва», «Чудотворний образ». Ранні розписи церков в Україні знищені під час Другої світової війни, численні жанрові, побутові картини, портрети і твори на історичні теми зберігаються в музеях Росії. Створив численні портрети діячів російської культури, а з українців: С. Любицької, М. Мурашка (1877), В. Тарновського (1880, «Гетьман») і С. Тарновської, Т. Шевченка (1888), Д. Багалія (1906); чотири ескізи проекту пам'ятника Шевченкові у Києві (на

Народився майбутній художник 5 серпня в маленькому містечку Чугуєві на Україні, у родині військового поселенця. Рано виявивши схильність до малювання, і отримавши з допомогою місцевих живописців перші, але досить міцні навички володіння пензлем і олівцем. Що, безсумнівно, допоможе йому надалі. На момент закінчення Академії, Репін був уже достатньо відомим художником і перше замовлення отримав від власника готелю «Слов'янський базар» Олександра Пороховщикова. Той хотів прикрасити картиною ресторан, і запропонував написати «Збори російських, польських і чеських композиторів». Надзвичайно важливу частину Репінської спадщини портрети; Ілля Юхимович створює чудові, гострохарактерні типажні композиції («Мужичок з боязких»). У 1873 році Ілля Репін закінчив полотно «Бурлаки на Волзі», робота над яким тривала декілька років. Сюжет картини – саме життя; трепетна переконливість образу, часом доходить до натуралізму (як портрет Модеста Мусоргського, де композитор представлений важко хворим), досягає особливої задушевності в камерних портретах майстра («Графиня Луїза Мерсі д'Аржанто», 1890, Третьяковська галерея) і портретах рідних: «Осінній букет» (дочка художника, Віра), 1892, там же; ряд портретів дружини Репіна – Наталії Нордман. Високообдарований педагог; професор – керівник майстерні (1894–1907) і ректор (1898–1899) Академії

мистецтв, одночасно викладав в школі-майстерні Тенішевої; серед учнів – росіяни: художник-портретист Борис Кустодієв (1878–1927) та Володимир Грабар (1865–1956); навчав Ілля Юхимович й українців. Рєпін був членом журі комісії, метою якої було створення пам'ятника Т. Шевченку до 100-річчя з дня народження поета. Ілля Юхимович називав Кобзаря «апостолом свободи» і власноруч виконав кілька ескізів для проекту пам'ятника. Рєпін став членом-засновником Спільки захисту пам'ятників Т. Шевченку. У 1926 році Рєпін задумав картину «Гопак». Але працювати йому було дуже важко, права рука майже не рухалась, бо була паралізованою. У листі до Дмитра Яворницького писав: «Тижнів зо три я дуже погано почувався, але все ж таки, спираючись то на шафи, то на стіни, все ж таки не кидав роботи – підповзав і відповзав». Найбільше пам'яток, пов'язаних з І. Рєпіним в С.-Петербурзі: це – будинки на Васильєвському острові, 5 лінія, 30, в Академічному провулку, 1/4; на площі Рєпіна (колишня Калинкінська), 3/5, кв. 1, 5, 43. Пам'ятник І. Рєпіну відкрито в Москві на площі його імені (1956, скульптор М. Манізер, архітектор І. Рогожин). Ім'ям Рєпіна названо в Росії Інститут мистецтва, скульптури та архітектури в С.-Петербурзі; в будинку Академії мистецтв розміщується науково-дослідний музей, у фондах якого- студентські реферати й про Іллю Юхимовича Рєпіна.

конкурс 1910–1914). Робив ілюстрації до творів М. Гоголя «Тарас Бульба» і «Сорочинський ярмарок» (1872–1882), книги Д. Яворницького «Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу» (1887), а також малюнки з пам'яток української архітектури та народних типів. Був захопаний в українську природу та висував проблему стилю в мистецтві. До друзів Іллі Рєпіна належали чимало українських діячів, зокрема: М. Кропивницький, М. Мурашко, Д. Яворницький, Є. Чикаленко. Як педагог і критик, написав книгу «Далеке близьке» (1953). Не бажав жити в Росії, й залишився у маєтку «Пенати» у невеличкому містечку Куоккала (Фінляндія).

Помер Ілля Юхимович у похилому віці, 24 липня, до останніх років не випускав з рук пензля. Згідно заповіту, прах мали перевезти до Чугуєва, але через більшовицьку владу в східній Україні, вдова художника, Наталія Нордман, поховала чоловіка в парку, поблизу садиби і пагорба, який українець називав «Чугуєвою гіркою». На могилі (за наполяганням Іллі Юхимовича) висадили дерево. У 1982 «Пенати» відбудовано й відкрито як «Музей-маєток І.Ю. Рєпіна».

РИБАЛКО
Павло Семенович
(1894-1948)

Рибалко Павло Семенович, військовий діяч із Харківщини; учасник Першої світової війни. Маршал танкових військ (1945); у Другій світовій війні – командувач танкового корпусу і армії, двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945). З 1919 в армії, починав службу в українському Червоно-Козачому корпусі Віталія Примакова (Українській Радянській армії 1920-х), який згодом переформовано і включено до структур загальносоюзної Червоної армії.

1917–1921 брав участь у боях, в районі м. Охтирка, потрапив до полону, звільнений після листопадової революції в Німеччині. Повернувся на Батьківщину і працював в м. Лебедин. З червня 1919 – командир роти Лебединського стрілецького полку, з вересня того ж року – його командир. У 1937–1940 Павло Семенович військовий аташе у Польщі та Китаї; потім – на викладацькій роботі.

У Другій світовій війні, з 1942 – заступник командувача 5-ї танкової армії. З липня 1942 – командувач 5, 3 та 3 гвардійської танкової армії. Після закінчення боїв – перший заступник командувача, а з квітня 1947 – командувач бронетанковими та механізованими військами армії (єдиний син, лейтенант Віль (Вілен) Павлович Рибалко, загинув у бою – згорів в танку) на Південно-Західному фронті влітку 1942. Квітень – травень 1945 – 3-я ТА Рибалка завдала несподіваний удар на Берлін з півдня, там, де її ніхто не міг очікувати, –

У кожній армії є бойові та паркетні генерали, таланти і посередності, кар'єристи, готові заради виконання наказу не шкодувати чужих життів, і ті, кого люблять і поважають їх підлеглі. Саме таким «ідеальним командувачем» і залишився в очах своїх підлеглих найбільш славетний маршал танкових військ, українець Павло Рибалко, який пройшов усі щаблі військової служби: від рядового в роки Першої світової війни до комісара 1-ї кавалерійської бригади в роки Громадянської війни та до Маршала.

Павло Семенович закінчив Академію імені Фрунзе (1934), командував – ескадроном, потім кавдивізіоном в Улан-Баторі в Монголії, кавполком на Уралі, був помкомдива в Туркестані. Уперше полководницький талант проявив, будучи військовим радником в Китаї (1934–1935), де сформував дивізію з... білоемігрантів, на чолі якої зумів розбити союзників японців – уйгурів і дунганів, взявши під контроль провінцію Сіньцзян й отримав від китайців звання, яке в перекладі означає «мудрий, поважний та відважний воїн», яким гордився.

З 1940 – Павло Семенович завкафедрою тактики та проєктор з наукової роботи Вищої спеціальної школи розвідки Генерального штабу Червоної армії, якого на фронт відпустили лише влітку 1942 після «Харківського котла» і відступу до Сталінграда. Солдати називали командувача Рибалка «батьком», у той час

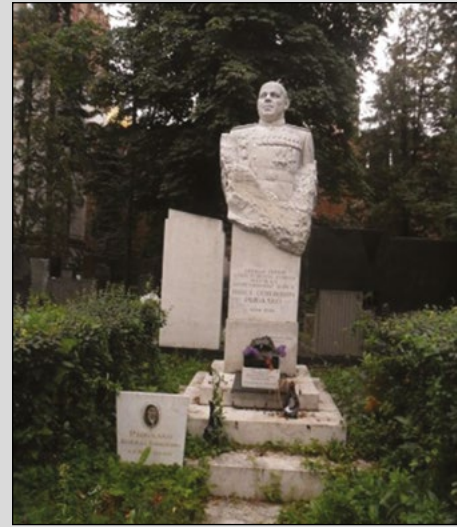
подібним ім'ям могли похвалитися інші командири. Українець Павло Рибалко – один із командирів армії, який ввів правило, згідно з яким, за кожним молодим бійцем закріплений досвідчений солдат, який і допомагав новобранцю осягати військову науку. Жовтень-листопад 1943 – форсування Дніпра та визволення Києва (військова операція донині вивчається в багатьох військових академіях світу) – 3-я гвардійська танкова армія Рибалка у вересні 1943 після 200 кілометрів прориву з ходу (на плотях та інших підручних засобах) форсувала ріку (проти всіх канонів військової науки, яка вимагала серйозної і тривалої підготовки) і закріпилася на Букринському плацдармі площею 6 на 11 кілометри. Коли фашисти повірили, що удар по Києву готується з Букрина, танкова армія Рибалка таємно, зробивши 300-кілометровий марш на північ, перекинута на іншій – Лютізький плацдарм (30 км на північ від Києва), з якого 3 листопада наступила на столицю України «з маршу», звільнивши місто 6 листопада (перша Зірка Героя генерала Рибалка).

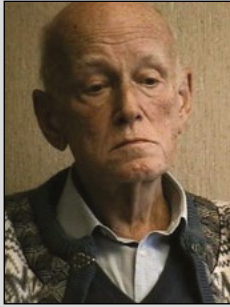
Помер Павло Семенович у 54 роки, війну проходив з ціпком, оскільки через падіння з коня серйозно пошкоджена печінка, додалися хвороби, викликані застудою в окопах. Фактично, генерал Рибалко став інвалідом іще на фронті й прощався з життям тяжко – і від хронічної ниркової недостатності.

через... болота і ліс, настилаючи колоди перед танками Т-34. Вони першими увірвалися в Берлін і дійшли до центру міста, де їх зупинив... командувач 1-м Український фронтом маршал Іван Конєв. Причина: командувач конкуруючого 1-го Білоруського фронту Георгій Жуков поскаржився Йосипу Сталіну, що «центр Берліна повинен за планом брати його фронт».

Генерал Рибалко отримав другу Зірку Героя, а війська, під його командуванням, перекинуті з Берліна до Праги на «допомогу повстанню, що почалося»; до речі – саме армія під командування українця Павла Рибалки поставила крапку у війні між СРСР і фашистською Німеччиною 8 травня 1945. На честь Маршала Рибалка названо: вулиця у місті Черкаси; бронзові погруддя встановлені – в рідному селі Малий Вистороп на Лебединщині та Празькому пантеоні.

Павло Семенович помер 28 жовтня; похований на Новодівичому некрополі – ділянка № 1, ряд 42. Похорон був незвичайний – Йосип Сталін особисто розпорядився, щоб легендарного командарма внесли на територію цвинтаря не через ворота зі сторони Лужнецького проїзду, як зазвичай, а через храм, причому, в монастирі наказано дзвонити на увесь час похоронної процесії.

РІХТЕР
Святослав Теофілович
(1915-1997)

Ріхтер Святослав Теофілович, український піаніст із Житомира. Народний артист СРСР (1961), Герой Соціалістичної праці (1975). Лауреат Ленінської (1961) та Державних премій РРФСР імені Глинки (1987) та Росії (1996). Народився 13 березня; настоятель Свято-Михайлівської церкви протоієрей Микола Михайлович Бурчак-Абрамович зробив запис у метричній книзі: «7 березня 1915 року народився Святослав. Батьки: вільний художник Теофіл Даниїлович Ріхтер, лютеранського віросповідання, та дружина Ганна Павлівна, православна. Хрещені батьки: Микола Павлович Москальов і Кароліна Юліанівна Арндт». У 1930 Святослав працював акомпаніатором у музичному гуртку в Будинку моряків; через два роки перейшов на роботу до Одеської філармонії. В 1933–1937 Ріхтер був концертмейстер Одеського оперного театру. Перший публічний концерт дав у травні 1934-го в Одеському Будинку інженерів з програмою з творів польського композитора Фридерика Шопена. Святослав відвідував Житомир, особливо, в літній період, та як творча особистість, в основному, формувався в Одесі аж до 1941, коли був студентом Московської консерваторії. У 1937-му вступив до Московської державної консерваторії імені П. Чайковського, восени з неї відрахований після відмови вивчати загальноосвітні предмети і поїхав назад до Одеси. Проте, з часом, за наполяганням педагога із Кіровоградщини

Святослав Ріхтер, визнаний одним з найвидатніших піаністів ХХ століття, народився 20 березня. Прославився віртуозною технікою гри, великим репертуаром і дивовижними інтерпретаціями. «Своїм» його вважають і одесити, і парижани, і московити. Так, великий піаніст належить всьому людству, але батьківщина його – Україна.

У воєнні роки Ріхтер жив у Москві, але як жив. Постійно ховаючись, напівтаємно. Мало того що був етнічним німцем, а тоді все чоловіче населення депортували у так звану «трудова армію», у концтабори ГУЛАГу, батька арештували та розстріляли.

«Правду про розстріл батька, я довідався лише через двадцять років, адже все сталося на початку війни. Останній раз я був в Одесі за кілька тижнів до того. Я жив у Москві, позбавлений будь-якого зв'язку з батьками. Це найтемніша сторінка моєї біографії. Сама темна!».

А причина виявилась банальною, мати закрутила роман з колишнім вчителем Святослава – Кондратьєвим. Коли настав час евакуйовуватися, мати раптово відмовилася їхати під тим приводом, що не було можливості забрати з собою «його». Тоді Ріхтера-страшого засудили до страти; це сталося у червні 1941. Ще йшов поговор, що Кондратьєв власноруч написав донос на батька Ріхтера, щоб позбавитись суперника – у той час сфабрикувати справу було не складно.

Мати з коханцем виїхали в 41-му, через зв'язки покійного чоловіка в німецькому консульстві влаштувалися в Німеччині, одружилися. Кондратьєв навіть змінив прізвище на «Ріхтер». «Я так ніколи й не зрозумів, як вона могла дозволити йому вчинити так». Маючи 70 літ Святослав Теофілович здійснює масштабну концертну програму: від Новгороду до Хабаровська, а звідти – до Саратова, з липня до грудня у містах і невеликих містечках дав 150 концертів. У 1988 Ріхтер здійснює турне Україною, яке почалося у Львові; українські газети рясніли схвальними вдячними відгуками слухачів.

До останніх днів С. Ріхтер гастролює, возячи улюблений рояль «Yamaha»; грав у темних залах, з однією лампою, яка висвітлювала тільки ноти – ніщо не повинно відволікати од музики. За спогадами, Святослав був сором'язливою людиною і скутий на сцені.

За творчу кар'єру піаніст отримав велику кількість нагород; окрім радянських, мав звання Почесного доктора. Зберігся будинок, де народився; із 1998 в Житомирі проводяться грудневі фестивалі пам'яті Святослава Ріхтера за участю відомих майстрів музики з багатьох країн. В березні 2004, в Житомирі відкрито благодійний фонд імені С. Ріхтера; у Києві з 2018 є вулиця, названа на його честь. Знято документальний фільм французьким режисером Брюно Монсенжоном «Ріхтер – непокорений».

Генріха Нейгауза (1888–1964), який доклав чималих зусиль для його повернення в Москву, Ріхтер поновився у консерваторії. Другу світову війну напівтаємно прожив у Москві, знаходячись під загрозою арешту і депортації. Батько, як німець, на початку війни в Одесі за відмову від евакуації у тил СРСР за доносом у НКВС, арештований і розстріляний – Святослав – син «ворога народу». Ріхтер приходив ввечері до педагога Генріха Нейгауза і спав в його квартирі біля роялю, підстилаючи газети. У 1945-му Святослав Теофілович став лауреатом I-ї премії Всесоюзного конкурсу музикантів-виконавців. У 1940–1950-х Ріхтера не випускали за межі СРСР. У 1960-го відбувся дебют видатного піаніста у Фінляндії та США, у Великій Британії, Франції, Італії та Австрії; провів концерти в Нью-Йорку та інших містах Америки; нагороджений премією «Греммі» – перший радянський виконавець, удостоєним цієї нагороди. У 1960–1980-х Ріхтер дає більше 70 концертів на рік.

Помер Святослав Теофілович 1 серпня від серцевого нападу в Москві; похований на Новодівичому некрополі; ділянка № 5.

**РОЗУМОВСЬКИЙ
Олексій Григорович
(1709-1771)**

Розумовський Олексій Григорович, генерал-фельдмаршал із Чернігівщини; граф Римської і Російської імперій (1744). Народився у сім'ї реєстрового козака Григорія Розума та дружини Наталії Розумихи. Завдяки чудовому голосу прийняли півчим до церкви. Російський полковник Вишневський, перебуваючи в Лемешах проїздом, узяв хлопця в прислугу, у С.-Петербурзі рекомендував обер-гофмаршалу графові Левенвольде, а той 1731 дав О. Розуму місце в хорі імператорських півчих (під прізвиськом Розумовського); Олексія побачила цесарівна Єлизавета Петрівна (1709–1762), яку вразила краса українця-співака; згодом він з'явився серед придворних і незабаром став її коханцем. Після смерті імператриці Анни й незадовго до сходження на престол, Єлизавета призначила Олексія Розумовського своїм камер-юнкером. У 1741 брав участь у дворцовому перевороті, внаслідок якого престол зайняла Єлизавета Петрівна (1709–1761). У день коронації став обер-егермейстером, графом і кавалером ордена св. Андрія Первозванного, отримав звання генерал-фельдмаршала, а також великі маєтності в Росії та Україні. 1742 Єлизавета таємно повінчалася з Олексієм (взяла з ним мorganaticний шлюб). Розумовський сприяв організації поїздки цариці в Україну (1744), під час якої відновив Гетьманство. За його участі 1745 відновлено Київську митрополію, а 1747-го обраний гетьманом Війська Запорозького Кири-

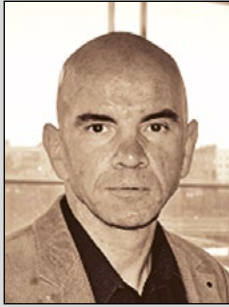
«**П**рощай, розуме, завтра зустрінємось», – хрестився і примовляв напідпитку козак, заглядаючи в чарчину – так, переповідають, Григорій отримав прізвисько «Розум», що згодом прив'язалося до рідних і стало іменем видатного козацького роду Розумовських. Олекса, син реєстрового козака Григорія Розума та Наталки Демешки, до 22-х років жив у селі Лемеші, пас худобу та громадську череду, співав у церкві, був зірковим парубком на вечорницях. Трапилося так, що в 1731 петербурзький полковник Федір Вишневський (1682–1749), їздив за токайським вином для імператриці, замерз у дорозі, зайшов у храм чернігівського села Чемер погрітися і почув спів Олексія, побачив красеня й одразу забрав «янгольський тенор» до столиці. Полковник Вишневський рекомендував співака обер-гофмаршалу, графові Карлу Левенвольде (р.н.н.–1735), а той прилаштував О. Розума в хорі імператорських півчих (от тільки прізвисько ушляхетнив, змінив на Розумовського). Олексія побачила цесарівна Єлизавета, дочка Петра I та Марти Скавронської (Катерина I), козака врода скорили серце Єлизавети Петрівни – закохалася та переконала графа Карла Левенвольде «поступитися» молодим співаком. Скоро Розумовський під іменем Олексія Григор'єва опинився в списку двору цесарівни – згодом чернігівський музикант став

бандуристом. Після перевороту у 1741, Єлизавета Петрівна сіла на престол, а Розум, вірніше – уже Розумовський у день її коронації став кавалером ордена Андрія Первозванного, підполковником лейб-гвардії Кінного полку. Наступного року у підмосковному селі Перово (звідси гілка графів Перовських) відбулося таємне вінчання Олексія з імператрицею (без права наступництва на трон) і фаворит поселився поряд із покоями імператриці; вранці разом снідали – з цього часу борщ і вареники поселилися в царському меню. Разом із Олексієм Розумовським, Єлизавета у 1744 здійснила поїздку Україною, під час якої козацька старшина переконала царицю відновити гетьманство. У 1745 відновлено Київську митрополію. Гетьманську булаву на Глухівській раді 1747 отримав Кирило Розумовський, якому вдалося втілити в життя чимало важливих і корисних реформ. Уперше з часів Богдана Хмельницького, Україна отримала право самостійно здійснювати міжнародні стосунки – створено колегію зовнішніх зносин. Гетьман домігся царського Указу про заборону холопства. Розумовський – молодший мав право самостійно призначати полковників та нагороджувати старшину землями, а на території України, окрім Київського гарнізону, не залишилося царських військ. Як писала про Олексія Катерина II, «не маючи будь-якої освіти, він мав широкий розум».

ла Розумовського (1728–1803). Олексій Кирилович був міністром народної освіти Російської імперії, заснував першу кафедру слов'янської словесності при Московському університеті. Після смерті (5 січня 1762) морганатичної дружини-імператриці Єлизавети Петрівни, Олексій Григорович виїшов у відставку; став хворіти та в останні місяці 1770 не вставав з ліжка. Сумароков, колишній ад'ютант, відвідав його та застав хворим. Пам'ятні місця, де жив і працював: Аничків палац, мешкав – Невський провулок, 39; головний будинок, де встановлена меморіальна дошка – вулиця Воздвиженка, 8/1; садиба О. Розумовського в 1743–вулиця Казакова, 18–20; будинок О. Розумовського з 1717: палац, оранжерея, службові флігелі (1777, архітектор А. Менелас), ворота, сходи, парк, грот; маєток Пореч'є – Можайський район; Знаменська церква, зведена 1769.

Помер генерал-фельдмаршал 17 липня у своєму Аничковому палаці; похований в Благовіщенській церкві Олександро-Невської лаври С.-Петербурга (набережна річки Монастирки, 1) у саркофазі поруч з дружиною брата, Катериною Іванівною. Над їх могилами граф, Кирило Григорович, спорудив мармуровий пам'ятник у вигляді тріумфальних воріт.

САВЧЕНКО
Ігор Андрійович
(1906-1950)

Савченко Ігор Андрійович, кінорежисер, сценарист, театральний педагог із Вінниці. Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1944), лауреат трьох Державних премій (1942, 1949, 1952 – посмертно). Учився в театральній школі Орди-Светлової та виступав у театрі. У 1925 організував молодіжний агіттеатр «Червоний галстук» і з ним гастролював Україною. З 1926 учився в Ленінградському Інституті сценічних мистецтв; з 1929 – головним режисером театрів робітничої молоді в Баку (1932) та в Москві. Перші фільми Ігор зняв у 1931-1932 на Бакинській кіностудії («Микита Іванович і соціалізм» та «Люди без рук»); на Московській кіностудії поставив звуковий фільм «Гармонь» (1934), молодіжні кінострічки – «Випадкова зустріч» (1936) і «Дума про козака Голоту» (1937). Під час Другої світової війни разом з іншими кінопрацівниками евакуйований до Ашхабада, де працював на кіностудії, а потім – на «Мосфільмі»; був художнім керівником «Союздитфільм». Подіям війни присвячені його кінофільми: «Партизани в степах України» (1942) та «Іван Нікулін – російський матрос» (1944), що став єдиним кольоровим ігровим повнометражним фільмом, знятим за триколірним методом кінооператора Павла Мершина (1897–1942). У 1939–1941 і з 1947 Ігор Савченко пов'язаний з Київською кіностудією; у період з 1944 по 1946 – художній керівник кіностудії імені М. Горького в Москві. На Київській

Одним із найвидатніших вчителів Савченка став кінорежисер із Полтавщини Олександр Довженко (1894–1956) запросив Ігоря до роботи над картиною «Вершники», але цей фільм залишився «затінений» довженківським «Щорсом». Завдяки Олександру Петровичу, Савченко «ввібрав у себе і щедро передавав у своїй творчості багатство українського народного життя, його душу, його мрії і сподівання». Активно підтримував довженківську кінематографічну українізацію. У 1941 зняв художній кінофільм про життя гетьмана Війська Запорозького – «Богдан Хмельницький», який мав приголомшливий успіх. Але між режисерами стався розрив – Довженко готувався до зйомок «Тараса Бульби», завадила Друга світова війна; Олександра Петровича змінили з посту художнього керівника, а на його місце призначили Ігоря Андрійовича. Окрім режисерської діяльності, Савченко займався педагогікою – учні згадували наставника не як учителя, а як товариша; лекції були цікавими, захоплюючими, іноді здавалося, що це проста гра і нічого серйозного. Але саме таким підходом Ігор Андрійович намагався пробудити фантазію студентів і відійти від теорії. Особливо спантеличувало новачків Савченківське «не знаю». На численні запитання відповідав однаково, але із різною інтонацією. І те «не знаю» неприємно вражало. Як же так – талановитий майстер кіно, а нічого не знає. Але згодом педагог

відкриває «таємницю»: він знає відповіді на запитання, просто – у такий спосіб намагається розкрити творчий потенціал кожного учасника знімального процесу. Підтвердження цього можна знайти в спогадах одного із учнів: «Здавалося, не було таємниць у мистецтві, яких не розкрив би нам учитель. Слухати його завжди було цікаво, бо Ігор Андрійович, викладаючи режисуру, вчив і як писати сценарії, і як грати ролі». «Ми всі любили і любимо свого майстра, – казав багато років потому інший вихованець Ігоря Савченка. – Кожен з нас, хто вважає себе його учнем, і, особливо ті, які працювали в Україні, не можуть не бачити невмирущість його традицій». І дійсно, Савченкові традиції продовжуються не лише у фільмах студентів, а й у педагогічній практиці й понині. Передчасна смерть режисера обірвала роботу над історико-біографічним фільмом «Тарас Шевченко» (1951). Утім, відповідно до спогадів кінорежисера Володимира Наумова, Ігор встиг завершити картину, однак, при перегляді, Й. Сталін висловив дванадцять зауважень, які необхідно виправити. Міністр кінематографії Іван Большаков (1902–1980) не знайшов сміливості сказати, що режисер помер, і тоді, за порадою сценариста Михайла Ромма (1901–1971) та кінорежисера Івана Пир'єва (1901–1968), вирішено доручити доопрацювання фільму асистентам і учням Савченка – Олександрові Алову та Володимирові Наумову.

кіностудії поставив фільми: «Вершники» за твором Юрія Яновського (1939), «Богдан Хмельницький» (1941; за О. Корнійчуком), «Третій удар» і «Тарас Шевченко» (закінчили стрічку режисерові учні після його смерті у 1951, премійовано на Міжнародному фестивалі в Чехословаччині, 1952); «Партизани в степах України» (1942). З 1946 викладав у Всеросійському державному інституті кінематографії (ВДІКу). Автор п'єс: «Нафта» (1930) і «Літак запізнюється на добу» (1945, у співавторстві з Натаном Рибакіном); лібрето: «Шкідник» (1931), «Лавина» (1945) і «Блакитна папка».

Пам'ятні місця, пов'язані з життям і діяльністю в Москві: Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. Герасимова, де працював – вулиця Вільгельма Піка, 3; драматичний театр імені К. Станіславського, де трудився – вулиця Тверська, 23 (Будинок театру побудований у 1870-х, нині Театр юного глядача).

Помер Ігор Андрійович від серцевого нападу 14 грудня на 44-му році життя. Похований в Москві, на Новодівичому некрополі; ділянка № 4, ряд 45.

САМБОРСЬКИЙ
Андрій Опанасович
(1732-1815)

Самборський Андрій Опанасович, протоієрей Російської православної церкви, просвітник із Сумщини; духівник імператора Олександра I (1777–1825). Народився в сім'ї священика в слободі Нижня Сироватка Сумського полку Слобідської України. Середню освіту здобув у духовному училищі в Белгороді (де навчався латинської мови), а вищу – в Києво-Могилянській академії, яку закінчив у 1765. Перебував у шлюбі з 1768 англійкою Єлизаветою Фільдинг, що перейшла в православ'я (померла в 1794); народилися дочки: Ганна (1770 – після 1843), виховувала дітей своєї сестри після її смерті. Софія (1772–1812), з 1791 одружена з російським дипломатом, першим директором Імператорського Царськосільського ліцею Володимиром Малиновським (1765–1814). Після закінчення Академії, керівництво у відповідності з волею імператриці Катерини II, спрямувало Андрія Опанасовича до Англії для вивчення агрономії та доручили «смотреніє» за молодими людьми, що поїхали з ним. Водночас став служити при російській церкві в Лондоні. Після того, як прибув з Андрієм Самборським викладач Київської академії ієромонах Єфрем (Дьяковський), не дочекавшись відповіді на прохання про переведення з Лондонської церкви, в 1767 самовільно виїхав, російський посланник, дипломат Олексій Мусін-Пушкін (1730–1817) рекомендував на вакантне місце просвітника Андрія Самборського. У 1768

Після закінчення навчання в Києві, Андрій Самборський, як один із кращих учнів духовної академії, відряджений до Англії для вивчення землеробства в країні і мови. В 1768, після смерті настоятеля православної церкви при російській місії в Лондоні, причетник Самборський призначений на цю посаду, бо вивчив грецьку мову і знав церковні служби, а у Великій Британії опанував англійську. Для «рукоположення у священики», Андрія викликали до С.-Петербурга. Після висвячення, український богослужитель представлений Катерині II, вельможам – Микиті Паніну, Григорію Орлову, Захару Чернишову, членам Священного Синоду, після чого вирушив у зворотний шлях до Англії. Після повернення А. Самборського до столиці, запрошено стати вихователем і вчителем Закону Божого і англійської мови великих князів Олександра і Костянтина. Можливо, ліберальні реформи початку правління імператора були в певній мірі наслідком впливу вихователя із України, хоча в літературі їх пов'язують з непевністю становища Олександра після вбивства його батька, Павла I, про яке він знав і проти якого принаймні не заперечував. З листів протоієрея Самборського до царя видно, як український священик уболівав за долю простоліуду, піклувався про відкриття народних училищ.

У 1799 Велика княгиня Олександра Павлівна (1783–1801) видала за муж за австрійського та угор-

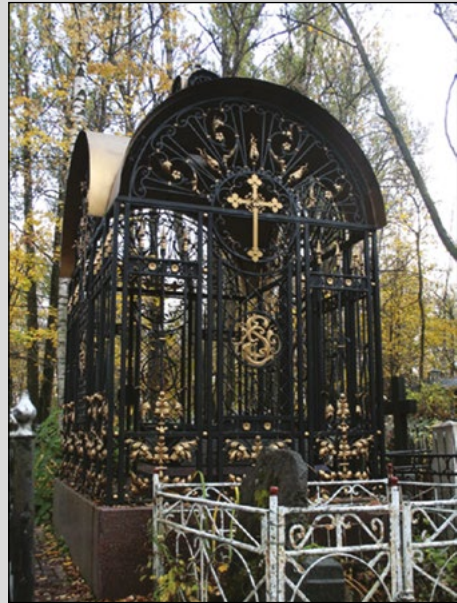

ського герцога Йозефа Габсбурга. Самборський направлений з княжною до Буди в якості особистого духівника. У Австрії священник відкрито виявляв співчуття слов'янському національному руху на території монархії, а також схилив до цього і Велику княгиню. Внаслідок цього її становище при австрійському дворі стало важким. Після смерті Олександри Павлівни, отцю Андрію Самборського коштувало великих зусиль настояти на належному її похованні і спростувати плітки, ніби покійна перед смертю прийняла католицизм. З цією метою отець Андрій встиг видати гравіроване зображення відспівування Великої княгині у православному храмі з усіма аксесуарами православного чинопослєдовання, і поширити літографію між православними слов'янами і греками. До 1804 Самборський залишався настоятелем побудованої за його ініціативою церкви-усипальниці Олександри Павлівни. Коли стан здоров'я українського священника Андрія погіршав, залишив С.-Петербург і кілька років жив в сумському маєтку. Взимку 1809 поїхав до Криму – об'їхав півострів, втішався і «літнім повітрям Симферополя» та красою морського узбережжя. Останні два роки Андрій Опанасович тяжко хворів: не вставав з ліжка, перебуваючи на дачі в Олександрівці, поряд з царськими покоями. Українського священника відвідували ліцеїсти, серед яких був і поет Олександр Пушкін.

Андрій Опанасович відправився до С.-Петербурга, де прийнятий, як церковними ієрархами, так і світськими сановниками; 6 вересня Андрія висвятили в Петропавлівському соборі на диякона, а 8 вересня – у церкві Різдва Пресвятої Богородиці на священника, після чого повернувся настоятелем в російську церкву в Лондоні. У 1782 Катерина II (1729–1796) призначила Андрія Самборського духівником цесаревича Павла Петровича і дружини. У цьому званні українському служителю церкви доручили супроводжувати молоду пару в подорожі Європою. Після повернення до Російської імперії, в 1783 на Самборського імператриця власноруч поклала особливий хрест із синьої фініфті, оспаний діамантами, на блакитній стрічці.

Після повернення в 1784 зі Слобідської України, отець Андрій Самборський отримав призначення законовчителем і викладачем англійської мови до великого князя Олександра Павловича та брата – Костянтина Павловича, а пізніше і до великих княгинь – Олександри, Олени і Марії.

Помер отець Андрій Самборський 5 жовтня; похований на цвинтарі Великої Охти, в родинному склепі.

САМОЙЛОВИЧ
Іван Самійлович
(р.н.н.-1690)

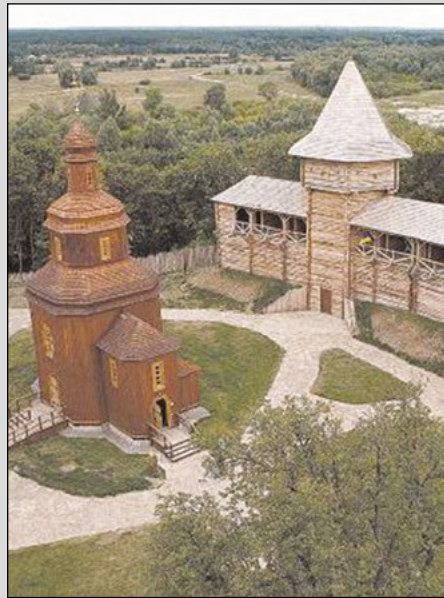
Самойлович Іван Самійлович, гетьман Лівобережної України 1672–1687 із Житомирщини. Навчався у Києво-Могилянській академії. Служив писарем Красноколядинської сотні Чернігівського полку, згодом – перебрався на Полтавщину, де став сотником Веприцької сотні Гадяцького полку. За гетьманування Дем'яна Многогрішного (1631–1703), обраний на посаду генерального судді; став гетьманом внаслідок змови проти попередника та обрання на старшинській Раді 27 червня 1672 в містечко Козача Діброва. Там же ним підписаний україно-російський договір (так звані «Конотопські статті»), який повторював попередні домовленості з московським царем від 1669 («Глухівські статті»). Здійснював політику, спрямовану на братання Правобережної та Лівобережної України; ставши гетьманом, Самойлович вирішив об'єднати українські землі. У 1674 з Ромодановським (білгородський полковник) виступив на Правом березі проти гетьмана Петра Дорошенка. У той же час один з гетьманів Правобережної України відмовився від повноважень на користь Самойловича; таким чином, Іван Самійлович об'єднав українські землі і став гетьманом двох берегів Дніпра. У результаті вторгнення турецьких військ, Самойлович утратив контроль над Правобережною Гетьманщиною. Брав участь і проявив себе як здібний воєначальник у війні об'єднаних сил Лівобережної Геть-

Походження Івана Самойловича не віщувало йому політичної кар'єри – майбутній гетьман народився орієнтовно на початку 1630-х років у родині священника в Ходоркові. Ця обставина згодом стане причиною появи прізвища «Попович». Після навчання у Київському колегіумі, Іван здивував батьків – вступив до козацького війська. Розпочавши службу на посаді сотенного писаря у містечку Красний Колядин на Чернігівщині (родина Самойловичів переїхала у 1650-ті роки), здібний та освічений юнак досить швидко почав просуватися кар'єрними щаблями: сотник Веприцької сотні Гадяцького полку, сотник Красноколядинської сотні Чернігівського полку, полковий осавул, суддя й наказний полковник Чернігівського полку (1668). Перші кроки Самойловича у великій політиці важко назвати вдалими: Іван підтримав виступ проти Москви гетьмана Івана Брюховецького, який заплутався у своїх популістських та самовладних вчинках, за що й поплатився головою. Втім, Самойловичу вибачили підтримку бунтівника. Навіть більше: коли у березні 1669 в Глухові гетьманом Лівобережжя обрано Дем'яна Многогрішного, той одразу ж запропонував на посаду генерального судді саме Самойловича. Хіба міг тоді знати Многогрішний, що його протеже незабаром опиниться серед заколотників, які позбавлять гетьмана посади? А поки що Самойлович – один із

авторів «Глухівських статей», які зберігали за Україною державну автономію; він же презентував договір у Москві. Статті, попри безумовний позитив для України деяких їх пунктів (зменшувалася кількість царських воєвод, а їх діяльність обмежувалася лише військовими питаннями), досить суттєво звузили рамки компромісу між Гетьманщиною та Московією: гетьман не мав права на самостійну зовнішню політику, козацький реєстр зменшувався вдвічі – до 30 тисяч чоловік, поверталися селяни-втікачі, які пристали до козаків. Проте, на клопотання гетьмана, представники козацької політичної еліти могли отримувати дворянські титули. У червні 1687 козацькі старшини написали на гетьмана Самойловича кляузу з 23 пунктів, серед яких були присутні і звинувачення в зраді. Але найбільше московським чиновникам не сподобалася теза, за якою «Самойлович Іван Самійлович планував створити власне удільне князівство і позбутися царського протекторату». Самойлович справді мріяв створити Українсько-Руське князівство і зробити гетьманську владу спадковою; неодноразово виступав проти укладення польсько-московського «Вічного миру» в 1686, який узаконював розділ України на дві частини – за що й відправлений царем у Тобольськ.

У місті Батурині та житомирському селі Ходорків встановлено пам'ятники Іванові Самойловичу; у Запоріжжі є вулиця імені українського гетьмана.

манщини та Росії з Османською імперією. У 1681 висловив незадоволення підписаним між Росією і Османською імперією «Бахчисарайським договором». Поляки запропонували Самойловичу союз, але гетьман відмовився, разом із тим, сусіди вели переговори з Росією щодо спільного виступу проти Османської імперії. Іван був упевнений в провальності союзу – відмовляв російських дипломатів, запевняючи їх у тому, що ляхи не тримають слова і немає ніякого сенсу з ними домовлятися. Доводи Самойловича не сприйняті, і в 1686 з Польщею підписали «Вічний мир», який закріплював поділ України по Дніпру і припускав Кримський похід, який закінчився невдачею. Ще до початку бої, через підпал степу, російсько-українське військо втратило половину особового складу. Гетьман Самойлович Іван наполіг на відступі і повернення на батьківщину – зібрана рада підтримала рішення. Після невдалого українсько – російського походу на Крим (1687), Самойлович царським указом скинутий з гетьманства, заарештований і відправлений на заслання до міста Тобольськ, де й помер; похований Іван Самійлович на міському кладовищі, біля церкви.

СВАШЕНКО
Семен Андрійович
(1904-1969)

Свашенко Семен Андрійович, український кіновиконавець із Харківщини; актор театру і кіно школи Л. Курбаса та О. Довженка. Навчався у Київському музично-драматичному інституті імені Миколи Лисенка в класі Л. Курбаса (1922–1924), згодом у театрі-студії «Березіль» (1924–1928). З 1924 знімався на Одеській кінофабриці Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ); з 1929 – Україн-фільм) у фільмах: Л. Курбаса (Прапорщик – «Арсенальці», 1925), О. Довженка (Тиміш – «Звенигора», 1928 і «Арсенал», 1929; Василь – «Земля», 1930), І. Кавалерідзе (Солдат – «Перекоп», 1930; Куркуль – «Штурмові ночі», 1931), Б. Тягна (Марко Гуца – «Фата Моргана», 1931); в 1940 на Київській кіностудії (Федір – «Кубанці»). У 1945–1956, актор Театру-студії кіноактора. З 1957 працює на кіностудії «Мосфільм»; знімався у фільмах: «Тихий Дон» (1957), «Балада про солдата» (1959), «Війна й мир» (1960). Семен Свашенко – актор, зірка довженківських картин: «Звенигора» (1927) та «Арсенал» (1929). У 1925, завдяки Курбасу, дебютує в кіно – в стрічці «Арсенальці» (1925). Другою ж роллю в кіно стане довженківська «Звенигора» (1927). Характерна для акторської гри Свашенка мімічна економія, помітна в його роботах. У 1929 Семен знімається у фільмах: «У заметах», «Дві жінки», «Новими шляхами» та «Експонат з паноптикуму»; останній – режисера Г. Стабового був яс-

Перший осінній місяць щедро подарував українському кіно не тільки Олександра Довженка, а й кількох близьких йому за творчістю людей. Насамперед, українця, Семена Свашенка, творча доля якого склалася благополучно. Акторська діяльність Семена Андрійовича розпочалася у театрі-студії «Березіль» (1924–1928), а паралельно із цим, з 1924, актор трудиться на Одеській кінофабриці ВУФКУ, грає у фільмах, зокрема – Леся Курбаса, «Арсенальці». Постійно знімався, нерідко у кінострічках помітних, достойних: «Перекоп» Івана Кавалерідзе, «Фата моргана» Бориса Тягна, «Біля самого синього моря» Бориса Барнета, «Донецькі шахтарі» Леоніда Лукова, «Овод» Олександра Файнцimmerа, «Тихий Дон» Сергія Герасимова, «Балада про солдата» Григорія Чухрая (епізод, у якому Свашенко зіграв роль діда, що їде у поїзді зі сімейством), «Війна і мир» Сергія Бондарчука. Власне, такими, шанованими глядачами, й були Сивашенкові головні ролі у трьох Довженкових фільмах: «Звенигора» та «Земля». Семенові герої – люди великої внутрішньої сили, духовної та фізичної краси. Настільки значної, що персонажі сприймаються як особистості месійної потуги, здатної змінити на краще навколишній світ – це відповідає авторському смислу буття. Українські визвольні змагання початку минулого століття зазнали фіаско внаслідок слабкочів руху, натомість – більшовики

перемогли, оскільки були сильнішими організаційно та військово. Відтак, народився український націонал-комунізм, до нього й належав колишній вояк УНР Олександр Довженко, завданням якого було витворення на екрані нової України, котра б синтезувала національну ідею. Убогі носії українського духу висміювалися, але їм і протиставлявся, у першу чергу, позитивно-патріотичний український герой в образі Свашенка – сильний, красивий, упевнений у собі настільки, що й справді виглядає як посланець Всевишнього: ідея поселилася в його єстві. А от про роботу над «Арсеналом» Семен Андрійович написав докладно у споминах: як 24-річний хлопець Семен приїхав до Києва, як зустрів його «сам Довженко»!, й одразу почав працювати над образом головного героя майбутньої кінокартини – робітника Тимоша. Водив не тільки на завод «Арсенал», а й історичними місцями древнього град-Києва. Не минули й Аскольдову могилу (згодом, Олександр Петрович заповідатиме поховати саме там), кінорежисер розповідав, як на Дніпрових луках паслися табуни коней бойової дружини князя Святослава. А потім, зненацька, сказав: «Я хочу, Сеню, щоб ви були сильним не тільки у фільмі, а й у житті».

Роль старого солдата в екранізації роману Льва Толстого «Війна і мир» стала останньою у творчій біографії українського актора із села Дергачі, що на Харківщині.

кравим прикладом українського психологічного німого кіно. 1930 Семен Свашенко знімається в найвизначніших фільмах українського авангардного кіно – «Землі» Олександра Довженка та «Перекопі» Івана Кавалерідзе. Наступні Семенові кінороботи в українському кіно, у картинах: «Людина з містечка» (1930), «Фата Моргана» та «Штурмові ночі» (обидва – 1931). У 1933, імовірно, рятуючись від репресій в Україні як творча особистість, Семен Андрійович переїздить до Москви, й відтоді знімається тільки на російських кіностудіях (окрім фільму «Сторінки минулого» 1957, знятого в Одесі). Визначні стрічки за участю Семени Свашенка довоєнного періоду: комедія «Біля самого синього моря» (1935) Б. Барнета, «Дохунда» (1936) Льва Кулешова. У повоєнних фільмах йому дістаються епізодичні ролі, серед яких – ролі Гаранджи в «Тихому Доні» (1957–1958).

Від 1945 український кіновиконавець Свашенко працює в Театрі-студії кіноактора в Москві, з 1957 – в акторській студії «Мосфільму».

Помер Семен Андрійович 23 листопада в Москві; похований на Ваганьківському цвинтарі, ділянка № 58.

СИМИРЕНКО
Володимир Левкович
(1891-1938)

Симиренко Володимир Левкович, учений-садівник із Київщини, селекціонер; син Льва Симиренка. У часи Першої світової війни – заввідділом солдатських крамниць у комітеті румунського фронту. У 1915 закінчив сільськогосподарський факультет Київського політехнічного інституту і зайняв посаду фахівця у відділі садівництва Міністерства земельних справ УНР. Постановою Наркомзему УСРР від 25 листопада 1920, на терені колишнього симиренківського маєтку в Млієві заснував садово-городню дослідну станцію – перший її директор. Водночас – працював доцентом, згодом – професором садівництва і завідувач кафедри плодово-ягідного господарства Київського політехнічного інституту. Викладав курс плідництва та інтенсивних культур у Полтавському та Уманському сільськогосподарських інститутах; виховав сотні українських фахівців у галузі садівництва. У 1925 виклопотав 150 га землі у селі Завадівка Корсунського повіту Київщини і заклав розплідник. За його ініціативою у 1923 створено Всеукраїнську помологічну комісію, у 1929 – організував «Помологічну книгу України». У 1930 започаткував Всесоюзний Науково-дослідний інститут південного плодового і ягідного господарства в Китаєві, поблизу Києва, призначений керівником. Розробив систему поділу Всесоюзного науково-дослідного інституту садівництва на станції і повномасштабний план розвитку галузі в Радянському Союзу. 14 липня 1930

Враховуючи зразкову поведінку Володимира Симиренка, його чесне ставлення до праці в колонії та високі показники керованої ним діяльності, Спецпрокуратура УРСР «задовольнила клопотання заарештованого» – у день народження, професора звільняють з колонії. І він у пошуках правди і справедливості та, мабуть, сподіваючись на підтримку друзів, перш за все академіка Миколи Вавилова (1887–1943), їде до Москви, але на Курському вокзалі Володимира Левковича заарештовують і енкаведисти відвозять до каземату Луб'янки. Хто ініціював новий арешт, чим і ким мотивований без вивчення московської справи Володимира Симиренка дізнатися немає змоги. На Луб'янці учений проходить нове коло допитів, тортур, принижень і знущань. Через 10 місяців Володимира Симиренка раптом передають у розпорядження тресту «Держплодорозсадник» – ученого світового виміру 16 серпня 1937 призначають на посаду агронома з розсадництва Обоянського радгоспу на Курщині (м. Обоянь, вулиця Луначарського, 41). Восени 1937, українець Володимир Симиренко посадив на російській землі останній сад, який зберігся і є живим пам'ятником видатному ученому із Млієва. Навесні 1938 (30 березня) Володимира Левковича знову заарештували; на цей раз за справу взялися послужливі слідчі з Обоянського НКВС Курської області. Провінційні служаки фабрикували політичні справи

з вправністю кулінарів. Майже через 55 років після батькового ув'язнення в Мценську, Володимир Левкович стає політичним в'язнем Обоянської в'язниці. Проте, між царською та більшовицькою тюрмою існувала суттєва різниця: у царській – кандидат природничих наук, окраса Новоросійського університету Лев Платонович Смирєнко (1855–1920) мав змогу займатися дослідною роботою, відвідували мати, друзі та родичі. А в комуністичній в'язниці на тій самій Курщині, син, також політичний в'язень, професор садівництва та помології – відгороджений від світу і вже втретє перебував у камері смертників. Володимира Левковича звинувачували як «члена антирадянської шкідницької організації», тобто – у злочинах, передбачених найвищою мірою покарання. Володимирові йшов 47-й рік.

Дружині вченого – Марії Демидівні із дому Ульяновців (1890–1979), і дітям, вдалося врятуватися і втекти із радянсько – сталінського пекла. Відомо, що за життя вчений не був ані шпигуном, ані контрреволюціонером, ані змовником. Натомість, Володимир Левкович наважився запропонувати альтернативні шляхи розвитку садівництва, які йшли в розріз з думкою тодішньої влади та особисто Й. Сталіна.

Основні наукові праці українського вченого: «Садовий розсадник» (1929), «Плодові сортименти України» (1930), «Часткове сортознавство плодкових рослин».

на зборах Президії Академії сільськогосподарських наук під керівництвом Миколи Вавілова план схвалений У 1920–1930-х, за редакторства Володимира Левковича виходили перші україномовні часописи з садівництва та городництва: «Вісник садівництва, виноградарства та городництва» і «Садівництво та городництво». 8 січня 1933 заарештований органами НКВС, звинувачений в «участі в антирадянській шкідницькій організації», засуджений до розстрілу; вищу міру замінено на 10 років ув'язнення. Після 11 місяців утримання в камері смертників у Києві, перевели до виправно-трудової колонії Херсона. У грудні 1937 Володимира Левковича достроково звільнили, але знову заарештували в Москві й направили на примусову роботу до трудової колонії села Обоянь (Курська обл., Росія); у березні 1938 знову ув'язнений за «націоналістичні погляди», 2 вересня 1938 повторно засуджений до вищої міри покарання і в ніч із 17 на 18 вересня 1938 – розстріляний. Місце поховання українця В. Смирєнка вважається російське урочище «Солянка» в міській зоні Курська (РФ).

Реабілітований посмертно Володимир Левкович у грудні 1957.

**СЛАВИНЕЦЬКИЙ
Єпифаній
(р.н.н. -1875)**

Славинецький Єпифаній, український поет, ієромонах, перекладач, філолог, оратор, богослов із Поділля; послідовник чеського педагога й ученого Яна Коменського. Про місце народження Єпифанія Славинецького, як і про мирське ім'я, достовірних звісток не збереглося. Навчався в Київській братській школі і за кордоном. У Києві постригся в ченці; ім'я «Єпифаній» прийняв при постригу в Києво-Печерській лаврі. Приблизно з 1639 і до 1649 викладав латину і грецьку мову у Київській академії. Для навчальних потреб створив «Лексикон латинський» (1642). В кінці червня 1649 приїхав до Москви; мешкав у Чудовому монастирі і викладав у школі при тій обителі. Український словникар зайнявся виправленням конфесійних книг у Москві – церковний Собор доручив українському богослову зробити новий переклад Біблії – переклав Новий Заповіт і П'ятикнижжя. Єпифанія вважали головним співробітником патріарха Никона у проведенні церковних реформ; коли в 1660 Собор позбавив Никона патріаршества і священства, укладення соборного діяння доручено царем Олексієм Михайловичем – Славинецькому, як «наученішому в Російській імперії», що приніс з України в Москву «звичай повчати народ живим словом власного складу». До Собору 1655 український ієромонах підготував програму змін Статуту і новий текст Службника, що узаконив перехід до триперстя, «трегубую» алілиу, чотирико-

В історії Російської імперії XVII століття постать Єпифанія Славинецького посідає особливе місце; український богослов перевів безліч церковних і філософських книг, а також справив великий вплив на релігійне життя держави. Його нова редакція «Службника» привела до розколу в російській православ'ї і появи старообрядництва. У Москві ієромонах Єпифаній привернув до себе увагу наймогутніших осіб церкви, а репутація експерта і знавця мов дозволила йому взятися за найвідповідальнішу церковну роботу. Патріарх Никон Московський (1605–1681) затвердив Славинецького перекладачем документів, що залишилися після Константинопольського собору 1593 – саме на цьому Соборі східні патріархи прийняли рішення про створення незалежного Московського патріархату. Хоча реформи середини XVII століття прийнято пов'язувати з ім'ям патріарха Никона, саме правка і переклад книг Єпифанія стали одним з приводів до кардинальних конфесійних змін. Український перекладач вже не був просто «правщиком богословських текстів», а володів значною вагою у всій російській церкві, хоча й рідко – користувався привілейованим становищем. Винятком стала суперечка між царем Олексієм Михайловичем і патріархом Никоном про те, хто ж з них є більш важливою і могутньою постаттю. Єпифаній вважав монарха єдиною вершиною піраміди влади – за ним філософ

визнавав право скликати Собори, вирішувати справи храмів та роздавати головні чини всередині ієрархії; у той же час Славинецький виступав за обмеження повноважень ієрархів нижче патріарха. Саме авторитет Єпифанія дозволив главі церкви утриматися на своєму місці ще деякий час. Видання нової редакції «Службника», якого підготував український ієромонах, викликало хвилю обурення серед пастви. З'явилися старообрядці (або «розкольники»), які вимагали зберегти колишні традиції богослужіння. Російська православна церква визнала їх еретиками і почала хвилю репресій. За поглядами, Єпифаній був консервативним грецьким догматиком – не намагався розібратися в особливостях і специфіці російського розуміння православ'я. Хоча і займався церковними реформами, а також урегулюванням суперечок між царем і патріархом, але найважливішою роботою були переклади. Хоча Славинецький і був грекофілам, це не заважало йому залишатися одним з кращих латиністів. Богослову і перекладачеві доводилося працювати з безліччю католицьких венеціанських книг; правлячи тексти, Єпифаній користувався венеціанськими виданнями на грецькому, які відрізнялися од російської традиційної богослужбової літератури, зокрема – іноземними словесними конструкціями. Фактично, українець Єпифаній – один із перших професійних письменників в Російській імперії.

нечний хрест замість восьмиконечним на просфірах. Славинецький залишив величезну спадщину: 1663 перевидав у Москві Острозьку Біблію, до якої написав передмову; 150 праць з питань розвитку освіти і науки, етичної і теологічної проблематики; 60 слів – проповідей і 40 книжних силабічних пісень. З перекладів – географію Блеу, «Анатомію» Везалія, «Громадянство звичаїв дитячих» («Громадянство звичаїв добрих») Еразма Роттердамського. З наукових і творчих доробків – «Філологічний словник» (пояснення термінів Святого Письма та святоотчеської літератури) та «Лексикон греко-слов'яно-латинський». «Лексикон латинський» Є. Славинецького – найбільший староукраїнський словник, скарбниця церковнослов'янської й української лексики середини XVII століття, не засвідченої в попередніх словниках (Л. Зизанія, П. Беринди), у «Синонімах». Словниковий склад української мови значною мірою фіксує також «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського, в якому відбиті риси української фонетики й морфології XVII століття. За дорученням Собору, в 1674 Славинецький здійснив новий переклад Біблії російською мовою, виправив і надрукував – «Службник», «Часослов», «Псалтир».

Помер український богослов Єпифаній 19 листопада у Москві; похований у Чудовому монастирі.

**СОБОЛЕВСЬКИЙ
Григорій Федорович
(1741-1807)**

Соболевський Григорій Федорович, український доктор медицини із Глухова; ботанік, фармаколог народився у родині дрібнопомісного шляхтича. До 1764 саме Глухів вважався гетьманською резиденцією й мав славу столиці тодішнього Лівобережжя України. Місто вражало культурним життям. Наприклад, у ставці гетьмана Війська Запорізького Кирила Розумовського (1728–1803), який став останнім нашим очільником (1750–1764) – діяли театр і прекрасна співоча капела, що регулярно виступала в тутешньому Свято-Микільському храмі. А ще саме сюди привозили найкращі в Гетьманщині голоси, які вміло огранювали для співу під склепіннями найвеличніших церков. Маючи «ангельський» голос, Григорій милував слух царедворців у складі Придворної співочої капели, потім як бурсак – у семінарії Троїцько-Сергієвської лаври. Після закінчення Шпитального училища у Північній Пальмірі, в складі групи інших талановитих українців Григорія Соболевського – казенним коштом! – на 14 років відрядили навчатися за кордон, звідки українець повернувся фахівцем нового гатунку, вченим зовсім іншого світосприйняття, дослідником європейського масштабу. І не мало значення, чим далі він цікавився: служив медиком чи педагогом, діючим лікарем чи ботаніком, – підвалини характеру залишалися несхитними. Як справжній практик, із Голландії у 1775 син дрібнопомісного шляхтича Григорій повер-

Григорію Соболевському довелося здолати звивистий і тернистий шлях, адже в торбину мандрівника доля насипала йому купу талантів. 17 лютого 1775 Г.Ф. Соболевський захистив дисертацію на тему «*De potiore dicto naturae ad medicinam rationalem, sive qua desquiritur, an medicos naturae potius ad rationalem quam ad empiricam, ducat praxin*» («Про переважне наслідування природи для раціональної медицини, або про те, що природа веде лікарів скоріше до раціонального, аніж емпіричного методу»). Грунтовна праця молодого науковця, написана латиною, мала чотири розділи: а) начерки первісного походження медичного ремесла; б) зазначення причин, чому в сучасній медицині виникають труднощі; в) нагальні вимоги природи до раціональної медицини; г) важливі емпірії (читай: зауваження).

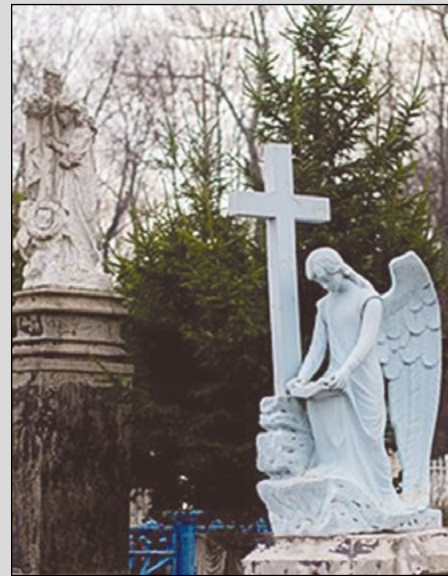
9 червня 1775 українського вченого призначили доцентом «матерії медики» (*materiae medicae*) та ботаніки – читатиме аналітичний курс для підлікарів, що тематично обіймав фармагнозію (наука про лікарську сировину та продукти її переборки), фармакологію, фармацію і – згодом – ботаніку, а також вестиме обов'язкову медичну практику в госпіталях С.-Петербурга. Озброєний європейськими методиками освіти, Григорій Федорович переінакшив викладання ботаніки та фармакології. Логічно розвиваючи новітні педагогічної тенденції, створив навчальні кабінети з багатими колекціями

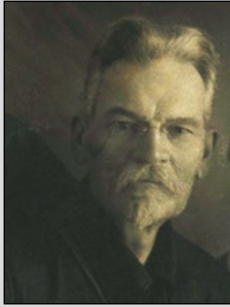
флори, що слугували студентам за наочні посібники. Далі українець навчив майбутніх медиків, як тоді казали «студіозусів», гербаризації рослин і, як підсумок торжества практики у медицині, ввів для слухачів та учнів петербурзьких шпитальних училищ обов'язкові практичні заняття в Ботанічному саду С.-Петербурга. Що значить повертатися до природи, до справжніх джерел – Григорій Федорович наочно продемонстрував, коли у 1775 знаменитий медик скоротив російське прізвище Соболевський до варіанту, яким користувалися його українські предки, православні шляхтичі – Соболев. За Височайшим повелінням зібрану українцем ботанічну колекцію, що складалася: в одному гербарії з 4000 сухих рослин, а в іншому – з 2500 рослин і 2000 зразків насіння – як унікальний наочний посібник – зібрання передано в ботанічний кабінет Імператорської медично-хірургічної академії.

У нащадків українського вченого Соболевського, Російська держава придбала мінералогічну колекцію, складену з 500 штук мінералів і скам'янілостей. А для відкритої кафедри зоології – у 1809, за 1220 рублів купила зоологічну колекцію, до якої входили «180 спиртових препаратів, 50 опудал птахів, засушені риби, 60 ящиків комах і 400 мушель». Усі ці артефакти склали основу зоологічного музею Імператорської медично-хірургічної академії, які зібрані українцем Григорієм Федоровичем Соболевським.

нудся не лише з дипломом доктора медицини. Перебуваючи 14 років за кордоном, у Франції та Голландії, Соболевський дбайливо збирав ботанічний гербарій та мінералогічну колекцію, які перетворилися на безцінний наочний посібник. У 1779 Григорій Федорович склав опис лікарських рослин Російської імперії, і, як завідувач ботанічним садом, проводив цікаві пізнавальні екскурсії, змістовно розповідаючи про кожну рослину. Гербарій із 2200 рослин, зібраний Соболевським, купила медична Колегія за 1600 рублів для кабінету С.-Петербурзького училища. З 1796 доктор Соболевський – професор ботаніки Медико-хірургічного училища; запровадив нову методику вивчення ботаніки та фармакології в медичних школах. 15 травня 1797 написав рапорт та звільнився із служби; на рік поклали пенсію в розмірі 1004 рублі; 2 квітня 1780, за поданням Медичної колегії, через проведену в Сенаті рішення, українець із Глухова дістав цивільний чин – надвірного радника; 1803 остаточно залишив стіни Медично-хірургічної академії.

Лікар-ботанік і фармаколог із Чернігівщини Григорій Федорович Соболевський помер 4 січня у С.-Петербурзі; похований на Смоленському цвинтарі.

**СТЕЛЛЕЦЬКИЙ
Гнат Якович
(1878-1949)**

Стеллецький Гнат Якович, археолог, історик, спелеолог із Катеринославщини; відкрив печери Іютопати та Абула в Палестині. Народився в селі Григор'ївка, в сім'ї вчителя; навчався: в Харківській духовній семінарії, Київській духовній академії. У 1905–1907 перебував у Палестині, викладав у Назаретській учительській семінарії. З 1907 служив у Московському архіві Міністерства юстиції Російської імперії; володів мовами арабською, французькою.

У 1908 Гнат керував археологічними розкопками курганів у Полтавській губернії; брав участь у XIV Археологічному з'їзді в Чернігові. 1910 закінчив Московський археологічний інститут, захистив дисертацію «Мадебська карта-мозаїка Палестини у зв'язку з питанням про нову (російську) Бет-Захар»; обраний членом-кореспондентом, у 1911 – дійсним членом Московського археологічного товариства. Під час Першої світової війни перебував на Кавказькому фронті, вивчав археологічні пам'ятки вірменських територій Туреччини.

У 1916 міська управа Лубен виділила на пошуки скарбів князя Вишневецького кошти, запросили спеціаліста-археолога Стеллецького – громадянська колотнеча після Жовтневого перевороту 1917 не дозволила продовжити розкопки, тому археолог виїхав, повернувшись до Лубен лише 1922 – Гнатові вдалося віднайти підземний хід із замку, що вів до Сули, знайшлися сотні останків мешканців, які намагалися

Після закінчення духовної академії Гнат Якович Стеллецький призначений викладачем історії та географії у російсько-арабську семінарію в Палестині. На кораблі з ним пливла вихованка Лубенської гімназії та історичного відділу Одеських жіночих педагогічних курсів Ганна Супруненко, майбутня дружина, яка мала викладати у Латталії російську мову. Як свідчить у автобіографії Г. Стеллецький, «з 1905 український археолог і спелеолог мандрував з науковою метою по Близньому Сходові: Балканах, Єгипту, Сирії й Азії, при чому – два роки прожив в Назареті та Єрусалимі, студіюючи печерний світ». У 1907 Гнат вступив до Московського Археологічного інституту, який закінчив зі званням ученого археолога; став професором та дійсним членом Інституту. У 1908 Гнат Якович прийнятий на службу до Московського архіву Міністерства юстиції, де займався збиранням інформації про пам'ятки старовини з території Російської імперії; брав участь у Археологічних з'їздах та проводив розкопки. У 1919 український археолог звітує Московській академії: «Вважаючи на командировку, одержану мною од Академії наук у 1919 за для досліду й охорони старовини на Полтавщині, за цей термін мною засновано і відчинено на Лубенщині: Українського історичного музею; чотири філії музею; центральний архів Лубенщини; наукову

бібліотеку; Українське товариство охорони пам'яток старовини Лубенщини». Гнат Стеллецький стисло (7 пунктів) наводить результати, серед яких привертає увагу чергова згадка «мамута», якого «запаковано в 11 скринь й перевезено пароплавом до Кременчука, звідки буде переправлено до Української Академії наук»; п'ять згаданих «мамутів», відкрито 6 городищ (2 неолітичних – у Воронівці (Тепляківське укріплення та в Андрусівці), два запорозьких коша – «Отаманський городок» та «Запорозьська гулянка» (Андрусівка), 4 дюнові стоянки кам'яної доби (м. Коропівка Подорожня, Андрусівка, Пеньківка) й острів «Церковище» на Тясміні – неолітична стоянка для полювання; селище кам'яної доби з печерами в урочищі і «Вищепаново», під Андрусівкою; розкопано: «могілу під Новогеоргієвським, плиту на полі біля села Таборище, мамута – в Андрусівці, зазначеного острова «Церковище» та могілу з речами гетьмана Богдана Хмельницького під Андрусівкою. Стеллецький вважав найголовнішим відкриттям на Київщині – виявлення залишків загубленого «останку» Богданового: «На цвинтарі, перед олтарем Богданової церкви в Чигирині стоять два хрести, різаних з каміню і змальованих Тарасом – під більшим, датованим 1799, розкопками одкрито в круглій ямі рештку спалених кісток, може – Богданових?». Знахідку переправили до Москви.

врятуватися від повстанців М. Кривоноса 1648. З 1918 Гнат Якович з родиною жив у Лубнах; з 1920 – завідувач українського народного музею, проводив археологічні розкопки в Чигирині, Києві, інших містах України, співробітничав з науковцями Росії. У 1923 Гнат Якович виїхав до білокамінної, продовжив археологічні та бібліографічні дослідження Московського Кремля (вів пошуки бібліотеки Івана Грозного «Ліберія»), читав лекції: у Військовій академії, Першому державному університеті, Московському археологічному інституті.

На початку 1930-х звернувся листом до Йосипа Сталіна, мовляв – скарби Грозного потрібні для проведення індустріалізації – якщо на весілля витратив 250 тисяч злотих, князь не міг взяти з собою у 600-кілометровий похід добро. Крім того, археолог обіцяв генсеку відшукати і срібні копальні гетьмана Івана Мазепи – відповіді український історик не одержав. Наукові праці Стеллецького з історії та археології Палестини, Росії та України: «Про ознаки нової християнської катакомби в Криму», «Варязькі катакомби Києво-Печерської лаври» та «Підземна Україна».

Помер Гнат Якович 11 листопада у Москві; похований на Ваганьківському цвинтарі.

СТЕШЕНКО
Іван Никифорович
(1894-1937)

Стешенко Іван Никифорович, оперний співак-бас із Лебедина, що на Сумщині.

Народився хлопець у сім'ї купця Никифора Стешенка, доля якому уготувала і світову славу співця, і довге забуття, породжене радянською епохою 30–40-х років. У Никифора Андрійовича був гарний голос – мати також співала, але найбільше любила слухати українські народні пісні. Іванко співав у церковному хорі лебединської Соборно-Успенської церкви; чистий, кришталевий дискант помітив місцевий вельможа, граф Василь Капніст, нащадок гетьмана Павла Полуботка. Граф запросив хлопчика до власного хору, що виступав у селі Михайлівка.

Після смерті мецената, талановитим хлопцем став опікуватися його син – Олексій Капніст, який вирішив зробити з Іванка професійного співака. Вокальну освіту здобув приватно у І. Тартакова (Петербург), а також у професора Дельфіума і Люченці в Італії; на сцені з 1914 (дебютував у м. Бергамо). 1917–1921, соліст Київської опери, 1932–1934 – Харківської опери; у 1921–1932 гастролював у Польщі, Італії, Англії, Франції, США. Найкращі партії: Тарас Бульба, Мефістофель, Борис Годунов (в однойменних операх М. Лисенка, А. Бойто, М. Мусоргського), Галицький («Князь Ігор» О. Бородіна), Зарастро («Чарівна флейта» В.-А. Моцарта), Доктор («Воцек» А. Берга), Дон Базіліо («Севільський цирюльник» Дж.-А. Россіні). Близкучий

В Італії Іван Стешенко познайомився з дочкою генерала Орлова – Емілією, яка стала дружиною – дівчина приїхала до Італії учитися співу, була високоосвіченою людиною, володіла кількома іноземними мовами – померла Емілія Діомидівна в 1973.

У 1914, на Міжнародному конкурсі молодих співаків у Пармі, Іван Стешенко здобув першу премію, що відкрило широкий шлях на оперну сцену. Лебединець з успіхом дебютує в оперних театрах Італії та завойовує прихильність світової музичної критики. Виступи співака були перервані імперіалістичною війною, і з родиною змушений повернутися до Києва, а пізніше – в Лебедин. У роки Громадянської війни, Київський оперний театр працював і в цей неспокійний час. Іван Никифорович упродовж чотирьох сезонів виступає на сцені, створюючи яскраві образи оперної класики: Данила Галицького в «Князі Ігорі» О. Бородіна, Мефістофеля у «Фаусті» Ш. Гуно. У 1921 співак захворів і виїхав за кордон. Після лікування, починає виступи у Варшаві, Лодзі та інших польських містах. 1922 виїхав до США; місцеві критики дали високу оцінку співакові, його порівнювали із Шаляпіним. У лютому-березні 1928, в США та Канаді за програмою «Пісні усіх народів» (ювілейні вечори на честь Т. Шевченка), Іван Стешенко виступав разом із оперною співачкою Соломією Крушельницькою (1872–1952). У 1929 для експорту в Америці

вийшло дві платівки з записом оперних партій Івана Никифоровича. У 1929 Стешенко отримав рідкісний документ від американського народу – «картку довіри», за якою міг безкоштовно харчуватись у ресторанах, здійснювати покупки в магазинах. У 1930 Іван Никифорович виступав на сцені «Гранд-Опера» в Парижі, в Варшавській та Берлінській операх. Наш земляк виступає на оперних сценах Чикаго, Філадельфії, Вашингтона, Нью-Йорка, Бостона і завжди з незмінним тріумфом. Окрім оперного репертуару, Іван виконує багато камерних творів, виступає з концертами українських пісень, серед яких пісні Миколи Лисенка «Ой три шляхи широкії», Владислава Заремби «Минають дні, минають ночі», Якова Степового «У долині село лежить», українські народні пісні, серед яких «Ой кум до куми залицявся». Проте найкраще публіка приймала оперу «Борис Годунов» Модеста Мусоргського, це вершина його творчості: українець Іван Стешенко виконував твори мовою оригіналів, арії співав вісьмома мовами, а концертний репертуар – одинадцятьма. Не зважаючи на тріумфальні виступи, Стешенко мріяв про повернення в Україну. 1931 Іван Никифорович виступає в Харківському оперному театрі, але в тридцятих роках такої бунтарні людині, як Стешенко, та й ще яка повернулася із-за кордону, було важко працювати – почалися переслідування, цькування, задрість колег-артистів.

інтерпретатор української музики, зокрема, народних пісень, а також романсів М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, С. Заремби, зарубіжних композиторів. Іван Стешенко – перший лауреат вокального конкурсу серед українських співаків (Мілан, 1914).

Перед завершенням концертної діяльності, відвідав Лебедин, гостював у матері, благодіно хотів виступати в Будинку культури – місцева влада заборонила. Стешенко змушений співати для шанувальників у садку – директива таємних органів працювала. Хвороба нирок, страхітливі умови життя останніх років, цькування й переслідування привели талановитого співака на 43-му році життя до раптової смерті – жодна газета України і Союзу не надрукувала розлогий некролог. Лише в російській газеті «Известия» коротко повідомлялося з приводу передчасної смерті лебединця в матеріалі в кілька рядків.

Помер Іван Никифорович 3 травня в Москві; прах композитора похований у колумбарії головного залу Донського крематорію.

ТАРАСОВА
Алла Костянтинівна
(1898-1973)

Тарасова Алла Костянтинівна, українська актриса із Києва, народна артистка СРСР (1937), Герой Соціалістичної праці (1973); державна премія СРСР, 1941, 1946 (двічі), 1947, 1948. Народилася в родині професора медичного факультету Київського університету К.П. Тарасова (похований на Байковому некрополі). 1906–1910 навчалася в Києво-Печерській жіночій гімназії, що розташована на вулиці Різницькій № 2/34, і де за часів СРСР встановлено меморіальну дошку А. Тарасовій; у 1910–1914, у приватній гімназії Титаренко на вулиці Фундуклеївській. З 1914 – у Москві, в тому числі з 1916 – в МХАТі. Гастролувала у Києві 1936, 1939, 1961, виступила тут на вечорі у 1963 з нагоди 100-річчя К. Станіславського. Слава прийшла до А. Тарасової рано – у 18 років, коли зіграла в спектаклі за п'єсою З. Гіппіус «Зелене коло». З 1916 в трупі МХТ; учениця К. Станіславського і Вл. Немировича-Данченко, Алла прагнула до соціальної, життєвої і художньої правди. Її героїні володіли чарівливістю, невіддільною душевною красою. У спектаклі «Зелене кільце» 1916-го Тарасова зіграла Фіночку – молоду гімназистку, яка розчарувалася в житті. Після цієї ролі Аллу починають називати новою Комісаржевською. В Росії починається революція, і 1919-го Тарасова їде за кордон. Декілька років разом із «Качаловською групою» МХАТу подорожує Європою. З нею їздить і чоловік, офіцер Білої армії

До 1932-го року українка Алла Тарасова майже не грала на сцені – актрисі чиновники від театру не могли пробачити, що рідня чоловіка жила у Празі, а сестра одружилася з князем Святополком-Мирським. Знову отримувати ролі почала після одруження з театральним режисером Іваном Москвіним (1874–1946), яким захоплювалася ще в юності. У 1937 відбулася прем'єра вистави «Анна Кареніна», в якій Тарасова зіграла головну роль. На виставах зал кричав: «Да здравствует Сталин! Да здравствует Тарасова!». А через 16 років, 1953-го, зняли фільм-спектакль за цією ж виставою – Алла Костянтинівна грала Толстовську героїню, коли виповнилося 50 років; тоді не можна було знімати спектакль на плівку, але зняли – і тепер показують до чергового ювілею. Українській актрисі Аллі Тарасовій присвятив геніальні рядки російський поет Борис Пастернак (1890–1960): «То же бешенство риска, // Та же радость и боль, // Слили роль и артистку, // И артистку и роль». Борис Леонідович був вражений її роллю Марії Стюарт у трагедії В. Шиллера – справді, майже всі театральні сцени української актриси ставали художніми потрясіннями. Особливий успіх А. Тарасова мала в спектаклях за чеховськими п'єсами та фільмами: «Раскольников», «Кто ты такой?», «Василисина победа», «Гроза», «Мечтатели (Восстание человека)»,

«Пётр Первый», «Бабы», «Без вины виноватые», «На дне», «Долгая счастливая жизнь». Шанувальники її творчості пам'ятатимуть киянку в «Трьох сестрах», коли Тарасова прямувала із глибини підмостя, підходила до берези й казала: «Докторе, ви любили?». Або вікопомну сцена, коли її героїня виходила в «Стюарт» на страту... У 1943-му Алла закохалася в льотчика Олександра Проніна (1902–1974), генерал-майора авіації – особисто просила Йосипа Сталіна, щоб Проніну дозволили з нею одружитися (генералові категорично не дозволяли йти з попередньої сім'ї). Вождь, який перебував під враженням фільму «Безвинно винні», не став заперечувати, але, переповідають, поставив актрисі умову: генерал назавжди має залишити службу в армії. І, кохаючи Тарасову, офіцер зрікся своєї справи, якій безмежно був відданий, причому – в самому розквіті кар'єри. Це теж не минулося для жінки безслідно. Після смерті, Тарасову хотіли поховати на Новодівичому некрополі, однак, Алла Костянтинівна в заповіті написала, що бажає упокоїтися поряд із матір'ю. Чоловік зробив усе, щоб виконати останню волю дружини, з якою прожив у шлюбі 30 років.

У Москві, на будинку 5/7 на вулиці В. Немировича-Данченка (нині Глініщевській провулок), де в 1938–1973 мешкала з родиною українська актриса, встановлено меморіальну дошку.

Олександр Кузьмін (1891–1974) – грає другорядні ролі. Коли театр потрапляє на гастролі в США, Алла вирішує залишитися; відкриває у Нью-Йорку кав'ярню, працює офіціанткою, чоловік варить каву. До Москви повертаються після того, як просить режисер Костянтин Станіславський (1863–1938), актриса погоджується. Вершина творчості актриси – ролі в п'єсах: А. Чехова – Аня («Вишневий сад»), Соня, Олена Андріївна («Дядько Ваня»), Ірина, Махаючи («Три сестри»); О. Островського – Негіна («Таланти і поклонники»), Тугина («Остання жертва»), Кручиніна («Без провини винні»); М. Горького – Тетяна («Вороги»), Варвара («Дачники»). Триумф визнання ніколи не залишав українську актрису, яка кілька десятиліть була зіркою російського театру. На репетиції вистави «Валентин і Валентина» режисера Олега Єфремова (1927–2000), у неї розболілася голова. Репетицію зупинили, актриса спустилася в зал, подивилася на сцену і впала.

Померла Алла Костянтинівна 5 квітня в Москві; похована на Введенському цвинтарі, ділянка № 2.

ТАРНОВСЬКИЙ
Володимир Володимирович
(1872-1954)

Тарновський Володимир Володимирович, фінансист, банкір із Херсонщини; «батько радянського червінця», нащадок козацького роду. Народився 2 серпня у родовій садибі селі Юльканівка; батько – відставний полковник. Закінчив кадетський корпус, юнкерське училище, потім армія – після трьох років служби – подав у відставку. Без спеціальної освіти організував і очолив Самарський купецький банк. У 30 років призначений управителем міського відділення Московського міжнародного торгового банку. З 1912 Володимир Тарновський працював директором, членом правління одного із найбільших акціонерних банків Російської імперії – Сибірського торгового банку в С.-Петербурзі (його вклад становив 100 тисяч рублів за рік).

Від початку Першої світової війни 42-річний мільйонер, батько симпатичної родини (дружина Олександра Василівна Тарновська та дочка Ольга) повернувся до свого лейб-гвардійського 3-го стрілецького полку, на Західний фронт. За вісім місяців від полку лишилося 250 осіб, увесь цей час поручик Тарновський провів в окопах, хворим евакуйований у тил. Влітку 1917 пропонував план убивства Леніна – головного винуватця розкладання армії. Наприкінці жовтня 1917, 45-тирічний банкір В.В. Тарновський мав власний капітал – 3 мільйони рублів. У 1918 із дружиною виїхав до Фінляндії, але емігрантом не став – повернувся; взяв участь в економічній реформі Росії.

Український банкір Володимир Тарновський був звільнений із державної служби комісією з очищення і перевірки апарату Наркомфіну СРСР. У процесі «чистки», Тарновському пригадали і батька – царського полковника і поміщика, добровільну службу «царю й Батьківщині», 3 мільйони рублів особистого капіталу, фінансові помилки, зняту судимість, пасивність у громадському житті колективу, критичні зауваження наукових доповідей, а головне – Комісія визнала за Володимиром Володимировичем авторство «червінці». У 1928 Тарновський подав до колегії Наркомфіну СРСР записку з міркуваннями щодо подальших заходів кредитної політики держави. У доповіді «Про можливість заснування Державного Банку, що володіє емісійним правом», яку український фінансист виголосив у жовтні 1921 в Інституті економічних досліджень у Петрограді, де стверджував, що «завдання відновлення системи кредиту може бути розв'язане лише завдяки «створенням особливого інституту, що має право емісії грошових знаків, поставлених у кращі умови порівняно з держзнаком як за системою їхнього забезпечення, так і засобом впливу на їхній курс». Тарновський визнавав наявність в країні інфляції і пропонував більшовикам систему заходів боротьби: обмеження фінансування контракції сільськогосподарської продукції; перегляд питання про участь приватного капіталу в постачанні населення

товарами ширвжитку; скорочення витрат бюджету, в тому числі – на оборону; випуск і розміщення акцій державних промислових підприємств серед населення. Насмілювався фінасист стверджувати, ніби «радянські господарства (радгоспи) менш застраховані від інфляції, ніж капіталістичне господарство» – інформація стала для нього роковою – після її оприлюднення в Наркомфіні, Володимир Тарновський більше не працював у держустанові. Банківські директора – колеги по дореволюційній роботі – пропонували Володимиру Володимировичу еміграцію – Тарновський відмовився. У 1935, як «дворянин і офіцер», засуджений до висилки з Ленінграда на постійне місце проживання в Північний Казахстан. Зберігся лист брата дружини Тарновського, академіка архітектури Володимира Шуко (1878–1939), адресований Катерині Пешковій (1876–1965; дівоче прізвище Волжина) – першій дружині російського письменника Олексія Горького (1868–1936), яка була землячкою Володимира Тарновського, родом із Сум, і, мабуть, єдиною «легальною» радянської правозахисницею, яка мала можливість потрапити на прийом до генсека Йосипа Сталіна (1878–1953). Перераховуючи заслуги фінансиста Тарновського перед Радянською владою, академік В. Шуко просив Пешкову «врятувати батька радянського червінця» від несправедливого переслідування; банкіра в 1935 на заслання не відправили.

У 1922 запровадив радянський червонець (більшовикам імпонувала кривава назва купюр), що мав попит на валютних біржах світу. Відновив діяльність Держбанку, створив «червінці», що дозволило вільний обіг валюти. Першу радянську монету із чистого золота номіналом 10 червінців у народі називали «сіяч». Кожний золотий карбованець мав містити 17,424 долі золота і його отримати з 9-ої ранку міг кожний у банку. Так вижила радянська влада, неп; у 1924 припинилася дія двох валют, у населення викупили радзнаки. У ці часи червонець ледь не став міжнародною валютою, його можна було придбати чи обміняти у всіх країнах світу.

Керівник Всеросійської незвичайної комісії Яків Петерс (1886–1938) з'ясував, хто батько Тарновського – кадет, тоді Володимира Володимировича засудили на півроку примусових робіт. Згодом, колишній мільйонер, царський офіцер Тарновський таки «вчищений за першою категорією», що означало – заборону на будь-яку роботу, позбавлення пенсії, вихідних виплат, виплат із-за безробіття.

Помер Володимир Володимирович 19 березня; урна з прахом підзахоронена на Ваганьківському цвинтарі в Москві (ділянка 38) в могилу молодшої дочки Ніни та першої дружини – Олександри Василівни Тарновської.

ТЕСС
Тетяна Миколаївна
(1906-1983)

Сосюра (псевдонім – Тесс) Тетяна Миколаївна, журналіст і публіцист із Одеси; письменниця, багаторічна співробітниця газети «Известия», спеціальний кореспондент видання в Україні; Тетяну називали «найбільш читаних журналісткою газети». Статті та книги підписувала псевдонімом «Тесс» (всі букви прописні од імені та прізвища – Тетяна Сосюра: Те Сс, Тесс); рідна сестра українського поета Володимира Сосюри (1898–1965). Авторка нарисів, оповідань, документальних книг і повістей; головною темою творчості – проблеми виховання. Дружила з режисером-документалістом із Одеси Романом Карменом (1906–1978) та письменником Ісаком Бабелем (1894–1940). Авторка книг: «Близько до серця» «Друзі моєї душі», «Хранитель часу», «Під нашим небом» (1953); «Нічна зйомка» (1973); «Поступи, як друг» (1962); «Кілька годин одного життя» (1967); «Зберігач часу» (1982; повісті «Мати живих». Книга «Американки» написана для покоління народжених у 1950-х і 1960-х, твір став своєрідним «відкриттям Америки», сформував образ США вперед, визначила багато думки і розвінчала стереотипи. Книга розповідає в доброзичливому тоні, практично немає політичного забарвлення описуваних речей і подій. Більше того, твір написаний з чисто жіночої точки зору на багато аспектів американського життя, які залишилися поза межі уваги журналістів чоловіків (наприклад, автомат з видачі кол-

У Тетяни Сосюри було прізвище, відоме в літературному світі: її брат – Володимир Сосюра (1898–1965), знаний в Союзі український поет, тому вирішила взяти псевдо «Тес», який з'явився в 1929 під нарисом для журналу письменника Максима Горького «Наші досягнення». Псевдонім був складений з початкових букв імені та прізвища автора. Матеріал для видання не підійшов; письменник Лев Корнєшов так описує діалог Тетяни і Горького: «Чому у вас такий дивний псевдонім? – запитав Олексій Максимович. – Тетяна Миколаївна пояснила «родовід» поєднання букв, і тут же сором'язливо додала: «Я більше не буду». «Якщо вибрали для себе такий псевдонім, то залишайте, – усміхнувшись, сказав Горький. – Будете писати добре – цей псевдонім вам пробачать, і навіть запам'ятають. Будете писати погано – ніякий псевдонім не допоможе, навіть найкрасивіший». За іншою версією, псевдонім придумав журналіст із Києва, Тетянин земляк – Михайло Кольцов (1898–1940). Згодом до «Тес» додалася ще буква «с»; в паспорті псевдо стояв на першому місці, а після, в дужках, справжнє прізвище. Із споминів Т. Тесс: «Нещодавно мене запросили поговорити зі студентами – майбутніми журналістами про професію... Знаєте, що мене вразило в цих молодих людей: майже нічого не знають ні з нашої історії, ні з нашої культури, особливо – публіцистики. Їм нічого не говорять знакові імена

Лотмана і Лихачова, Бергмана та Амосова; ніколи не чули про Інну Руденко, Анатолія Аграновського, Василя Пескова – на чий творчості виросло не одне покоління журналістів 30–60-х років ХХ століття. На запитання ж: «Якими знаннями, на вашу думку, має бути озброєний журналіст?» – Тетяна Миколаївна відповіла: «Журналіст не може бути всезнайком, але, обов'язково, добре обізнаний у питаннях, про які пише. Чим ґрунтовніша обізнаність, тим легше писати. Свого часу я вчилася в консерваторії по класу рояля, але давно вже не граю. А от знання, набуті в консерваторії, допомагають у журналістиці, в письменницькій роботі... Не тільки тому, що я розумію музику, хоч музичних рецензій не пишу; завдяки знанню музики загострено відчуваєш ритм і звучність написаного речення, обсяг і композицію нарису, оповідання і, що не менш важливо, щільність тексту». Буваючи за кордоном, Тетяна Миколаївна казала: «При цьому, важливе знання іноземних мов. Під час перебування в Англії, Австралії та Сполучених Штатах Америки мені дуже допомогло знання англійської мови, якою я вільно володію. Я не зуміла б написати книжку «Американки», коли б не знання англійської мови». До речі, з Тетяною Миколаївною дружила актриса театру і кіно Файна Раневська (1896–1984), що не заважало їй в той же час називати писання Тесс «соплі з цукром» – Файна Георгіївна була об'єктивна, але інколи зла на язик.

готок студенткам). Деякі, вперше описані Тетяною Тесс і раніше незнайомі радянському читачеві речі «буржуазної держави», стали реальністю нашого життя (посудомийні машини, вітальні листівки із заздалегідь надрукованим текстом, виконання музики «Бітлз» симфонічним оркестром). Незважаючи на те, що видання побачило світ у видавництві «Дитячої літератури» і вважалася «дитячим», його з великим задоволенням читали й дорослі. Власне, саме ця книга журналістки і зберегла пам'ять про Тетяну Тесс. Заслуги української майстрині пера в галузі журналістики відзначено орденами – Леніна, Трудового Червоного Прапора та Дружби народів; журналістка Т. Тесс – лауреат премії Спілки журналістів СРСР. Померла Тетяна Миколаївна в Москві, похована на Кунцівському цвинтарі; ділянка № 10.

ТУПТАЛО
Данило Савич
(1651-1709)

Димитрій, митрополит Ростовський (в миру – Данило Савич Туптало), митрополит Ростовський, церковний, релігійний та культурний діяч із Київщини; письменник, богослов і проповідник. Народився в родині макарівського сотника; навчався в Києво-Могилянському колегіумі. У 1668 прийняв чернечий постриг під іменем Димитрія Ростовського. Відомий проповідник («Український Златоуст») на теренах Російської імперії, проповіді виголошував на «українском наречии». Твори, написані в стилі бароко, знаходяться в одному ряді з творами найвідоміших у XVII столітті промовниками: Йоанія Галатовського, Антонія Радивіловського. За наказом царя Петра I, на початку 1701, Данило Савич прибув до Москви, де висвячено на «митрополита Сибірського і Тобольського», а навесні 1702 висвячений на митрополита Ростовського і Ярославського та переведений до Ростова (Великого); заснував духовну семінарію, другу в Російській державі.

Відомий духівник Туптало також благочинністю та боротьбою з розкольніцтвом (т.зв. «бринською вірою»); автор фундаментальної збірки «Четьї-мінеї» («Книга житій святих»). Над початку 1700-х Данилом побудовано першу каплицю над могилою гетьмана Петра Дорошенка в селі Ярополець; започаткував традицію панатид над могилами відомих особистостей. Твори українського богослова: «Руно орошенное» (1683), «Книга житія святих... На

У XVII столітті українські діячі – церкви, культури, освіти, науки прилучилися до формування та розвитку суспільства у відсталій тоді Російській імперії і надали значну допомогу Петрові I в проведенні реформ. Можна згадати велику кількість імен – відомих діячів, яким так зобов'язана Росія, одне з них – Данила Туптала, що став російським святим «Дмитром Ростовським». У 1689 гетьман Іван Мазепа (1639–1709) взяв Данила до Москви і представив царівні Софії Олексіївни (1657–1704), її братові Івану, а в Троїцькому монастирі – Петрові I, майбутньому імператорові. Повернувшись в Україну, богослов продовжив церковну працю, усамітнившись в окремії келії Батуринського монастиря. В 1694 Данило переведений до Глухівського Петропавлівського храму, а за три роки по тому – до Київського Кирилівського монастиря, де поховані батьки. У 1699 Данило переведений до Новгород-Сіверського Спаського монастиря – 23 березня 1701 здійснена «єпископська хиротонія». 4 січня 1702 Д. Туптало розпорядженням царя Петра I призначений на Ростовську кафедру і знайшов її, як розповідає «История русской церкви» – «...в печальном положении. Духовенство было невежественное, учить своих духовных детей не могло. Грустно и больно было образованному и ученому сыну юго-западной Руси (так в цій книзі іменується Україна) встретить такое невежество». Український письменник і вчений Данило

Туптало заснував у Ростові Великому першу в Російській імперії духовну семінарію, де вивчали давньогрецьку мову й латину; керував семінарією і викладав. Проповіді проголошував не в пишномовних формах класичного стилю, а у вигляді звичайної, простої розмови вчителя з учнями, батька з дітьми: «И доселе вся православная Россия питается вдохновенными беседами святителя Ростовского». Данило Туптало був також драматургом, автором п'єс: «Комедия на день Рождества Христова», «Комедия на Успение Богородицы». А перший твір, що дійшов до нас, був «збірником оповідей про чудеса чудотворного образу Богоматері в Чернігівському Троїцько-Іллінському монастирі» (7 видань до 1702). Для учнів школи і священнослужителів, український богослов у перший же рік перебування в Ростові написав «Рождественську драму», поставлену 24 грудня 1704; драма і дотепер йде на сучасній сцені. Інша п'єса – до свята Успіння Богородиці – «Успенська драма», написана наприкінці XVII століття для виконання ченцями. Після смерті, збірник книг богослова Туптала відіслана до патріаршої бібліотеки Москви, а чернетки рукописів «Четьх-Мінеїв», згідно заповіту покійного, покладені в домовину. З іменем святого Данила пов'язана назва міста Ростов-на-Дону (Російська імперія), яка походить від фортеці св. Димитрія, закладеної на річці Дон у 1761 (початкова назва – фортеця «Святого Димитрія Ростовського»).

три місяці первья: септемврій, октоврій и ноемврій» (1689), «Книга житія святих... На три місяці вторья: декемврій, іануарій і февруарій» (1695), «Книга житія святих... На три місяці третій: март, апріль, май» (1700); «Апология в утоление печали человека сущаго в беде, гоненій и озлобленій, вкратце сложенная по совету святаго апостола Павла глаголющаго: утешайте друг друга и созидайте каждого ближняго» (1700); «Рассуждение о образе Божий и подобий в человеце» (1714); «Розыск о расколнической брынской веры, о ученій их, о делах их, и изьявление, яко вера их неправа, учение их душевредно и дела их небогоудна» (1745).

Похований Данило Савич у церкві Зачаття Богородиці Спасо-Яковлевського монастиря в Ростові Великому; відспівував та провадив похорони митрополита, згідно його волі – місцезлюститель патріаршого престолу, відомий церковний діяч із Львівщини Стефан Яворський (1658–1722). У 1757 канонізований Російською православною церквою «як преподобний»; пам'ять вшановується 21 вересня та 28 жовтня; ці дні не забуває українського митрополита Туптала й Українська православна церква.

ТУРЧИНОВИЧ
Терентій Мартинович
(1855-1928)

Турчинович Терентій Мартинович, інженер-технолог із Київщини; керуючий водогоном та каналізацією С.-Петербурга. Народився хлопець в селі Лебедівка Чигиринського повіту Київської губернії; розташоване поселення поруч річки Сухий Ташлик (притока річки Тясмин); в родині священика церкви Мартина Івановича і Параскеви Пилипівни (уродженої Яковлевої) Турчинович. Про дідуся є короткий спомин племінниці, Анни: «Після смерті не залишилося ніяких письмових слідів і я знаю його лише з портрету в натуральну величину, що висів у бабусиній хаті. Це представницький чоловік – солідного росту, то не дивно, що і всі їх покоління до моєї мами включно, відрізнялося високим зростом і міцністю». Терентій закінчив Київську духовну семінарію та механічне відділення С.-Петербурзького технічного інституту. Виданий диплом № 2379 про закінчення вишу, згідно з яким «...при вступі до Державної служби, на штатну посаду техника, Турчинович отримує чин колезького секретаря і має право зводити фабричні та заводські будівлі з їх приладдям, і жили приміщення, в безпосередньому зв'язку з ними, а також проводити будівельні роботи, під наглядом Міністерства шляхів сполучення; займати міністерські посади, з якими пов'язано виробництво будівельних робіт і водогонів». Обіймав Терентій і посаду головного механіка Управління С.-Петербурзького міського водопроводу. За час існування

Майже 150 років водопостачання столиці Російської імперії та її околиць здійснювалося, в основному, з ріки Нева, та каналів примітивним способом; жителі міста використовували воду з річок, криниць. ХІХ століття, особливо його друга половина, коли за цю справу взявся українець, інженер-технолог Терентій Турчинович, було часом інтенсивного розвитку будівництва міських та залізничних водогонів, причому їх облаштування для залізничних станцій здійснювалося швидкими темпами і часто служило поштовхом для виникнення міських водопроводів у столиці Російської імперії. Будівництво міста в низькому болотистому місці потребувало спорудження каналів, ставків та озер для наповнення водою, і будівництво в першу чергу – водогону. Наприкінці ХІХ століття, дельта Неви складалася з 48 річок і каналів, що утворювали 101 острів. З плином часу (в міру зведення кварталів міста) багато водойм втрачали первісне значення, забруднювалися і засипалися. У ХХ столітті, в результаті зникнення каналів, приток і рукавів од великої ріки, число островів скоротилося до 42. Перша спроба забезпечити регулярне водопостачання в столиці Російської імперії робилася ще в ХVІІІ столітті. Тоді побудували дерев'яний водогін, який обслуговував кілька приміщень багатіїв і Літній сад. Але цього було

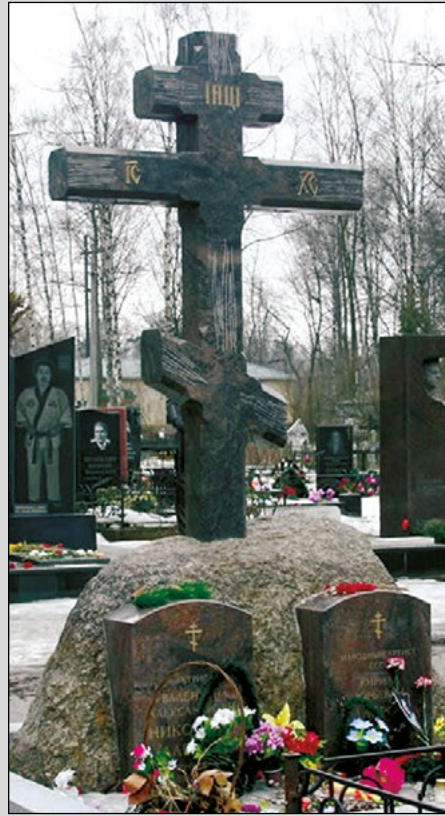

замало і жителі С.-Петербурга змушені відрами та бочками тягати воду з річок, або користувалося послугами водовозів. Таке «водопостачання» викликало нарікання петербурзьців, і не завжди та вода відповідала якості та викликала нарікання. Після спорудження в середині XIX століття Таїцького водогону для забезпечення водою Царського Села і Митищинського водопровіду для подання пиття до Москви, справа пішла вперед швидкими кроками. Тогочасні підходи до водогінно-каналізаційного зведення зароджувалися і формувалися у сфері рішення транспортних завдань, безпосередніми учасниками яких були вихованці і викладачі найстарішого транспортного вишу Російської імперії. З 1901 Терентій Мартинович призначається на посаду механіка С.-Петербурзького міського управління і співпрацює, з метою активізації прокладання водогону, з членами «Імператорського Російського пожежного товариства» та «Імператорського Російського технічного товариства», добровольцями. Про значення водопровіду для столиці Російської імперії засвідчує і те, що будівництвом опікувалося найвище начальство і нарешті прокладений.

У 1911, за сприяння українського інженер-технолога Турчиновича, на Петербурзькому водогоні ввели найбільшу в Європі фільтрувальну станцію; воду почали хлорувати.

С.-Петербурга гідрологічна мережа міста зазнала істотних змін. За ініціативи українського інженера-технолога Т. Турчиновича зроблено опис головних водопроводів північної Пальміри та добився од чиновництва міста і дійшли згоди про створення попервах – єдиного в межах столиці Російської імперії – нормативного метричного асортименту чавунних водопровідних труб діаметром 40–120 мм та з'єднувальних частин до них. Адже різні підприємства такої продукції виготовляли її за власними кресленнями. У результаті деталі часто не стикувалася, що суттєво гальмувало будівництво водогону. Терентій Мартинович написав і надрукував окремим виданням спомини «Родные силуэты» (1924).

Помер Терентій Мартинович 25 січня у С.-Петербурзі; похований на Богословському цвинтарі.

ТУШКАН
Георгій Павлович
(1906-1965)

Тушкан Георгій Павлович, письменник, учений-агроном із Полтави; автор пригодницьких і фантастичних творів, мандрівник. Батько – Павло Федорович позував художникові Іллі Рєпіну при створенні картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» в образі козацького писаря. Мати – Юлія Платоновна – далека родичка письменника Миколи Гоголя. Маєток Тушканів сусідствував з садобою професора Дмитра Яворницького в Єрастовці – історик був хрещеним батьком Георгія.

Після закінчення Харківського інституту зернових культур, Георгій працював на високогірній комплексній станції Паміру; подорожував Середньою Азією. У довоєнний час друкувався під псевдонімом «Юрій Тушкан». Першою книгою Тушкана стала повість «Блакитний берег», присвячена темі високогірного землеробства, написана спільно із Михайлом Лоскутовим.

Наступною книгою письменника став його найвідоміший роман «Джура», присвячений боротьбі активістів із басмачами у Середній Азії у 20–30-х роках ХХ століття. У 1950 Георгій Тушкан, який був пристрасним мисливцем і рибалкою, випустив мисливську повість «Птахи летять на північ», яка стала основою збірки його творів, присвячених мисливству і рибальству, яка вийшла друком у 1961. З початком Другої світової війни пішов добровольцем на фронт, служив у розвідці, поранений; дослужився до посади помічника начальника

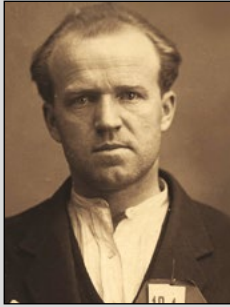
Воронезька губернія Російської імперії була заселена українцями. Родина Тушканів розмовляла українською мовою, діти зверталися до батьків на «Ви». Листи один одному писали офіційно російською мовою, але часто переходили на українську. В офіційних документах прізвище писалося також на російський манер «Тушкановъ». В родині зберігався документ від 25 квітня 1892: «Удостоверение. Дано сие от Залиманского Волостного Правления Богучарского уезда, Воронежской губернии, государственному крестьянину Павлу Федоровичу Тушканову, он же Тушкан (первое фамилия, а последнее прозвание)». Кorespondентом історика та археолога Дмитра Яворницького (1855–1940) з родини Тушканів, – Юрій, в хрещенні Георгій (Григорій), який був хресником Дмитра Івановича. В спогадах старшої сестри, засвідчено: «Юрко був живим, енергійним, рухливим юнаком. Особливість хлопчика була у тому, що, не брехав і додержувався слова... Любив тварин і завжди товкся на стайні, у корівнику. З семи-восьми років його почали вчити їздити верхи на коні. Батько посилав сина працювати і до майстерень: столярної, слюсарної, до кузні. Хрещений батько Григорія, археолог Дмитро Яворницький часто бував у нас в Єрастівці. Закінчив гімназію Григір у Судаку, куди родина Тушканів переїхала у 1918 – події у Судаку

в 20-х роках ХХ століття згодом опише у книжці «Первый выстрел». Георгій Павлович побажливо ставився до хрещеного батька Яворницького, з великою шанобою, був уважним, люблячим хрещеником. Про це свідчить його лист від 5 липня 1929, в якому вітає Дмитра Івановича з обранням «на Академіка Всеукраїнської Академії наук», бажаючи довгого життя і продуктивної праці. У 14 років Георгій на підводі возив партизан у гори; коли Крим звільнили, записався у загін, який ловив білогвардійців, які ховалися в лісах. Після закінчення Громадянської війни, Георгій Павлович закінчив Уманський сільськогосподарський технікум, а потім, за порадою батька, Харківський інститут зернових культур, отримавши диплом агронома-організатора. Від 1933 Григорій жив у Москві-лаборант, потім – асистент сільськогосподарської академії імені Тімірязєва; працював у Всесоюзній Академії сільськогосподарських наук; одружився з Чорних Катериною Олексіївною; дітей у родини не було. Подальше життя Георгій Павлович повністю присвятив письменництву. З 1948 до 1964 український прозаїк Георгій Тушкан багато подорожував територією СРСР (Памір, Кавказ, Крим, Російська північ), побував за кордоном (Ліван, Єгипет, Бельгія, Франція, Італія, Греція, Туреччина, США); друкував оповідання. Роман «Джура» двічі екранізований.

штабу 52-гої армії; після лікування займався пошуками німецької секретної зброї «Фау». У 1963 написав і надрукував роман «Друзі й вороги Анатолія Русакова» про боротьбу з злочинністю та створенням добровільних народних дружин (ДНД). У післявоєнний час Георгій надрукував науково-фантастичні твори: «Розвідники зеленої країни» (1950) та «Чорний смерч». Писав російською мовою; автор іще творів: «Голубой берег» (у співавторстві з М. Лоскутовим; 1937), «Разведчики Зеленой страны» (1950), «Охотники за «Фау» (1961), «Черный смерч» (1954), «Первый выстрел» (1967), «Птицы летят на север: приключения на охоте и рыбалке» (1961), «Жестокая шутка» (1961), «Три ширмы» та «Черная рёлка» (1961), «Спогади» (1988). Автор сценарію кінофільму «Джура». У 1951 Тушкан – член редколегії альманаху «Охотничьи просторы». У 60-х роках ХХ століття Георгій Тушкан – голова секції науково-фантастичної та пригодницької літератури Московської письменницької організації.

Помер Георгій Павлович 11 березня дорогою до видавництва; похований в Москві на старій території Троєкурівського цвинтаря, ділянка №32; Горобінова вулиця.

ТЮТЮННИК
Юрко (Юрій) Йосипович
(1891-1930)

Тютюнник Юрко (Юрій) Йосипович, онук Тараса Шевченка по сестрі Ярині із Київщини; генерал-хорунжий армії УНР, кавалер ордену «Залізний Хрест» № 2. Після навчання у селі, закінчив агрономічну школу в Умані. Під час Першої світової війни, перебуваючи на фронті, отримав офіцерський чин. Після утворення УЦР, взяв участь в українізації частин російської армії: 1917 сформував Сімферопольський український полк. Делегат Другого всеукраїнського військового з'їзду в Києві (червень 1917). З липня 1917 член Української Центральної Ради. Восени 1917 для владнання конфлікту між штабом Звенигородського коша Вільного Козацтва і повітовою Земською управою, направлений на Звенигородщину. 14 травня 1918 обраний кошовим отаманом Звенигородського коша Вільного Козацтва.

Після захоплення у лютому 1918 більшовиками Києва, розгорнув діяльність Звенигородського коша, який не допустив більшовицькі війська на територію Звенигородського повіту: 8-тисячна армія М. Муравйова розгромлена на ст. Бобринська. У лютому 1919 війська Тютюнника об'єдналися із частинами М. Григор'єва, став начальником штабу створеної української військової групи. Пішов на союз з Червоною Армією; спільними зусиллями у березні 1919 у боротьбі з денікінцями та військами Антанти звільнили Херсон, Одесу. У травні 1919 Ю. Тютюнник і М. Григор'єв повернули зброю проти більшовиків. У липні 1919

Радянське керівництво на чолі зі Сталіним у Кремлі дійшло до висновків щодо українського селянства та його можливої ролі у відродженні України. Тому для того, аби остаточно зламати український національний опір, у 1929 більшовики розпочали справжню війну з українським селянством – спочатку, через так зване розкуркулення, а згодом, у 1932–1933, – через Голодомор.

Відверті антирадянські погляди Юрка Тютюнника стали однією з причин його арешту в лютому 1929 та звинувачення, що «не розкрив перед чекістами підпільної мережі в Україні». У звинувачувальному висновку зазначається про «ліквідацію Могилівським ГПУ однієї з груп Тютюнника, яка нібито належала до цієї мережі і готувала вибухи у Жмеринці». Тютюннику також інкримінують зв'язки з колишніми товаришами в антирадянській боротьбі, зокрема, Головка-Левицьким, який переховувався від радянської влади, а також з тими, які перебували в концентраційних таборах.

Юрко не заперечував контактів із колишніми соратниками, але стверджував, що навпаки, говорив із ними про неможливість збройного опору радянській владі в цей період. Щодо звинувачень у тому, що не повідомив про контакти, гордо відповів: «Повідомлення ДПУ про будь-кого – це проти моєї моралі». У березні 1929 заарештованого Тютюнника переводять до Москви. Це дає підстави припустити, що чекісти намагали-

ся використати його у своїх нових кривавих іграх. Адже саме тоді готувалася масштабна операція проти діячів української культури та науки, яка стала відомою навесні наступного, 1930-го, під час так званого «процесу Спілки визволення України». Опинившись у руках радянських органів держбезпеки, Юрій Тютюнник змушений підтримувати оперативну гру, яку проводили. Зокрема, у листах до знайомих переконував їх в існуванні Вищої Військової Ради, як керівного органу повстанської боротьби в Україні. Хоча насправді це була легендована організація, створена ДПУ для виявлення і захоплення керівників антибільшовицьких змагань. Після слідства Тютюнник звільнений, викладав у «Школі червоних старшин» у Харкові, читаючи курс лекцій з тактики та стратегії партизанської війни, написав три книжки, із яких найвідоміша «З поляками проти України». Двічі Юрко Тютюнник переагітував вояків, які мали його розстріляти, але у 1923 в рамках спеціальної операції чекістам вдалося заманити отамана у пастку. За цієї справою згодом пішли інші – «Українського національного комітету», «Української військової організації», суть яких зводилася до того, що чекістами «викривалася» антирадянська підпільна організація, за «участь» в якій заарештовувалися незручні для радянської влади особи – згорталася «українізація» і починалося знищення всього національного в Україні.

приєднався до армії Української Народної Республіки (УНР). З метою підняття антибільшовицького повстання, влітку 1921 підготував план Другого зимового походу територією України – у листопаді 1921 колони розбита більшовицькими військами.

У 1924 повернувся в Україну; викладав у Харківській школі червоних старшин. Співавтор сценарію кінофільму О. Довженка «Звенигора» (1928). Про Тютюнника знятий фільм «ПКТ», де зіграв головну роль. У 1929 Юрія Йосиповича заарештували; у березні переправили до Москви в розпорядження контррозвідувального відділу ГПУ, а 3 грудня 1930 Колегія ГПУ СРСР засудила кавалера ордена «Залізний Хрест» № 2 Юрія Йосиповича Тютюнника до вищої міри покарання – розстрілу.

Вирок виконали 20 жовтня 1930 у Бутирській тюрмі (Росія); тоді виповнилося генералу – хорунжому неповних 40 років; похований Юрій Йосипович на тюремному кладовищі – місце не знайдено.

Дружина Тютюнника, Віра Андріївна, яку з двома дочками чекісти таємно переправили із-за кордону в Харків, мешкала після смерті чоловіка на Кубані до 1932; далі сліди губляться. До речі, дружина отамана також була лицарем ордена Залізного Хреста за участь у Першому Зимовому поході – мала нагороду за № 5.

УТЬОСОВ
Леонід Осипович
(1895-1982)

Утьосов Леонід Осипович (справжнє ім'я Лазар (Лейзер) Йосифович Вайс-бейн), артист естради, співак і кіноактор із Одеси; народний артист СРСР (1965).

Навчався у комерційному училищі, паралельно брав уроки музики; був гімнастом у мандрівному цирку. З 1912 виступав у Кременчуцькому театрі мініатюр; тоді ж узяв псевдонім «Леонід Утьосов». З 1913 працював в Одесі у театрах Великому Рішельєвському, Малому Рішельєвському, Херсонському театрі мініатюр, пересувному театрі мініатюр «Мозаїка»; з 1917 – у Москві та Петрограді (Ленінграді). У серпні-вересні 1918 вперше виступав з концертами у Києві, в Інтимному театрі. Створив естрадний оркестр «Теа-джаз», із яким знімався у фільмі «Веселі хлоп'ята» (1934) та «Два бійці» – і з легкої руки Утьосова Союз заспівав «Шаланди повнії кефалі в Одесу Костя привозив». 8 березня 1929 оркестр дав перший концерт під назвою «Теа-джаз» на сцені ленінградського Малого оперного театру. У роки Другої світової війни вів активну концертну діяльність на фронтах; написав першу книгу «Записки актора»; співав та грав ролі – у спектаклі-водевілі «Багато шуму з тиші», у кіно-концерті «Пароплав», який, до речі, можна вважати прообразом сучасних відеокліпів.

Пам'ятні місця Москви, де мешкав і працював: будинок, в якому жив – Старопименовський провулок, 16; будинок, в якому в 1970–1982 мешкав із родиною і на якому

У 1919 відбувся кінематографічний дебют Утьосова – зіграв адвоката Зарудного у фільмі «Лейтенант Шмідт – борець за волю». Упродовж семи років грав у Театрі революційної сатири (Москва), Театрі музичної комедії, Палас-театрі, Вільному театрі у Ленінграді, «Маріне» у Ризі, знімався у кінофільмах. А 1928 відвідав Париж, де вперше почув професійний джаз і під цим враженням, повернувшись додому, зібрав команду музикантів та почав готувати джазову програму – це був абсолютно новий жанр для тогочасної естради. Леонід виступав не тільки у ролі диригента – танцював, співав, грав на скрипці, читав вірші, розігрував різноманітні сценки разом із музикантами. Ще пристрасстю Утьосова став, так званий «блатний фольклор», що теж яскраво позначилося на творчості; в спектаклі Ленінградського театру сатири «Республіка на колесах» пролунала пісня «З одеського кічману», яку оголосили «маніфестом блатної романтики» та заборонили. Друга програма оркестру мала назву «Джаз на повороті» та складалася з оркестрових фантазій на теми народних пісень та рапсодій Ісаака Дунаєвського. У 1937 джаз-оркестр Утьосова представив програму «Пісні моєї Батьківщини». Це, зокрема, були пісні про громадянську війну («Тачанка», «Полечко»), а також ліричні та комедійні. Програма йшла впродовж кількох років, аж до початку Другої світової війни. Коли почалася війна, Утьосов готу-

вав нову програму «Наспівуючи, жартуючи та граючи» в московському «Ермітажі». Для підтримки солдатів відразу було створено першу військову програму, що мала назву «Бий ворога». Оркестр давав концерти на заводах, кораблях, на фронті, постійно оновлюючи репертуар програми. Лунали нові пісні: «Жди мене», «В землянке», «Темная ночь», «Одессит Мишка» та сатиричні антифашистські куплети «Гадам немає пощади!». У червні 1942 Леонід Утьосов отримав почесне звання «Заслужений артист РСФСР». Друга військова програма «Наспівуючи, жартуючи та граючи» з'явилася як відгук на перші успіхи на фронті. А в День Перемоги – 9 травня 1945 – Леонід Осипович виступив з оркестром на відкритій естраді на площі Свердлова у Москві. У 1965 одесит Леонід Утьосов став першим «Народним артистом СРСР». Це сталося за рік до фатального концерту, на якому переніс серцевий напад, після чого артист залишив сцену. У 1990 в Одесі відбувся 1-й Всесоюзний фестиваль джазу імені Л. Утьосова.

Ім'ям артиста естради названо вулицю в Одесі (колишній Трикутний провулок); а на Дерибасівській встановлено пам'ятник. Л. Утьосов – легенда не тільки Одеської естради, а й світової – відомий як співак, актор, читець і поет. Багатогранна особистість Леоніда Осиповича і неповторна манера гри зробили його культовою персоною.

відкрита меморіальна дошка-вулиця Каретний ряд, 5/10; будинок Московського драматичного театру імені М. Гоголя, де працював – вулиця Казакова, 8а.

Пам'ятні місця Ленінграда, де мешкав і працював: будинок, в якому в 1922–1927 грав у спектаклях Вільного театру-Невський проспект, 72; приміщення Малого оперного театру, на сцені якого 8 березня 1929 дебютував з програмою «Теа-джаз», продемонстрував музичний стиль та новий жанр естради – площа Мистецтв, 1; будинок театру, де у 1929–1936 з програмою «Теа-джаз» виступав – вулиця Італійська, 13; будинок, в якому в 1928–1937 жив Л. Утьосов з родиною та встановлена меморіальна дошка (1996; скульптор Г. Ястребенецький, архітектор В. Васильківський) – вулиця Маяковського, 21.

Помер Леонід Осипович 9 березня у Москві; похований на Новодівичому цвинтарі; ділянка № 9 – Лужнецький проїзд, 2.

ФЕДОРОВ
Святослав Миколайович
(1927-2000)

Федоров Святослав Миколайович, офтальмолог із Проскурова, Герой Соціалістичної праці; член-кореспондент Російської академії наук (від 1987) і Російської академії медичних наук (від 1982). Народився 8 серпня в місті Проскурів у родині військового; після арешту батька, командира полку, родина емігрувала до Ростова-на-Дону—рятувалася в родичів матері-козачки. Навчався в льотному училищі, аварія і ампутація ступні перекреслили мрію стати льотчиком.

Здобув освіту в Ростовському медичному інституті; працюючи у Чебоксарах, у 1960 уперше зробив унікальну операцію із вживлення в око людини штучного кришталіка. Впродовж 1961–1967 очолював кафедру очних хвороб в Алтайському державному медичному інституті, переведений до Москви, де завідував кафедрою проблемної лабораторії з імплантації штучного кришталіка у Московському медінституті. Святослав Миколайович почав імплантувати штучну рогівку.

У 1973 уперше провів операцію з лікування глаукоми на ранніх стадіях – метод глибокої склеректомії визнаний на міжнародному рівні й застосовується у світі для лікування глаукоми. У 1974 український вчений очолив лабораторію, а в 1980 – Науково-дослідний інститут хірургії ока в Москві («Центр Федорова»). Узагальненням практичної діяльності Святослава Миколайовича став метод лікування очних

У 1945 Федоров Святослав, біографія якого робить різкий віраж, потрапляє в аварію. Молода людина поспішала на святковий вечір в училищі – у спробі наздогнати трамвай, спіткнувся й отримав травму лівої ноги. У лікарні, куди привезли хлопця, з'ясувалося, що п'ята роздроблена, і лікар прийняв рішення про ампутацію ступні і третини гомілки. Про авіації Федорову довелося забути; кілька місяців провів у госпіталі – перемагаючи біль, почав займатися плаванням і навіть переміг у кількох змаганнях з повноцінними спортсменами. Тоді він зрозумів, що потрібно щосили працювати – і все можливо. І все життя Федоров працював на знос, усім доводив, що не інвалід, і пізніше багато хто просто не здогадувалися про каліцтво. Друге рішення, прийняте молодою людиною в ці роки, пов'язане з вибором професійного майбутнього. Академік Святослав Федоров зробив чимало відкриттів, йому належить право на 180 патентів на різні винаходи, головне досягнення – це 3 мільйони успішно прооперованих за його методикою людей по всьому світу. Федоров отримав чимало звань і нагород, окрім орденів, список медалей дуже довгий, серед них: золота медаль «Серп і Молот», медаль імені М. Ломоносова Академії наук СРСР. Святослав Миколайович удостоєний звання «Заслужений винахідник СРСР». У 2002 міжнародне професійне співтовари-

ство присудило звання «Найбільший офтальмолог 19-20 століть»; премії: Державна премія РФ, Палеолога, Перикла, імені В. Філатова і М. Авербуха від Академії медичних наук.

У житті академіка Федорова три дружини – Лілія, перша, хімік за освітою; друга – Олена Леонівна і третя – Ірен. Святослав Миколайович займався спортом: плавав, був чудовим вершником; не палив, майже не пив, не був фанатом якоїсь їжі. У 62 роки зміг реалізувати юнацьку мрію і сів за штурвал власного винтокрила. На вертольоті літав в регіональні відділення для проведення операцій. Його життя, звичайно, найбільше було наповнена роботою, але встигав отримувати від неї і задоволення. Улітку 2000 світ облетіла трагічна новина: загинув Федоров Святослав Миколайович – був за штурвалом гвинтокрила, який розбився «через несправності». Після смерті академіка, родина лікаря стверджувала про те, що трагедія «не була випадковістю», але слідчі та журналісти так і не знайшли доказів.

Пам'ять про українського хірурга увічнена в назвах вулиць в таких російських містах, як Калуга і Чебоксари; встановлено 6 пам'ятників, два офтальмологічних установи в Москві носять його ім'я. Федоров – це професійний фахівець, що створив систему лікування хвороб ока; філії Центру «Мікрохірургія ока» створені в 11 великих промислових містах Росії й України.

хвороб, детально описаний у книзі «Кератопротезування» (1982). У 1986 вчений створив міжгалузевий науково-технічний комплекс «Мікрохірургія ока» (сьогодні філії функціонують і в Україні). Святослав Федоров – доктор медичних наук, професор, академік РАМН (із 1982), член-кореспондент РАН (із 1987). У 1993 обраний до Державної Думи Російської Федерації, а в 1996 – висувався на виборах президента Росії. Удостоєний відзнак: Державна премія Російської Федерації; премії – імені М. І. Авербаха АМН СРСР; імені В. П. Філатова АМН СРСР та Палеолога (США) і Перикла (Італія).

2 червня на вертольоті повертався із Тамбова до Москви; гелікоптер несподівано впав – офіційна версія: «закінчилося паливе», є й інші причини. Похований Святослав Миколайович на цвинтарі села Різдвяно-Суворове Митищенського району, Московської області.

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
Микола Іванович
(1791-1845)**

Хмельницький Микола Іванович, драматург, перекладач, дипломат із Суботова, що на Київщині; праправнук гетьмана Богдана Хмельницького. Учився в гірському корпусі. Службу почав в 1806 по цивільному відомству. В 1812 надійшов у петербурзьке ополчення, а потім – у діючу армію, у рядах якої зробив і закордонний похід, виконуючи головним чином дипломатичні доручення. Літературна діяльність почалася 1806-го: переклав трагедію французького П'єра Беллуа «Зельміра». У роки Вітчизняної війни, М. Хмельницький був ад'ютантом генерал-фельдмаршала Михайла Кутузова, пройшов бойовими дорогами до Парижа, звідти «приніс» додому французький водевіль і пристрасть перекладати Мольєра. Пізніше молодий автор пише першу комедію «Говорун», яка мала успіх на підмостках російських театрів; потім – водевілі «Воздушные замки», «Нерешительный, или Семь пятниц на неделе». Витончене перо Миколи Івановича легко описувало характери, побут.

Разом із міністром-резидентом при гетьмані Данилові Апостолі – Олексієм Шаховським, Микола став співавтором драматурга Олександра Грибоедова в написанні комедії «Своя семья, или Замужняя невеста». «Арзамасские гуси» Миколи Хмельницького підказали українцю Миколі Гоголю сюжет для «Ревизора», а в гоголівській «Женитьбе» ніби сконцентровані комедій-водевілі українського драматурга: у

Будучи губернатором, добрі справи і Миколи Хмельницького йшли до 1834; невдовзі методи правління смоленського губернатора багатьом чиновникам перестали подобатися: переслідувати сектантів і розкольників не дозволяв, селян захищав, звань і заслуг не визнавав. Першими почали скаржитися імператору священнослужителі, бо трапилося нечуване: щойно змінився губернатор, понад п'ять тисяч чоловік перейшли в секти й розкольники, було споруджено 27 молитовних домів. Невдовзі місцеві чиновники придумали, як позбутися Хмельницького: що спекулює на транспортних службах, не займається ними, лише «вибив» у столиці фінанси. Несправедливість задрічників виявили перевіряльники з С.-Петербурга, проте 1837 Микола І визнав за необхідне перевести Миколу Івановича губернатором до Архангельська. Був чиновником Смоленська (1829); відвідавши край, імператор Микола І здивувався, наскільки поліпшився стан спаленого Наполеоном краю – Микола Хмельницький одержав у подарунок діамантовий перстень. Але вороги не заспокоювалися й зробили все, щоб кинути на українця тінь як «шахрая та казнокрада» – губернатор став в'язнем Петропавлівської фортеці. Минуло шість років, поки про подробиці цієї справи дізнався імператор. Переконавшись, що все «шито білими нитками», наказав негайно допровадити до себе невинного й, вибачившись, нагородив орденом

Володимира 2-го ступеня. Але це не могло компенсувати здоров'я: із в'язниці п'ятдесятирічний праправнук українського гетьмана вийшов сивим дідом. Микола Іванович вирішив розпрощатися з кар'єрою чиновника – лікувався за кордоном, а, повернувшись, вийшов у відставку та віддався улюбленому заняттю – читанню. Водночас драматург написав низку історичних комедій: «Царское слово», «Обер-кухмейстер Фельтен». Микола Хмельницький тривожився не про публікацію творів, а лише про постановку їх на сцені, п'єси ці служили для безпосереднього зорового впливу, мали в основі любовну інтригу та грішили на недостатню глибину. Учений Юрій Лотман у книжці «Роман А.С.Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий: Пособие для учителя» наводить рядки з листа поета Олександра Пушкіна перекладачу Миколі Гнедичу (1823): «Помню, что Хмельницкий читал однажды мне своего «Нерешительного»; однако, отдельные стихи ему запомнились настолько, что он на память цитировал их в письме Гнедичу». 20-ті роки XIX століття були золотим періодом російського театру, для якого праправнук Богдана Хмельницького зробив чимало. Саме українцю Миколі Хмельницькому належить один із найкращих перекладів мольєрівського «Тартюфа», якого читало не одне покоління росіян, бодай тому, що п'єса входила до навчальних програм навчальних закладів і не раз перевидавалася.

Подколесині вгадується граф Звонов («Говорун») і Армідин («Нерешительный»). Після служби в армії, Хмельницький повернувся на цивільну службу – в Міністерстві юстиції, чиновником особливих доручень при Петербурзькому генерал – губернаторі, правителем канцелярії, чиновниками особливих доручень при Міністрі внутрішніх справ.

Знаючи ціну освіти, у 1831 Микола Іванович відкрив першу в Російській імперії безоплатну публічну бібліотеку. Автор п'єс: «Своя сім'я, або Заміжня наречена» (у співавторстві з О. Грибоевим і О. Шаховським), «Зіновій – Богдан Хмельницький». Переклав комедії Ж.-Б. Мольєра; автор книги «Настанови до ведення російських законів» (1825). Водночас Микола Іванович написав низку історичних комедій: «Зиновій Богданович Хмельницький, или Присоединение Малороссии», «Русский Фауст, или Брюсов кабинет», «Царское слово», «Обер-кухмейстер Фельтен». Секрет творчості розкрив у статті «Мой мячик»: «Напав на какое-нибудь слово, играю им как мячиком, бросаю его во все стороны, во все фразы, перифразы и даже антифразы».

Помер Микола Іванович 8 вересня у С.-Петербурзі; похований на Смоленському цвинтарі біля північного фасаду церкви, ділянка № 43.

ЧАЙКОВСЬКИЙ
Петро Ілліч
(1840-1893)

Чайковський Петро Ілліч, композитор, диригент і педагог, мав українське коріння; автор 10 опер, 3 балетів, 6 симфоній, великої кількості романсів та інструментальних творів. Здавна в Україні відомий козацький рід Чайок (Чайковських), його родичами були Гребінки, Гоголі. Прадід композитора, Федір Опанасович Чайка, шляхтич, родом з-під Кременчука, козацький ватажок Омельницької сотні Миргородського полку, брав участь у битві під Полтавою й помер од ран. Син Федора, народжений на Полтавщині – Петро Чайка (дід композитора), спудеєм Києво-Могилянської академії взяв прізвище «Чайковський» – так на Запоріжжі називали командирів козацьких чайок. Ілля Петрович Чайковський, батько композитора, вийшов у відставку з посади гірничого начальника Камсько-Воткінського заводу в чині генерал-майора. Мати композитора – Олександра Андріївна, уроджена Ассієр, онучка французького скульптора Мішеля-Віктора Асьє. До роду Чайковських належить і поет Євген Гребінка, автор романсу «Очі чорнії». У 1864 студент консерваторії Петро Чайковський приїхав на канікули в Тростянець на запрошення генерал-фельдмаршала Олександра Голицина, там написав перший симфонічний твір – увертюру до драми О. Островського «Гроза». У Тростянці Чайковський познайомився та заприятелював із нащадком засновника міста Суми, козацького полковника Герасима Кондратьєва – Миколою Кондратьєвим.

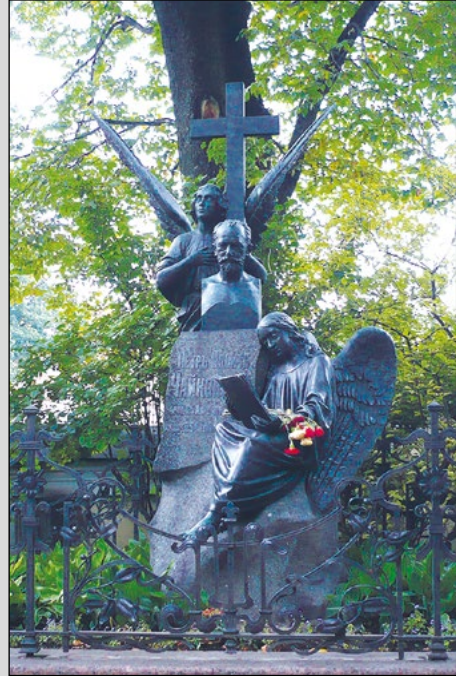
У Кам'янці на Київщині, у маєтку, управителем якого був чоловік сестри Чайковського – Лев Давидов, Петро Ілліч «знайшов відчуття миру в душі», яке даремно шукав у Москві та С.-Петербурзі. Важко назвати твори, написані Чайковським у Кам'янці, але там створено, зокрема: «Італійське капричіо», «Орлеанську діву», «Сплячу красуню», «Серенаду для струнного оркестру»... Враження від українського літа 1874 в Кам'янці лягли в основу «Першого концерту для фортепіано з оркестром», головна тема якого – пісня Марусі Чурай «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці», а у фіналі композитор використав мелодію веснянки «Вийди, вийди, Іванку». У Кам'янці композитор завершив «Другу симфонію», яка невдовзі отримала назву «Української». Особливий відгук викликав фінал симфонії, побудований на розробці української пісні «Журавель»; тут композитор працював і над оперою «Опричник» (1870–1872). У Кам'янці композитор завершив Третю (1875) і Четверту (1878) симфонії, знаменитий цикл фортепіанних п'єс «Пори року» (1875–1876); «Коваль Вакула» (1875) перероблена на «Черевички» (1885), «Літургія Св. Іоанна Златоуста» (1878), «Урочиста увертюра» (1880). Балет «Лебедине озеро», Петру Іллічу нав'яз ставок із лебедями, побачений на Київщині. Чайковський відредагував видання церковних творів Дмитра Бортнянського у 10-х томах (1882). Була ще при-

чина трепетної любові Петра Ілліча до Кам'янки: декабристи, поет О. Пушкін, які у містечку гостювали, усе зберігало пам'ять про них – алеї розкішних дерев, пушкінський грот, швидкоплинний Тясьмин, скеля, де поет любив сидіти. І коли композитор узявся за «Євгенія Онегіна», а потім – за оперу з українського життя «Мазепу», праця йшла натхненно. Особливе місце в подорожах Чайковського та відвідини підмосковної садиби «Плещеево», куди композитора привела тривала дружба з меценаткою Надією фон Мекк (1831–1894) і де написав 30 музичних творів, із домінуванням української тематики. Жінка щорічно вислала композитору субсидію в 6000 карбованців. 1878 баронеса запросила Чайковського в маєток у Браїлові, також власність шанувальниці музики, про що Петро Ілліч писав: «Поїздки в Браїлів залишаться в моїй пам'яті світлими спогадами про найпоетичніші дні мого життя». Зберігся палац сімейства фон Мекк, де створено Музей композитора; Чайковський створив тут кілька музичних творів: перша оркестрова сюїта, п'єси для скрипки, 7 романсів, серед яких – «То було ранньої весною», «Серед шумного балу», серенада Дон Жуана. Упродовж 28 років композитор жив та працював у родичів і друзів у таких місцях України: 1864 – Тростянець; 1865–1878, Кам'янка та село Вербівка; 1871–1879 – смт Низи; 1878-1880 – смт Браїлів і хутір Сьомаки; 1889–1890 село Копилів.

«У мене багато приятелів, але таких, з котрими душу відводиш, як, наприклад, з Кондратьєвим, – зовсім нема», – занотував у «Щоденникові» композитор. З того часу козацький нащадок Чайковський відкрив для себе Україну.

Останні роки життя музикант проводив у Клину в Підмосков'ї; 16 жовтня 1893 Петро Ілліч диригував на прем'єрі своєї симфонії в С.-Петербурзі, а через 9 днів раптово помер; поховання відбулися 28 жовтня – витрати імператор Олександр III наказав покрити «з власних сум Його Величності». Відспівування композитора в Казанському соборі звершив єпископ Нарвський Никандр (Молчанов); співали хори – Казанського собору та Імператорської російської опери. У похоронах брали участь представники царської родини: принц Олександр Ольденбургський (попечитель училища правознавства) і великий князь Костянтин Костянтинович.

Помер Петро Ілліч 6 листопада; похований в Олександро-Невській лаврі С.-Петербурга, в Некрополі майстрів мистецтв.

ЧЕХОВ
Антон Павлович
(1860-1904)

Чехов Антон Павлович, письменник українського походження; прозаїк, драматург. Лікар за фахом; почесний академік Імператорської Академії наук. Твори перекладені 100 мовами. 29 січня у Катеринославській губернії народився Антон; батько – Павло Єгорович Чехов (1823–1898) – українець, народжений у селі Вільховатка Полтавщини. Бабуся Антона – Єфросинія Шимко, розмовляла українською мовою. З десяти років хлопець хворів на туберкульоз і не вилікувався.

В анкеті перепису 1890-го Антон Павлович написав: «Національність – малоросіянин», а ще: «Україна дорога і близька моему серцю. Я люблю її літературу, музику і прекрасну пісню, сповнену чарівної мелодії. Я люблю український народ, який дав світові такого титана, як Тарас Шевченко». В оповіданні «Наречена», де відчутний мотив із поезії Т. Шевченка «Оженись на вольній волі // на козацькій долі», наявний український архетип «шукування козацтва». За 25 років творчості Чехов створив 300 оповідань, повістей, п'єс, зокрема: «Нецікава історія», «Дуель», «Палата № 6», «Оповідання невідомої людини», «Мужики» (1897), «Людина в футлярі» (1898), «У яру», «Дітвора», «Драма на полюванні», «Іванов», «Дядя Ваня», «Три сестри», «Вишневий сад». Україна змальована в Чеховських оповіданнях: «Степ», «Щастя», «Печеніг», «У рідному кутку», «На шляху». П'єса «Чайка» задумана А. Чеховим у

Багато в Україні і вже тим – паче в Росії досі мало знають про те, що письменник Антон Чехов був українцем. Таганрог, де народився Антон Павлович – українське місто, вкрадене Москвою в Україні; входить до складу українського етнокультурного краю Донщини. У родині вважали, що прізвище отримали від предка чеха. Діти слухали українські пісні та грали в домашній виставі про «Чупруна та Чупруніху». Письменник відобразив у творах українські пісенні мотиви: «Не женися на багатій» – в повісті «Три роки». Під час вступу до Московського університету, Антон, як виявили дослідники, розмовляв не на «імперском государственном языке», а українською мовою, використовуючи слова: «стуло», «ложить», «пхнуть», «Таханрох»; а в заяві про зарахування в університет, слово «медицинский» написав через «ы» – «медицЫнский». Люблячи Україну, письменник не тільки із задоволенням жив, подорожував і спостерігав народне життя; відвідував Харківську та Полтавську губернії, у Львові купив твори Тараса Шевченка. У 1888–1889 А. Чехов відпочивав у Сумах, тут написав оповідання «Неприємність» і «Красуні», водевіль «Трагік мимоволі»; враження відобразив у творах: «Іменини», «Нудна історія», в п'єсі «Лісовик». За спогадами і листами Чехова, інтерес до української народної культури і традицій прищепила письменнику родина

потомствених дворян Линтварьових, а їх родоначальником був козацький сотник Андрій Марченко. Особливо цікавив Чехова факт, що предки Линтварьових дружили з філософом Григорієм Сковородою, а батьки – схилилися перед творчістю Тараса Шевченка, мали видання і знайомили Антона Павловича. Дві доньки господарки садиби – Зінаїда Михайлівна і Олена Михайлівна Линтварьови – були одними із перших жінок-лікарів в Російській імперії. Високо відгукувалися про письменника Чехова – М. Коцюбинський та І. Франко. Перший президент Української республіки, історик Михайло Грушевський (1866–1934) друкував переклади чеховських творів у журналі «Літературно-науковий вісник» – сім оповідань у січні 1899 та сім гуморесок – у березні 1902. А 1904 у Львові надруковано збірник Чеховських оповідань «Змори» в перекладі дружини академіка – Марії-Івонни Грушевської (1868–1948), які Антон Павлович особливо цінував, і в листі до письменника Агатангела Кримського, писав: «Сердечно дякую за надіслані переклади моїх творів. Будьте люб'язні, напишіть пані М. Грушевській, що, наскільки я розумію, переклади зроблені нею дуже добре, якби я знав її адресу, то поспішив би подякувати її саму». Високо цінував Антон Чехов акторську професійність діячів українського театру – М. Садовського і М. Заньковецьку.

період знайомства з українською актрисою Марією Заньковецькою (1854–1934), яка стала прототипом головного образу твору Ніни Заречної.

Влітку 1904-го загострення хвороби змусило Чехова виїхати на курорт до Німеччини у м. Баденвейлер; у ніч із 14-го на 15-е липня прокинувся серед ночі і вперше у житті попросив дружину – Ольгу Леонардівну – послати за лікарем. «Потім наказав подати шампанського. Антон Павлович сів і голосно сказав лікареві німецькою: «Ich sterbe», ніби повторив для студента, або для мене по-російськи: «Я помираю». Потім узяв келих, повернув до мене обличчя, посміхнувся дивною усмішкою, сказав: «Давно я не пив шампанського», спокійно випив, тихо ліг на лівий бік і стих назавжди».

Похований Антон Павлович поруч з могилою батька, за Успенською церквою Москви; у 1933, коли цвинтар на території Новодівичого монастиря закрили, на прохання дружини письменника Ольги Кніппер (1868–1959), прах Чехова перепоховали за південною стіною монастиря; перенесли і надгробний пам'ятник, виконаний в стилі модерн за проектом архітектора Леоніда Браїлівського (1867–1937).

**ШЕПІТЬКО
Лариса Юхимівна
(1938-1979)**

Шепітько Лариса Юхимівна, українська кінорежисерка із Донеччини; сценаристка, актриса. Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1974). Лауреат Державної премії СРСР (1979, посмертно). Член Спілки кінорежисерів РРФСР.

Лариса народилася 6 січня в місті Артемівськ (нині Бахмут) Донецької області. Мати Єфросинія Ткач, одна виховувала трьох дітей; батько пішов із сім'ї, коли дівчинка була маленькою. У 1954 закінчила середню школу у Львові та Всесоюзний державний інститут кінематографії на режисерський факультет (майстерня Олександра Довженка, після його смерті в 1956 – майстерня Михайла Чіаурелі). Знялася в кількох фільмах як акторка, в тому числі – в «Поємі про море» (1958), початій Довженком та завершеній дружиною, Юлією Солнцевою.

Перший повнометражний фільм – дипломна робота «Спека» (1963) за повістю Чингіза Айтматова «Верблюжі очі»; на етапі монтажу картини Ларисі допомагав Елем Клімов (1933–2003), на той час – також студент ВДІКу. 1963 вони стають подружжям (їх єдиний син Антон народився в 1973). А фільм «Спека» – удостоєний премії за дебют на Міжнародному кінофестивалі у Карлових Варах (1964). Популярність приніс другий фільм – «Крила» (1966), що розповідає про долю повоєнної льотчиці Наталії Петрухіної. Друга (й остання) кольорова картина «Ти і я» (1972) знята

Художній фільм «Сходження» української режисерки Лариси Шепітько зайняв 11 місце в переліку від редакції ВВС «Культура»; рейтинг фільмів визначали голосуванням 368 експертів кінематографу з 84 країн світу. Ця кінострічка – про партизанів, совість, зраду та духовний героїзм, знятий в 1976 за повістю білоруського письменника Василя Бикова (1924–2003) «Сотников».

За рік після виходу фільму, Шепітько отримала гран-прі «Золотий ведмідь» на Берлінському кінофестивалі. Про розуміння фільму «Сходження» та роль кіно у формуванні світогляду, Лариса Юхимівна сказала: «Коли мистецтво наближається до вічної проблеми життя і смерті, всі ми, письменник, читач, художник, глядач, стаємо особливо уважні: у світі немає важливіше загадки, немає нічого важливішого думки про людське призначення. Працівники кінематографа, треба визнати, не часто задаються вічними питаннями, але тим більше хотілося нам, які відважилися доторкнутися до хвилюючої таємниці людського буття. Я переконана, що мистецтво – найпотужніша ідеологічна зброя, якою володіє зараз людство. Ніяка інша пропаганда, «чиста», політична пропаганда, не виробляє такого сильного впливу. Мистецтво, особливо екранне мистецтво, прямим шляхом доходить до серця людини, зачіпає його почуття, опановує ними і, проникаючи, насамперед, в сферу емоцій, підкорює уми ще

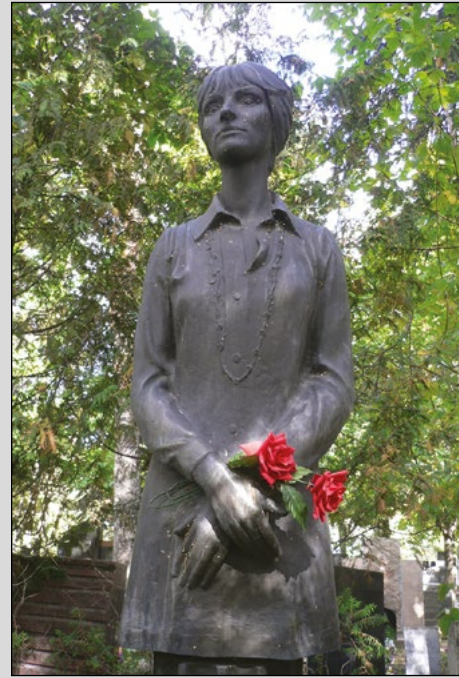

і логічними аргументами, не уступаючи і тут іншим способам впливу... Вірю, що страждання очищає душу людини, воно підводить людини впритул до усвідомлення сенсу власного існування. Але мистецтво кличе не страждати, а співчувати. Співчуття – здатність відчувати чужу біль, як свою – підносить людину, піднімає її над самим собою. І, якщо людина в стані розділити почуття інших – її життя – є життя духовне... Кіно виявилось потужним, мало не універсальним мистецтвом і проникає в усі верстви суспільства і нехай не однаково, але діє на кожну людину. А інший раз об'єднує різних людей в загальному пориві, і хоча таке трапляється рідко, але об'єктивно є вона, ця прекрасна сила. І у багатьох із нас, хто працює в кіно, є це прекрасне прагнення – залучити до екрану величезну аудиторію, достукатися до людських сердець, повідомити щось заповітне і потрібне глядачам, викликати дружний відгук... Так, кіно – це диво, і лише того шкода, що ніякі чудеса не тягнуть за собою миттєвих і бажаних життєвих змін. Що ж, значить, треба знову і знову звертатися до людей, радитися, але не здаватися».

Переповідають, коли Шепітько була у болгарської віщунки Ванги (1911–1996) і та застерегла режисерку, що її чекає швидка смерть; Лариса Юхимівна у той же день, разом із подругою пішла у храм і взяла з посестри клятву, що, «якщо помре, буде піклуватися про сина, шестирічного Антона».

за сценарієм Лариси Шепітько та Геннадія Шпаликова; у тому ж році на Міжнародному кіно-фестивалі у Венеції режисерка нагороджена медаллю в конкурсі молодого кіно. Лариса Юхимівна готує сценарій фільму «Матера» за повістю російського письменника Валентина Распутіна (1937–2015) «Прощання з Матерою»; зйомки повинні проходити на озері Селігер, і була запланована кіноекспедиція. 2 липня 1979 кінознімальна «Волга»-пікап з невстановленої причини виїхала на смугу зустрічного руху і врізалась у вантажівку, яка мчала назустріч. На 137-му кілометрі Ленінградського шосе в бік Твері, поблизу селища Редкіно обірвалося життя Лариси Шепітько. Роботу над фільмом «Прощання з Матерою» завершив чоловік Лариси, кінорежисер Елем Клімов, який назвав картину «Прощання» (1982); Елем Германович також зняв документальний фільм «Лариса» (1980), змонтований із фрагментів Ларисиних кінофільмів та інтерв'ю з колегами.

Похована Лариса Юхимівна на Кунцевському цвинтарі Москви; ділянка № 10.

ШТРОМ
Іван Васильович
(1823-1887)

Штром Іван Васильович, архітектор із Києва; академік архітектури, художник. Проектував Володимирський собор (1859, зі змінами О. Беретті та І. Спарро). Навчався в Імператорській Академії мистецтв як «вільноприходящий учень». Отримавши під час проходження курсу срібні медалі – малу і велику, закінчив академію із званням «вільного художника» (1842); за будівництво Олександрівської лікарні в С.-Петербурзі (1867) отримав звання «професор». У 1858–1860 завідував спорудою російської посольської церкви в Парижі.

10 років працював у Києві, де, вживаючи форми пізнього класицизму, неороманіки і неоросійського стильового напрямку, спроектував низку важливих споруд, зокрема: Кадетський корпус на Солом'янці (тепер Міністерство оборони на Повітрофлотському проспекті № 6 (1849–1857), Лютеранську євангелістську кірху на вулиці Костельній № 22 (1855–1857; співавтор архітектор П. Шлейфер), Міський театр на розі Володимирської і Фундуклеївської вулиць (1854–1856; не зберігся); Присутні місця і пожежне депо на Софіївській площі (1854–1857; співавтори архітектори: М. Іконников і К. Скаржинський). Проектував: реконструкцію житлового будинку Г. Покровського на Контрактовій площі № 8 (1857) та приміщення лікарні для божевільних у Полтаві (1882–1886); доопрацював проект лікарні архітектора Вайтмана для Одеси (1886). Під кінець життя – інспек-

З російщений німець Іван Васильович Штром – автор первісного проекту Володимирського собору у Києві, який затвердили та в 1852 почали споруджувати. Закінчив Іван академію мистецтв у С.-Петербурзі; його учителем був італієць Вінченцо Беретті (1781–1842) більш відомий на ім'я «Вікентій», – славний будівник червоного корпусу університету св. Володимира. Штром десять років жив і працював у Києві, де збудував низку визначних приміщень, таких, як: Кадетський корпус – нинішнє Міністерство оборони України на Повітрофлотському проспекті, 6 (у 1849–1857); Присутні місця з пожежним депо на Софіївській площі – цей величезний будинок, що його жартома називають «київським пентагоном». Іван Васильович планував і зводив (1854–1857) разом із архітекторами: Михайлом Іконниковим (1818–1897) та Ксавершом Скаржинським (1819–1875) Лютеранську церкву на однойменній вулиці – разом із німецьким архітектором Георгієм Шлейфером (1855–1913). Іван Штром провів виміри місця собору: західним фасадом храм мав виходити на Фундуклеївську вулицю – теперішню Богдана Хмельницького, де нині будинок Національної опери України; а три апсиди завершувалися на східній стороні, біля Золотих воріт. Тобто, собор мав бути там, де нині квартал будівель між Оперним театром і Золо-

товорітським сквером. Це мав бути великий собор, за площею у кілька разів більший, за Софію Київську чи будь-яку іншу церкву в Києві. У плані – це був типовий хрестово-купольний храм з трьома навами – «захід-схід» і широким поперечним трансептом «північ-південь». Штром спланував тринадцять куполів, а ще – виконав детальний кошторис із вартістю кожної частини будови і загальною сумою в 700 тисяч карбованців. Але дуже швидко настали нові реалії, які унеможливили здійснення проекту архітектора Штрома – почалася Кримська війна. Що робити? Три місця обиралися для собору, але жодне з них не могло вмістити грандіозний храм за планом Штрома. Митрополит київський і галицький Ісидор Нікольський (1799–1892) викликав російського єпархіального архітектора Павла Спарро (1814–1887), і рішуче велить переробити проєкт Штрома, щоб «будинок майбутнього собору співвідносився до площі, на якій мав бути побудований, і з архітектурним оточенням». Переробка Павлом Спарро храму з хрестово-купольного на корабельний спонукала зменшити число куполів: з тринадцяти до семи; сім – позитивне сакральне число, яке часто фігурує в Біблії. Український архітектор Іван Васильович Штром удостоєний царською милістю високих нагород і визнання, зокрема, найвищої – орден Святого Станіслава I ступеня.

тор – архітектор Ісаакієвського собору і член технічно-будівельного комітету Міністерства внутрішніх справ.

Працюючи в С.-Петербурзі, Іван Васильович виконував у формах неоренесансу проєкти для українських міст. Під керівництвом архітектора Штрома побудовані: театр в Житомирі, церква при лікарні на станції Питома Фінляндської залізниці, будівля Харківського художнього музею імені О. Радищева, храм при Анастасіївської лікарні на Охті (С.-Петербург); приміщення клінічної лікарні баронета Вільє, на Виборзькій стороні (С.-Петербург), розбудував Сільськогосподарський музей (С.-Петербург).

У 1879 – член-кореспондент Архітектурного інституту Франції; орден Святого Володимира III ступеня; у 1878 – член-кореспондент Паризького суспільства здоров'я та гігієни.

Помер український архітектор Штром 30 грудня у С.-Петербурзі; похований Іван Васильович біля північної стіни Спаської церкви на Волковському православному цвинтарі Олександрівської лаври.

ШУЛЬЖЕНКО
Клавдія Іванівна
(1906-1984)

Шульженко Клавдія Іванівна, співачка із Київщини; народна артистка СРСР (1971). Народилася 11 березня у родині бухгалтера Головного управління залізниці Івана Шульженка у медичному закладі – Олександрівська лікарня (Харків). У 1910 батьки переїхали до Сибіру. У 1923 Клавдія Шульженко проходила випробування: під акомпанемент, музичним керівником театру якого був молодий Дунаєвський Ісаак Осипович, виконувала українську ліричну пісню «Розпрягайте, хлопці, коні», романс «Шовковий шнурок», російську народну пісню «По старой калужской дороге», «Эти платочки», і стала артисткою Харківського драматичного театру; виконавиця популярної пісні «Кирпичики» (1925), яку спеціально для неї написали: слова П. Герман, музику – В. Кручинін. З 1928 – актриса Харківського драматичного театру; з цього ж року почала виступати на естраді. З ім'ям українки Клавдії Шульженко пов'язано становлення радянської естрадної пісні.

У роки Другої світової війни – солістка і художній керівник (разом з В. Кораллі) Ленінградського фронтового джаз-ансамблю. Проводила концертну діяльність, в тому числі у блокадному Ленінграді (лише за перший рік блокади учасниця 500 концертів). Грошові збори від концертів передавала у Фонд допомоги дітям. Серед пісень, зокрема: «Синий платочек» Ю. Петербургського (з новим текстом лейтенанта М. Максимова), «Давай закурим» М. Та-

Ця дивовижна жінка з України. Не маючи спеціальної освіти, вона сягнула таких висот, про які й не мріяли дипломовані, з консерваторською виучкою. Для «цариці естради», «співачки на всі часи», «королеви ліричної пісні» – так називали артистку – писали твори найкращі поети й композитори: Ісаак Дунаєвський, Василь Соловйов-Седой, Олександр Цфасман, Серафим Туліков, Анатолій Новиков, Едуард Колмановський, Дмитро Шостакович. Її незрівнянний голос звучав повсюдно – в комунальних квартирах, у клубах, червоних куточках, а в часи воєнного лихоліття – в окопах, госпіталях, на лісових галявинах перед боєм... Платівки із записами затирали до дірок, бо патефони не вгавали по дворах і закутках. І вже на схилі літ народна артистка СРСР без патетики сказала: «Поки живу – співаю. Спів для мене все – робота, творчість, життя». Голос Клавдії Шульженко став символом перемоги у Другій світовій війні. Існує чимало легенд про те, як її пісні в буквальному розумінні рятували людські життя. Наприклад: виховательці дитсадка з групою малят пісня «Синий платочек», що зазвучала з окопу, допомогла знайти орієнтир і вибратися з оточення; підбитий німцями льотчик-бомбардувальник у вирішальний момент почув по радіо знайомий мотив шлягеру «Мама» і, відчувши небувалу приплив сил, перетнув лінію фронту і благополучно приземлився; фронтовик, який після страшного бою

не міг підняти виснажених солдатів для нової атаки, закричав: «За синій платочек! Вперёд!», – і всі встали, як один... «Давай закурим!», «Прощай, любимый город», «Руки» – ці пісні виконували на фронті і в тилу, у військовий і мирний час. Шульженко – це не лише пісні військових років. Клавдія Іванівна прожила цікаве життя – була принциповою. Ніколи не підлаштовувалася під ситуацію, ніколи не співала про Сталіна і партію, хоча не раз могла поплатитися, дивом unikнула репресій. Її репертуар довгі роки піддавали жорсткій цензурі, а вона мріяла співати лише про кохання. Так у чому ж феномен цієї легендарної жінки? Клавдія Іванівна була, перш за все, акторкою. Поглядом, жестом приковувала до себе увагу публіки – «Синій платочек» співало багато вокалістів, але в пам'яті покоління залишилася саме Шульженко. Не любила співати під фонограму, навіть під записаний акомпанемент («мінусівку»). Останній виступ Клавдії Шульженко у Харкові відбувся у листопаді 1977 у будівлі палацу спорту. Любила розкіш, і при цьому в 50-річному віці залишилася одна в комуналці – чоловік – артист естради, одесит Володимир Кораллі при розлученні забрав усе, навіть помешкання.

У Москві українка Клавдія Шульженко прожила сорок років; гірко писати, але в російській столиці немає ні музею, як і вулиці, котра носила б ім'я народної артистки СРСР, родом – з України.

бачникова, «Не тревожь ты себя, не тревожь» В. Соловйова – Седого, «Возьми гитару»; у післявоєнні роки – «Где же вы теперь, друзья, однополчане» В. Соловйова-Седого. Приїздила в Україну, відвідала могили Тараса Шевченка в Каневі.

У 1965 брала участь у Першому фестивалі естрадної пісні. Чоловіком К. Шульженко став закоханий у співачку, молодший на 12 років кінооператор Епіфанов Георгій, що прожив з актрисою вісім років. У 1971 Шульженко дала чотири виступи у Ленінградському концертному залі; 1976 у Колонна зала Дому союзів – великий сольний концерт Клавдії Шульженко у Москві, а останній – у Харкові відбувся у листопаді 1977 у новій будівлі Палацу спорту. У 1980 вийшла грамплатівка «Портрет»; 1983 знято про українську співачку телевізійний фільм «Вас запрошує Клавдія Шульженко».

Пам'ятні місця, де мешкала та працювала К. Шульженко в Москві: будинок, в якому 1948–1962 жила і де встановлена меморіальна дошка (2006) – вулиця Спиридонівка, 22, корпус 2.

Померла актриса 17 червня; похована Клавдія Іванівна в Москві на Новодівичому некрополі, ділянка №10, 2-й ряд; Лужнецький проїзд, 2.

**ЯВОРСЬКИЙ
СТЕФАН
(1658-1722)**

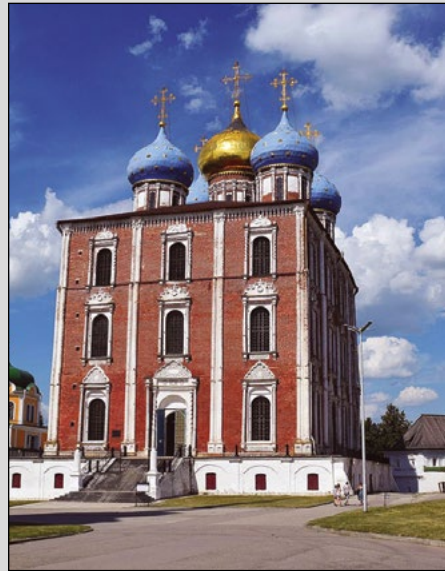
Яворський Стефан (в миру-Симеон Іванович Яворський), український богослов із Львівщини; філософ, письменник, поет, публіцист, проповідник, релігійний, політичний і культурний діяч, митрополит Рязанський і Муромський, президент Синоду Православної російської церкви, протектор Слов'яно-греко-латинської академії. Народився в місті Яворі (в дійсності – Яворів); початкову освіту Стефан Яворський здобув, імовірно, в братській школі в Турці, або в Яворі. У 1667, після Андрусівського миру батьки Яворського переселилися з Руського воеводства у село Красилівку біля Ніжина. Навчався у 1673–1684 у Києво-Могилянському колегіумі, у Йоасафа Кроковського і Варлаама Ясинського. Приймавши унію, продовжив освіту в Речі Посполитій, де вивчав філософію і богослов'я. Перебуваючи в Москві, С. Яворський виголосив промову над труною боярина, першого московського генералісімуса Олексія Шеїна (1652–1700); серед присутніх був і Петро I – імператор оцінив талант проповідника і попросив прийняти пост митрополита Рязанського і Муромського, а коли в тому ж році помер патріарх Адріан, цар призначив молодого (42 роки) українського церковно-політичного діяча Стефана Яворського, лавроносного поета й філософа, місцезблестителем патріаршого престолу. С. Яворський включився в громадсько-політичне життя Російської імперії – пише численні проповіді, в яких підтримує реформи Петра I. В 1701 цар

В 1712 Яворський виголосив промову, в якій обґрунтував своє невдоволення політикою Петра I відносно церкви, монарші й людські гріхи царя, і виявив прихильність до царевича Олексія, якого назвав «єдиною надією» Російської імперії. Після цього Стефанові заборонено виступати з публічними промовами. Заборона була скасована лише через три роки, а виступи Яворського на захист православної церкви мали позитивне значення в той період, коли боротьба за традиційну віру була однією з ідеологічних форм боротьби українського народу проти поневолення його шляхетською Польщею. У 1718 український богослов написав полемічний трактат «Камінь віри», в якому підтвердив попередні погляди. Цей твір тоді ж, в Європі, перекладено на латину. Критикуючи громадські порядки в Російській імперії, український богослов Яворський показував моральну деградацію і духовне спустошення панівних кіл держави. «Какое между нами растление, – проголошував митрополит Стефан, – глянешь на начальников – растление, глянешь на приказы – растление. Растление происходит от главы, от начальников». Реформи Петра I не принесли полегшення війни, підтримуючи розвиток морської справи, Яворський віддавав перевагу торговельному флоту. Собор і затвердив створення Святішого Синоду як вищого керівництва російської церкви. Сподівання Яворського на відновлення

патріаршества не справдилися-український богослов не згоден з підкоренням церкви державі, яке низводило духовенство до становища чиновників. Однак, незважаючи на критику з боку Яворського і охолодження стосунків між ними в останні роки, Петро I призначив Стефана президентом Святішого Синоду, але посаду Яворський займав недовго, бо 24 листопада 1722 помер – хоч до останнього подиху мріяв повернутись в Україну. У листі до митрополита із Київщини Дмитра Туптала, який тоді перебував в Росії, Стефан скаржився на суєтність життя в імперії, писав, що мріяв «... вийти з цього Вавилону. Помолись, святителю Божий, за звільнення полонених, серед котрих першим є я». Не дочекавшись повернення до Києва, у 1722 український філософ і провідник Стефан Яворський помирає. У поглядах на історію, яку, вслід за своїми єзуїтськими вчителями, він вважав допоміжною дисципліною для філософії і теології та джерелом поетичного і риторичного мистецтва, був провіденціалістом. Але який же злий жарт зіграла з ним доля і як мало в житті богослова із Львівщини добровільного визнання. В світлі постійних змін і перестановок, літературна праця, яка сприймалась як така, що приносить спасіння, поступилась, хоч і не бажаному, обґрунтуванню великоросійських державницьких концепцій. Але й понині проповіді та видання митрополита Стефана Яворського користуються шанною прихильників творчості.

віддав під нагляд українського митрополита Московську слов'яно-греко-латинську академію, єдиний вищий учбовий заклад Москви в 1685 на базі Заїконоспаської школи, яка реорганізована в 1701, за наказом царя – на зразок Києво-Могилянської академії, і Яворський перший – протектор академії; реформував учбовий процес, головним зробив вивчення латини – мови тодішньої вченої Європи. При Академії Стефан створив і театр; взяв під опіку московську друкарню і видавав словники, учбові посібники, книжки з риторики, а також свої вступні статті і примітки до церковних видань, виступаючи, як редактор і навіть – коректор. Спадщина: 300 проповідей, виданих частково у XIX столітті. Ораторське мистецтво Яворського визнавали і супротивники: автор памфлету «Молоток на Камінь віри» писав, що митрополит міг змусити слухачів – «то плакати, то сміятися». Тяжко-вчений стиль проповідей Яворського, усяяних вишуканими алегоріями і складними метафорами, одночас – вражав слухачів, однак, за темою «слова» найчастіше були «прості і зрозумілі».

Помер Стефан Іванович 24 листопада (за іншими даними 27-го) – у Москві; похований в Архангельському соборі Рязані.

ЯРОШЕНКО
Микола Олександрович
(1846-1898)

Ярошенко Микола Олександрович (1846–1898), український маляр-жанрист із Полтавщини; художник-передвижник, почесний громадянин Кисловодська. Народився у Полтаві, у сім'ї військовослужбовця кадетського корпусу. Микола закінчив 1-шу С.-Петербурзьку військову гімназію та Михайлівську артилерійську академію, займався малюнком та живописом під керівництвом російського живописця Адріана Волкова (1827–1873). Ярошенко відвідував вечірню школу малювання Імператорського Товариства заохочення художників та вечірні класи Академії мистецтв (1867–1874); учителем та ідейним керівником був художник-портретист, теоретик образотворчого мистецтва Іван Крамський (1837–1887). У 1876 Миколу прийнято у члени Товариства пересувних художніх виставок, де був одним із визначних його представників; від 1875 виставляв роботи на пересувних виставках, а від 1876 до кінця життя – активний член і один із керівників Товариства. У 1870 Ярошенка призначено на Петербурзький патронний завод; 1892, у званні генерал-майора, вийшов у відставку. Микола Олександрович часто приїздив до України, зокрема, Полтавщину та Чернігівщину. Останні роки життя і творчості пройшли в Кисловодську: в 1885 художник придбав будинок, так звану «Білу Віллу». До Миколи Ярошенка заходили та приїздили знані вчені, художники, письменники, зокрема – Дмитро Менделєєв, Микола Ду-

Після закінчення Академії мистецтв у 1874, Микола Ярошенко одружився з Марією Павлівною Навротіною, курсисткою, що стала вірною супутницею і другом до кінця життя. Дружина пережила чоловіка на 17 років і заповіла передати роботи майстра у дарунок Полтаві; дітей у подружжя не було – виховали прийомну доньку – Надію. Вагомим внеском Ярошенка у живопис став цикл картин, присвячений молоді, зокрема – студентству; картина «Курсистка» стала першим у російському мистецтві зображенням жінки. Коли в 1883 на 11-й виставці художників-передвижників з'явилось це Миколине полотно, реакція була неоднозначною: відгуки в пресі варіювалися від захоплених – до гнівних. Суперечлива реакція відображенням суспільної боротьби за право жінок навчатися, адже вища освіта була абсолютно недоступною для дівчат у Російській імперії. Ярошенкові вдавалися своєрідні історичні образи, портрети видатних людей другої половини XIX століття, сучасників художника. У них, через характеристику конкретної особистості, Микола Олександрович умів показати типові риси сучасника, передати суть внутрішнього світу творчого героя, моральну і соціальну. Очевидно, за характером обдарування Ярошенко – природжений художник-психолог, як приклад – робота актриси Пелагеї Стрепетової вважається

шедевром портретного живопису 1870–1880-х років. Полтавський художник Ярошенко увійшов в історію мистецтва Російської імперії, в тому числі й України, як художник-передвижник, служив принципам високої духовності, гуманізму, честі та совісті. Прекрасно освічений, досконало знав кілька іноземних мов і користувався авторитетом та заслуженою повагою серед соратників по мистецтву, друзів і однодумців. У квартирі українського художника проводилися «Ярошенківські суботи», які стали своєрідним «клубом прогресивної петербурзької інтелігенції». Гостювали російські письменники – Гаршин, Успенський, Короленко; художники – Рєпін, Куїнджі, Нестеров, Касаткін, Дубовський, Васнецов, Поленов, Максимов; вчені – Нобелівські лауреати: Менделєєв і Павлов. Не оминав нагоди побувати у Ярошенка й класик російської літератури Лев Толстой, який поважав майстерність Миколи Олександровича і вважав другом. Навіть Міністр внутрішніх справ Російської імперії, генерал Лоріс-Меліко (1825–1888) завітав із дружиною на виставку картин українця. Ближче до кінця життя Микола Олександрович подорожує, незважаючи на давню хворобу – туберкульоз трахеї. 26 червня 1898 від паралічу серця Ярошенко вдома несподівано помирає – сталося це наступного дня після того, як під дощем повертався з десятикілометрової гірської подорожі.

бровський, Михайло Нестеров. Багато Микола Олександрович мандрував Росією та за кордоном: на Волзі, в Італії, Сирії, Палестині та Єгипті; за творче життя намалював 400 полотен та 1000 рисунків. Як портретист, створив галерею образів визначних людей культури – Миколи Ге, Володимира Короленка, Володимира Соловйова. Найвизначніші художні роботи: «Старий із табакеркою», «Селянин», «Старий єврей», «Українка», «Кочегар», «В'язень», «Студент», «Курсистка», «Старе й молоде», «Причини невідомі»; твори української тематики: «Жид і українець», «Каліки під Києвом», «Жебраки з Києво-Печерської лаври», «На гойдалці», «Всюди життя».

Помер Микола Олександрович 25 червня в Кисловодську (Російська імперія); похований на території місцевого Свято-Микільського собору, що стоїть поруч з його «Білою Віллою». На могилі 1912 встановлено надгробок роботи земляка, скульптора з Полтавщини Леоніда Позена (1849–1921), за ескізом російського живописця Михайла Нестерова (1862–1942) – бронзовий бюст художника на чорному постаменті, на тлі гранітної стели з рельєфним зображенням хреста, пальмової гілки і палітри з китицями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Абліцов В. «Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті» – К., 2007. – 436 с.
- Абліцов В.: Український Все-Світ. – К., 2011. – Т. 1–2. – 671 с.
- Абрамов А. У Кремлевской стѣны. – М., 1984. – 368 с.
- Аренкова Ю., Мехова Г., «Донской монастырь». – М., 1970. – 160 с.
- Артамонов М. Московский некрополь. – М., 1995. – 429 с.
- Борщак І. Людина й історичний діяч. – К., 1992. – С. 47–59.
- Вільшанська О. Антоновський Михайло Іванович // Енциклопедія історії України : у 10 т. – К., 2003. – Т. 1. – С. 108.
- Грицай М. Марко Вовчок. – К., 1983. – 198 с.
- Гриценко І. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. – К., 2009. – С. 58.
- Грушевський М. Твори у 50 томах. – Т. 4 (І). – Львів, 2007. – С. 231–232.
- Гуржій О., Чухліб Т. 100 великих постатей і подій козацької України. – К., 2008. – 450 с.
- Гусейнов Г. Між часом і морем. Колекція невигаданих історій. – К., 2013. – 720 с. : іл.
- Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, Н.В. Терес та ін. За заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. – К. : Книги – ХХІ, 2007. – 464 с.
- Жадько В. Енциклопедія некропелезнавства. – К., 2013. – 704 с.
- Захара І. Стефан Яворський. – Львів, 1991. – 104 с.
- Енциклопедія історії України. – К., 2007. – Т. 4. – С. 40.
- Кладбища С.-Петербурга. Справочник. – Вып. 1 – Л., 1992. – 210 с.
- Колчин М. Ссылные и заточенные в острог Соловецкого монастыря в XVI–XIX вв. Исторический очерк. – М., 1908. – 176 с.
- Костомаров М. Иван Мазепа. – К., 1992. – С. 10–21.
- Кузик В. Климент Квітка. Коментар до біографії // Укр. муз. спадщина. – К., 1989. – С. 24–36.
- Кутинський М. Некрополь України (довідник про місця поховання або смерті історичних і культурних діячів України від давнини до сучасності) // Дніпро. – 1990. – № 1 -2. – С. 132–144.
- Лебединська Т. Український некрополь Санкт-Петербурга. – К., 2007. – 136 с.

- Лебединська Т. Гребінка – архітектор і містобудівник С.-Петербурга // Українська культура. – К., 1996. – № 5. – С. 32–33.
- Лисенко І. Українські співаки у спогадах сучасників. – К., 2003. – 780 с.
- Лупейко В. У світі українських інтелектуалів. – Д., 2004. – 268 с.
- Марченко М. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). – К., 1959. – 124 с.
- Марценюк Р. Балудянський (Балуг'янський) Михайло Андрійович // Хроніка-2000. – 2012. – Вип. 4. – С. 117–119.
- Мельничук Г. 1000 незабутніх імен України. – К., 2005. – 288 с.: іл.
- Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – С. 261–280.
- Народжені Україною: меморіальний альманах: У 2 т. – К., 2002. – Т. 2 : Л–Я. – С. 410–411.
- Україна – козацька держава : ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах (автор-упоряд. В. Недяк). – К., 2011. – 1124 с.
- Нетреба Д. Кризь серпанок віків (Наш земляк – славетний син України) – «Макарівські вісті». – 14 січня, 1998. – С. 4.
- Сто великих українців. – К., 2011. – 496 с.
- Панченко В. Небо Левка Мацієвича: нарис. – К., 2009. – 49 с. // Родовід. – № 1 (10), 1995. – С. 62.
- Попов К. «Декабристи на берегах Єнісею» // Красноярський робітник, 20 грудня 2002. – С. 4.
- 500 знаменитих людей планети // В. Скляренко, Е. Васильєва, Т. Іовлева; худож.-оформ. Л. Киркач-Осипова. – Х., 2006. – 991с.
- Ротач П. Розвіяні по чужині (полтавці на еміграції). – Полтава, 1998. – 164 с.
- Рябинин Ю. Жизнь московских кладбищ. История и современность. – М., 2006. – С. 426.
- Свінціцький І. Студентське наукове товариство імені О.А. Киселя: славетні сторінки минулого та перспективи на майбутнє // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2011. – № 1. – С. 6–16.
- Сергійчук В. Що дала Україна світові. – К., 2008. – 504 с.
- Сергійчук Г. Український некрополь Москви (до постановки проблеми) // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 100–107.
- Смілянська В. «Гамалія» // Шевченківська енциклопедія в 6 томах. – Київ, 2012. – Т. 2 : Г–З. – С. 46.
- Студинський К. До історії зв'язків П. Куліша з Осипом Ливчаком // П.О. Куліш (матеріали і розвідки). – Частина І. – Львів, 1929. – С. 123.
- Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів (Ідентифікація автора в національному часо-просторі). -В., 2007.-146 с.
- Шаров І. Вчені України: 100 видатних імен. – К., 2006. – 480 с.
- 100 великих некрополей (автор-упорядник Н. Іонова). – М., 2004. – 480 с.
- Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. Книга 1–4. – К., 2017. – 1200 с.
- Черкаська Г. <http://uahistory.com>
- Чос В. Вони напували столиці імперії // Прес-Центр. – 2008. – 3 грудня.
- Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – К., 2005. – С. 396.
- Українці за межами України // Історія України: Нове бачення. Навчальний посібник. – К., 2000. – С. 432.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Акимов Микола Павлович	38
Александров Анатолій Петрович	40
Алексєєв Ростислав Євгенович	42
Антоновський Михайло Іванович	44
Антонський Антон Антонович	46
Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович	48
Ахматова Анна Андріївна	50
Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович	52
Баранник Олексій Петрович	54
Бах Олексій Миколайович	56
Безбородько Олександр Андрійович	58
Березовський Максим Созонтович	60
Берест Олексій Прокопович	62
Бернес Марк Наумович	64
Бодянський Осип Максимович	66
Болудянський Михайло Андрійович	68
Бондарчук Сергій Федорович	70
Боровиковський Володимир Лукич	72
Бортнянський Дмитро Степанович	74
Боцяновський Володимир Теофілович	76
Брацлавець Петро Федорович	78
Брежнєв Леонід Ілліч	80
Бровар Яків Іванович	82
Бужинський Гаврило Федорович	84
Булгаков Михайло Опанасович	86
Буняківський Віктор Якович	88
Бурачек Степан Онисимович	90
Бусленко Микола Пантелеймонович	92
Буяльський Ілля Васильович	94
Велланський Данило Михайлович	96

Велигорська Фросина Варфоломійвна	98
Венелін Юрій Іванович	100
Вернадський Володимир Іванович	102
Вернадський Іван Васильович	104
Вовчок Марко	106
Волошин Августин Іванович	108
Гамалія Микола Федорович	110
Гамалія Семен Іванович	112
Гапон Георгій Аполлонович	114
Гейченко Семен Степанович	116
Глушко Валентин Петрович	118
Гнідич (Гнедич) Микола Іванович	120
Гоголь Микола Васильович	122
Гончарова Наталія Миколаївна	124
Грабовський Павло Арсенович	126
Григорович Дмитро Васильович	128
Гулак-Артемівський Семен Степанович	130
Гурченко Людмила Марківна	132
Давидов Василь Львович	134
Дерев'янка Кузьма Миколайович	136
Довженко Олександр Петрович	138
Доллежал Микола Антонович	140
Домогацький Володимир Миколайович	142
Донський Марко Семенович	144
Дорошенко Петро Дорофійович	146
Духов Микола Леонідович	148
Єфремов Сергій Олександрович	150
Забіла Надія Іванівна	152
Завадовський Петро Васильович	154
Загорський Петро Андрійович	156
Зарудний Іван Петрович	158
Зеленко Катерина Іванівна	160
Зелінський Микола Дмитрович	162
Зертис-Каменський Андрій Степанович	164
Зощенко Микола Михайлович	166
Калнишевський Петро Іванович	168
Каменецький Йосип Кирилович	170
Карпов Василь Миколайович	172
Квітка Климент Васильович	174
Керн Анна Петрівна	176
Кизил Леонід Денисович	178
Кисіль Олександр Андрійович	180
Кістяківський Володимир Олександрович	182

Віктор Жадько

Ковалевський Максим Максимович	184
Кожедуб Іван Микитович	186
Козловський Іван Семенович	188
Кондратович Кириак Андрійович	190
Кондратюк Юрій Васильович	192
Кончаловський Максим Петрович	194
Корольов Сергій Павлович	196
Костенко Володимир Полієвктович	198
Костомаров Микола Іванович	200
Коцюбинський Юрій Михайлович	202
Кочубей Віктор Павлович	204
Кравчук Михайло Пилипович	206
Кривченя Олексій Пилипович	208
Крижицький Костянтин Якович	210
Куїнджі Архип Іванович	212
Курбас Лесь	214
Кутинський Михайло Іванович	216
Левада Юрій Олександрович	218
Линник Володимир Павлович	220
Лисенко Іван Тимофійович	222
Лисянський Марк Самійлович	224
Лисянський Юрій Федорович	226
Лівчак Йосиф (Осип) Миколайович	228
Лозино-Лозинський Гліб Євгенович	230
Лосенко Антон Павлович	232
Лучко Клара Степанівна	234
Люлька Архип Михайлович	236
Мазуренко Олексій Юхимович	238
Макаренко Антон Семенович	240
Макаров Степан Осипович	242
Максимович-Амбодяк Нестор Максимович	244
Максутов Дмитро Дмитрович	246
Малевич Казимир Северинович	248
Малиновський Василь Федорович	250
Маркович Андрій Миколайович	252
Мартос Іван Петрович	254
Матвеев Євген Семенович	256
Матусевич Микола Миколайович	258
Мацієвич Левко Макарович	260
Нежданова Антоніна Василівна	262
Некрасов Микола Олексійович	264
Нелепп Георгій Михайлович	266
Омелянський Василь Леонідович	268

Островський Микола Олексійович	270
Паскевич Іван Федорович	272
Петренко Олексій Васильович	274
Піддубний Іван Максимович	276
Позен Леонід Володимирович	278
Полетика Григорій Андрійович	280
Полторацький Марко Федорович	282
Полуботок Павло Леонтійович	284
Попович Павло Романович	286
Прокопович Теофан	288
Прокоф'єв Сергій Сергійович	290
Пустовойт Василь Степанович	292
Репін Ілля Юхимович	294
Рибалко Павло Семенович	296
Ріхтер Святослав Теофілович	298
Розумовський Олексій Григорович	300
Савченко Ігор Андрійович	302
Самборський Андрій Опанасович	304
Самойлович Іван Самійлович	306
Свашенко Семен Андрійович	308
Смиренко Володимир Левкович	310
Славинецький Єпифаній	312
Соболевський Григорій Федорович	314
Стеллецький Гнат Якович	316
Стешенко Іван Никифорович	318
Тарасова Алла Костянтинівна	320
Тарновський Володимир Володимирович	322
Тесс Тетяна Миколаївна	324
Туптало Данило Савич	326
Турчинович Терентій Мартинович	328
Тушкан Георгій Павлович	330
Тютюнний Юрко (Юрій) Йосипович	332
Утьосов Леонід Осипович	334
Федоров Святослав Миколайович	336
Хмельницький Микола Іванович	338
Чайковський Петро Ілліч	340
Чехов Антон Павлович	342
Шепітько Лариса Юхимівна	344
Штром Іван Васильович	346
Шульженко Клавдія Іванівна	348
Яворський Стефан	350

Публіцистично-документальне видання

Віктор Жадько

Болять Україні могили її поколінь

Історичні та мовні уточнення Василь Яременко

Верстка і дизайн Дмитро Мироненко

Ідея, коректура та літературне редагування Віктор Жадько

Зауваження та побажання надсилайте на електронну адресу:

jadko-viktor@ukr.net

У виданні використані авторські світлини, репродукції з творів живопису й фотографій та електронного ресурсу Wikipedia.

Репродукції подано з наявними в них пошкодженнями

Автор дякує за підтримку ідеї концепції книги:

Лідію Орел, Тетяну Андрущенко, Вадима Крищенка, Тетяну Лебединську, Василя Федоришина, Людмилу Савенкову, Наталію Тарасову, Ганну Черкаську, Євгенія Букета, Івана Дивного (1966–2019).

Окремо висловлюю вдячність некрополезнавцям Москви (РФ),

зокрема – Алякринському Олексію Миколайовичу

за довгорічну співпрацю, світлини поховань відомих українців;

а також – Сергію Колдашову, Євгенію Долгих, Євгенію Рум'янцеву,

Андрію Кучеру, Михайлові Соколовському, Сергію Баєву.

Підписано до друку 10.06.2020 р.

Формат 70х100/16. Папір крейдований. Офсетний друк.

Умовн.-друк. аркуші 104.

Наклад 1000 прим. Зам. № 0217211

Віддруковано з готових оригінал-макетів замовника в ПП «Рута»

10014 м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а.

Реєстраційне свідоцтво серія ДК №3671 від 14.01.2010 р.